

Oudheidkundige Dienst in Nederlandsch-Indië

Oudheidkundig Verslag 1924

Uitgegeven door het

Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen

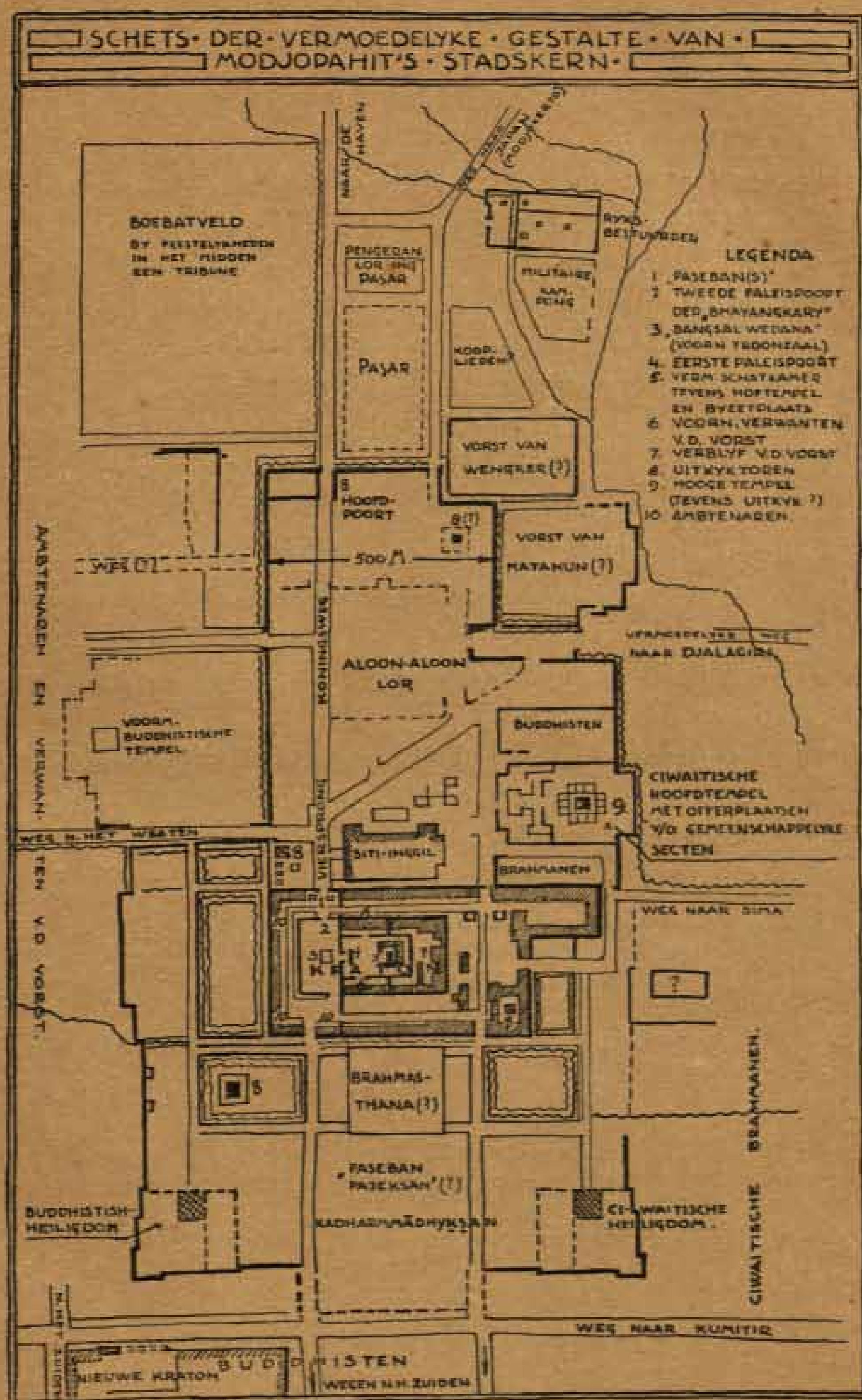
Weltevreden ALBRECHT & Co. | *'s-Hage* M. NIJHOFF
1925

INHOUD

LIJST DER PLATEN

OUDHEIDKUNDIGE VEREENIGING „MAJAPAHIT"

TE MODJOKERTO

L. S.

Bijgaand hebben wij het genoegen U beleefd aan te bieden eene brochure, waarin de overwegingen zijn uiteengezet, welke geleid hebben tot de oprichting van de Oudheidkundige Vereeniging „Majapahit" te Modjokerto.

Het zij ons vergund den inhoud van deze brochure in Uwe welwillende aandacht aan te bevelen. Wij houden ons overtuigd, dat U na lezing dezer brochure met ons de meening zult deelen, dat eene krachtdadige werkzaamheid onzer vereeniging van groot belang zal kunnen zijn voor eene gezonde ontwikkeling dezer landen. Wij veroorloven ons daarom U uit te noodigen onze vereeniging door Uwen steun tot genoemde krachtdadige werkzaamheid in staat te stellen. Dit is alleen mogelijk, indien de vereeniging over voldoende fondsen beschikt om haar programma volledig ten uitvoer te brengen.

Waar het hier geldt de belangen van zoowel de Europeesche als de Inlandsche samenleving, zoo koesteren wij de hoop, op Uwen krachtigen finantieelen steun te mogen rekenen.

Wij houden ons bovendien op den duur aanbevolen voor de mededeeling, of er naar Uwe meening binnen de sfeer der door U vertegenwoordigde belangen voor de vereeniging gelegenheid zal bestaan om hare werkzaamheid te ontplooien.

Korthеidshalve verwijzen wij U beleefd naar het excerpt uit Statuten en Huishoudelijk Reglement, aan het slot der brochure afgedrukt, waarin U alle gegevens omtrent samenstelling en organisatie der vereeniging zult aantreffen.

Berichten van Uwen steun en medewerking worden gaarne ingewacht aan het adres van onzen Secretaris, den Heer J. Verboom, Gebouw Suikersyndicaat te Soerabaja.

Namens de Oudheidkundige Vereeniging „Majapahit"

De Voorzitter,

J. M. ACKET.

Modjokerto, Juli 1924.

MODJOPAHIT.

De belangwekkende beschouwingen van Ir. MACLAINE PONT over de situatie van Modjopahit, zijn voor een aanzienlijk deel gebaseerd op de Negarakertagama.

Kent gij dit werk reeds?

Waarschijnlijk niet, en dit is waarlijk niet te verwonderen.

Immers, de eerste uitgave ervan geschiedde in den origineelen (oud-Javaanschen) tekst, doch met Balineesche letter!

Voorwaar, het boek met zeven zegelen, waarvan de Openbaring spreekt!

Merkwaardig is de wijze, waarop men aan het (eenige) handschrift kwam.

Gedurende den Lombok-oorlog werd o. a. ook de poeri van den vorst van Lombok, in Tjakranegara, aangevallen, waarbij het gebouwen-complex in brand geraakte en o. a. de bewaarplaats van boeken en lontars mede opbrandde.

Slechts één lontar-handschrift kon worden gered, en dit was juist een zeer merkwaardig geschrift. Daarom haastte Dr. BRANDES zich met de uitgave, geheel zooals het in zijn handen was gekomen, uit vrees dat het anders wellicht heelemaal verloren zou zijn gegaan.

Prof. KERN heeft zich toen bij stukjes en brokjes aan de vertaling gezet, en die ook voltooid.

Daarna is het door Dr. KROM nog eens met die vertaling uitgegeven, en verder verrijkt met noten en toelichtingen.

Die uitgave is echter voor het gewone publiek niet erg genietbaar: door al de noten is het betrekkelijk niet lange gedicht tot een omvangrijk boek uitgedijd, voor het leekenpubliek onbruikbaar.

Toch is er veel belangstelling, vooral bij dezulken, die op of bij de plaatsen (voornamelijk de Oosthoek) in het gedicht genoemd, wonen, welke plaatsen thans nog haast alle terug te vinden zijn.

Op dien grond heeft de **Volkslectuur** een nadere uitgave ondernomen, waarin het volledige gedicht in Hollandsche vertaling voorkomt, doch zonder de hinderlijke noten, terwijl eenige illustraties van tempels, in het gedicht beschreven, de voorstelling te hulp komen.

Voor slechts **f 0,75** is dit boek, **de Negarakertagama van Prapantja,** bij **Volkslectuur** te Weltevreden te bekomen.

Indien het geld vooruit wordt overgemaakt, geschiedt de toezending van het boek franco.

Maar misschien gaat Uwe belangstelling minder uit naar het oude verleden, dan wel naar het direct waarneembare heden, dat, als levend element in onze Indische maatschappij, iederen dag Uwe aandacht vermag te trekken.

Dan hebben wij een prachtboek voor U.

De Wajang Poerwa, van J. Kats, waarin U alles vindt bijeengebracht, wat U voor het begrijpen van het Javaansche tooneel noodig heeft. De bij uitstek deskundige schrijver begint met een overzicht van den tooneeltoestel en de daarbij gebruikte poppen en muziekinstrumenten. Daarna volgt een samenvatting van wat tot nog toe omtrent ouderdom, herkomst en oorspronkelijk karakter van het Javaansche tooneel en van het tooneelrepertoire is aan het licht gekomen. Voorbeelden van Javaansche dichtkunst en van een tooneelstuk, geven U een indruk van de wijze, waarop de Javaan deze zaken behandelt en door de analyse van een „lakon", wordt het begrijpen van een wajang-opvoering zeer vergemakkelijkt. Een volgend hoofdstuk behandelt de beteekenis van de wajang in den tegenwoordigen tijd.

In zwartdruk, in kleurendruk en in steendruk, versieren talrijke afbeeldingen dit prachtwerk, zooals o. a. afbeeldingen van de voornaamste wajang-figuren, de Rama-reliefs van Prambanan in 42, die van Panataran in 106 tafereelen, een wajang-voorstelling, Balineesche en Javaansche wajang-poppen, gamelan-instrumenten enz. enz.

De prijs, f 12.— voor een werk van bijna 500 pagina's in kwarto-formaat is, in vergelijking met wat hier zoowel aan tekst als aan illustratie geboden wordt, **bijzonder laag** te noemen.

OVERZICHT VAN DE OVERWEGINGEN

WELKE GELEID HEBBEN TOT DE OPRICHTING VAN DE

OUDHEIDKUNDIGE VEREENIGING „MAJAPAHIT"

TE MODJOKERTO

L. S.

Indien ik mij de vrijheid veroorloof om in dezen tijd van malaise Uwe aandacht benevens Uwe daadkrachtige medewerking en finantieelen steun te vragen voor het werk van bovengenoemde vereeniging, dan is dit, omdat ik daarmede een bij uitstek economisch en sociaal belang denk te dienen.

Niemand, die ook maar eenigszins nader met de Javaansche bevolking in aanraking is gekomen, kan het ontgaan zijn, dat de woningtoestanden onder dit volk — wel verre van te verbeteren — zienderoogen achteruitgaan. Moge in sommige, zeer eenzijdige opzichten hier en daar eenige verbetering bereikt zijn, de woningen van zoogenaamd verbeterd systeem van thans staan zoowel wat de ruimte als hoogte en afwerking betreft, aanmerkelijk ten achter bij het woningenbestand van vroeger. Ik laat hierbij enkele, hier minder, daar beter geslaagde woningcomplexen van gemeenten of andere lichamen buiten beschouwing, aangezien deze slechts enkele klassen ten goede komen, en wel bijna altijd hoogere klassen, dan waarvoor zij zijn bedoeld.

Men heeft tot nu toe m.i. bij het streven naar woningverbetering te veel gezocht naar een bepaald constructie-systeem, waarmede met geringe kosten een bevredigend resultaat te verkrijgen zou zijn, en heeft het kwaad niet in den wortel aangetast. Dit kwaad, dat wel verre van verminderd, steeds erger geworden is, bestaat m.i. uit: de steeds groeiende hulpeloosheid van den Javaan, overal waar het voor hem geldt zichzelf te redden en daarnaast zijn steeds verder gaande onverschilligheid ten aanzien der vraag hoe aan den slechten toestand te ontkomen. De Javaan vermoedt echter in het algemeen het bestaan niet van een beteren toestand en kan daar dus ook niet naar streven. Het gaat hier niet alleen om de onhoudbare woningtoestanden van de allerarmsten, wier nederzettingen een voortdurend gevaar opleveren voor de omgeving, het gaat tevens om het steeds in wijderen kring aan den dag tredend klaarblijkelijk onvermogen van wel degelijk eenigszins meer gegoede Inlanders om zich eene omgeving te bezorgen, welke meer het menschwaardige nadert. Ten gevolge van het ontbreken van elke behoefte aan beter werk is het Javaansche ambacht door gebrek aan oefening meer en meer in een toestand van impotentie teruggevallen. Er is bijna geen werkje meer van eenige beteekenis, dat zonder medewerking van anderen behoorlijk afgeleverd kan worden.

De kwestie van zichzelf te helpen wordt momenteel van acuut belang, omdat in verband met de verdere ontvoogding tevens op het regeeringsprogramma is opgenomen de instelling van nieuwe locale ressorten: desa- of desagroeps- en regentschapsraden, waarin de bevolking veel meer dan thans voor zich zelve te zorgen zal krijgen. Men mag het met deze maatregelen al dan niet eens zijn, er is wel

niemand, die niet overtuigd is, dat vroeger of later, en vermoedelijk in niet ver verwijderde toekomst, deze ontvoogding en steeds verder gaande decentralisatie doorgevoerd zal worden. Het is een kwestie van economie, die het noodzakelijk maakt, om bij de steeds verder om zich heen grijpende bestuursbemoeienis de voorziening in lokale behoeften over te laten aan lokale ressorten.

Ieder, die zich er rekenschap van geeft, dat het hierbij om het in practisch opzicht steeds meer hulpeloos en onzelfstandig wordende volk van Inlanders gaat, zal inzien wat er van de economie der verder gaande ontvoogding terecht zal komen, indien wij aan de hierboven genoemde euvels niet met den meesten ernst nadere aandacht gaan besteden. Dit is geen kwestie van later zorg: het wordt hoog tijd daarmede een aanvang te maken.

De kwestie gaat nog dieper. Wij hebben zoo juist in Indië een stelsel verlaten, dat allerlei verbeteringen in de Inlandsche samenleving wilde brengen zonder daaraan de voorwaarde te verbinden van de medewerking der bevolking zelve.

Talrijke stichtingen verrezen, niet alleen meestal zonder directe bijdrage in welken vorm dan ook van de bevolking, maar zelfs buiten hare medewerking. De opzet dezer stichtingen stond dan ook buiten elke verhouding — vooral in economischen zin — tot de Inlandsche samenleving: men lette slechts op den luxueusen opzet van zooveel instellingen van onderwijs en dergelijke.

Dit regime is volkomen onhoudbaar *gebleken* : het heeft ons gevoerd in het finantieel moeras, waaruit de meest drastische maatregelen ons ter nauwernood vermogen te redden.

Sedert werd aan bovengenoemd regime een eind gemaakt, maar alle maatregelen, die deze koersverandering te weeg brachten, hadden een volkomen negatieve strekking. Reeds wordt het duidelijk, dat in de richting, waarin tot nu toe de koersverandering plaats greep, niet veel verder kan worden gegaan: stilstand beteekent verval. Het wordt hoog tijd, dat de groote lijnen getrokken worden, waarlangs de verdere ontwikkeling dezer landen mogelijk zal worden zonder nieuw gevaar voor een economische impasse.

De Inlandsche bevolking beschikt niet over voldoende geldmiddelen, maar wel over een reusachtige, ongebruikte reserve aan arbeidskracht. Genoemde verdere ontwikkeling van de bevolking is alleen mogelijk, indien de bevolking medewerkt door daarvan gebruik te maken. Een stelselmatige opwekking van het initiatief en van de medewerking van de Inlandsche bevolking inzake de verbetering van de slechte toestanden, die onder haar voorkomen, is dus de weg, waarlangs die verdere ontwikkeling mogelijk kan worden gemaakt. Gelukt dit, dan wordt daarmede het belang gediend van ieder weldenkend mensch, die hier een bestaan heeft. De slechte woningtoestanden onder de bevolking immers vormen niet alleen een gevaar voor de omgeving, zij ondermijnen bovendien in hooge mate de capabelheid en werkkracht van het volk-zelf. Elke instelling, iedere persoon, die voor haar bedrijf op Inlandsche werkkrachten is aangewezen, heeft er dus belang bij, dat aan de slechte woontoestanden een einde komt; en dit is alleen bereikbaar, indien er een eind komt allereerst aan de onverschilligheid der bevolking ten aanzien dezer verbetering en in de tweede plaats aan de impotentie van de bevolking om zelf die verbetering te brengen. Het volk dient tot het besef te komen, dat andere toestanden mogelijk zijn. Verder dient de Inlandsche ambachtsorganisatie op hooger peil te worden gebracht. Eerst daardoor kan de kwestie der woningvoorziening op behoorlijke wijze en voor goed tot een bevredigende oplossing geraken. Wat is namelijk de toestand, en hoe is die ontstaan?

Binnen ongeloofelijk korten tijd is de bevolking van Java vertienvoudigd. Dit heeft op den algemeenen woonstandaard een buitengewoon funesten invloed gehad. Met de oudtijds spreekwoor-

delijke veiligheid was het in de eerste plaats uit. De vroeger uit grootendeels open hallen bestaande woningen werden potdicht getimmerd. Naast den reusachtigen aanwas der bevolking, die de vraag naar bevolkingsmaterialen steeds grooter deed worden, stond, dat steeds meer der natuurlijke hulpbronnen, waaruit de bevolkingsmaterialen werden geput, door de steeds meer grond eischende Europeesche en Inlandsche cultures werden vernietigd. De maatregelen tot instandhouding, uitbreiding en richtige exploitatie dezer hulpbronnen konden niet voldoende in overeenstemming gebracht worden met den reusachtigen bevolkingsaanwas. Tegenover den vroege en, schijnbaar onuitputtelijken materialenrijkdom ontstond in zeer vele en vooral in de dichts bevolkte streken een rechtstreeksch gebrek, zoodat de oude gebruiken en regels, die op de winning en de behandeling dezer materialen betrekking hadden, niet meer konden worden gehandhaafd. Een ernstige teruggang van de kwaliteit was daarvan het gevolg.

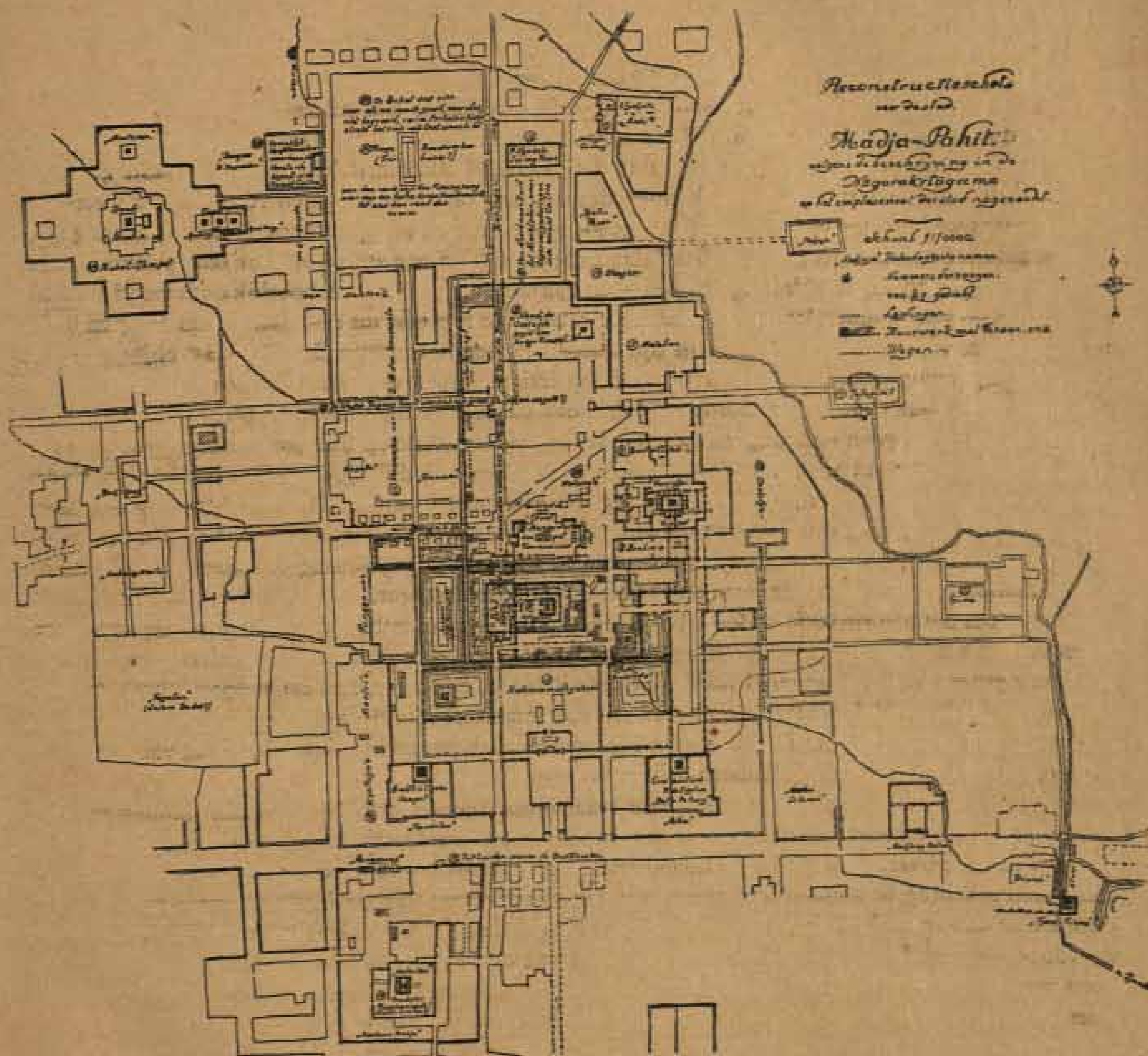
Overbevolking en tekort aan materialen veroorzaakten woninggebrek, slechte woningen en bovendien nog overbevolking in die slechte woningen. De wetgeving, die de oude, op afspraken en gebruiken : op adat berustende samenleving moest stabiliseeren, kwam dikwerf niet voort van onder op, uit de gebleken behoeften der bevolking-zelve, maar werd van boven af naar beste inzicht gegeven. Aan verschillende goede en noodzakelijke gebruiken werd niet tijdig kracht van wet gegeven. (Waar zijn de voorschriften, die kap, behandeling en verduurzaming der bevolkingsmaterialen regelen, en die in stand hielden de juiste opvatting omtrent het „Baresih-desa"-feest, dat door geregeld, verplicht onderhoud eertijds het woningenbestand in tijdelijke materialen op peil hield ?) Zoolang en waar deze oude gebruiken kracht van wet behielden bleef de toestand in het algemeen bevredigend. Waar zij echter verwaarloosd werden ontstond in de dichtstbevolkte streken, waar hunne handhaving het meest noodig is, een hopelooze toestand. De Inlandsche ambtenaren kregen steeds meer op de handhaving der geschreven wetten te letten. De handhaving van eens verwaarloosde gebruiken, die door materiaalgebrek en verwording van het ambacht steeds moeilijker werd, moest daarbij ten achter staan en bezorgde hun slechts „soesah". De exploitatie der hulpbronnen is daardoor meer en meer een ongebreidelde roofbouw geworden, vooral waar langzamerhand voor de steden een steeds steigende vraag naar minderwaardig materiaal voor steigers, enz. ontstond. De bevolkingsmaterialen, niet tijdig bijgeplant, niet instand gehouden, niet goed behandeld, kwamen in een kwaden reuk, dien zij oorspronkelijk allerminst verdienden.

Indien de kwestie echter slechts zoo gesteld ware, dat er in de Inlandsche samenleving g e e n a a n b o d van goed werk meer bestond, dan was hare beantwoording gemakkelijk genoeg. De groote moeilijkheid is echter, dat — zooals wij hierboven reeds zagen — bij de bevolking ook g e e n v r a a g naar goed werk bestaat. Toch dient er — en er is in het vorenstaande uiteengezet waarom — zoo spoedig mogelijk aan den toestand van onzelfstandigheid, waarin de bevolking verkeert, een eind te komen. Elk stel maatregelen, dat zich echter slechts eenzijdig met de behandeling van eerstgenoemde kwestie bezig houdt en de andere verwaarloost, is tot mislukking gedoemd. Laten wij dus achtereenvolgens beide kwesties eens nader beschouwen.

De eerste vraag luidt dan : bestaat er een bouwmethode, volgens welke de bevolking zelf de door haar benoodigde betere en grootere werken zal kunnen realiseeren, a. finantieel ; b. organisatorisch; c. technisch ?

De tweede vraag luidt : is het practisch uitvoerbaar om bij het Javaansche volk de kennis van en het streven naar beter toestanden op te wekken ?

Emplacement van Majapahit, naar de stafkaart, voorzien van tranches; volgens de Irrigatie-kaart, en van aanduidingen betreffende de bouwrestanten.
De doorgetrokken-lijnen zijn wegen, waterloopen en Kampoeng-grenzen; de gestippelde vlakken zijn tegalans.

Madja-Pahit

I. *a*) Bij de beantwoording der eerste vraag dienen wij er ons rekenschap van te geven, dat de Inlander in geheel andere financieele omstandigheden verkeert dan wij. Dit wordt uitgedrukt in het verschil in rentestandaard. Voor ons is het voordeelig om aan den bouw onzer werken eenig meerder kapitaal te besteden, omdat wij daardoor de kosten van onderhoud in den regel in belangrijke mate kunnen drukken. In een bouwverordening opgelegde verzwaarde eischen kunnen om diezelfde reden dan ook direct in ons voordeel zijn. Voor iemand, die echter zooals de Inlander aan een reusachtig hoogen rentestandaard onderworpen is, geldt deze stelregel allerminst. Hij zal in de meeste gevallen veel beter de volle onderhoudskosten kunnen dragen, dan den veel hoogeren rentelast der meerdere kapitaalsuitgaven, die tot vermindering van genoemde periodiek terugkeerende kosten aanleiding zou kunnen geven. En deze regel gaat voor de Inlandsche bevolking nog steeds op, ook ten opzichte van de rente, waartegen zij bij de afdeelingsbanken — en dan slechts in geval zij behoorlijk onderpand kunnen verschaffen — geld kunnen leenen. De Inlander rekent zoo iets niet uit : het blijkt hem aan den lijve, dat hij op deze wijze het best kans ziet in zijn woonbehoeften te voorzien. Maar daaruit blijkt ook, dat voor een ontplooiïng van voldoend particulier bouwinitiatief onder de Inlanders het gebruik van tijdelijke materialen niet gemist kan worden. Men moge gaarne anders wenschen, een bouwvoorschrift, dat met dezen eisch geen rekening weet te houden, is hier te lande op den duur onbruikbaar. De gegeven verordeningen nu maken geen onderscheid tusschen verschillende soorten bamboe en plantaardige dakbedekkingen : zij geven eenvoudig een categorisch verbod. Het is echter nog een open vraag of door verbetering van kwaliteit en wijze van verwerking deze materialen niet op een bruikbaar peil gebracht kunnen worden, vooral zoodra een weder in zwang gebracht, rationeel „baresih desa" de instandhouding van een behoorlijken woningtoestand waarborgt.

b) Uit het aangehaalde onder *a* blijkt tevens, dat de Inlandsche samenleving in hare ambachtsorganisatie ook het beginsel van onderling hulpbetoon, dat in staat stelt om de kapitaalsuitgave, die voor den bouw eener woning benoodigd wordt, tot het uiterste te beperken, niet zal kunnen missen. Zoodra de nieuw te creëeren kleinere locale ressorten zelf ook financieel voor de voorziening in de eigen werken zullen hebben te zorgen, zal de Inlandsche Maatschappij als vanzelf tot de uitbreiding van dit stelsel in den zin van gemeenschapsdiensten willen komen.

Slechts daardoor zal zij immers hare belastingen binnen bruikbare perken kunnen houden. Reeds nu blijken telkens en telkens weer scholen en andere desiderata slechts door toepassing van dit beginsel realiseerbaar. Zoolang in de Inlandsche Maatschappij een rentevoet geldt van boven de 10% dient men rekening te houden niet alleen met een voortbestaan van dit instituut, maar zelfs met een uitbreiding daarvan. Het behoort — met het gebruik van den tijdelijken bouwtrant — tot de middelen, waardoor de bevolking van ouds her de nadeelen van den hoogeren rentestandaard nagenoeg geheel heeft weten te ontloopen. Maar ook indien de bevolking zich tot een hoogeren economischen standaard weet op te werken is het zeer de vraag of zij zich van dezen zoo karakteristieken vorm van arbeidsorganisatie zal ontdoen, die haar maatschappelijk sterker kan doen staan. Men dient dus rekening te houden met de mogelijkheid, dat de bevolking beslissen zal tot een nieuwe ontwikkeling en een uitbreiding van dit instituut in den vorm van gemeenschapsdiensten. Geen wetgever heeft het recht zich daartegen te verzetten, of daaraan moeilijkheden in den weg te leggen. Voorschriften, waarvan zulk een bemoeilijking een uitvloeisel is, kunnen hier te lande niet anders dan tegennatuurlijk en onbillijk worden genoemd.

Het Javaansche bouwambacht is uit zichzelf in de meeste Javaansche streken tot de invoering van een bouwsysteem gekomen, waarbij deze diensten zoo weinig drukkend mogelijk gehouden worden,

Daarbij wordt de woningconstructie ontleed tot een zeer overzichtelijk aantal elk voor zich te voren klaar gemaakte en geheel afgewerkte onderdeelen, die dan in minder dan geen tijd in onderling hulpbetoon in elkander kunnen worden gezet. Maar dit stelsel maakt ook een zeer eenvoudige en snelle demontage der woningen mogelijk. De bevolking haalt deze woningen, indien ze verplaatst of gewijzigd moeten worden, bij geheele dakvlakken tegelijk met dakbedekking en al uit elkaar. Het geheel open gooien van het dak is een zeer eenvoudig werk en in een ommezien gebeurd, terwijl de constructies door kleine vervormingen op eene zoodanige handige manipulatie ten behoeve eener snelle bestrijding van epidemieën of van een grondig periodiek „baresih desa" nog in het bijzonder zouden kunnen worden ingericht. Moeizame en tijdroovende afbraakwerkzaamheden, die bij het weer in elkaar zetten veel nieuwen arbeid zouden eischen, komen daarbij in het geheel niet voor. Deze omstandigheid vereenvoudigt het eventueel geheel desinfecteeren van een woning ten zeerste en is bij uitvoering van het geheele dakroosterwerk in hout volgens de thans gepropageerde constructies ondenkbaar.

In vele streken is de invloed der industrialisatie reeds te ver gegaan, zoodat het den enkelen personen te veel tijd gaat kosten om de normaalonderdeelen van deze woningen persoonlijk te maken. Zulke genormaliseerde woningonderdeelen kunnen echter evengoed in eenvoudige bedrijfjes vervaardigd worden. Daardoor wordt een meer geïndustrialiseerd bouwbedrijf mogelijk met behoud van alle voordeelen van het sambataninstituut (onderling hulpbetoon) om de woningen in elkaar te zetten. De groote lichtheid van de gebezigde materialen maakt dan ook het transport over grootere afstanden, ook buiten de waterwegen, mogelijk.

Het moge hierbij in herinnering gebracht worden, dat een op dit beginsel berustende woningvoorziening voor sommige steden nog niet zoo lang geleden bestond. In den regel waren het plattelanders, die dergelijke normaalonderdeelen samenstelden en in de stad verkochten bij wijze van bijverdienste en de stedelingen, die toch al weinig tijd aan den bouw der eigen huizen konden besteden, profiteerden daardoor ten minste voor een gedeelte van den lageren, ten platten lande heerschenden loonstandaard. Voor bewerkte houten onderdeelen bestaan meerdere dezer markten nu nog, maar het spreekt van zelf, dat voor de samenstelling der grootere onderdeelen, zooals wanden, enz. alleen het lichte materiaal: de bamboe in aanmerking kwam. Hooger genoemde verbodsbepalingen hebben echter aan den aanvoer van dergelijke bamboezen onderdeelen naar de steden een eind gemaakt, zeer tot nadeel van den kleinen man, die voortaan voor den bouw zijner geheele woning op het duurdere stadswerkvolk was aangewezen, terwijl de beheersching van den aanvoer en van de markt van bevolkingsmaterialen door enkele kapitaalkrachtige personen door een en ander ten zeerste werd vergemakkelijkt.

c) In het bovenstaande moge eenig licht geworpen zijn op enkele zeer bezwarende belemmeringen, die aan een typische, vrije ontplooiïng van het Inlandsch particulier bouwinitiatief en daarmede van de Inlandsche bouwambachten in den weg staan, of in den weg gelegd zijn, terwijl de noodzaak daarvan aan ernstigen twijfel onderhevig is. Thans rijst de vraag, of dit ambacht — zelfs al worden die belemmeringen opgeheven — in staat zal zijn zelf te voorzien in de behoefte aan grooter en beter werken, die zich steeds meer ook in de Javaansche samenleving doen gevoelen. Daarbij behoeven, zooals van zelf spreekt, geen werken in aanmerking genomen te worden, die in elk ambacht de medewerking van vaklieden met hoogere opleiding zouden eischen. Wel dienen in aanmerking genomen te worden werken van zulk een omvang, dat daarbij eenvoudige berekeningen in het algemeen een onmisbaar hulpmiddel voor eene economische uitvoering vormen. Het is ondenkbaar, dat binnen afzienbaren tijd de kennis van en de vaardigheid bij de toepassing van dergelijke berekeningen, die

in Europa bij de meest elementaire vakopleiding op het lesrooster niet ontbreken, gemeengoed worden bij den gewonen desa-ambachtsman. De Javaansche bouwkunst van vroeger tijd doet hier echter eene oplossing aan de hand, die tevens voor de finantieele zijde van de vraag, die ons bezig houdt, van groot belang is.

In den Javaanschen houtbouw is namelijk sedert lang een bouwbeginsel toegepast, dat eerst in de laatste decennia in de Europeesche techniek meer en meer de aandacht trekt. De daarbij toegepaste constructies zijn van zoodanige samenstelling, dat in de eerste plaats reeds door de gewone belasting der daken met de dakbedekking in verschillende dragende onderdeelen blijvende trekkrachten worden opgewekt, die aan de draagkracht dezer deelen zeer ten goede komen. In de tweede plaats kunnen deze trekkrachten door opwigging van bepaalde onderdeelen en door enkele andere hulpmiddelen binnen zekere grenzen naar willekeur worden vergroot. De gedrukte constructieonderdeelen, waardoor genoemde trekkrachten ten slotte worden opgenomen, worden daarbij veelal langs de daknaden (hoekkepers) gelegd, waar zij niet kunnen uitknikken, en derhalve betrekkelijk licht kunnen blijven.

Door deze trekkrachten op te voeren kan de draagkracht der onderdeelen tot in het veelvoudige worden versterkt, en men is daarbij veel minder genoodzaakt om voor grooter overspanningen tot ernstige verzwaring der toegepaste constructieonderdeelen over te gaan, dan bij onze normale constructies het geval is. Nu is het duidelijk, dat te lichte onderdeelen in het bouwvak — al zou men daarmede theoretisch kunnen volstaan — wegens het gevaar van breuk bij stooten onbruikbaar zijn. Bij de Javaansche bouwmethode kan men echter de lichtste, voor de kleinere overspanningen gebezigde houtmaten ook gebruiken voor de grootere.

Behalve dat ze van direct economisch voordeel is, zou deze bouwmethode, getoetst aan het moderne inzicht, in de eerste plaats een zeer eenvoudig stel handelsmaten mogelijk maken en in de tweede plaats een zeer ver doorgevoerde normalisatie der woningonderdeelen. Een zeer eenvoudige opzet der bedrijven, die zich op de productie van normaalonderdeelen voor zulke woningen zouden gaan toeleggen, wordt daardoor mogelijk.

Ten slotte zal een gewone toekang bij toepassing van dit stelsel aan de spanning der onderdeelen, bij voorbeeld kenbaar aan den klank bij aankloppen, kunnen beoordeelen, of de constructie sterk genoeg is, en of de trekkrachten voldoende gelijkelijk verdeeld zijn. Dit besef kan den toekang door de practijk, den „biasa" bijgebracht worden, de berekeningen onzer moderne bouwconstructies echter nog in geen tientallen van jaren.

Deze bouwmethoden kunnen met evenveel vrucht worden aangewend met bamboe als constructiemateriaal, dat, al dan niet tot latten gespleten, in staat is enorme trekkrachten op te nemen, en dat in natuurlijken vorm op uitnemende wijze berekend is voor de opname van drukkrachten.

Kan men dus den toekang weer op de hoogte brengen van de oude, goede knepen, de „akals" van zijn eigen voorgeslacht, en geeft men hem voorloopig leiding bij de toepassing daarvan, dan zou men den lateren desaraden *in staat* kunnen stellen om met de eigen krachten zichzelf te redden, in de meeste gevallen en op bevredigende wijze. Men vermijdt daarbij tevens den onmogelijken toestand, dat deze werken onder de leiding zouden komen van juist afgeleverde ambachtsscholieren: een diploma wordt door de meeste Javanen nog steeds beschouwd als een emancipatiebewijs uit hun kaste, dat hen voortaan van allen handenarbeid vrijstelt.

Met deze constructies en bouwbeginselen, waarvan men de meest economische uitvoeringswijzen nog steeds het meest ten platten lande aantreft, is de Javaansche toekang groot geworden.

Hij voelt ze aan. Uitvloeiselen daarvan zijn het gebruikelijke plat leggen der daksparren, maar ook het gebruik van de bekende dakroosterwerken, die uit een zeer wijdmazig netwerk van smalle panlatten bestaan, dat tusschen nokbalk en architraafbalk gespannen wordt, en waaraan — omdat eigenlijke daksparren daarbij zelfs geheel vermeden zijn — wel een minimum aan materiaal en aan handwerk gebezigd wordt.

De vraag, of er in de Javaansche Maatschappij een *aanbod* van beter en belangrijker werk mogelijk is, zou ik derhalve in het volgende willen resumeeren:

Het Inlandsch ambacht is op Java nu nog de werkwijze, waarbij met de geringste kapitaalsuitgave het meest te bereiken valt.

Van het Inlandsch ambacht kan gevergd worden, al wat daarvan redelijkerwijze te vergen is, *mits* men het ook vergt, en het ambacht gelegenheid geeft zich te ontplooien.

Het Inlandsch bouwambacht is nog steeds op voortreffelijke wijze aangepast aan den economischen standaard der bevolking.

Het Inlandsch ambacht leent zich, waar zulks te pas mocht komen op voortreffelijke wijze tot eene industrialisatie harer bouwmethoden, die het wezen van het onderling hulpbetoon intact laat.

Het Javaansche volk gaat gebukt onder een ongunstigen economischen standaard. Het heeft echter een enorme reserve aan arbeidskracht. Door deze reserve te benutten op zoo weinig drukkend mogelijke wijze, dus volgens de methoden, die het daartoe zelf vond, en voorts door middel van onderling hulpbetoon en gemeenschapsdiensten of door welken anderen vorm dan ook die het daartoe zal vinden, zal het in staat zijn zelf en ten onderlingen of gemeenschappelijken bate op den duur te voorzien in de technische behoeften van onder hetzelve gestichte autonome, locale ressorten.

De Javaansche architectuurgeschiedenis levert de aanknoopingspunten voor eene her-oriënteering en voor een nieuwen opbloei eener specifiek-Javaansche bouwkunst, zoowel in technisch en constructief opzicht, als uit een oogpunt van werkorganisatie.

Het heeft geen zin om verder in details af te dalen: het bovenstaande moge voldoende zijn ter beantwoording der vraag of er een *aanbod* van goed en belangrijker werk binnen de Inlandsche samenleving tot de mogelijkheden behoort.

II. Daarmede zijn, zooals reeds werd opgemerkt, de moeilijkheden nog geenszins opgelost. Indien er onder de bevolking-zelve geen vraag naar beter werk, naar werk van eigen karakter en op de eigen wijze ontstaat, en wel op ruime schaal, dan komt er geen aanbod en krijgen de lokale ambachten geen gelegenheid zich te ontplooien.

Is het nu mogelijk om het Javaansche volk voor zijn eigen gebouwen, allereerst voor zijn eigen woon- en leefwijzen te interesseeren, en om bij dit volk het besef op te wekken, dat beter toestanden mogelijk zijn, en hoe die kunnen zijn?

Het Javaansche volk heeft een zeer merkwaardige geschiedenis, die slechts op zeer onvolkomen wijze bij dit volk bekend is. Voor sommige gedeelten van die geschiedenis heeft het echter een bijzondere belangstelling. Dit geldt vooral voor den laten, zoogenaamd Hindoe-Javaanschen tijd, en den tijd van overgang tot het Mohammedanisme, d. w. z. den tijd van het Majapahitsche Rijk.

Wij behoeven ons over deze voorliefde allerminst te verwonderen. In dien tijd toch heeft dit volk het meest gepresteerd, in dien tijd heeft zijn voornaamste sociale emancipatie zich voltrokken. Dit is echter tevens een tijd van ongekende bedrijvigheid in den houtbouw, waaruit enkele belangrijke

gebouwen nu nog over zijn. Het is aan deze gebouwen, dat de practische toepassingen van de Javaansche bouwbeginselen het best kunnen worden nagespeurd.

Omtrent den woningbouw dier tijden werd hiervoren reeds een enkele opmerking gemaakt. Het leven van den Javaan van thans verschilt, wat de indeeling van zijne woning en van zijn erf betreft, niet zoo heel veel van dat van vroeger, toen men wellicht niet op de eischen der pestbestrijding gelet heeft, maar dan toch in andere opzichten zooveel hygiënischer bouwde dan thans. Enkele goed gekozen voorbeelden van woningen, waarin met gebruik van materialen uit de moderne grootindustrie een beter beveiliging van de meer open bouwwijze tegen diefstal is aangebracht, zonder dat daarbij de voordeelen van dien bij dit klimaat behoorenden bouwtrant zijn prijs gegeven, kunnen naast een verspreiding van meerdere kennis omtrent de Javaansche geschiedenis en van goede Javaansche bouwvormen uit vroeger tijd een heelen ommekeer te weeg brengen in de tegenwoordige bouw- en woonwijzen. De meesten onder het volk, ook onder de meer ontwikkelden, weten van hun bouwerij en van de technische termen daarvan nog meer dan de gemiddelde Europeaan.

Door de warme belangstelling te benutten, die bij de bevolking bestaat voor hooger genoemde periode uit haar geschiedenis, die in tallooze wajangverhalen en legenden in de herinnering is blijven leven, kan men haar erop wijzen, hoe zij in dien tijd met ongeveer dezelfde middelen zichzelf een zooveel beter toestand wist te scheppen. Gewone publicaties op dit gebied zijn echter niet toereikend om voldoend practisch resultaat op te leveren. Bij het inzien of lezen van tijdschriftartikelen of andere publicaties let men te veel op de kunstwaarde der oude architectuur en vergeet, dat deze ten minste even belangrijk is om wat er op technisch en constructief gebied bereikt werd en op dat der arbeidsorganisatie. Alleen door het fascineerende van oudheidkundig onderzoek en door restauraties van oude monumenten werd in Europa, nadat de Revolutie met de oude arbeidsorganisatie had afgerekend, de belangstelling voor de bouwkunst weer opgewekt. Deze maakte, dat men weer eischen aan zijn gebouwen, aan zijn woningen ging stellen. Dit (de vraag) had eerst weer een opleving der ambachten ten gevolge (het aanbod) welke ambachten juist door de practijk der restauratiewerken aan oude, nog in gebruik zijnde gebouwen tot beter werk in staat geraakten.

Om de Javanen van thans te boeien is noodig een onderzoek uit den tijd, dat het Javaansche volkzelf meer mondig werd: uit den Majapahitschen, vroeg-Mohammedaanschen tijd. En dit onderzoek dient niet zoozeer graven of tempels te betreffen, maar oude nederzettingen, verblijven en moskeeën. De uit dezen tijd resteerende, nog in gebruik zijnde houten gebouwen behoeven uit den aard der zaak periodieke restauratie, en dikwerf van belangrijken aard. Door oordeelkundige leiding en advies bij deze restauratiewerken kan men practisch steeds grooter gedeelten van het Javaansche bouwambacht weer op de hoogte brengen van haar eigen vondsten uit vroeger tijd, welke bemoeienis door adviezen ten aanzien van nieuwbouw op den duur kan worden uitgebreid. Hiermede is ook aangeduid, in welken zin de tweede vraag beantwoord moet worden.

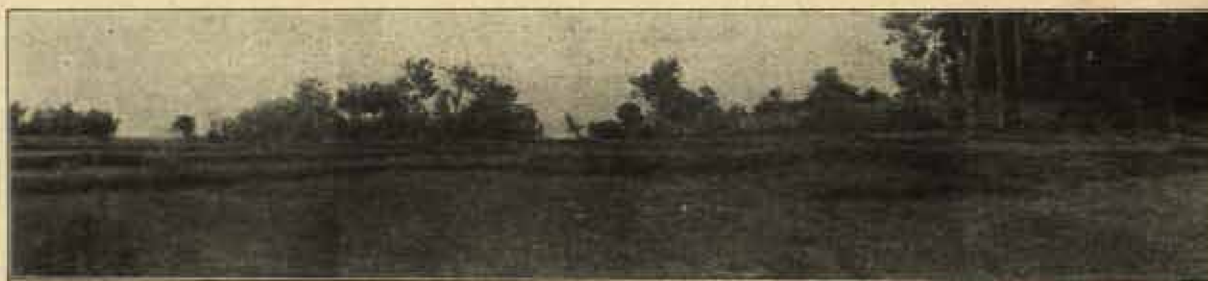
Om aan den vicieusen cirkel, waarin de Javaansche bouwtechniek geraakt is, te ontkomen, dient dus gewerkt te worden in twee richtingen: Van onderop dient men de ambachten opnieuw te fundeeren; van hoogeraf dient men bij de intellectueelen, maar daarna door middel der desaonderwijzers bij steeds grooter bevolkingslagen, belangstelling te wekken voor de goede vormen van den vroegeren tijd, om zoo de groote vondsten der Javaansche architectuur weer bereikbaar te maken voor iedereen. Van onderop kan men werken, door bedrijfjes te stichten, die zich toeleggen op de productie van woninggeraamten, bestaande uit genormaliseerde onderdeelen. Geen bouwprogram leent zich

Reliëf afkomstig van Majapahit voorstellende het verblijf van een Javaanschen groote, dat zooveel gelijkt op de nog in tamelijk goeden staat verkeerende poort en op hetgeen er van het daarachter gelegen emplacement van het verblijf van den Rijksbestuurder Gajahmada over is, dat het reliëf daarvan wellicht een vrij geteekende afbeelding voorstelt.

Moskee te Sindang Doewoer, een Moskee uit den Majapahitschen tijd

Panorama van den bij den „Siti Inggil" van Majapahit gevormden viersprong in zijn tegenwoordigen toestand. Van links naar rechts: de weg naar het Noorden, de weg naar het Noord-Oosten en het Siti-Inggil-terras

Zij-beuk van den Masdjid Agoeng te Cheribon (werk uit den Majapahitschen tijd).

daartoe zoozeer als het Javaansche, dat die normalisatie feitelijk reeds realiseerde op een wijze, waarop aan de meest verschillende woonbehoeften kan worden voldaan. Daarnaast kan men door oordeelkundige verleening van bouwcredieten (Afdeelingsbanken) de verspreiding van goede woningvormen in de hand werken. Van hoogeraf kan men in overleg en in samenwerking met den Medischen Dienst en met de Besturen der Locale Ressorten de belemmeringen zoeken op te heffen, en adviezen verleenen betreffende de aanvulling der voorschriften met zoodanige, dat die de leemte, welke oude, in onbruik geraakte, goede gewoonten hebben nagelaten, aanvullen. (Zooals betreffende de instandhouding, uitbreiding en richtige exploitatie der bevolkingsmaterialen leverende hulpbronnen; de contrôle op de richtige kap, de richtige behandeling en looging der materialen; de richtige doorvoering voor allen tijdelijken bouw van het beginsel, dat aan het baresih-desa ten grondslag ligt). Ten slotte kan men van onderop werken, door de organisatie van prijskampen betreffende de vervaardiging van woningonderdeelen, onder de toekangs van verschillende streken met eigen bouwtraditie, waarbij ter gelegenheid van pasarmalems en jaarbeurzen eindwedstrijden gehouden kunnen worden. Er zijn middelen te over om de typische bouwmethoden weer in grooter kring ook practisch bekend te maken.

Er is voor dit alles noodig een semi-officieel lichaam, dat door zijne samenstelling het vertrouwen kan winnen van Javaansche kringen en daardoor in al deze gevallen kan optreden, een lichaam, dat zelf in staat is om oudheidkundige onderzoekingen van belangrijken aard te leiden, maar dat in hoofdzaak een schakel vormt tusschen de oudheidkundige onderzoekingen van den Oudheidkundigen Dienst en het practische leven. En — zooals uit den aanhef dezes moge blijken — dit lichaam is noodig in dezen tijd van malaise, omdat het hoog tijd wordt om tot een oplossing te komen betreffende de ernstige in het bovenstaande gesignaleerde euvels, die de geheele, normale ontwikkeling onzer samenleving dreigen te handicappen.

Welnu, eene vereeniging, die deze plaats wil innemen is opgericht te Modjokerto. Het is de Oudheidkundige Vereeniging „Majapahit". Haar tweeledig doel: de beoefening der oudheidkunde in overeenstemming met den Oudheidkundigen Dienst en de verspreiding van de belangstelling voor en van de kennis omtrent de oudheidkunde is in hare statuten neergelegd. Hierachter volgt een uittreksel uit het concept voor het Huishoudelijk Reglement, waaruit moge blijken, dat er bij deze vereeniging getracht zal worden de te behandelen vraagstukken zoo veelzijdig mogelijk onder oogen te zien. De werkzaamheden der vereeniging zullen op zoodanige wijze worden georganiseerd, dat eene deskundige leiding geheel in het verband werkt van voor elk onderdeel der bemoeienis samen te stellen deskundige commissies uit het bestuur. Voor die commissies zullen worden aangezocht behalve Europeesche en Inlandsche Bestuursambtenaren, al naar gelang den aard der te behandelen stof: de Inspecteur van den Burgerlijken Geneeskundigen Dienst, technici en andere geëmployeerden van lokale ressorten en cultuur- en andere ondernemingen, personen uit de burgerlijke en religieuse Javaansche wereld, enz.

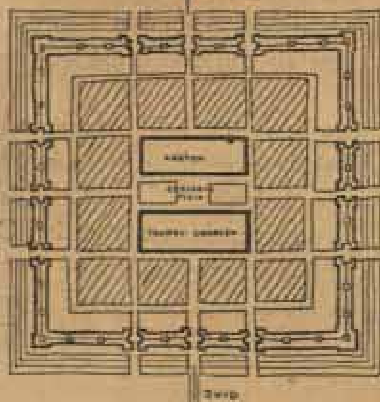
Vóór alles dient de vereeniging echter een lichaam te zijn, dat zich ook in de Javaansche wereld een naam verwerft, doordat het door zijn onderzoekingen doordringt in de Javaansche geschiedenis en deze onpartijdig weergeeft. De vereeniging is gesticht in een tijd, dat de ontdekking van het juiste emplacement en van den kraton van Majapahit en van de merkwaardige beginselen der Javaansche bouwconstructie meer en meer de aandacht beginnen te trekken ook in de vooraanstaande en intellectueele Javaansche kringen. Aan het feit, of in die kringen belangstelling zal kunnen worden opgewekt,

INDISCHE STADSPLATTEGRONDEN

HINDOE OPLOSSING

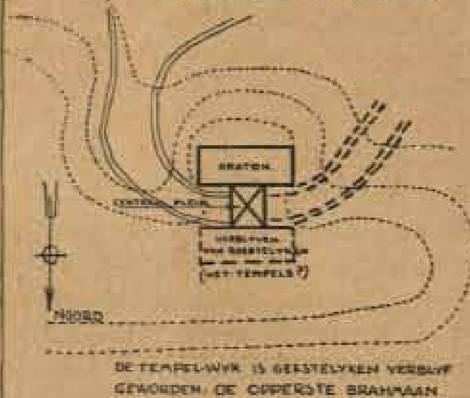
IN VOOR-INDIE

BEVESTIGDE STAD

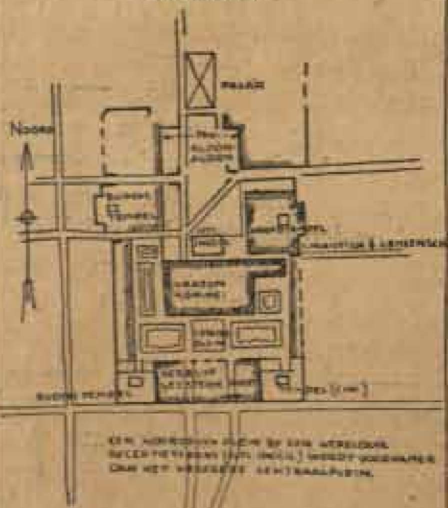
OP JAVA (RATOE BAKA)

BEVESTIGDE STADSKERN.

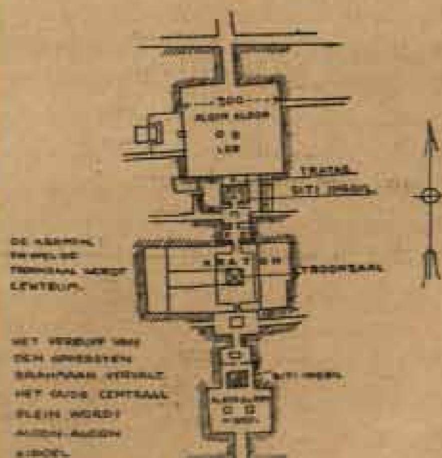

JAVAANSCHE OPLOSSING

MODJOPAHIT

DJOKDJA

behoeft niet meer te worden getwijfeld. Door deze buitengewoon gelukkige omstandigheden wordt het mogelijk om in bovengeschetsten zin op krachtdadige en effectieve wijze het regenereerende werk ter opheffing der Javaansche ambachten ter hand te nemen.

Allereerst zal de vereeniging in staat zijn om de aandacht van het geheele Javaansche volk op haren arbeid te vestigen door een historische daad van ongemeene beteekenis, namelijk door het archeologisch onderzoek ter hand te nemen van het stadsemplacement van Majapahit.

Hoewel het zeer voorbarig zou zijn om ons aan voorspellingen te wagen omtrent hetgeen bij dit onderzoek zal worden gevonden, zoo is het toch zeker, dat dit onderzoek gegevens zal opleveren van den meest verschillenden aard omtrent een nederzetting, die uit zeer verschillende volkslagen bestond. Het is gebleken, dat de grondslag van Majapahit sedert het tijdstip, waarop deze stad verlaten of verwoest werd, gemiddeld 60 c.M. gerezen is. De typische vormen van samenleving in voorname verblijven, zoowel als in dicht bebouwde ghetto's en in den plattelandsbouw, zullen bij de ontgraving aan het licht komen. De afbeeldingen van de bebouwing der stad, zooals die op uit Majapahit-zelf afkomstige tempelreliefs voorkomen, vertoonen alle een karakter van volkomen aangepast te zijn aan de klimatologische eischen van dit land.

Kan men voorts zonder nadere ontgraving omtrent de in Majapahit voorkomende, dicht opeen gepakte, gesloten bebouwingen van wijken zooals het marktkwartier geen oordeel vestigen, omdat daarvan slechts uit eene Middeleeuwsche beschrijving der stad blijkt, maar afbeeldingen nog niet gevonden zijn, enkele reeds vroeger gedane onderzoekingen geven eenig uitsluitsel. Op den Diëng is een complex met aaneengesloten bebouwingen gevonden, dat onwillekeurig aan de beschrijving der Majapahitsche markt doet denken. Het vertoont een beeld van degelijken rationeelen, behoorlijk geventileerden opzet, als bovengenoemde Majapahitsche afbeeldingen, die meestal betrekking hebben op in omwalde erven vrijstaande, geheel open woningen, te zien geven. De straatjes van genoemd Diëng-kwartier vertoonen een zeer onregelmatig beeld met overal aan- en uitgebouwde vermoedelijke werkplaatsjes en winkeltjes aan de straatzijde. Streng werd er echter de hand gehouden aan achtergevelrooilijnen, zoodat de zeer kleine petakwoningen, die meestal slechts een kamer bevatten, aan de zijde van de achtertuintjes, dus juist aan het woongedeelte, behoorlijk van licht en lucht voorzien werden. Deze bebouwing vormt een merkwaardige tegenstelling met de tegenwoordige dichtbebouwde wijken in de steden, waarvan de bouwblokken veelal tot op den laatsten vierkanten meter volgebouwd zijn.

Er is nog een omstandigheid, die het onderzoek van Majapahit uit technisch oogpunt belangrijk kan maken. Verschillende gebouwen in den kraton zijn omgeven geweest door grachten. Het is mogelijk en zelfs waarschijnlijk, dat bij de verwoesting, dan wel bij andere gelegenheden, met veel puin ook onderdeelen van houtconstructies in deze grachten zijn beland, en aldaar — onder water — bewaard zijn gebleven. Van den geheelen Middeleeuwschen Javaanschen houtbouw is zoo goed als niets bekend. Zeker is echter, dat de Javaansche constructies uit vroeger tijd meer stelselmatig en in hun beginselen logischer zijn doorgevoerd, dan die van thans. Ten gevolge van het gebrek aan goede bouwpractijk immers is de bevolking bij den achteruitgang harer ambachten de goede en degelijke houtverbindingen, die eerst in staat stelden om van het Javaansche constructiebeginsel vol profijt te trekken, langzamerhand verleerd. Het is dus van bijzonder belang, dat er van dien ouden houtbouw zooveel mogelijk bekend wordt. Indien ooit, dan kan door het Majapahitonderzoek in zake den Middeleeuwschen houtbouw licht verschaft worden.

Dit onderzoek, maar daarnaast het onderzoek van de vroeg-Mohammadaansche bouwwerken kan dus het gegeven-materiaal opleveren, dat noodig is om de bevolking in kennis te stellen met een

Complex d. z

O. W.

Z.

Tuinen →

Woningen →

Waroengs →

Straat →

Waroengs →

Huizen →

beloerd

bewerkt randje

Bestrating loopt door

beloerd

nog niet ontbloot

verhoogd gedeelte tusschen 2 muren beloerd.

tuinen of plaatsjes →

altaartje

Doorloopende afscheiding

nog niet ontbloot

tuinen of plaatsjes

verhoogd gedeelte tusschen 2 muurtjes beloerd.

huizen →

geen vloeren hier en daar muurtjes.

D.

Waroengs →

beloerd

beloerd

beloerd

beloerd.

Straat →

Bestrating

beloerd.

Waroengs →

Woningen →

nog niet ontbloot

kleine tjandi

tuinen →

Ingezakte muur waarschijnlijk van padas of minderwaardige steen, afgedekt met nog zeer goede dekstenen

Richting van 2 rijen naaldjes naar een poortachtig bouwwerk bij Goenoeng Pakoewodjo ... leidende.

Reis-schets naar de ontgraving van een dicht-bebouwd woningen-complex op den Djëng.

voor en door haar bereikbaren, beteren, Javaanschen woontoestand, en tevens onschatbare gegevens kunnen verschaffen, die van nut kunnen zijn bij de her-oriënteering der ambachten.

De vondsten, die nu nog aan ringen, juweelen, poesaka's en andere waardevolle voorwerpen op het standsemplacement gedaan worden, leveren bovendien een welkomen waarborg, dat door een voortgezet en stelselmatig onderzoek heel wat aan den dag zal komen, dat — en dit ligt typisch in het karakter van iederen Oosterling — op ongemeene wijze de belangstelling van de Javanen zal wekken.

Wij zullen dus door oordeelkundige, eenvoudig opgestelde publicaties in de landstalen de aandacht der bevolking niet alleen op hare oude, betere woontoestanden kunnen vestigen, maar wij zullen haar ook kunnen *blijven boeien* en — met een beetje geluk bij de opgravingen — in staat zijn die belangstelling telken male te vernieuwen. Die belangstelling is reeds thans groot, en niet alleen bij Javaansche Vorsten, die een royalen steun aan de vereeniging toezegden, maar ook bij de mindere Javanen en Javaansche vereenigingen, waarvan reeds thans een warme ingenomenheid met het streven der vereeniging gebleken is.

Het kan dus als zeker worden beschouwd, dat wij erin zullen slagen om ten minste bij de intellectueele Javanen belangstelling te wekken voor bouw- en woontoestanden, die beter zijn dan de tegenwoordige, en meer typisch-Javaansch kunnen worden genoemd. Het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, dat de eerste groote gift ter beschikking van de vereeniging stelde, zal de publicaties der vereeniging verzorgen, die van oudheidkundig belang zijn. Enkele vereenigingen en instellingen, zooals het Java-Instituut en de Commissie voor de Volkslectuur, maar daarnaast ook enkele belangstellende particuliere personen uit de Javaansche wereld zegden hunne medewerking toe, om door vertalingen in de landstalen van publicaties der vereeniging en door medewerking te verleenen bij derzelver verspreiding, die publicaties in handen te brengen van een zooveel mogelijk uitgebreiden en over heel Java verbreiden lezerskring, zooals gevormd wordt door Inlandsche ambtenaren en desaonderwijzers, die tot de verspreiding van meer gezonde denkbeelden op het gebied van de woning, de hygiëne in de woning, de hygiëne van het erf, en op het gebied der aan den woningvorm en aan de woningconstructie te stellen eischen, uit hoofde van hunnen werkkring kunnen medewerken.

De Oudheidkundige Vereeniging „Majapahit" zal dus in staat kunnen zijn om niet alleen het *aanbod* van beter werk, maar ook de *vraag* naar beter werk in de Javaansche Maatschappij op ongemeene wijze te vergrooten. Zij wil niet alleen de wenschelijkheid uitspreken om de groote groep der Inlanders in de gelegenheid te stellen om bij de verschillende verbeteringen, die onder hun samenleving noodzakelijk of wenschelijk zijn, zelf de hand aan den ploeg te slaan, zij wil ook de noodige stappen doen om bij dit volk het besef te wekken, dat het daartoe in staat is.

En — moet de daad-zelf van de bevolking-zelf uitgaan; de wijze, waarop, door de bevolking zelve worden gezocht en bepaald — de medewerking op grond van de typisch-Javaansche vormen van arbeidsorganisatie, of van daaruit voortgekomen vormen moet *mogelijk gemaakt* worden. De vereeniging zal derhalve haar medewerking verleenen en haar invloed aanwenden overal waar het geldt de opheffing van belemmeringen, die de ontwikkeling van het particulier initiatief eener Inlandsche bouwbeweging in den weg staan. De vereeniging zal er het hare toe bijdragen, om een program van verbeteringen te vinden, dat van den economischen grondslag der Javaansche samenleving uitgaat, en dat berust op de studie der cultureele geschiedenis van het Javaansche volk, zooals die zich in de verschilllende streken heeft ontwikkeld. Ook zal daarbij voorop staan, dat — indien wij voor de Javanen de gelegenheid willen openen om hun typische vormen van ambachtsorganisatie verder te ont-

wikkelen — in de wetgeving moet worden buitengesloten, dat daarvan ooit op andere wijze en aan andere werken zal worden gebruik gemaakt, dan door de latere, desaraden, of — indien deze van gemengde samenstelling mochten worden — door een andere, zuiver Inlandsche organisatie zal worden uitgemaakt.

In het vorenstaande moge de economische en de sociale beteekenis van de stichting der vereeniging voldoende zijn toegelicht. Ook politieke beteekenis heeft hare stichting in dezen zin, dat vooraanstaande personen van verschillende partijen steun toezegden en dagbladen van de meest verschillende richting ertoe medewerkten om aan het feit harer stichting meer bekendheid te geven. Meerdere dezer dagbladen plaatsten oproepingen tot steun. Indien in- en door de vereeniging een hartelijke samenwerking bereikt wordt van Europeanen en vooraanstaande Javanen, benevens van vooraanstaanden uit andere bevolkingsgroepen, dan zal dit op de onderlinge verstandbouding van de hier te lande op elkaar aangewezen volkeren voor goed een gunstigen invloed kunnen hebben.

Het doel der Oudheidkundige Vereeniging „Majapahit" ligt dus vooral op sociaal en economisch terrein. De voornaamste bron, waaruit zij de gegevens voor al haar verdere werk zal putten, en die aan dat werk alle leven zal inblazen, zal haar archeologisch onderzoek zijn, dat tevens belangrijke, nieuwe gegevens zal kunnen verschaffen ten dienste der geschiedvorsching.

Er valt groot werk te verrichten in den Oost. Moge de Oudheidkundige Vereeniging „Majapahit" in staat worden gesteld daartoe het hare bij te dragen.

Weltevreden, Juli 1924.

Ir. H. MACLAINE PONT

OUDHEIDKUNDIGE VEREENIGING „MAJAPAHIT"

Excerpt uit de in de Algemeene Vergadering van 15 April 1924 vastgestelde

STATUTEN

Doel.

Artikel 4.

Haar doel is:

1e. De bevordering van het oudheidkundig onderzoek van Majapahit.

2e. De bevordering van de kennis omtrent en van de belangstelling voor de oudheidkunde van Java.

Middelen.

Art. 5.

Zij tracht dit tweeledig doel te bereiken:

1e. Door in voortdurend overleg met den Oudheidkundigen Dienst oudheidkundige onderzoekingen in den meest uitgebreiden zin des woords te verrichten en wetenschappelijke gegevens te verzamelen nopens:

a. de resten van de stad Majapahit;

b. de resten van andere oud-Javaansche Kratons;

c. overblijfselen, welke in verband met het onderzoek sub *a* van belang moeten worden geacht;

2e. door middel van tentoonstellingen enz.

Art. 6.

De in Art. 5 sub 1 *a* t/m *c* bedoelde werkzaamheden zullen worden uitgevoerd door een of meer door het Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst aan te wijzen bevoegde personen.

Art. 7.

De Vereeniging stelt alle bij het onderzoek als bedoeld in Art. 5 sub 1 *a* t/m *c* aan het licht te brengen voorwerpen van oudheidkundig belang alsmede de te verzamelen wetenschappelijke gegevens ter beschikking van het Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst, met de bepaling, dat b.g. voorwerpen zullen strekken tot uitbreiding van de verzameling in het museum te Modjokerto. Op het bepaalde in dit artikel kunnen door het Bestuur in overeenstemming met den Oudheidkundigen Dienst uitzonderingen worden gemaakt.

Bestuur.

Art. 9.

Het Bestuur der Vereeniging bestaat uit een Voorzitter en ten minste vier leden, zullende het echter geacht worden wettig samengesteld te zijn zoolang nog twee leden in functie zijn.

Telken jare treedt in de jaarvergadering, waarin de bestuursverkiezing plaats heeft, het Bestuur af, welks leden echter herkiesbaar zijn.

Het Bestuur blijft in functie zoolang het niet door een ander vervangen is.

In tusschentijdsche vacatures, ook van den Voorzitter, voorziet het Bestuur.

Art. 11.

De Voorzitter vertegenwoordigt de Vereeniging in en buiten rechten.

Voorloopige voorzieningen.

Bij Art. 16 werd het eerste Bestuur samengesteld als volgt:

Voorzitter:	J. M. ACKET, Gedelegeerde der Eschauzierfabrieken te Modjokerto.
Secretaris-penningmeester:	J. VERBOOM, Tweede Secretaris van het algemeen Syndicaat van Suikerfabrikanten in N.-I. te Soerabaja.
Ondervoorzitter:	R. T. ARIO KROMO ADINEGORO, Regent van Modjokerto.
Commissarissen:	H. A. DEKKER, Notaris te Modjokerto.
	J. KILIAN, Administrateur der Sf. Brangkal.

Excerpt uit het Huishoudelijk Reglement

Artkel 2.

Donateurschap, Lidmaatschap en buitengewoon Lidmaatschap.

Zij, die lid of donateur der vereeniging wenschen te worden melden zich aan bij het Bestuur, dat over de al- of niet aanneming beslist.

Het lidmaat- en het donateurschap worden geacht te zijn ingegaan bij het begin van het kwartaal, waarin de aanneming geschiedt.

Het Buitengewoon Lidmaatschap verkrijgt men door eenvoudige opgave aan een der bestuursleden.

Art. 4.

Rechten.

Buitengewone leden hebben de rechten der gewone leden, doch geen stem.

Donateurs hebben alle rechten der gewone leden.

Eereleden hebben alle rechten der gewone leden, doch geen der verplichtingen.

Art. 5.

Contributie.

De contributie bedraagt voor gewone leden ten minste *f* 12.— per jaar en voor buitengewone leden *f* 4.— per jaar, te voldoen per vierendeeljaars, of over een langeren termijn in den aanvang van den tijd, waarvoor zij bestemd is, tegen uitreiking van een door den Penningmeester geteekend bewijs van lidmaatschap met kwijting voor dien tijd.

Donateurs betalen ten minste *f* 40.— per jaar, eveneens te voldoen per vierendeeljaars, of over een langeren termijn in den aanvang van den tijd, waarvoor die betaling bestemd is; of een bedrag in eens, groot ten minste *f* 500.—, een en ander tegen een door den penningmeester geteekend bewijs van donateurschap met kwijting voor dien tijd.

Art. 12.

Bijzondere Bestuursleden.

Tot Eerevoorzitter en tot Eerebestuursleden kunnen zij verkozen worden, die door hun hooge of belangrijke positie of ambt, de vereeniging van bijstand of raad kunnen dienen. Deze bestuursfunctie sluit niet in eene daadwerkelijke bemoeienis met de dagelijksche bestuurswerkzaamheden.

Het Bestuur zal bij de jaarlijksche verkiezing van bestuursleden een voordracht doen, waarop het voor de gewone bestuursfuncties mede zal aanbevelen personen uit besturen van krachtig steunende instellingen of samenwerkende vereenigingen, op welk punt het tevens zal letten bij tusschentijdsche aanvullingen van het Bestuur.

Art. 19.

Van de voordrachten, excursies en tentoonstellingen.

Het Bestuur treft de noodige regelingen betreffende het houden van voordrachten, excursies en tentoonstellingen, zooveel mogelijk in samenwerking met andere vereenigingen.

Zij zullen voornamelijk strekken om de belangstelling en de kennis voor de oudheidkunde van Java te verhoogen, vooral door het belang van het oudheidkundig onderzoek voor de tegenwoordige samenleving in het licht te stellen.

Art. 20 (gedeeltelijk)

Van het oudheidkundig onderzoek.

Het Oudheidkundig Onderzoek der vereeniging geschiedt onder de directe leiding van een deskundige, die — aangewezen door het Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst — door het Bestuur in dienst der vereeniging genomen wordt.

Bedoelde deskundige heeft toegang tot de gewone bestuurs- en ledenvergaderingen, welke strekken tot bespreking van de vereenigingsbelangen, in welke vergaderingen hij eene adviseerende stem heeft.

De desl undige wordt bijgestaan door eene Commissie voor het Oudheidkundig Onderzoek.

De deskundige is gehouden om het onderzoek der vereeniging geheel in overeenstemming met het Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst te verrichten. Enz.

Art. 22.

Van den Maatschappelijk belangrijken arbeid der Vereeniging.

Tot het werk der Vereeniging zal mede behooren de opsporing, opmeting en bescherming van uit den Majapahitschen tijd afkomstige constructies (b.v. hout-), dan wel van b.v. houten gebouwen of gebouwonderdeelen, die — zij het uit later tijd — voor de kennis van de oorspronkelijke bouwwijzen van belang kunnen worden geacht.

De Vereeniging kan — eventueel in samenwerking met andere vereenigingen of instellingen — hare bemiddeling verleenen in zake pogingen tot behoud en oordeelkundige restauratie van dergelijke bouwwerken, vooral indien zij nog thans in gebruik zijn, benevens bij het verspreiden van de kennis omtrent en van de toepassing van betere, oorspronkelijke gebouwtypen en bouwbeginselen. Voor zoover het restauratiewerken aan oudheden betreft zullen deze de voorafgaande goedkeuring behoeven van het Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst.

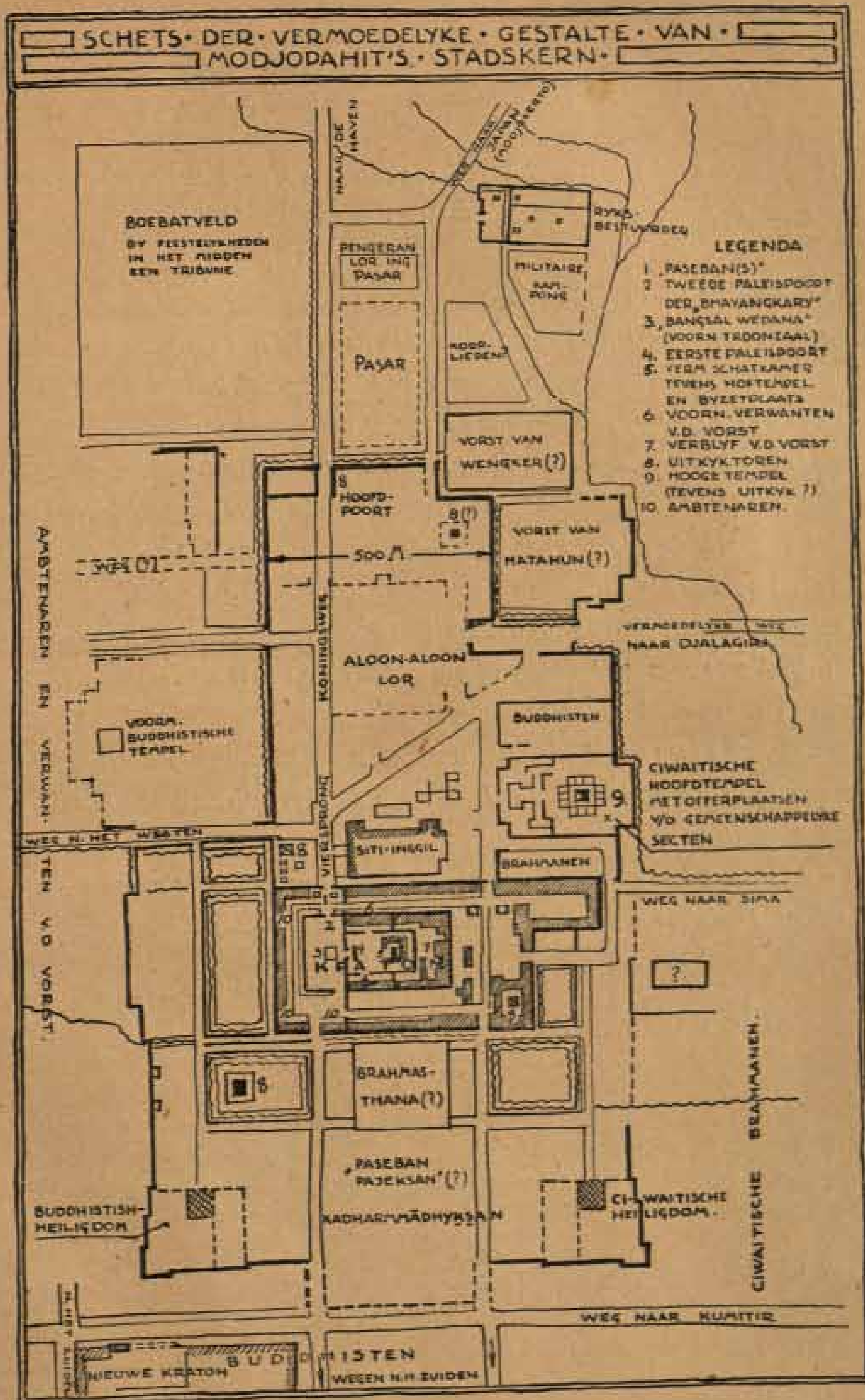
(Ook bij dezen meer socialen arbeid der Vereeniging zal de Vereenigingsdeskundige te werken hebben in het verband eener Commissie uit het Bestuur, waarin eenerzijds personen uit de Burgerlijke en Religieuse Javaansche kringen zitting behooren te hebben en anderzijds een der Inspecteurs van den Medischen Dienst en voorts Technische ambtenaren van Lokale Ressorten (b.v. uit het woningtoezicht) en van Cultuurondernemingen naast een of meer ambtenaren B.B., waarmede het Bestuur dus, zoodra noodig, zal moeten worden uitgebreid).

Art. 25.

De deskundige brengt aan het Bestuur periodiek verslag uit omtrent de door hem verrichte werkzaamheden. Daarnaast zullen door hem bijzondere verslagen worden uitgebracht omtrent de resultaten van bijzondere onderzoekingen, studiereizen, enz., terwijl — zoodra daartoe aanleiding bestaat — bepaalde resultaten van het werk der Vereeniging in algemeen-samenvattende opstellen zullen worden neergelegd. Afschriften van al deze stukken worden door hem toegezonden aan het Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst.

OUDHEIDKUNDIGE VEREENIGING „MAJAPAHIT"

TE MODJOKERTO

L. S.

Bijgaand hebben wij het genoegen U beleefd aan te bieden eene brochure, waarin de overwegingen zijn uiteengezet, welke geleid hebben tot de oprichting van de Oudheidkundige Vereeniging „Majapahit" te Modjokerto.

Het zij ons vergund den inhoud van deze brochure in Uwe welwillende aandacht aan te bevelen. Wij houden ons overtuigd, dat U na lezing dezer brochure met ons de meening zult deelen, dat eene krachtdadige werkzaamheid onzer vereeniging van groot belang zal kunnen zijn voor eene gezonde ontwikkeling dezer landen. Wij veroorloven ons daarom U uit te noodigen onze vereeniging door Uwen steun tot genoemde krachtdadige werkzaamheid in staat te stellen. Dit is alleen mogelijk, indien de vereeniging over voldoende fondsen beschikt om haar programma volledig ten uitvoer te brengen.

Waar het hier geldt de belangen van zoowel de Europeesche als de Inlandsche samenleving, zoo koesteren wij de hoop, op Uwen krachtigen finantieelen steun te mogen rekenen.

Wij houden ons bovendien op den duur aanbevolen voor de mededeeling, of er naar Uwe meening binnen de sfeer der door U vertegenwoordigde belangen voor de vereeniging gelegenheid zal bestaan om hare werkzaamheid te ontplooien.

Kortheidshalve verwijzen wij U beleefd naar het excerpt uit Statuten en Huishoudelijk Reglement, aan het slot der brochure afgedrukt, waarin U alle gegevens omtrent samenstelling en organisatie der vereeniging zult aantreffen.

Berichten van Uwen steun en medewerking worden gaarne ingewacht aan het adres van onzen Secretaris, den Heer J. Verboom, Gebouw Suikersyndicaat te Soerabaja.

Namens de Oudheidkundige Vereeniging „Majapahit"

De Voorzitter,

J. M. ACKET.

Modjokerto, Juli 1924.

MODJOPAHIT.

De belangwekkende beschouwingen van Ir. MACLAINE PONT over de situatie van Modjopahit, zijn voor een aanzienlijk deel gebaseerd op de Negarakertagama.

Kent gij dit werk reeds?

Waarschijnlijk niet, en dit is waarlijk niet te verwonderen.

Immers, de eerste uitgave ervan geschiedde in den origineelen (oud-Javaanschen) tekst, doch met Balineesche letter!

Voorwaar, het boek met zeven zegelen, waarvan de Openbaring spreekt!

Merkwaardig is de wijze, waarop men aan het (eenige) handschrift kwam.

Gedurende den Lombok-oorlog werd o. a. ook de poeri van den vorst van Lombok, in Tjakranegara, aangevallen, waarbij het gebouwen-complex in brand geraakte en o. a. de bewaarplaats van boeken en lontars mede opbrandde.

Slechts één lontar-handschrift kon worden gered, en dit was juist een zeer merkwaardig geschrift. Daarom haastte Dr. BRANDES zich met de uitgave, geheel zooals het in zijn handen was gekomen, uit vrees dat het anders wellicht heelemaal verloren zou zijn gegaan.

Prof. KERN heeft zich toen bij stukjes en brokjes aan de vertaling gezet, en die ook voltooid.

Daarna is het door Dr. KROM nog eens met die vertaling uitgegeven, en verder verrijkt met noten en toelichtingen.

Die uitgave is echter voor het gewone publiek niet erg genietbaar: door al de noten is het betrekkelijk niet lange gedicht tot een omvangrijk boek uitgedijd, voor het leekenpubliek onbruikbaar.

Toch is er veel belangstelling, vooral bij dezulken, die op of bij de plaatsen (voornamelijk de Oosthoek) in het gedicht genoemd, wonen, welke plaatsen thans nog haast alle terug te vinden zijn.

Op dien grond heeft de **Volkslectuur** een nadere uitgave ondernomen, waarin het volledige gedicht in Hollandsche vertaling voorkomt, doch zonder de hinderlijke noten, terwijl eenige illustraties van tempels, in het gedicht beschreven, de voorstelling te hulp komen.

Voor slechts **f 0,75** is dit boek, **de Negarakertagama van Prapantja,** bij **Volkslectuur** te Weltevreden te bekomen.

Indien het geld vooruit wordt overgemaakt, geschiedt de toezending van het boek franco.

Maar misschien gaat Uwe belangstelling minder uit naar het oude verleden, dan wel naar het direct waarneembare heden, dat, als levend element in onze Indische maatschappij, iederen dag Uwe aandacht vermag te trekken.

Dan hebben wij een prachtboek voor U.

De Wajang Poerwa, van J. Kats, waarin U alles vindt bijeengebracht, wat U voor het begrijpen van het Javaansche tooneel noodig heeft. De bij uitstek deskundige schrijver begint met een overzicht van den tooneeltoestel en de daarbij gebruikte poppen en muziekinstrumenten. Daarna volgt een samenvatting van wat tot nog toe omtrent ouderdom, herkomst en oorspronkelijk karakter van het Javaansche tooneel en van het tooneelrepertoire is aan het licht gekomen. Voorbeelden van Javaansche dichtkunst en van een tooneelstuk, geven U een indruk van de wijze, waarop de Javaan deze zaken behandelt en door de analyse van een „lakon", wordt het begrijpen van een wajang-opvoering zeer vergemakkelijkt. Een volgend hoofdstuk behandelt de beteekenis van de wajang in den tegenwoordigen tijd.

In zwartdruk, in kleurendruk en in steendruk, versieren talrijke afbeeldihgen dit prachtwerk, zooals o. a. afbeeldingen van de voornaamste wajang-figuren, de Rama-reliefs van Prambanan in 42, die van Panataran in 106 tafereelen, een wajang-voorstelling, Balineesche en Javaansche wajang-poppen, gamelan-instrumenten enz. enz.

De prijs, f 12.— voor een werk van bijna 500 pagina's in kwarto-formaat is, in vergelijking met wat hier zoowel aan tekst als aan illustratie geboden wordt, **bijzonder laag** te noemen.

OVERZICHT VAN DE OVERWEGINGEN
WELKE GELEID HEBBEN TOT DE OPRICHTING VAN DE
OUDHEIDKUNDIGE VEREENIGING „MAJAPAHIT"
TE MODJOKERTO

L. S.

Indien ik mij de vrijheid veroorloof om in dezen tijd van malaise Uwe aandacht benevens Uwe daadkrachtige medewerking en finantieelen steun te vragen voor het werk van bovengenoemde vereeniging, dan is dit, omdat ik daarmede een bij uitstek economisch en sociaal belang denk te dienen.

Niemand, die ook maar eenigszins nader met de Javaansche bevolking in aanraking is gekomen, kan het ontgaan zijn, dat de woningtoestanden onder dit volk — wel verre van te verbeteren — zienderoogen achteruitgaan. Moge in sommige, zeer eenzijdige opzichten hier en daar eenige verbetering bereikt zijn, de woningen van zoogenaamd verbeterd systeem van thans staan zoowel wat de ruimte als hoogte en afwerking betreft, aanmerkelijk ten achter bij het woningenbestand van vroeger. Ik laat hierbij enkele, hier minder, daar beter geslaagde woningcomplexen van gemeenten of andere lichamen buiten beschouwing, aangezien deze slechts enkele klassen ten goede komen, en wel bijna altijd hoogere klassen, dan waarvoor zij zijn bedoeld.

Men heeft tot nu toe m.i. bij het streven naar woningverbetering te veel gezocht naar een bepaald constructie-systeem, waarmede met geringe kosten een bevredigend resultaat te verkrijgen zou zijn, en heeft het kwaad niet in den wortel aangetast. Dit kwaad, dat wel verre van verminderd, steeds erger geworden is, bestaat m.i. uit : de steeds groeiende hulpeloosheid van den Javaan, overal waar het voor hem geldt zichzelf te redden en daarnaast zijn steeds verder gaande onverschilligheid ten aanzien der vraag hoe aan den slechten toestand te ontkomen. De Javaan vermoedt echter in het algemeen het bestaan niet van een beteren toestand en kan daar dus ook niet naar streven. Het gaat hier niet alleen om de onhoudbare woningtoestanden van de allerarmsten, wier nederzettingen een voortdurend gevaar opleveren voor de omgeving, het gaat tevens om het steeds in wijderen kring aan den dag tredend klaarblijkelijk onvermogen van wel degelijk eenigszins meer gegoede Inlanders om zich eene omgeving te bezorgen, welke meer het menschwaardige nadert. Ten gevolge van het ontbreken van elke behoefte aan beter werk is het Javaansche ambacht door gebrek aan oefening meer en meer in een toestand van impotentie teruggevallen. Er is bijna geen werkje meer van eenige beteekenis, dat zonder medewerking van anderen behoorlijk afgeleverd kan worden.

De kwestie van zichzelf te helpen wordt momenteel van acuut belang, omdat in verband met de verdere ontvoogding tevens op het regeeringsprogramma is opgenomen de instelling van nieuwe locale ressorten : desa- of desagroeps- en regentschapsraden, waarin de bevolking veel meer dan thans voor zich zelve te zorgen zal krijgen. Men mag het met deze maatregelen al dan niet eens zijn, er is wel

niemand, die niet overtuigd is, dat vroeger of later, en vermoedelijk in niet ver verwijderde toekomst, deze ontvoogding en steeds verder gaande decentralisatie doorgevoerd zal worden. Het is een kwestie van economie, die het noodzakelijk maakt, om bij de steeds verder om zich heen grijpende bestuursbemoeienis de voorziening in lokale behoeften over te laten aan lokale ressorten.

Ieder, die zich er rekenschap van geeft, dat het hierbij om het in practisch opzicht steeds meer hulpeloos en onzelfstandig wordende volk van Inlanders gaat, zal inzien wat er van de economie der verder gaande ontvoogding terecht zal komen, indien wij aan de hierboven genoemde euvels niet met den meesten ernst nadere aandacht gaan besteden. Dit is geen kwestie van later zorg : het wordt hoog tijd daarmede een aanvang te maken.

De kwestie gaat nog dieper. Wij hebben zoo juist in Indië een stelsel verlaten, dat allerlei verbeteringen in de Inlandsche samenleving wilde brengen zonder daaraan de voorwaarde te verbinden van de medewerking der bevolking zelve.

Talrijke stichtingen verrezen, niet alleen meestal zonder directe bijdrage in welken vorm dan ook van de bevolking, maar zelfs buiten hare medewerking. De opzet dezer stichtingen stond dan ook buiten elke verhouding — vooral in economischen zin — tot de Inlandsche samenleving: men lette slechts op den luxueusen opzet van zooveel instellingen van onderwijs en dergelijke.

Dit regime is volkomen onhoudbaar *gebleken* : het heeft ons gevoerd in het finantieel moeras, waaruit de meest drastische maatregelen ons ter nauwernood vermogen te redden.

Sedert werd aan bovengenoemd regime een eind gemaakt, maar alle maatregelen, die deze koersverandering te weeg brachten, hadden een volkomen negatieve strekking. Reeds wordt het duidelijk, dat in de richting, waarin tot nu toe de koersverandering plaats greep, niet veel verder kan worden gegaan : stilstand beteekent verval. Het wordt hoog tijd, dat de groote lijnen getrokken worden, waarlangs de verdere ontwikkeling dezer landen mogelijk zal worden zonder nieuw gevaar voor een economische impasse.

De Inlandsche bevolking beschikt niet over voldoende geldmiddelen, maar wel over een reusachtige, ongebruikte reserve aan arbeidskracht. Genoemde verdere ontwikkeling van de bevolking is alleen mogelijk, indien de bevolking medewerkt door daarvan gebruik te maken. Een stelselmatige opwekking van het initiatief en van de medewerking van de Inlandsche bevolking inzake de verbetering van de slechte toestanden, die onder haar voorkomen, is dus de weg, waarlangs die verdere ontwikkeling mogelijk kan worden gemaakt. Gelukt dit, dan wordt daarmede het belang gediend van ieder weldenkend mensch, die hier een bestaan heeft. De slechte woningtoestanden onder de bevolking immers vormen niet alleen een gevaar voor de omgeving, zij ondermijnen bovendien in hooge mate de capabelheid en werkkracht van het volk-zelf. Elke instelling, iedere persoon, die voor haar bedrijf op Inlandsche werkkrachten is aangewezen, heeft er dus belang bij, dat aan de slechte woontoestanden een einde komt; en dit is alleen bereikbaar, indien er een eind komt allereerst aan de onverschilligheid der bevolking ten aanzien dezer verbetering en in de tweede plaats aan de impotentie van de bevolking om zelf die verbetering te brengen. Het volk dient tot het besef te komen, dat andere toestanden mogelijk zijn. Verder dient de Inlandsche ambachtsorganisatie op hooger peil te worden gebracht. Eerst daardoor kan de kwestie der woningvoorziening op behoorlijke wijze en voor goed tot een bevredigende oplossing geraken. Wat is namelijk de toestand, en hoe is die ontstaan?

Binnen ongeloofelijk korten tijd is de bevolking van Java vertienvoudigd. Dit heeft op den algemeenen woonstandaard een buitengewoon funesten invloed gehad. Met de oudtijds spreekwoor-

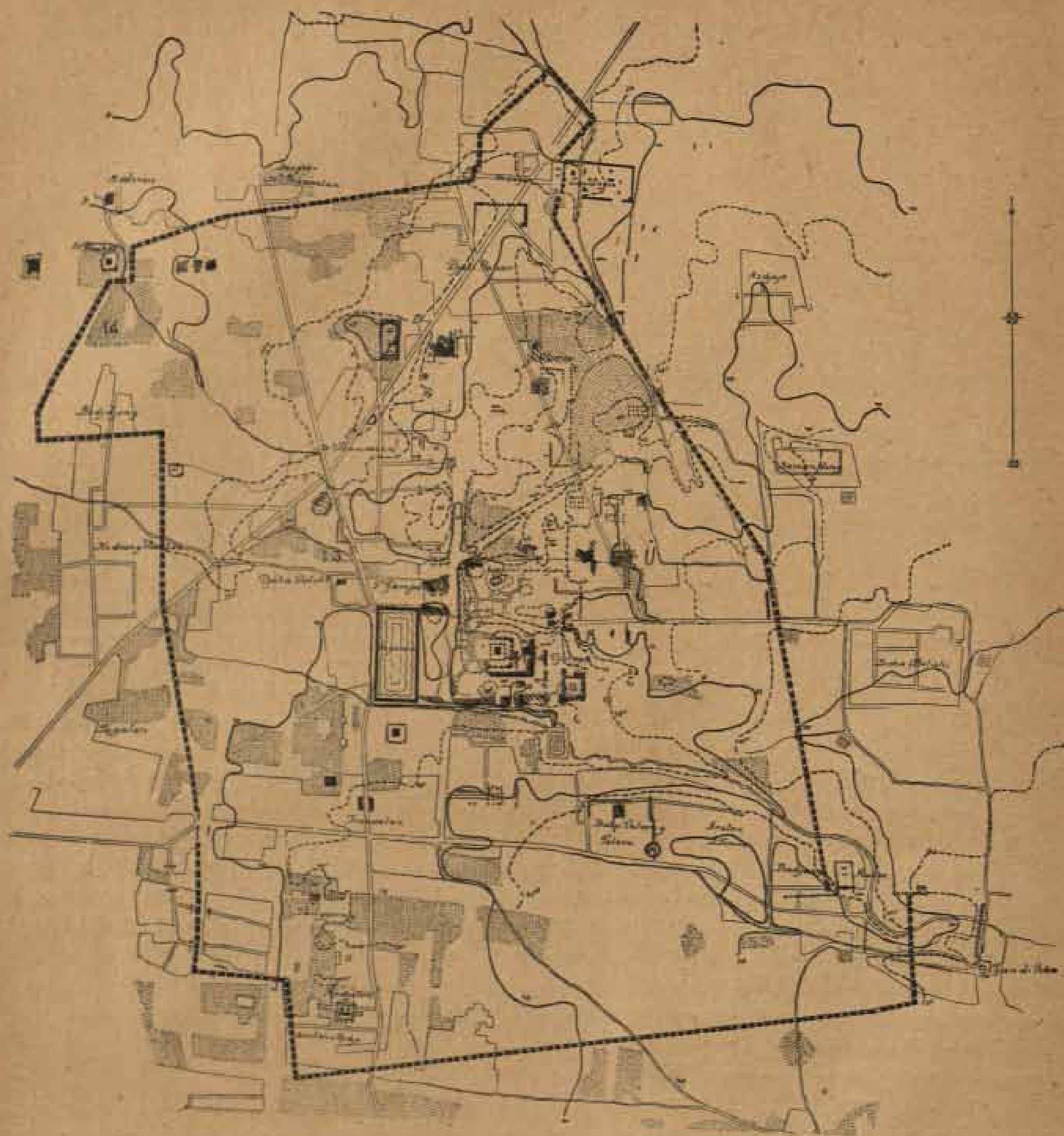
delijke veiligheid was het in de eerste plaats uit. De vroeger uit grootendeels open hallen bestaande woningen werden potdicht getimmerd. Naast den reusachtigen aanwas der bevolking, die de vraag naar bevolkingsmaterialen steeds grooter deed worden, stond, dat steeds meer der natuurlijke hulpbronnen, waaruit de bevolkingsmaterialen werden geput, door de steeds meer grond eischende Europeesche en Inlandsche cultures werden vernietigd. De maatregelen tot instandhouding, uitbreiding en richtige exploitatie dezer hulpbronnen konden niet voldoende in overeenstemming gebracht worden met den reusachtigen bevolkingsaanwas. Tegenover den vroege en, schijnbaar onuitputtelijken materialenrijkdom ontstond in zeer vele en vooral in de dichts bevolkte streken een rechtstreeksch gebrek, zoodat de oude gebruiken en regels, die op de winning en de behandeling dezer materialen betrekking hadden, niet meer konden worden gehandhaafd. Een ernstige teruggang van de kwaliteit was daarvan het gevolg.

Overbevolking en tekort aan materialen veroorzaakten woninggebrek, slechte woningen en bovendien nog overbevolking in die slechte woningen. De wetgeving, die de oude, op afspraken en gebruiken : op adat berustende samenleving moest stabiliseeren, kwam dikwerf niet voort van onder op, uit de gebleken behoeften der bevolking-zelve, maar werd van boven af naar beste inzicht gegeven. Aan verschillende goede en noodzakelijke gebruiken werd niet tijdig kracht van wet gegeven. (Waar zijn de voorschriften, die kap, behandeling en verduurzaming der bevolkingsmaterialen regelen, en die in stand hielden de juiste opvatting omtrent het „Baresih-desa"-feest, dat door geregeld, verplicht onderhoud eertijds het woningenbestand in tijdelijke materialen op peil hield ?) Zoolang en waar deze oude gebruiken kracht van wet behielden bleef de toestand in het algemeen bevredigend. Waar zij echter verwaarloosd werden ontstond in de dichtstbevolkte streken, waar hunne handhaving het meest noodig is, een hopelooze toestand. De Inlandsche ambtenaren kregen steeds meer op de handhaving der geschreven wetten te letten. De handhaving van eens verwaarloosde gebruiken, die door materiaalgebrek en verwording van het ambacht steeds moeilijker werd, moest daarbij ten achter staan en bezorgde hun slechts „soesah". De exploitatie der hulpbronnen is daardoor meer en meer een ongebreidelde roofbouw geworden, vooral waar langzamerhand voor de steden een steeds steigende vraag naar minderwaardig materiaal voor steigers, enz. ontstond. De bevolkingsmaterialen, niet tijdig bijgeplant, niet instand gehouden, niet goed behandeld, kwamen in een kwaden reuk, dien zij oorspronkelijk allerminst verdienden.

Indien de kwestie echter slechts zoo gesteld ware, dat er in de Inlandsche samenleving g e e n a a n b o d van goed werk meer bestond, dan was hare beantwoording gemakkelijk genoeg. De groote moeilijkheid is echter, dat — zooals wij hierboven reeds zagen — bij de bevolking ook g e e n v r a a g naar goed werk bestaat. Toch dient er — en er is in het vorenstaande uiteengezet waarom — zoo spoedig mogelijk aan den toestand van onzelfstandigheid, waarin de bevolking verkeert, een eind te komen. Elk stel maatregelen, dat zich echter slechts eenzijdig met de behandeling van eerstgenoemde kwestie bezig houdt en de andere verwaarloost, is tot mislukking gedoemd. Laten wij dus achtereenvolgens beide kwesties eens nader beschouwen.

De eerste vraag luidt dan : bestaat er een bouwmethode, volgens welke de bevolking zelf de door haar benoodigde betere en grootere werken zal kunnen realiseeren, a. finantieel ; b. organisatorisch ; c. technisch ?

De tweede vraag luidt : is het practisch uitvoerbaar om bij het Javaansche volk de kennis van en het streven naar beter toestanden op te wekken ?

Emplacement van Majapahit, naar de stafkaart, voorzien van tranches; volgens de Irrigatie-kaart, en van aanduidingen betreffende de bouwrestanten.
De doorgetrokken lijnen zijn wegen, waterloopen en Kampoeng-grenzen; de gestippelde vlakken zijn tegalans.

Reconstructieschets

Madja-Pahit.

I. *a*) Bij de beantwoording der eerste vraag dienen wij er ons rekenschap van te geven, dat de Inlander in geheel andere financieele omstandigheden verkeert dan wij. Dit wordt uitgedrukt in het verschil in rentestandaard. Voor ons is het voordeelig om aan den bouw onzer werken eenig meerder kapitaal te besteden, omdat wij daardoor de kosten van onderhoud in den regel in belangrijke mate kunnen drukken. In een bouwverordening opgelegde verzwaarde eischen kunnen om diezelfde reden dan ook direct in ons voordeel zijn. Voor iemand, die echter zooals de Inlander aan een reusachtig hoogen rentestandaard onderworpen is, geldt deze stelregel allerminst. Hij zal in de meeste gevallen veel beter de volle onderhoudskosten kunnen dragen, dan den veel hoogeren rentelast der meerdere kapitaalsuitgaven, die tot vermindering van genoemde periodiek terugkeerende kosten aanleiding zou kunnen geven. En deze regel gaat voor de Inlandsche bevolking nog steeds op, ook ten opzichte van de rente, waartegen zij bij de afdeelingsbanken — en dan slechts in geval zij behoorlijk onderpand kunnen verschaffen — geld kunnen leenen. De Inlander rekent zoo iets niet uit : het blijkt hem aan den lijve, dat hij op deze wijze het best kans ziet in zijn woonbehoeften te voorzien. Maar daaruit blijkt ook, dat voor een ontplooiïng van voldoend particulier bouwinitiatief onder de Inlanders het gebruik van tijdelijke materialen niet gemist kan worden. Men moge gaarne anders wenschen, een bouwvoorschrift, dat met dezen eisch geen rekening weet te houden, is hier te lande op den duur onbruikbaar. De gegeven verordeningen nu maken geen onderscheid tusschen verschillende soorten bamboe en plantaardige dakbedekkingen : zij geven eenvoudig een categorisch verbod. Het is echter nog een open vraag of door verbetering van kwaliteit en wijze van verwerking deze materialen niet op een bruikbaar peil gebracht kunnen worden, vooral zoodra een weder in zwang gebracht, rationeel „baresih desa" de instandhouding van een behoorlijken woningtoestand waarborgt.

b) Uit het aangehaalde onder *a* blijkt tevens, dat de Inlandsche samenleving in hare ambachtsorganisatie ook het beginsel van onderling hulpbetoon, dat in staat stelt om de kapitaalsuitgave, die voor den bouw eener woning benoodigd wordt, tot het uiterste te beperken, niet zal kunnen missen. Zoodra de nieuw te creëeren kleinere locale ressorten zelf ook financieel voor de voorziening in de eigen werken zullen hebben te zorgen, zal de Inlandsche Maatschappij als vanzelf tot de uitbreiding van dit stelsel in den zin van gemeenschapsdiensten willen komen.

Slechts daardoor zal zij immers hare belastingen binnen bruikbare perken kunnen houden. Reeds nu blijken telkens en telkens weer scholen en andere desiderata slechts door toepassing van dit beginsel realiseerbaar. Zoolang in de Inlandsche Maatschappij een rentevoet geldt van boven de 10% dient men rekening te houden niet alleen met een voortbestaan van dit instituut, maar zelfs met een uitbreiding daarvan. Het behoort — met het gebruik van den tijdelijken bouwtrant — tot de middelen, waardoor de bevolking van ouds her de nadeelen van den hoogeren rentestandaard nagenoeg geheel heeft weten te ontloopen. Maar ook indien de bevolking zich tot een hoogeren economischen standaard weet op te werken is het zeer de vraag of zij zich van dezen zoo karakteristieken vorm van arbeidsorganisatie zal ontdoen, die haar maatschappelijk sterker kan doen staan. Men dient dus rekening te houden met de mogelijkheid, dat de bevolking beslissen zal tot een nieuwe ontwikkeling en een uitbreiding van dit instituut in den vorm van gemeenschapsdiensten. Geen wetgever heeft het recht zich daartegen te verzetten, of daaraan moeilijkheden in den weg te leggen. Voorschriften, waarvan zulk een bemoeilijking een uitvloeisel is, kunnen hier te lande niet anders dan tegennatuurlijk en onbillijk worden genoemd.

Het Javaansche bouwambacht is uit zichzelf in de meeste Javaansche streken tot de invoering van een bouwsysteem gekomen, waarbij deze diensten zoo weinig drukkend mogelijk gehouden worden.

Daarbij wordt de woningconstructie ontleed tot een zeer overzichtelijk aantal elk voor zich te voren klaar gemaakte en geheel afgewerkte onderdeelen, die dan in minder dan geen tijd in onderling hulpbetoon in elkander kunnen worden gezet. Maar dit stelsel maakt ook een zeer eenvoudige en snelle demontage der woningen mogelijk. De bevolking haalt deze woningen, indien ze verplaatst of gewijzigd moeten worden, bij geheele dakvlakken tegelijk met dakbedekking en al uit elkaar. Het geheel open gooien van het dak is een zeer eenvoudig werk en in een ommezien gebeurd, terwijl de constructies door kleine vervormingen op eene zoodanige handige manipulatie ten behoeve eener snelle bestrijding van epidemieën of van een grondig periodiek „baresih desa" nog in het bijzonder zouden kunnen worden ingericht. Moeizame en tijdroovende afbraakwerkzaamheden, die bij het weer in elkaar zetten veel nieuwen arbeid zouden eischen, komen daarbij in het geheel niet voor. Deze omstandigheid vereenvoudigt het eventueel geheel desinfecteeren van een woning ten zeerste en is bij uitvoering van het geheele dakroosterwerk in hout volgens de thans gepropageerde constructies ondenkbaar.

In vele streken is de invloed der industrialisatie reeds te ver gegaan, zoodat het den enkelen personen te veel tijd gaat kosten om de normaalonderdeelen van deze woningen persoonlijk te maken. Zulke genormaliseerde woningonderdeelen kunnen echter evengoed in eenvoudige bedrijfjes vervaardigd worden. Daardoor wordt een meer geindustrialiseerd bouwbedrijf mogelijk met behoud van alle voordeelen van het sambataninstituut (onderling hulpbetoon) om de woningen in elkaar te zetten. De groote lichtheid van de gebezigde materialen maakt dan ook het transport over grootere afstanden, ook buiten de waterwegen, mogelijk.

Het moge hierbij in herinnering gebracht worden, dat een op dit beginsel berustende woningvoorziening voor sommige steden nog niet zoo lang geleden bestond. In den regel waren het plattelanders, die dergelijke normaalonderdeelen samenstelden en in de stad verkochten bij wijze van bijverdienste en de stedelingen, die toch al weinig tijd aan den bouw der eigen huizen konden besteden, profiteerden daardoor ten minste voor een gedeelte van den lageren, ten platten lande heerschenden loonstandaard. Voor bewerkte houten onderdeelen bestaan meerdere dezer markten nu nog, maar het spreekt van zelf, dat voor de samenstelling der grootere onderdeelen, zooals wanden, enz. alleen het lichte materiaal: de bamboe in aanmerking kwam. Hooger genoemde verbodsbepalingen hebben echter aan den aanvoer van dergelijke bamboezen onderdeelen naar de steden een eind gemaakt, zeer tot nadeel van den kleinen man, die voortaan voor den bouw zijner geheele woning op het duurdere stadswerkvolk was aangewezen, terwijl de beheersching van den aanvoer en van de markt van bevolkingsmaterialen door enkele kapitaalkrachtige personen door een en ander ten zeerste werd vergemakkelijkt.

c) In het bovenstaande moge eenig licht geworpen zijn op enkele zeer bezwarende belemmeringen, die aan een typische, vrije ontplooiïng van het Inlandsch particulier bouwinitiatief en daarmede van de Inlandsche bouwambachten in den weg staan, of in den weg gelegd zijn, terwijl de noodzaak daarvan aan ernstigen twijfel onderhevig is. Thans rijst de vraag, of dit ambacht — zelfs al worden die belemmeringen opgeheven — in staat zal zijn zelf te voorzien in de behoefte aan grooter en beter werken, die zich steeds meer ook in de Javaansche samenleving doen gevoelen. Daarbij behoeven, zooals van zelf spreekt, geen werken in aanmerking genomen te worden, die in elk ambacht de medewerking van vaklieden met hoogere opleiding zouden eischen. Wel dienen in aanmerking genomen te worden werken van zulk een omvang, dat daarbij eenvoudige berekeningen in het algemeen een onmisbaar hulpmiddel voor eene economische uitvoering vormen. Het is ondenkbaar, dat binnen afzienbaren tijd de kennis van en de vaardigheid bij de toepassing van dergelijke berekeningen, die

in Europa bij de meest elementaire vakopleiding op het lesrooster niet ontbreken, gemeengoed worden bij den gewonen desa-ambachtsman. De Javaansche bouwkunst van vroeger tijd doet hier echter eene oplossing aan de hand, die tevens voor de financieele zijde van de vraag, die ons bezig houdt, van groot belang is.

In den Javaanschen houtbouw is namelijk sedert lang een bouwbeginsel toegepast, dat eerst in de laatste decennia in de Europeesche techniek meer en meer de aandacht trekt. De daarbij toegepaste constructies zijn van zoodanige samenstelling, dat in de eerste plaats reeds door de gewone belasting der daken met de dakbedekking in verschillende dragende onderdeelen blijvende trekkrachten worden opgewekt, die aan de draagkracht dezer deelen zeer ten goede komen. In de tweede plaats kunnen deze trekkrachten door opwigging van bepaalde onderdeelen en door enkele andere hulpmiddelen binnen zekere grenzen naar willekeur worden vergroot. De gedrukte constructieonderdeelen, waardoor genoemde trekkrachten ten slotte worden opgenomen, worden daarbij veelal langs de daknaden (hoekkepers) gelegd, waar zij niet kunnen uitknikken, en derhalve betrekkelijk licht kunnen blijven.

Door deze trekkrachten op te voeren kan de draagkracht der onderdeelen tot in het veelvoudige worden versterkt, en men is daarbij veel minder genoodzaakt om voor grooter overspanningen tot ernstige verzwaring der toegepaste constructieonderdeelen over te gaan, dan bij onze normale constructies het geval is. Nu is het duidelijk, dat te lichte onderdeelen in het bouwvak — al zou men daarmede theoretisch kunnen volstaan — wegens het gevaar van breuk bij stooten onbruikbaar zijn. Bij de Javaansche bouwmethode kan men echter de lichtste, voor de kleinere overspanningen gebezigde houtmaten ook gebruiken voor de grootere.

Behalve dat ze van direct economisch voordeel is, zou deze bouwmethode, getoetst aan het moderne inzicht, in de eerste plaats een zeer eenvoudig stel handelsmaten mogelijk maken en in de tweede plaats een zeer ver doorgevoerde normalisatie der woningonderdeelen. Een zeer eenvoudige opzet der bedrijven, die zich op de productie van normaalonderdeelen voor zulke woningen zouden gaan toeleggen, wordt daardoor mogelijk.

Ten slotte zal een gewone toekang bij toepassing van dit stelsel aan de spanning der onderdeelen, bij voorbeeld kenbaar aan den klank bij aankloppen, kunnen beoordeelen, of de constructie sterk genoeg is, en of de trekkrachten voldoende gelijkelijk verdeeld zijn. Dit besef kan den toekang door de practijk, den „biasa" bijgebracht worden, de berekeningen onzer moderne bouwconstructies echter nog in geen tientallen van jaren.

Deze bouwmethoden kunnen met evenveel vrucht worden aangewend met bamboe als constructiemateriaal, dat, al dan niet tot latten gespleten, in staat is enorme trekkrachten op te nemen, en dat in natuurlijken vorm op uitnemende wijze berekend is voor de opname van drukkrachten.

Kan men dus den toekang weer op de hoogte brengen van de oude, goede knepen, de „akals" van zijn eigen voorgeslacht, en geeft men hem voorloopig leiding bij de toepassing daarvan, dan zou men den lateren desaraden *in staat* kunnen stellen om met de eigen krachten zichzelf te redden, in de meeste gevallen en op bevredigende wijze. Men vermijdt daarbij tevens den onmogelijken toestand, dat deze werken onder de leiding zouden komen van juist afgeleverde ambachtsscholieren: een diploma wordt door de meeste Javanen nog steeds beschouwd als een emancipatiebewijs uit hun kaste, dat hen voortaan van allen handenarbeid vrijstelt.

Met deze constructies en bouwbeginselen, waarvan men de meest economische uitvoeringswijzen nog steeds het meest ten platten lande aantreft, is de Javaansche toekang groot geworden,

Hij voelt ze aan. Uitvloeiselen daarvan zijn het gebruikelijke plat leggen der daksparren, maar ook het gebruik van de bekende dakroosterwerken, die uit een zeer wijdmazig netwerk van smalle panlatten bestaan, dat tusschen nokbalk en architraafbalk gespannen wordt, en waaraan — omdat eigenlijke daksparren daarbij zelfs geheel vermeden zijn — wel een minimum aan materiaal en aan handwerk gebezigd wordt.

De vraag, of er in de Javaansche Maatschappij een *aanbod* van beter en belangrijker werk mogelijk is, zou ik derhalve in het volgende willen resumeeren:

Het Inlandsch ambacht is op Java nu nog de werkwijze, waarbij met de geringste kapitaalsuitgave het meest te bereiken valt.

Van het Inlandsch ambacht kan gevergd worden, al wat daarvan redelijkerwijze te vergen is, *mits* men het ook vergt, en het ambacht gelegenheid geeft zich te ontplooien.

Het Inlandsch bouwambacht is nog steeds op voortreffelijke wijze aangepast aan den economischen standaard der bevolking.

Het Inlandsch ambacht leent zich, waar zulks te pas mocht komen op voortreffelijke wijze tot eene industrialisatie harer bouwmethoden, die het wezen van het onderling hulpbetoon intact laat.

Het Javaansche volk gaat gebukt onder een ongunstigen economischen standaard. Het heeft echter een enorme reserve aan arbeidskracht. Door deze reserve te benutten op zoo weinig drukkend mogelijke wijze, dus volgens de methoden, die het daartoe zelf vond, en voorts door middel van onderling hulpbetoon en gemeenschapsdiensten of door welken anderen vorm dan ook die het daartoe zal vinden, zal het in staat zijn zelf en ten onderlingen of gemeenschappelijken bate op den duur te voorzien in de technische behoeften van onder hetzelve gestichte autonome, locale ressorten.

De Javaansche architectuurgeschiedenis levert de aanknoopingspunten voor eene her-oriënteering en voor een nieuwen opbloei eener specifiek-Javaansche bouwkunst, zoowel in technisch en constructief opzicht, als uit een oogpunt van werkorganisatie.

Het heeft geen zin om verder in details af te dalen: het bovenstaande moge voldoende zijn ter beantwoording der vraag of er een *aanbod* van goed en belangrijker werk binnen de Inlandsche samenleving tot de mogelijkheden behoort.

II. Daarmede zijn, zooals reeds werd opgemerkt, de moeilijkheden nog geenszins opgelost. Indien er onder de bevolking-zelve geen vraag naar beter werk, naar werk van eigen karakter en op de eigen wijze ontstaat, en wel op ruime schaal, dan komt er geen aanbod en krijgen de lokale ambachten geen gelegenheid zich te ontplooien.

Is het nu mogelijk om het Javaansche volk voor zijn eigen gebouwen, allereerst voor zijn eigen woon- en leefwijzen te interesseeren, en om bij dit volk het besef op te wekken, dat beter toestanden mogelijk zijn, en hoe die kunnen zijn?

Het Javaansche volk heeft een zeer merkwaardige geschiedenis, die slechts op zeer onvolkomen wijze bij dit volk bekend is. Voor sommige gedeelten van die geschiedenis heeft het echter een bijzondere belangstelling. Dit geldt vooral voor den laten, zoogenaamd Hindoe-Javaanschen tijd, en den tijd van overgang tot het Mohammedanisme, d. w. z. den tijd van het Majapahitsche Rijk.

Wij behoeven ons over deze voorliefde allerminst te verwonderen. In dien tijd toch heeft dit volk het meest gepresteerd, in dien tijd heeft zijn voornaamste sociale emancipatie zich voltrokken. Dit is echter tevens een tijd van ongekende bedrijvigheid in den houtbouw, waaruit enkele belangrijke

gebouwen nu nog over zijn. Het is aan deze gebouwen, dat de practische toepassingen van de Javaansche bouwbeginselen het best kunnen worden nagespeurd.

Omtrent den woningbouw dier tijden werd hiervoren reeds een enkele opmerking gemaakt. Het leven van den Javaan van thans verschilt, wat de indeeling van zijne woning en van zijn erf betreft, niet zoo heel veel van dat van vroeger, toen men wellicht niet op de eischen der pestbestrijding gelet heeft, maar dan toch in andere opzichten zooveel hygiënischer bouwde dan thans. Enkele goed gekozen voorbeelden van woningen, waarin met gebruik van materialen uit de moderne grootindustrie een beter beveiliging van de meer open bouwwijze tegen diefstal is aangebracht, zonder dat daarbij de voordeelen van dien bij dit klimaat behoorenden bouwtrant zijn prijs gegeven, kunnen naast een verspreiding van meerdere kennis omtrent de Javaansche geschiedenis en van goede Javaansche bouwvormen uit vroeger tijd een heelen ommekeer te weeg brengen in de tegenwoordige bouw- en woonwijzen. De meesten onder het volk, ook onder de meer ontwikkelden, weten van hun bouwerij en van de technische termen daarvan nog meer dan de gemiddelde Europeaan.

Door de warme belangstelling te benutten, die bij de bevolking bestaat voor hooger genoemde periode uit haar geschiedenis, die in tallooze wajangverhalen en legenden in de herinnering is blijven leven, kan men haar erop wijzen, hoe zij in dien tijd met ongeveer dezelfde middelen zichzelf een zooveel beter toestand wist te scheppen. Gewone publicaties op dit gebied zijn echter niet toereikend om voldoend practisch resultaat op te leveren. Bij het inzien of lezen van tijdschriftartikelen of andere publicaties let men te veel op de kunstwaarde der oude architectuur en vergeet, dat deze ten minste even belangrijk is om wat er op technisch en constructief gebied bereikt werd en op dat der arbeidsorganisatie. Alleen door het fascineerende van oudheidkundig onderzoek en door restauraties van oude monumenten werd in Europa, nadat de Revolutie met de oude arbeidsorganisatie had afgerekend, de belangstelling voor de bouwkunst weer opgewekt. Deze maakte, dat men weer eischen aan zijn gebouwen, aan zijn woningen ging stellen. Dit (de vraag) had eerst weer een opleving der ambachten ten gevolge (het aanbod) welke ambachten juist door de practijk der restauratiewerken aan oude, nog in gebruik zijnde gebouwen tot beter werk in staat geraakten.

Om de Javanen van thans te boeien is noodig een onderzoek uit den tijd, dat het Javaansche volkzelf meer mondig werd: uit den Majapahitschen, vroeg-Mohammedaanschen tijd. En dit onderzoek dient niet zoozeer graven of tempels te betreffen, maar oude nederzettingen, verblijven en moskeeën. De uit dezen tijd resteerende, nog in gebruik zijnde houten gebouwen behoeven uit den aard der zaak periodieke restauratie, en dikwerf van belangrijken aard. Door oordeelkundige leiding en advies bij deze restauratiewerken kan men practisch steeds grooter gedeelten van het Javaansche bouwambacht weer op de hoogte brengen van haar eigen vondsten uit vroeger tijd, welke bemoeienis door adviezen ten aanzien van nieuwbouw op den duur kan worden uitgebreid. Hiermede is ook aangeduid, in welken zin de tweede vraag beantwoord moet worden.

Om aan den vicieusen cirkel, waarin de Javaansche bouwtechniek geraakt is, te ontkomen, dient dus gewerkt te worden in twee richtingen: Van onderop dient men de ambachten opnieuw te fundeeren; van hoogeraf dient men bij de intellectueelen, maar daarna door middel der desaonderwijzers bij steeds grooter bevolkingslagen, belangstelling te wekken voor de goede vormen van den vroegeren tijd, om zoo de groote vondsten der Javaansche architectuur weer bereikbaar te maken voor iedereen. Van onderop kan men werken, door bedrijfjes te stichten, die zich toeleggen op de productie van woninggeraamten, bestaande uit genormaliseerde onderdeelen. Geen bouwprogram leent zich

Reliëf afkomstig van Majapahit voorstellende het verblijf van een Javaanschen groote, dat zooveel gelijkt op de nog in tamelijk goeden staat verkeerende poort en op hetgeen er van het daarachter gelegen emplacement van het verblijf van den Rijksbestuurder Gajahmada over is, dat het reliëf daarvan wellicht een vrij geteekende afbeelding voorstelt.

Moskee te Sindang Doewoer, een Moskee uit den Majapahitschen tijd

Panorama van den bij den „Siti Inggil" van Majapahit gevormden viersprong in zijn tegenwoordigen toestand. Van links naar rechts: de weg naar het Noorden, de weg naar het Noord-Oosten en het Siti-Inggil-terras

Zij-beuk van den Masdjid Agoeng te Cheribon (werk uit den Majapahitschen tijd).

daartoe zoozeer als het Javaansche, dat die normalisatie feitelijk reeds realiseerde op een wijze, waarop aan de meest verschillende woonbehoeften kan worden voldaan. Daarnaast kan men door oordeelkundige verleening van bouwcredieten (Afdeelingsbanken) de verspreiding van goede woningvormen in de hand werken. Van hoogeraf kan men in overleg en in samenwerking met den Medischen Dienst en met de Besturen der Locale Ressorten de belemmeringen zoeken op te heffen, en adviezen verleenen betreffende de aanvulling der voorschriften met zoodanige, dat die de leemte, welke oude, in onbruik geraakte, goede gewoonten hebben nagelaten, aanvullen. (Zooals betreffende de instandhouding, uitbreiding en richtige exploitatie der bevolkingsmaterialen leverende hulpbronnen; de contrôle op de richtige kap, de richtige behandeling en looging der materialen; de richtige doorvoering voor allen tijdelijken bouw van het beginsel, dat aan het baresih-desa ten grondslag ligt). Ten slotte kan men van onderop werken, door de organisatie van prijskampen betreffende de vervaardiging van woningonderdeelen, onder de toekangs van verschillende streken met eigen bouwtraditie, waarbij ter gelegenheid van pasarmalems en jaarbeurzen eindwedstrijden gehouden kunnen worden. Er zijn middelen te over om de typische bouwmethoden weer in grooter kring ook practisch bekend te maken.

Er is voor dit alles noodig een semi-officieel lichaam, dat door zijne samenstelling het vertrouwen kan winnen van Javaansche kringen en daardoor in al deze gevallen kan optreden, een lichaam, dat zelf in staat is om oudheidkundige onderzoekingen van belangrijken aard te leiden, maar dat in hoofdzaak een schakel vormt tusschen de oudheidkundige onderzoekingen van den Oudheidkundigen Dienst en het practische leven. En — zooals uit den aanhef dezes moge blijken — dit lichaam is noodig in dezen tijd van malaise, omdat het hoog tijd wordt om tot een oplossing te komen betreffende de ernstige in het bovenstaande gesignaleerde euvels, die de geheele, normale ontwikkeling onzer samenleving dreigen te handicappen.

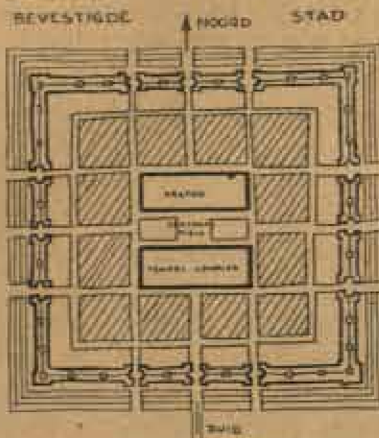
Welnu, eene vereeniging, die deze plaats wil innemen is opgericht te Modjokerto. Het is de Oudheidkundige Vereeniging „Majapahit". Haar tweeledig doel: de beoefening der oudheidkunde in overeenstemming met den Oudheidkundigen Dienst en de verspreiding van de belangstelling voor en van de kennis omtrent de oudheidkunde is in hare statuten neergelegd. Hierachter volgt een uittreksel uit het concept voor het Huishoudelijk Reglement, waaruit moge blijken, dat er bij deze vereeniging getracht zal worden de te behandelen vraagstukken zoo veelzijdig mogelijk onder oogen te zien. De werkzaamheden der vereeniging zullen op zoodanige wijze worden georganiseerd, dat eene deskundige leiding geheel in het verband werkt van voor elk onderdeel der bemoeienis samen te stellen deskundige commissies uit het bestuur. Voor die commissies zullen worden aangezocht behalve Europeesche en Inlandsche Bestuursambtenaren, al naar gelang den aard der te behandelen stof: de Inspecteur van den Burgerlijken Geneeskundigen Dienst, technici en andere geëmployeerden van lokale ressorten en cultuur- en andere ondernemingen, personen uit de burgerlijke en religieuse Javaansche wereld, enz.

Vóór alles dient de vereeniging echter een lichaam te zijn, dat zich ook in de Javaansche wereld een naam verwerft, doordat het door zijn onderzoekingen doordringt in de Javaansche geschiedenis en deze onpartijdig weergeeft. De vereeniging is gesticht in een tijd, dat de ontdekking van het juiste emplacement en van den kraton van Majapahit en van de merkwaardige beginselen der Javaansche bouwconstructie meer en meer de aandacht beginnen te trekken ook in de vooraanstaande en intellectueele Javaansche kringen. Aan het feit, of in die kringen belangstelling zal kunnen worden opgewekt,

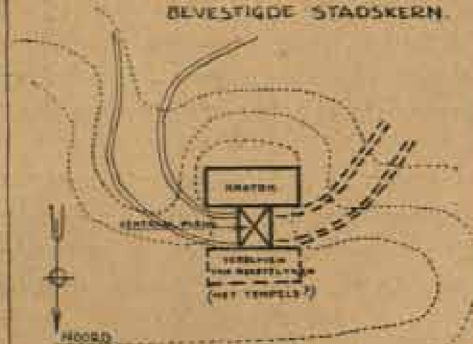
INDISCHE STADSPLATTEGRONDEN

HINDOE OPLOSSING

IN VOOR-INDIE

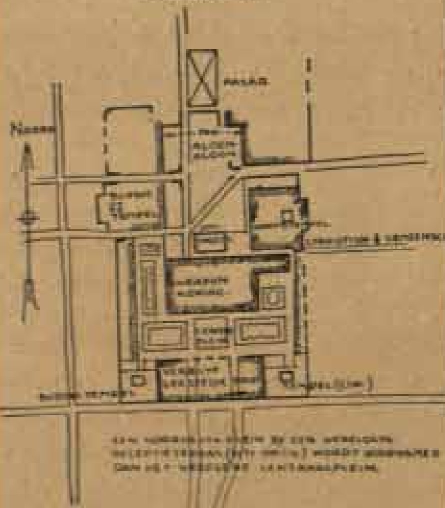

OP JAVA (RATOE BAKA)

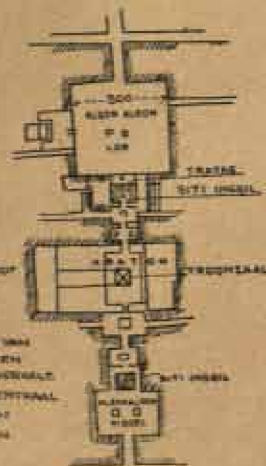

JAVAANSCHE OPLOSSING

MODJOPAHIT

DJOKDJA

behoeft niet meer te worden getwijfeld. Door deze buitengewoon gelukkige omstandigheden wordt het mogelijk om in bovengeschetsten zin op krachtdadige en effectieve wijze het regenereerende werk ter opheffing der Javaansche ambachten ter hand te nemen.

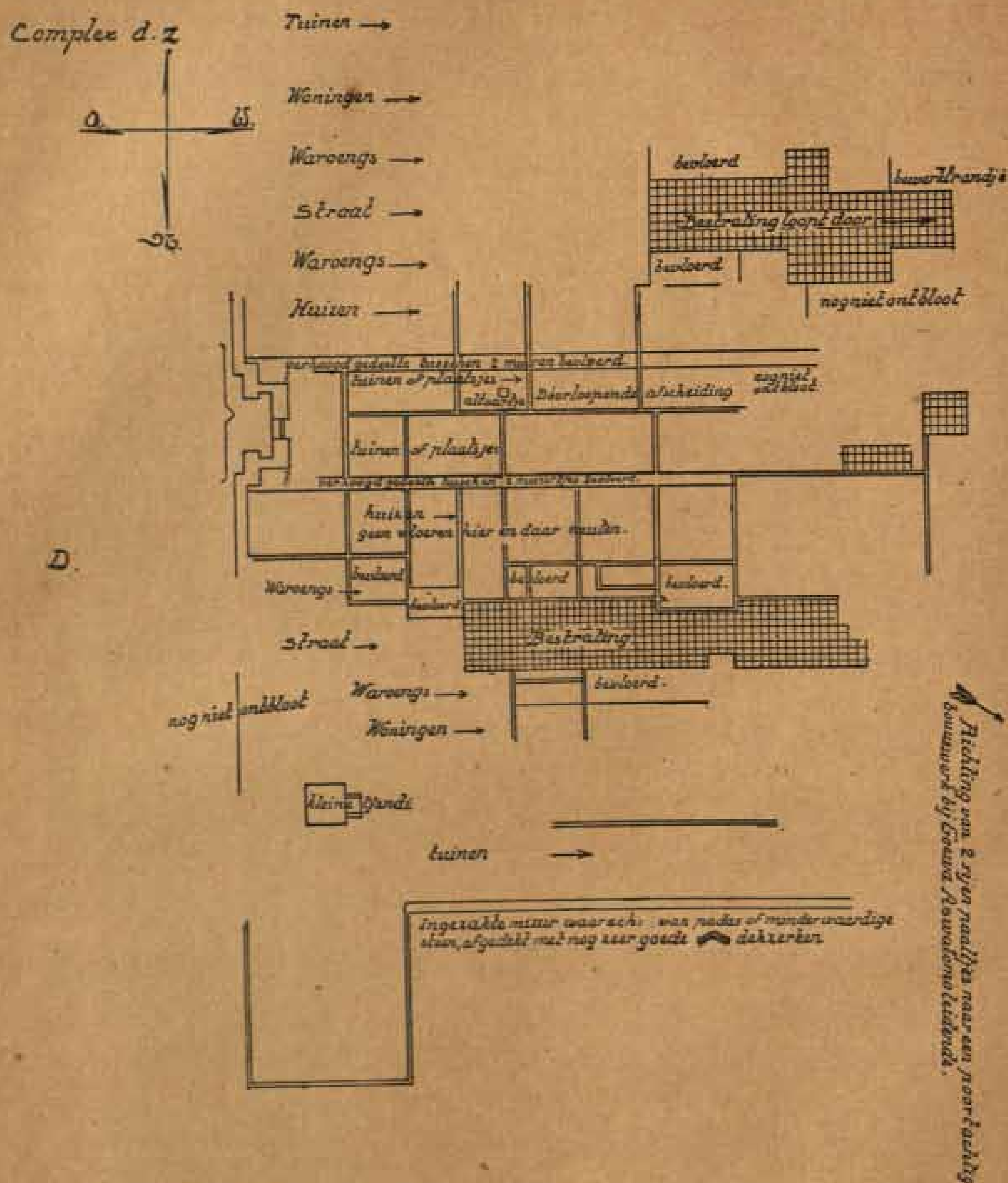
Allereerst zal de vereeniging in staat zijn om de aandacht van het geheele Javaansche volk op haren arbeid te vestigen door een historische daad van ongemeene beteekenis, namelijk door het archeologisch onderzoek ter hand te nemen van het stadsemplacement van Majapahit.

Hoewel het zeer voorbarig zou zijn om ons aan voorspellingen te wagen omtrent hetgeen bij dit onderzoek zal worden gevonden, zoo is het toch zeker, dat dit onderzoek gegevens zal opleveren van den meest verschillenden aard omtrent een nederzetting, die uit zeer verschillende volkslagen bestond. Het is gebleken, dat de grondslag van Majapahit sedert het tijdstip, waarop deze stad verlaten of verwoest werd, gemiddeld 60 c.M. gerezen is. De typische vormen van samenleving in voorname verblijven, zoowel als in dicht bebouwde ghetto's en in den plattelandsbouw, zullen bij de ontgraving aan het licht komen. De afbeeldingen van de bebouwing der stad, zooals die op uit Majapahit-zelf afkomstige tempelreliefs voorkomen, vertoonen alle een karakter van volkomen aangepast te zijn aan de klimatologische eischen van dit land.

Kan men voorts zonder nadere ontgraving omtrent de in Majapahit voorkomende, dicht opeen gepakte, gesloten bebouwingen van wijken zooals het marktkwartier geen oordeel vestigen, omdat daarvan slechts uit eene Middeleeuwsche beschrijving der stad blijkt, maar afbeeldingen nog niet gevonden zijn, enkele reeds vroeger gedane onderzoekingen geven eenig uitsluitsel. Op den Diëng is een complex met aaneengesloten bebouwingen gevonden, dat onwillekeurig aan de beschrijving der Majapahitsche markt doet denken. Het vertoont een beeld van degelijken rationeelen, behoorlijk geventileerden opzet, als bovengenoemde Majapahitsche afbeeldingen, die meestal betrekking hebben op in omwalde erven vrijstaande, geheel open woningen, te zien geven. De straatjes van genoemd Diëng-kwartier vertoonen een zeer onregelmatig beeld met overal aan- en uitgebouwde vermoedelijke werkplaatsjes en winkeltjes aan de straatzijde. Streng werd er echter de hand gehouden aan achtergevelrooilijnen, zoodat de zeer kleine petakwoningen, die meestal slechts een kamer bevatten, aan de zijde van de achtertuintjes, dus juist aan het woongedeelte, behoorlijk van licht en lucht voorzien werden. Deze bebouwing vormt een merkwaardige tegenstelling met de tegenwoordige dichtbebouwde wijken in de steden, waarvan de bouwblokken veelal tot op den laatsten vierkanten meter volgebouwd zijn.

Er is nog een omstandigheid, die het onderzoek van Majapahit uit technisch oogpunt belangrijk kan maken. Verschillende gebouwen in den kraton zijn omgeven geweest door grachten. Het is mogelijk en zelfs waarschijnlijk, dat bij de verwoesting, dan wel bij andere gelegenheden, met veel puin ook onderdeelen van houtconstructies in deze grachten zijn beland, en aldaar — onder water — bewaard zijn gebleven. Van den geheelen Middeleeuwschen Javaanschen houtbouw is zoo goed als niets bekend. Zeker is echter, dat de Javaansche constructies uit vroeger tijd meer stelselmatig en in hun beginselen logischer zijn doorgevoerd, dan die van thans. Ten gevolge van het gebrek aan goede bouwpractijk immers is de bevolking bij den achteruitgang harer ambachten de goede en degelijke houtverbindingen, die eerst in staat stelden om van het Javaansche constructiebeginsel vol profijt te trekken, langzamerhand verleerd. Het is dus van bijzonder belang, dat er van dien ouden houtbouw zooveel mogelijk bekend wordt. Indien ooit, dan kan door het Majapahitonderzoek in zake den Middeleeuwschen houtbouw licht verschaft worden.

Dit onderzoek, maar daarnaast het onderzoek van de vroeg-Mohammadaansche bouwwerken kan dus het gegeven-materiaal opleveren, dat noodig is om de bevolking in kennis te stellen met een

Reis-schets naar de ontgraving van een dicht-bebouwd woningen-complex op den Djëng.

voor en door haar bereikbaren, beteren, Javaanschen woontoestand, en tevens onschatbare gegevens kunnen verschaffen, die van nut kunnen zijn bij de her-oriënteering der ambachten.

De vondsten, die nu nog aan ringen, juweelen, poesaka's en andere waardevolle voorwerpen op het standsemplacement gedaan worden, leveren bovendien een welkomen waarborg, dat door een voortgezet en stelselmatig onderzoek heel wat aan den dag zal komen, dat — en dit ligt typisch in het karakter van iederen Oosterling — op ongemeene wijze de belangstelling van de Javanen zal wekken.

Wij zullen dus door oordeelkundige, eenvoudig opgestelde publicaties in de landstalen de aandacht der bevolking niet alleen op hare oude, betere woontoestanden kunnen vestigen, maar wij zullen haar ook kunnen *blijven boeien* en — met een beetje geluk bij de opgravingen — in staat zijn die belangstelling telken male te vernieuwen. Die belangstelling is reeds thans groot, en niet alleen bij Javaansche Vorsten, die een royalen steun aan de vereeniging toezegden, maar ook bij de mindere Javanen en Javaansche vereenigingen, waarvan reeds thans een warme ingenomenheid met het streven der vereeniging gebleken is.

Het kan dus als zeker worden beschouwd, dat wij erin zullen slagen om ten minste bij de intellectueele Javanen belangstelling te wekken voor bouw- en woontoestanden, die beter zijn dan de tegenwoordige, en meer typisch-Javaansch kunnen worden genoemd. Het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, dat de eerste groote gift ter beschikking van de vereeniging stelde, zal de publicaties der vereeniging verzorgen, die van oudheidkundig belang zijn. Enkele vereenigingen en instellingen, zooals het Java-Instituut en de Commissie voor de Volkslectuur, maar daarnaast ook enkele belangstellende particuliere personen uit de Javaansche wereld zegden hunne medewerking toe, om door vertalingen in de landstalen van publicaties der vereeniging en door medewerking te verleenen bij derzelver verspreiding, die publicaties in handen te brengen van een zooveel mogelijk uitgebreiden en over heel Java verbreiden lezerskring, zooals gevormd wordt door Inlandsche ambtenaren en desaonderwijzers, die tot de verspreiding van meer gezonde denkbeelden op het gebied van de woning, de hygiëne in de woning, de hygiëne van het erf, en op het gebied der aan den woningvorm en aan de woningconstructie te stellen eischen, uit hoofde van hunnen werkkring kunnen medewerken.

De Oudheidkundige Vereeniging „Majapahit" zal dus in staat kunnen zijn om niet alleen het *aanbod* van beter werk, maar ook de *vraag* naar beter werk in de Javaansche Maatschappij op ongemeene wijze te vergrooten. Zij wil niet alleen de wenschelijkheid uitspreken om de groote groep der Inlanders in de gelegenheid te stellen om bij de verschillende verbeteringen, die onder hun samenleving noodzakelijk of wenschelijk zijn, zelf de hand aan den ploeg te slaan, zij wil ook de noodige stappen doen om bij dit volk het besef te wekken, dat net daartoe in staat is.

En — moet de daad-zelf van de bevolking-zelf uitgaan; de wijze, waarop, door de bevolking zelve worden gezocht en bepaald — de medewerking op grond van de typisch-Javaansche vormen van arbeidsorganisatie, of van daaruit voortgekomen vormen moet *mogelijk gemaakt* worden. De vereeniging zal derhalve haar medewerking verleenen en haar invloed aanwenden overal waar het geldt de opheffing van belemmeringen, die de ontwikkeling van het particulier initiatief eener Inlandsche bouwbeweging in den weg staan. De vereeniging zal er het hare toe bijdragen, om een program van verbeteringen te vinden, dat van den economischen grondslag der Javaansche samenleving uitgaat, en dat berust op de studie der cultureele geschiedenis van het Javaansche volk, zooals die zich in de verschilllende streken heeft ontwikkeld. Ook zal daarbij voorop staan, dat — indien wij voor de Javanen de gelegenheid willen openen om hun typische vormen van ambachtsorganisatie verder te ont-

wikkelen — in de wetgeving moet worden buitengeslöten, dat daarvan ooit op andere wijze en aan andere werken zal worden gebruik gemaakt, dan door de latere, desaraden, of — indien deze van gemengde samenstelling mochten worden — door een andere, zuiver Inlandsche organisatie zal worden uitgemaakt.

In het vorenstaande moge de economische en de sociale beteekenis van de stichting der vereeniging voldoende zijn toegelicht. Ook politieke beteekenis heeft hare stichting in dezen zin, dat vooraanstaande personen van verschillende partijen steun toezegden en dagbladen van de meest verschillende richting ertoe medewerkten om aan het feit harer stichting meer bekendheid te geven. Meerdere dezer dagbladen plaatsten oproepingen tot steun. Indien in- en door de vereeniging een hartelijke samenwerking bereikt wordt van Europeanen en vooraanstaande Javanen, benevens van vooraanstaanden uit andere bevolkingsgroepen, dan zal dit op de onderlinge verstandhouding van de hier te lande op elkaar aangewezen volkeren voor goed een gunstigen invloed kunnen hebben.

Het doel der Oudheidkundige Vereeniging „Majapahit" ligt dus vooral op sociaal en economisch terrein. De voornaamste bron, waaruit zij de gegevens voor al haar verdere werk zal putten, en die aan dat werk alle leven zal inblazen, zal haar archeologisch onderzoek zijn, dat tevens belangrijke, nieuwe gegevens zal kunnen verschaffen ten dienste der geschiedvorsching.

Er valt groot werk te verrichten in den Oost. Moge de Oudheidkundige Vereeniging „Majapahit" in staat worden gesteld daartoe het hare bij te dragen.

Weltevreden, Juli 1924.

Ir. H. MACLAINE PONT

OUDHEIDKUNDIGE VEREENIGING „MAJAPAHIT"

Excerpt uit de in de Algemeene Vergadering van 15 April 1924 vastgestelde

STATUTEN

Doel.

Artikel 4.

Haar doel is:

1e. De bevordering van het oudheidkundig onderzoek van Majapahit.

2e. De bevordering van de kennis omtrent en van de belangstelling voor de oudheidkunde van Java.

Middelen.

Art. 5.

Zij tracht dit tweeledig doel te bereiken:

1e. Door in voortdurend overleg met den Oudheidkundigen Dienst oudheidkundige onderzoekingen in den meest uitgebreiden zin des woords te verrichten en wetenschappelijke gegevens te verzamelen nopens:

a. de resten van de stad Majapahit;

b. de resten van andere oud-Javaansche Kratons;

c. overblijfselen, welke in verband met het onderzoek sub *a* van belang moeten worden geacht;

2e. door middel van tentoonstellingen enz.

Art. 6.

De in Art. 5 sub 1 *a* t/m *c* bedoelde werkzaamheden zullen worden uitgevoerd door een of meer door het Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst aan te wijzen bevoegde personen.

Art. 7.

De Vereeniging stelt alle bij het onderzoek als bedoeld in Art. 5 sub 1 *a* t/m *c* aan het licht te brengen voorwerpen van oudheidkundig belang alsmede de te verzamelen wetenschappelijke gegevens ter beschikking van het Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst, met de bepaling, dat b.g. voorwerpen zullen strekken tot uitbreiding van de verzameling in het museum te Modjokerto. Op het bepaalde in dit artikel kunnen door het Bestuur in overeenstemming met den Oudheidkundigen Dienst uitzonderingen worden gemaakt.

Bestuur.

Art. 9.

Het Bestuur der Vereeniging bestaat uit een Voorzitter en ten minste vier leden, zullende het echter geacht worden wettig samengesteld te zijn zoolang nog twee leden in functie zijn.

Telken jare treedt in de jaarvergadering, waarin de bestuursverkiezing plaats heeft, het Bestuur af, welks leden echter herkiesbaar zijn.

Het Bestuur blijft in functie zoolang het niet door een ander vervangen is.

In tusschentijdsche vacatures, ook van den Voorzitter, voorziet het Bestuur.

Art. 11.

De Voorzitter vertegenwoordigt de Vereeniging in en buiten rechten.

Voorloopige voorzieningen.

Bij Art. 16 werd het eerste Bestuur samengesteld als volgt:

Voorzitter:	J. M. ACKET, Gedelegeerde der Eschauzierfabrieken te Modjokerto.
Secretaris-penningmeester:	J. VERBOOM, Tweede Secretaris van het algemeen Syndicaat van Suikerfabrikanten in N.-I. te Soerabaja.
Ondervoorzitter:	R. T. ARIO KROMO ADINEGORO, Regent van Modjokerto.
Commissarissen:	H. A. DEKKER, Notaris te Modjokerto.
	J. KILIAN, Administrateur der Sf. Brangkal.

Excerpt uit het Huishoudelijk Reglement

Artkel 2.

Donateurschap, Lidmaatschap en buitengewoon Lidmaatschap.

Zij, die lid of donateur der vereeniging wenschen te worden melden zich aan bij het Bestuur, dat over de al- of niet aanneming beslist.

Het lidmaat- en het donateurschap worden geacht te zijn ingegaan bij het begin van het kwartaal, waarin de aanneming geschiedt.

Het Buitengewoon Lidmaatschap verkrijgt men door eenvoudige opgave aan een der bestuursleden.

Art. 4.

Rechten.

Buitengewone leden hebben de rechten der gewone leden, doch geen stem.

Donateurs hebben alle rechten der gewone leden.

Eereleden hebben alle rechten der gewone leden, doch geen der verplichtingen.

Art. 5.

Contributie.

De contributie bedraagt voor gewone leden ten minste *f* 12.— per jaar en voor buitengewone leden *f* 4.— per jaar, te voldoen per vierendeeljaars, of over een langeren termijn in den aanvang van den tijd, waarvoor zij bestemd is, tegen uitreiking van een door den Penningmeester geteekend bewijs van lidmaatschap met kwijting voor dien tijd.

Donateurs betalen ten minste *f* 40.— per jaar, eveneens te voldoen per vierendeeljaars, of over een langeren termijn in den aanvang van den tijd, waarvoor die betaling bestemd is; of een bedrag in eens, groot ten minste *f* 500.—, een en ander tegen een door den penningmeester geteekend bewijs van donateurschap met kwijting voor dien tijd.

Art. 12.

Bijzondere Bestuursleden.

Tot Eerevoorzitter en tot Eerebestuursleden kunnen zij verkozen worden, die door hun hooge of belangrijke positie of ambt, de vereeniging van bijstand of raad kunnen dienen. Deze bestuursfunctie sluit niet in eene daadwerkelijke bemoeienis met de dagelijksche bestuurswerkzaamheden.

Het Bestuur zal bij de jaarlijksche verkiezing van bestuursleden een voordracht doen, waarop het voor de gewone bestuursfuncties mede zal aanbevelen personen uit besturen van krachtig steunende instellingen of samenwerkende vereenigingen, op welk punt het tevens zal letten bij tusschentijdsche aanvullingen van het Bestuur.

Art. 19.

Van de voordrachten, excursies en tentoonstellingen.

Het Bestuur treft de noodige regelingen betreffende het houden van voordrachten, excursies en tentoonstellingen, zooveel mogelijk in samenwerking met andere vereenigingen.

Zij zullen voornamelijk strekken om de belangstelling en de kennis voor de oudheidkunde van Java te verhoogen, vooral door het belang van het oudheidkundig onderzoek voor de tegenwoordige samenleving in het licht te stellen.

Art. 20 (gedeeltelijk)

Van het oudheidkundig onderzoek.

Het Oudheidkundig Onderzoek der vereeniging geschiedt onder de directe leiding van een deskundige, die — aangewezen door het Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst — door het Bestuur in dienst der vereeniging genomen wordt.

Bedoelde deskundige heeft toegang tot de gewone bestuurs- en ledenvergaderingen, welke strekken tot bespreking van de vereenigingsbelangen, in welke vergaderingen hij eene adviseerende stem heeft.

De deskundige wordt bijgestaan door eene Commissie voor het Oudheidkundig Onderzoek.

De deskundige is gehouden om het onderzoek der vereeniging geheel in overeenstemming met het Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst te verrichten. Enz.

Art. 22.

Van den Maatschappelijk belangrijken arbeid der Vereeniging.

Tot het werk der Vereeniging zal mede behooren de opsporing, opmeting en bescherming van uit den Majapahitschen tijd afkomstige constructies (b.v. hout-), dan wel van b.v. houten gebouwen of gebouwonderdeelen, die — zij het uit later tijd — voor de kennis van de oorspronkelijke bouwwijzen van belang kunnen worden geacht.

De Vereeniging kan — eventueel in samenwerking met andere vereenigingen of instellingen — hare bemiddeling verleenen in zake pogingen tot behoud en oordeelkundige restauratie van dergelijke bouwwerken, vooral indien zij nog thans in gebruik zijn, benevens bij het verspreiden van de kennis omtrent en van de toepassing van betere, oorspronkelijke gebouwtypen en bouwbeginselen. Voor zoover het restauratiewerken aan oudheden betreft zullen deze de voorafgaande goedkeuring behoeven van het Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst.

(Ook bij dezen meer socialen arbeid der Vereeniging zal de Vereenigingsdeskundige te werken hebben in het verband eener Commissie uit het Bestuur, waarin eenerzijds personen uit de Burgerlijke en Religieuse Javaansche kringen zitting behooren te hebben en anderzijds een der Inspecteurs van den Medischen Dienst en voorts Technische ambtenaren van Lokale Ressorten (b.v. uit het woningtoezicht) en van Cultuurondernemingen naast een of meer ambtenaren B.B., waarmede het Bestuur dus, zoodra noodig, zal moeten worden uitgebreid).

Art. 25.

De deskundige brengt aan het Bestuur periodiek verslag uit omtrent de door hem verrichte werkzaamheden. Daarnaast zullen door hem bijzondere verslagen worden uitgebracht omtrent de resultaten van bijzondere onderzoekingen, studiereizen, enz., terwijl — zoodra daartoe aanleiding bestaat — bepaalde resultaten van het werk der Vereeniging in algemeen-samenvattende opstellen zullen worden neergelegd. Afschriften van al deze stukken worden door hem toegezonden aan het Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst.

Onze prijzen zijn concurreerend, terwijl onze moderne inrichting U een vlugge levering waarborgt
Telefoon 2235 en 2520

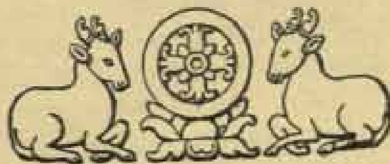
Oudheidkundige Dienst in Nederlandsch-Indië

Oudheidkundig Verslag 1924

Eerste en Tweede Kwartaal

Uitgegeven door het

Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen

Weltevreden ALBRECHT & Co. | *'s-Hage* M. NIJHOFF

1925

OUDHEIDKUNDIG VERSLAG

OVER HET

EERSTE EN TWEEDE KWARTAAL 1924

§ 1. *Personalia.*

Bij Besluit van den Directeur van Onderwijs en Eeredienst van 29 Jan. 1924 werd aan den Bouwkundig Adjunct-Inspecteur, den heer B. de Haan, acht maanden verlof naar Europa verleend, met bepaling, dat hij zijne betrekking zal neerleggen op 9 Mei.

§ 2. *Reizen.*

De Chef bezocht eenige malen Prambanan en ondernam reizen naar Modjokerto, Malang en Solo.

De Bouwk.-Inspecteur bezocht behalve Plaosan, Sari, Kalasan en Prambanan de oudheden te Palgading, verder Salaman en Kawoeng sari in Kedoe en Karang Nongko in het Klatensche. In Oost-Java inspecteerde hij na het vertrek van den heer De Haan de tjandi's Panataran, Sanggrahan, Bojolangoe, Gambar, Toeban, Soerowono en Tegawangi.

De Bouwk. Adj.-Inspecteur bezocht geregeld Tegawangi, en na afloop der werkzaamheden hier tjandi Gambar op de Kloet. Behalve de tjandi's Panataran en Ngrimbi inspecteerde hij nog de belangrijkste oudheden in het Blitarsche, Toeloeng Agoengsche, Malangsche en tjandi Djaboeng.

Voor de reizen van den Fotograaf-Teekenaar en Bouwkundig-Opzichter, zie de door hen uitgebrachte verslagen.

§ 3. *Publicaties.*

Het Oudheidkundig Verslag over het derde en vierde kwartaal 1923 verschenen in druk.

Er verscheen een tweede druk van de „Korte Gids van de tempelbouwvallen in de Prambanan-vlakte".

§ 4. *Geschenken.*

De volgende boekwerken worden ten geschenke ontvangen.

Epigraphia Indica, Vol. XVII, pt. III, V en VI.

Annual Report on Epigraphy for the year 1921/22, Madras 1923.

Annual Report on South-Indian Epigraphy, for the year ending 31st March 1923, Madras 1924.

Lijst van de voornaamste aardrijkskundige namen in de Ned.-Ind. Archipel, 2de herz. uitg., Weltevreden, 1923.

§ 5. *Bescherming van monumenten en nieuwe opnamen.*

De scherpzinnige hypothese van Ir. H. Maclaine Pont aangaande de situatie van de oude hoofdstad Majapahit (zie hierachter Bijlage, waar het eerste gedeelte van zijn stuk is afgedrukt) heeft het plan doen rijpen om — nu de financiën van den Oudheidkundigen Dienst geen uitgebreide onderzoekingen ter plaatse toelaten — de belangstelling van particuliere zijde voor deze zaak te wekken en eene vereeniging in het leven te roepen, welke in voortdurende samenwerking met den O. D., het onderzoek van het terrein ter hand zal nemen. Als resultaat van de voor dit doel door den heer Maclaine Pont en ondergeteekende te Modjokerto, Soerabaja, Malang, Semarang, Solo, Djokja en Weltevreden gehouden voordrachten, kan worden vermeld, dat zich te Modjokerto, onder voorzitterschap van den heer Acket — voor wiens ijverige bemoeiïngen in dezen een woord van bijzonderen dank toekomt — een bestuur geformeerd heeft, en het tot stand komen der vereeniging nog slechts zal afhangen van de vraag of een voldoende bedrag bijeengebracht kan worden om een soliede financieele basis te scheppen. Reeds werden van verscheidene zijden toezeggingen ontvangen, zoodat er gegronde hoop bestaat, dat binnen kort het onderzoek een aanvang zullen kunnen nemen.

In April brachten wij een onderzoek aan eenige in de desa Tjandi ten Noorden van Klaten gerapporteerde oudheden. Wij vonden de overblijfselen van een soubasement, grootendeels schuil gaande in de wortels van een hoogen djohoboom en daarbij eenige losse beelden en fragmenten, waaronder een groote Ganeça, een makara, waarvan de slurf tot een nāga-kop vervormd is en een yoni met afvoertuit, welke aan weerszijden door een nāga, een nandin en een schildpad ondersteund wordt. Den Bouwk.-Inspecteur werd opgedragen een nader onderzoek in te stellen en foto's van de merkwaardigste stukken te maken.

Ook werd een bezoek gebracht aan Karang Nongko, waar, volgens bericht van den heer J. L. Moens, bij het graven van een slokan eenige tempelsteenen te voorschijn waren gekomen. Behalve een fraaie behakt antefix, een met ruitvormig ornament en diervoorstellingen (gans en kakatoes) versierde steen en nog eenige losse stukken, werden geen aanwijzingen voor de aanwezigheid van een bouwwerk aangetroffen. Ook hier zal door den heer Perquin een nader onderzoek worden ingesteld.

Te Karang Nongko, op het erf van den heer Flikkenschild, vonden wij nog een nis met menschenhoofd en een zestal beelden, t.w. een Kuwera, een vierarmige Wiṣṇu, een vierarmig staand vrouwenbeeld (rechts achter lotus, de andere handen afgebroken, aan de voeten juweel-vazen), twee twee-armige vrouwenbeelden (met lotussen in beide handen) en een zeer verweerd leeuwtje.

Verslag van den Bouwkundigen Inspecteur over de werkzaamheden op Midden-Java.

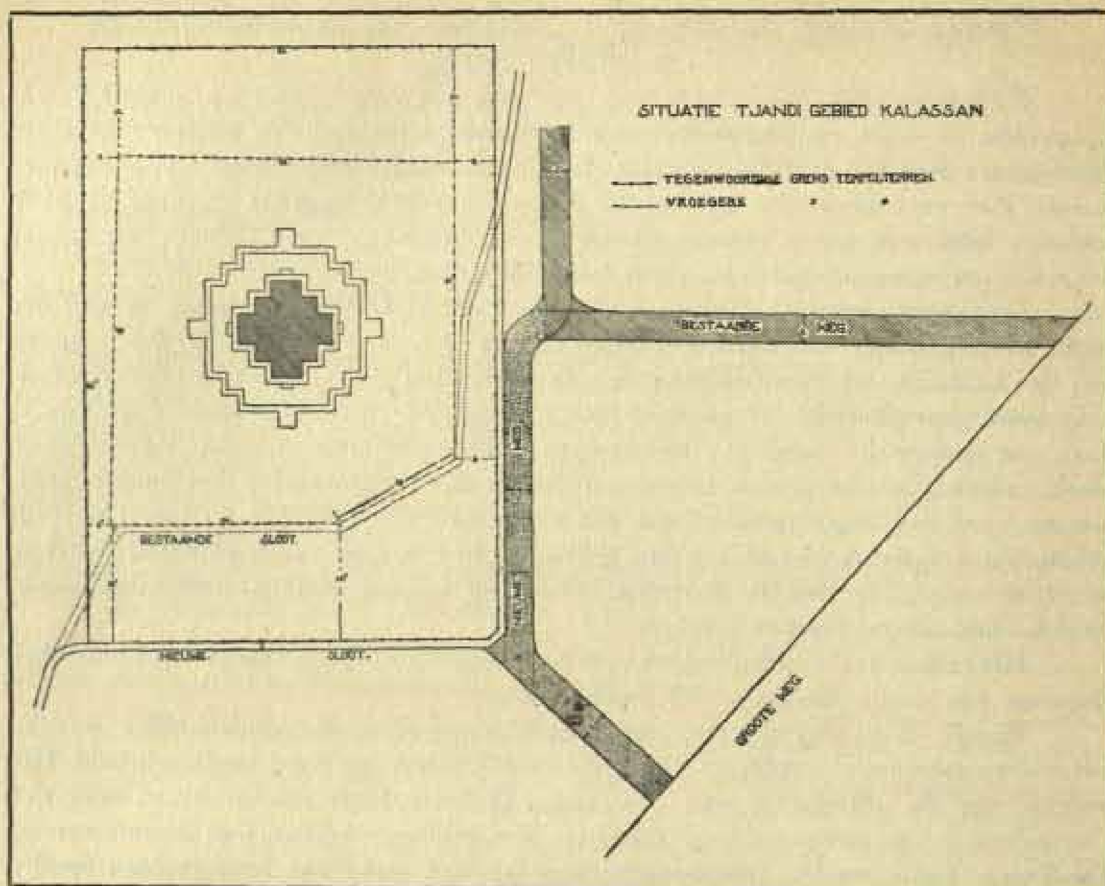
Prambanan. In aansluiting met het genomen besluit (zie vorig O.V. § 5) aangaande de wijze van reconstrueeren der onderdeelen van den hoofdtempel werd voortgegaan met het sorteeren en opstellen der gevonden fragmenten op den beganen grond. Het vervoeren der her- en derwaarts verspreid liggende steenen, waarvan sommige bijna een halve kubieke Meter inhoud hebben, is zeer tijdroovend, temeer daar het transport uitsluitend met de hand moet geschieden.

De ontgraving der bijtempels aan de Noordzijde had voortgang, terwijl een begin werd gemaakt met het onderzoek van het terrein-gedeelte buiten den ringmuur aan de Zuidzijde. Bij de afwerking van de Westzijde zijn, gedurende mijn verlof, de ontgraven geprofileerde en geornamenteerde steenen op de bijtempels opgestapeld, daar niet ondersteld werd, dat deze steenen gesorteerd moesten worden. Bij onderzoek bleek echter, dat een groote massa van die steenen behooren bij den hoofdtempel; hierom werd een begin gemaakt met het verwerken van die steenen en werden reeds belangrijke fragmenten voor den dag gebracht. In het eind van het tweede kwartaal moest de ontgraving van de Zuidzijde voorloopig worden gestaakt omdat de beschikbare koelies elders moesten werken.

Het afdak ter beschutting van de beeldcollectie opgesteld langs den Zuidelijken ringmuur (zie vorig verslag p. 76) kwam gereed.

Tjandi Kalasan. De onderhandelingen over de noodzakelijke terreinuitbreiding (zie vorig verslag p. 76 en 79) werden tot een goed einde gebracht. Het bedrag van de afkoopsom van den grond (151 vierkante roeden) werd door den Controleur A. A. vastgesteld op ƒ 268.16. Vermelding verdient, dat de onderneming Tandjoeng Tirto zonder schadeloosstelling afstand deed van hare rechten op den grond, terwijl het Sultanaat eveneens, met het oog op het algemeen belang waarin de Oudheidkundige Dienst werkzaam is, geen restitutie voor het gebruik van den grond of compensatie voor inkomsten-derving vorderde. De ontgraving van ca. 4000 M³ grond werd aan het eind van het tweede kwartaal beeindigd. De ijzeren hekpalen werden, voor zoover deze voorhanden waren, verbonden aan de voor de nieuwe afrastering gebruikte neuten. Voor de tekort komende palen werden lamtoro-stekken gebruikt. Met het aanbrengen der prikkeldraad versperring aan de palen werd een begin gemaakt. Uitgegraven steenen werden tegen de omrastering geplaatst aan de zijden waar ze werden aangetroffen. De oude toegangsweg werd verlegd, waarbij de ruiling van grond kosteloos geschiedde.

Tjandi Sari. Voorloopig werd alleen het terrein tot zijn oorspronkelijk niveau afgegraven, waarbij 80 M³ grond verzet werd. De uitwendige hoeken van het bouwwerk werden door onderbouwingen met natuursteenen, welke voor dit doel van Prambanan naar Sari vervoerd werden, ondersteund. De gedeelten van den bovenbouw, welke gevaar voor uitstorting opleveren, werden door middel van zakken zand gestut. Hierdoor wordt de druk van de bovenliggende lasten gelijkmatiger verdeeld dan wanneer houten schoren worden gebruikt.

Tjandi P l a o s a n. Een strook grond aan de Oostzijde werd voor terreinsuitbreiding aangekocht. Boven de beelden werden afdakken aangebracht en een dorpel, welke dreigde te vallen, werd ondersteund.

Overblijfselen te P a l g a d i n g (of P a l a n g g a d i n g, zie vorig Verslag p. 80). De ontgraving van de overblijfselen op het erf van Sodimedjo werd voortgezet, waarbij bleek, dat gedeelten van een grooter en van twee kleine bouwwerken in den grond bedolven zijn. Om het onderzoek te kunnen voortzetten is het noodig, dat de woning van Sodimedjo verplaatst wordt. Er was een voorloopige regeling getroffen met den eigenaar, maar na besprekingen met den Controleur voor A.A. bleek er geen grond beschikbaar te zijn, tenzij tegen hooge kosten. Er wordt nu overlegd alleen de woning te verplaatsen en de helft van het erf beschikbaar te stellen. In overleg met den eigenaar en het desa-bestuur werd de prijs vastgesteld op ƒ 200.— terwijl een en ander nog met den Controleur zal worden besproken.

In opdracht van het Hoofd van den Dienst werd te K a w o e n g S a r i, onderdistrict Krasak, distr. Salam een onderzoek ingesteld naar aldaar, bij de afschuiving van een rechthoekig stuk sawah-grond te voorschijn gekomen oudheden.

Er bleken alleen baksteen muurgedeelten te zijn vrijgekomen. Na de Westmoesson zal een grondig onderzoek worden ingesteld. Een van deze plaats afkomstig Durgâ-beeld is naar het Residents-erf te Magelang overgebracht.

Verslag van den Bouwkundigen Adj.-Inspecteur over de werkzaamheden op Oost-Java.

In Januari werden de werkzaamheden en het onderzoek bij Tegawangi voortgezet en tevens beëindigd. Het kleine bijtempeltje, dat op enkele punten leelijk was verzakt, en waarvan de hoeken etc. uit elkaar hingen, werd zoover noodig afgebroken en opnieuw gesteld. Bijzondere moeilijkheden deden zich hierbij niet voor. Uit de nog aanwezige, oorspronkelijk tot dit bouwwerkje behoorende stukken, kon een stuk van de kroonlijst en een fragment van den trap saamgesteld worden. De trapboom is van een geheel afwijkende vorm en versiering. Inplaats van de bekende Oost-Javaansche voluut met recht opgaand bovengedeelte etc., treft men aan dezen boom weer de Midden-Javaansche samenstelling van kalakop en makara aan. De oude motieven zijn echter op typische Oost-Javaansche wijze verwerkt. We hopen later bij de volledige beschrijving van Tegawangi nader op dit interessante detail terug te komen.

Het verdere terreinonderzoek heeft vrijwel geen resultaat gehad. Ten Noorden van den tempel bevindt zich thans een groote put, waaruit, volgens de bevolking, in vroegere jaren heel wat baksteenen zijn weggehaald. Het is niet onmogelijk, dat hier eertijds, evenals bij Soerowono, nog een kleiner monument heeft gestaan. Even Noordelijk van den boven besproken put werd een klein stukje van een baksteenen ringmuur gevonden. Dit is het eenige resultaat van het onderzoek over het geheele uitgestrekte terrein geweest.

Na afloop van de werkzaamheden te Tegawangi, werd de kleine tjandi Gambar op de Kloet onder handen genomen. De reeds vroeger genomen foto's doen zien, hoe het bouwwerkje uit elkaar was gezakt. De reliefs, pilasters etc. dreigden af te storten. Zoover als noodig was werden de bouwvallige gedeelten eerst afgehaald en daarna opnieuw gesteld. Intusschen werden in de omgeving nog enkele fragmenten van de reliefs teruggevonden, waarmede de reeks kon worden aangevuld, zoodat thans de West- en Noordzijde compleet zijn. Van de Oost- en Zuidzijde ontbreken nog enkele stukken. Voorts konden de hoekpilasters op den N.W. en O.W. hoek en de kroonlijst boven de Noordzijde gecompleteerd en hersteld worden. Uit nog andere op de onderneming gevonden stukken, waaronder verschillende relief-fragmenten waren, blijkt, dat er nog een tweede monumentje geweest moet zijn. Behalve de bedoelde losse stukken werd er niets verder van terug gevonden.

Te Panataran werden in het zgn. nâga-monumentje de nieuwe steenen door de, na de reconstructie voor den dag gekomen, oorspronkelijke stukken ver-

vangen, zoodat nu de figuren op de hoeken en in het midden vaniedere zijde compleet zijn. Tegelijk werden de voorvlakken van enkele nieuw aangebrachte steenen verder teruggehakt.

Bij Ngimbi werd de groote boom, die voor het monument gevaar opleverde, gekapt en werd een begin gemaakt met de ontgraving van het terrein. Voor bijzonderheden van de werkzaamheden zie men het rapport van den Heer van Coolwijk.

Over de inspectie der oudheden in het Blitarsche, Toeloengagoengsche, Malangsche en van tjandi Djaboeng valt niet bijzonders te rapporteeren.

Door den Ass.-Resident van Loemadjang, den Heer Muhlenfeld, werd in de omgeving van Koetarenon een vondst gedaan, die wel interessant belooft te worden. In het centrum van de benteng werd nml. een complex fundeeringen gevonden, die mogelijk van een oude kraton of iets dergelijks afkomstig zijn. De ontgravingen zijn eerst kort geleden aangevangen zoodat het raadzaam is ons oordeel op te schorten, totdat er meer bekend is. Een verdere ontgraving zal echter eerst over een paar maanden kunnen plaats hebben, omdat de gronden op het oogenblik met suikerriet zijn beplant en dit eerst geoogst moet worden. De voortzetting van de ontgraving van Koetarenon heeft niet veel resultaat gehad. Een ingang is tot dusver niet gevonden en zal waarschijnlijk ook niet gevonden worden. Daar het echter voor een zoo zuiver mogelijk beoordeeling van dit bijzondere bouwwerk wenschelijk is, alle mogelijke gegevens te verzamelen, zal de eene zijde nog wat dieper uitgegraven worden.

Verslag van den Bouwkundig-Opzichter over de werkzaamheden op Oost-Java.

Gedurende de maanden Januari en begin Februari teekende ik aan tjandi Dermo; in potlood kwamen gereed aanzicht Noord- en aanzicht Oostzijde.

Voor de tempels Wringin Lawang, Badjang Ratoe, Tikoes en Bangkal werden voor onderhoud van de terreinen en de paggers opnieuw djoeroekoentji's aangesteld. In de tweede helft van Februari begon ik met de werkzaamheden aan tjandi Ngrimbi. De boom aan de Zuidzijde werd gekapt, waarna het zware wortelstel verwijderd werd. In de wortels geklemd werd een beeldje gevonden voorstellende de achtarmige Durgā.

Daarna werd begonnen met het uitgraven van de verspreid liggende steenen en de ontgraving van de Zuid- en Westzijde. Het terrein werd aan de Oostzijde met de ontgraven grond opgehoogd. Tijdens deze werkzaamheden werd ook de Noordzijde afgebroken en weder opgebouwd.

Aan de Oostzijde van den tempel, bevindt zich, een groot breekgat, een halve meter diep, hetwelk in afwijking van wat andere tempels (o.a. Gg. Gangsir en Bangkal) vertoonen, niet in het soubasement, maar in de fundeering, die bij dezen tempel van baksteen is, is aangebracht. Het plint boven dit gat is een weinig doorgezakt; ter voorkoming van verdere doorzakking, werd van tempelsteenen een

muurtje gemetseld en de ruimte hiertusschen aangevuld met beton. Bij deze werkzaamheden, kwam vóór het breekgat een vierkant bewerkt steentje voor den dag, waarvan het bovenvlak een schildpad voorstelt. Het rugvlak van deze schildpad, een cirkel, is bewerkt als lotusbloem, op de acht grootste bladeren zijn figuurtjes gehakt, als tjakra, wajra, naga, en nog anderen voorstellingen (de emblemen der Lokapāla's, B); verder werd daar nog een gesmeed ijzeren wapen gevonden, hetwelk met den schildpadsteen naar Weltevreden werd opgezonden.

Na het gat gedicht te hebben begon ik in April met de herstellingen aan den bovensten lijst van den tempelvoet aan de Noordzijde.

De drie bovenste lagen werden gedeeltelijk afgebroken en opnieuw gesteld, evenzoo de Zuidoost- en de Noordwesthoek van den voet. Het terrein werd waar noodig ontgraven en de uitgegraven grond verspreid, de steenen welke bij de ontgraving voor den dag kwamen, werden aan den kant waar ze gevonden werden opgesteld.

Daarna werd begonnen met het plaatsen van de lamtoro-pagger en het toegangshek, terwijl voor onderhoud en bewaking een djoeroekoentji aangesteld werd. Eind April waren de werkzaamheden aan tjandi Ngrimbi beëindigd. Daarna begon ik met het plaatsen van de lamtoro-pagger en het toegangshek bij tjandi Tikoes, tevens werd de tempel schoongemaakt.

De tjandi's Badjang Ratoe en Wringin Lawang werden schoongemaakt, de paggers gesnoeid en opgebonden en de toegangshekken opnieuw geverfd. Te Djalatoenda werden de reliefs, welke naar Weltevreden moeten worden opgezonden, opgemeten en daarna begonnen met het maken van kisten hiervoor.

De tjandi's Singosari, Toempang, Kidal, Goenoeng Gangsir en Pari werden schoongemaakt.

In dit kwartaal kwamen de teekeningen van tjandi Dermo in potlood gereed, begonnen zal worden met het in teekening brengen van tjandi Bangkal.

Rapport van den Fotograaf-Teekenaar over de werkzaamheden aan Tjandi Soekoeh.

Door de Westmoesson was het helaas slechts mogelijk een werktijd van 57 dagen te bereiken, verdeeld als volgt: Januari 23, Februari 22 en Maart 12 dagen. In dezen tijd werden 69 opnamen 18 × 24 en 26 opnamen 9 × 12 gemaakt, terwijl het volgende in teekening werd gebracht:

Plattegrond schaal 1 : 200
1e trapopgang in 5 aanzichten
2e „ „ 5 „
3e „ „ 5 „

Noordelijk relief terras	in 3	aanzichten,	schaal	1 : 20
Zuidelijk terras	„ 3	„	„	1 : 20
Klein offertempeltje	„ 4	„	„	1 : 20
Hoofdtempel	„ 4	„	„	1 : 20

Voorplein. Allereerst werd het voorplein ontgraven tot op het oorspronkelijke niveau, waarbij slechts een deksteen met beschadigd ornament werd gevonden. De steenbekleeding van het talud bleek vrijwel geheel weggebroken te zijn. Voor de poort bevond zich een zes meter lang plaveisel van ruwe platte steenen, welk plaveisel even breed als de trap was; daarvoor nog een gedeelte van een trap.

Eerste poort en eerste terras. Het losse ornamentwerk van de poort van den eersten trapopgang werd in een daartoe herstelde loods in veiligheid gesteld. In de desa Soekoeh werden eenige bewerkte steenen aangetroffen die weder ter plaatse konden worden aangebracht.

Tweede poort en tweede terras. De poort zelf is sterk afgestort doch een der tweede kalakoppen boven den doorgang is nog grootendeels gaaf. De tweede poort kon in teekening gereconstrueerd worden, daar een topstuk en daar onder liggende laag werd gevonden. Tusschen de 2e en 3de poort werden slechts een paar lange in een krul eindigende steenen aangetroffen.

Derde poort. De derde poort is, vooral aan de Zuidzijde, ernstig beschadigd; trappen en onderbouw werden in teekening gebracht. De gevonden steenen van den bovenbouw wijzen erop dat deze een dergelijke moet geweest zijn als die van de tweede poort. De oorspronkelijke hooge trappen waren door de bevolking onder een laag kleinere steenen verborgen. Deze steenen zijn voor het maken van een opname verwijderd. Deze oorspronkelijke treden zijn van zeer ruwe natuursteen. In de poort werd een fragment van een inscriptie gevonden.

Derde terras. Tusschen de derde poort en den hoofdtempel is een plaveisel van groote en kleine platte steenen aangebracht dat, naar ik meen, hier oorspronkelijk niet thuishoort. Dit bleek uit het feit dat verscheidene der steenen na uitneming bewerkte stukken waren o.a. vormden zij twee fragmenten van een slangen lichaam, een fragment van een beeldje (zonder hoofd of voeten) een gedeelte van een cartouche met jaartal. (Van dezen laatsten steen werd een abklatsch gemaakt).

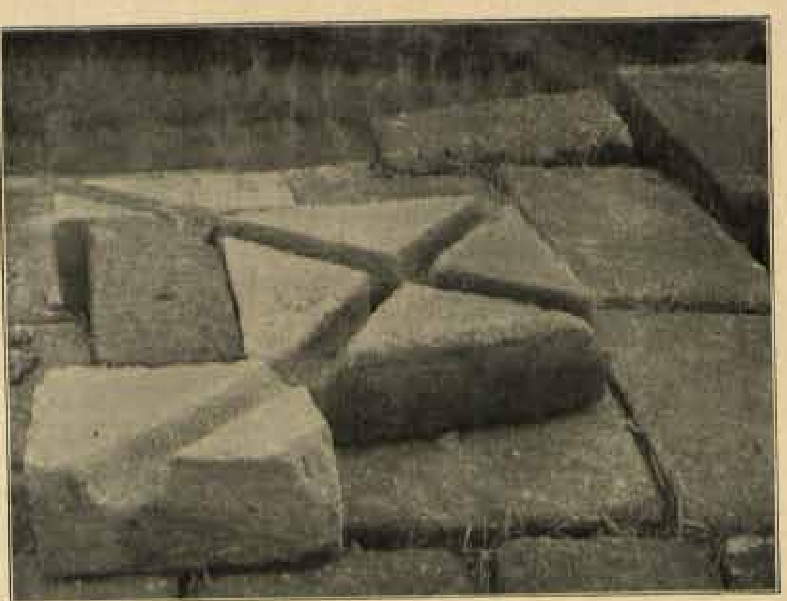
Na uitneming dezer steenen kwam aan de Zuidzijde van het Noordelijk terras een plinth te voorschijn, dito aan de Noordzijde van het offertempeltje. Bij verder uitgraven werd de basis van nog enkele andere bouwdeelen blootgelegd.

De groote en kleine obelisk werden opnieuw gesteld, aangezien zij op instorten stonden.

Aan de Noordzijde van het tempelterras kwam in het talud een trap voor den dag. Onder de verwerkte steenen werd nogmaals een jaartalfragment gevonden.

Voorts kwamen honderden potscherven tusschen den hoofdtempel en het noordelijk terras onder een laagje baksteen te voorschijn; ook trof ik daar een of twee (?) geschonden terracotta votief tempeltjes aan. De scherven zijn te Djogja in de werkplaats van den Fotograaf-Teekenaar in veiligheid gebracht.

In de nabijheid van Soekoeh konden nog een paar nāgakoppen worden opgespoord die herplaatst zijn. Tevens bevindt zich op 1 K.M afstand een rāksaṣa, volgens zeggen der desalieden eveneens van Tjandi Soekoeh afkomstig.

Bovenkant voorsprong hoofdtempel.

Bovenkant voorsprong hoofdtempel.

Bovenkant voorsprong hoofdtempel.

Trap als Noordzijde tempelterras.

Tjandi Soekoeh.

Hoofdtempel. Bijzondere aandacht werd besteed aan de eigenaardige leiding die zich in den voorsprong van den hoofdtempel bevindt en die onder de zich daarop bevindende slangenlichamen doorloopt. Zij voert aan de vier hoeken horizontaal naar het midden vanwaar zij over een afstand van 1.70 M. zich schuin naar beneden in noordelijke richting voortzet.

Om den hoofdtempel bevindt zich een band van rozetten slechts onderbroken door den voorsprong met de leiding. De banden 40 c.M. hoog, de rozetten ± 36 c.M. De ruimte tusschen de rozetten zijn met ornament opgevuld, op de benedenhelft een blad-, op de bovenhelft een dierkopmotief. Ik telde drie verschillende rozetmotieven.

Ten slotte merk ik nog op, dat datgene wat volgens Dr. N. J. Krom, „Inleiding" II: 254 door Knebel werd gemist, door mij werd aangetroffen. Daarentegen miste ik de nāgaspuiers (254) en de rākṣasakop van gebakken aarde (257). De overige stukken werden aangetroffen en beschreven; zoo ook de fragmenten.

Bovengenoemde werkzaamheden namen den tijd tusschen 9 Januari en 12 Maart 1924 in beslag. In het tweede kwartaal werden de foto's van den Bouwkundig-Inspecteur gesorteerd en tempelsgewijs in mappen geordend. Het hiervoor benoodigd materiaal werd in de werkplaats vervaardigd.

Verslag van den heer A. Muhlenfeld over de werkzaamheden te Koetorenon gedurende het derde en vierde kwartaal 1923.

Ook gedurende het tweede semester werd, voorzooverre de bescheiden middelen zulks mogelijk maakten, voortgegaan met de blootlegging van het onderhanden genomen bastion.

Daarbij viel als merkwaardigheid te constateeren, dat terwijl de Noordelijke en Oostelijke muur zich nog steeds voortzetten tot een diepte van 7 Meter en meer, de Westelijke bij een diepte van ruim 4 Meter ophoudt en er op den bodem rust.

Van een poort of ingang werd echter nog steeds niets gevonden. Deze zal trouwens waarschijnlijk aan de Zuidzijde te zoeken zijn, welker blootlegging ernstig gevaar voor instorting zou opleveren.

Bij de ontgraving werd een merkwaardig klein, doch fijn bewerkt bronzen beeldje, klaarblijkelijk van Chineesche herkomst, aangetroffen, hetwelk na opzending aan het Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst door een der Chineesche schrijvers van het Adviseurskantoor voor Chineesche zaken herkend kon worden als voorstellende Lü Tungpin, een van de acht Taoïstische onsterfelijken, wiens naam genoemd wordt in verband met zwarte magie.

Kort tevoren was in dezelfde streek een bronzen beeldje, vermoedelijk voorstellende een Tartaarschen ruiter, gevonden, terwijl Chineesche munten, vazen en porcelein herhaaldelijk aangetroffen worden.

Een en ander behoeft volstrekt geen verwondering te baren, indien men in het oog houdt, dat de vesting Koetorenon vermoedelijk de hoofdsterkte was van het rijk van Lamadjang, in 1316 ten val gebracht en dat rijk ontstond, doordat Koning Kertaradjasa Djayawarddhana er zijn trouwen helper Wiraradja, kort na den geslaagden overval van de Chineesche expeditie onder Shihpi en Ike Mese in 1294 mede beleende.

Het lijkt welhaast vanzelfsprekend, dat de troepen van Wiraradja veel buit op de vluchtende Chineezen en Tartaren wisten te bemachtigen en een deel daarvan naar hun nieuwe woonplaatsen en sterkten in het Lamadjangsche overbrachten [1]).

In dit verband moge vermeld worden, dat de Chineezen thans nog Loemadjang Lam Hay Tiang noemen, hetgeen Zuidzeestraat zou moeten beduiden en dat onder de prijaji's veelal beweerd wordt, dat de naam Lamadjang het verjavaanschte Chineesche Lamhaytiang zou wezen, een bewering, die ik volledigheidshalve slechts geef, maar overigens laat voor wat ze is.

Een feit is het intusschen, dat Chineezen, die zich naar de Zuidkust begeven, hun voornemen te kennen geven in de bewoordingen: pergi Lam hay.

In Maart werd door den heer Muhlenfeld binnen de oude vesting Koetorenon en wel in het blok Djeding een niet onbelangrijke ontdekking gedaan. De heer M. rapporteert hierover: „Ouden van dagen herinnerden zich nog zeer goed het bestaan van een ringmuur om het terrein dier badplaats uit lang vervolgen eeuwen. Sinds geruimen tijd was er evenwel niets meer te zien; alleen hield men midden tusschen de bouwvelden en riettuinen steeds een drassig stuk grond van ± 1000 M^2 open, aan welke zijden zich tamelijk opmerkelijke terreinverheffingen bevonden. Kortelings besloot ik daar eens een proefgraving te doen, vooral ook wijl het mijn aandacht trok, dat in de rietgoten in de onmiddellijke nabijheid hier en daar steenlagen in regelmatig verband te zien vielen en een afvoerleiding over een beduidende lengte door lagen baksteen heen liep. Reeds aanstonds wordt succes verkregen, in zooverre nl., dat belangrijke gedeelten van den ringmuur nog bleken te bestaan; dat verder in het drassige stuk zelf, op $1^1/_2$ M. diepte een vloer gevonden werd, dat het gegraven gat zich onmiddellijk met helder blauw water bleek te vullen en de bron nog schijnt te bestaan, dat er onmiddellijk aan de Noordzijde grenzend een uitgestrekt gebouwencomplex schijnt bestaan te hebben (gezien de centrale ligging binnen de vestingmuren wellicht de kraton?) en dat er voorts tal van eigenaardige voorwerpen gevonden werden als stukken puimsteen, zuiver bolronde steenen kogels van $^1/_2$ — 1 d.M. diameter, stukken terracottaversiering, groote scherven Chineesch porcelein etc. Zeer te bejammeren is het, dat het terrein aan alle kanten door riettuinen omsloten is, die niet alleen verdere opgravingen belemmeren, doch welker diepe grondbewerking ongetwijfeld veel van wat er nog was, vernield moet hebben".

[1]) Het Chineesche bronzen beeldje van den Taoistische heilige is o.i. van te jongen datum dan dat het tot de krijgsbuit van Wirarāja kan behoord hebben. Het beeldje van den „Tartaarschen ruiter" kan zeer goed uit Wirarāja's tijd dateeren: het is niet van Chineesche, doch van Hindoe-Javaansche makelij. B.

Aan een rapport van den heer Muhlenfeld van medio April ontleenen wij nog het volgende: „De (in mijn schrijven van 31 Maart jl. No. 2940) 44) gesignaleerde ontdekking blijkt steeds duidelijker een royaal aangelegde badplaats te betreffen. Behalve den ringmuur werden thans dieper gelegen binnenmuren gevonden, waarin het eigenlijke bassin, $1^1/_2$ M. onder den bodem, gelegen is. Onmiddellijk ten Noorden van deze badplaats heeft zich een uitgestrekt gebouw bevonden, waarvan nog veel schijnt behouden te zijn, althans, wat de fundeeringen betreft. Hiermede zal eerst verder gegaan kunnen worden na den snit van het daar geplante suikerriet. De aandacht wordt er op gevestigd, dat dit gebouw juist in het centrum van het uitgestrekte vestingterrein gelegen is.

Zoo mogelijk nog belangrijker vondst deden we enkele dagen geleden.

De oudste vesting ± 2 uur gaans in omtrek, is aan drie zijden door rivieren begrensd, langs welker oevers zich nog heele brokstukken vestingmuur bevinden en in de rivierbochten een 6 tal wachttorens of bastions, waarvan pas een tot dusverre tot een diepte van 7 M. opengemaakt werd. De vraag rees echter, waar de Zuidgrens der vesting, tevens hoofdstad van de aan Wiraraja toegewezen Oostelijk helft van het rijk van Modjopait gelegen was. Deze Zuidgrens is thans gevonden en blijkt te bestaan uit een op sommige plaatsen dubbelen muur, aan welks voet zich een terreininzinking bevindt, klaarblijkelijk door menschenhanden gegraven en vroeger als vestinggracht, de verbinding tusschen kali Dawoehan en Ploso vormend, gediend hebbend. Eigenaardigerwijze was deze vestingmuur ook door een dikke aardlaag bedekt, een verschijnsel, dat het geheel gevuld zijn met aarde van de bastions derhalve minder wonderlijk doet zijn dan het velen en o.a. ook den heer De Haan leek, die zelfs zoo ver ging met te veronderstellen, dat het bastion reeds ten zijde van deszelfs gebruik gevuld geweest was, waartegen het vinden van grove baksteenen, beeldjes, tanden enz. op 6 M. diepte, echter wel zeer pleitte. Is het terrein der vesting tusschen 1316 A. D. en onzen tijd door een zeer zwaren bandjir of mogelijk zelfs door een lahar getroffen, dan zou daarmede heel veel verklaard wezen. Op enkele punten zijn de sporen van een lahar ontegenzeggelijk wel te vinden.

De Zuidelijke vestingmuur lijkt, voorzoover opengemaakt, in gaven toestand te verkeeren. Er werd een eigenaardige, opzettelijk aangebrachte opening aangetroffen, welke klaarblijkelijk als schietgat dienst gedaan heeft.

LIJST
DER
FOTOGRAFISCHE OPNAMEN

Nummer	Formaat	Datum van opname	Plaats	Omschrijving
6911	13×18	25-8-'23	Prambanan	Brahma-tempel. Balustrade. Op den beganen grond gesteld.
6912	„	„	„	id. Penanten v/d tempelingang. Op den beganen grond gesteld.
6913	„	„	„	id. Zuidhoek naast den trapopgang. Voor de herstelling.
6914	„	„	„	id. Zuid-Oosthoeken v/d onderbouw. Voor de herstelling.
6915	„	„	„	Wisnu-tempel. Trapvleugel. Noordzijde na de herstelling.
6916	„	„	„	Nandi-tempel. Noord-Westhoek v/d onderbouw. Voor de herstelling.
6917	„	„	„	id. Detail spuwer met gedeelte balustrade.
6918	„	„	„	id. id. id.
6919	„	27-4-'23	Tjandi Soerawana, distr. Paree, afd. Kediri	Fragmenten van beelden en van den bovenbouw.
6920	„	„	„	id. id.
6921	„	„	„	id. id.
6922	„	„	„	id. om de kalakoppen.
6923	„	„	„	Hoek- en midden-antefixen om het dak.
6924	„	„	„	Fragmenten van het dak.
6925	„	„	„	id. id.
6926	„	„	„	id. id.
6927	„	17-4-'23	„	id. id.
6928	„	„	„	id. van den trap.
6929	„	„	„	Z.O. hoek v/h achthoekig bouwwerk.
6930	„	20-6-'23	Belahan, distr. Gempol, afd. Bangil (Pasoeroean)	Tjandrasengkala, voorzijde.
6931	„	„	„	id achterzijde.
6932	„	„	„	Losse fragmenten b/d badplaats.
6933	„	„	„	Ruïne van een bouwwerk ± 200 M. ten Noord-Oosten v/d badplaats.

Nummer	Formaat	Datum van opname	Plaats	Omschrijving
6934	31×18	20-6-'23	Belahan, distr. Gempol, afd. Bangil (Pasoeroean)	Hoektorentje ten N.O. v/h Westelijke poortje.
6935	„	„	„	Steenhoop v/d ouden tempel. Verbeek No. 625.
6936	„	22-6-'23	„	ZW. hoek v/d ouden tempel. Verbeek No. 625.
6937	„	9-8-'23	Djalatoenda, distr. Djaboeng, afd. Modjokerto	Fragment v/h middenterras. (ZW. hoek).
6938	„	„	„	id. id. (NW. hoek).
6939	„	15-9-'23	„	Fragment om de middenpartij. 2de terrasje (ZO. hoek).
6940	„	15-8-'23	„	Detail van een reliëf-spuier.
6941	„	12-9-'23	„	Naga-spuier v/d badplaats.
6942	„	„	„	Beeld aangetroffen ten Westen van de desa Beting.
6943	„	28-8-'23	Penanggoengan, distr. Djaboeng, afd. Modjokerto	Overzicht v/h complexje A; van uit het Noord-Westen.
6944	„	„	„	Complexje A: Zuid-Westhoek v/h eigenlijke monumentje.
6945	„	„	„	Complexje A: het afzonderlijke monumentje, op den ZW.-hoek.
6946	„	5-10-'23	Prambanan	Brahma-tempel. Balustrade-detail. Aansluiting aan een nisje in het midden van één der lange zijden.
6947	„	„	„	id. Bekroningstoppen.
6948	„	„	„	id. Als No. 6946.
6949	„	25-10-'23	„	id. Als No. 6946.
6950	„	5-10-'23	„	Nandi-tempel. Noord-Westhoek v/d onderbouw. Op den grond gezet.
6951	„	25-10-'23	„	Çiwatempel. Scheidingslijst tusschen eerste en tweede serie nissen. Aansluiting van 2de op 1ste band.
6952	„	„	„	id. Scheidingslijst id. Aansluiting v/d bovenste nisdorpel op de onderbehoorende band (de dorpel opgelicht).
6953	„	„	„	id. Als No. 6952 (de dorpel aangesloten).
6954	„	„	„	id. Scheidingslijst als boven. Opstapeling van de 1ste, 2de en 3de band; de 4de band is die onder de nis-dorpel.

Nummer	Formaat	Datum van opname	Plaats	Omschrijving
6955	13×18	25-10-'23	Prambanan	Çiwatempel. Scheidingslijst als boven. Overzicht van No. 6954.
6956	„	20-11-'23	„	id. Scheidingslijst als boven. Drie steenlagen.
6957	„	„	„	id. Scheidingslijst als boven. Bovenste band met bijpassende pilaster; basement van de tweede serie.
6958	„	„	„	id. Onderlaag van een topstuk (dagob) met een middellijn van ongeveer 6 M.
6959	„	„	„	id. Fragment van een trapspiegel der bijtempels.
6960	„	20-12-'23	„	id. Hoekopstelling v/h bouwgedeelte boven de kroonlijst.
6961	„	20-11-'23	„	Brahma- of Wiṣṇutempel. Bovenlaag van de kroonlijst met (aan de benedenband) een aanwijzing van de onderbehoorende bhuta-serie.
6962	„	„	„	id. Bovenlaag van de kroonlijst met (aan de benedenband) een van de onderbehoorende bhuta-serie.
6963	„	20-12-'23	Palgading, Regentschap Sleman, res. Djogja	Monumentje (natuursteen). Thans gesteld op het Museumterrein te Djogja. (In losse stukken aangebracht en verkocht voor wegenonderlaag).
6964	„	„	„	Zelfde van ter zijde gezien.
6965	„	„	„	Godinnebeeld in sila. Thans Museumterrein te Djogja.
6966*	9×12	15-10-'24	Tjandi Badoet, distr. Penanggoengan afd. Malang	Zuid-Westhoek voor de ontgraving.
6967*	„	„	„	Zuid-Oosthoek id.
6968*	„	„	Tjandi Besoeki, distr. Penanggoengan, afd. Malang	Zuidzijde, voor de ontgraving.
6969*	„	„	„	id. id.
6970*	„	„	Goenoeng Katoe, distr. Senggoeroeh, afd. Malang	Behakte steen met inkrassingen; Nandi (kop afgeslagen) op een lotusbed met lotusrozet op den rug.
6971*	„	„	Goenoeng Kekep (Kawi-gebergte), distr. en afd. Malang	Grafheuvel met beschreven steen (Noord-Oostzijde).

De met * gemerkte nummers werden ten geschenke ontvangen van den Controleur E. W. Maurenbrecher te Malang.

Nummer	Formaat	Datum van opname	Plaats	Omschrijving
6972*	9×12	15-10-'24	Goenoeng Kekep (Kawi-gebergte), distr. en afd. Malang	Grafheuvel met beschreven steen. (Noord-Westzijde).
6973*	"	"	"	id. op ± 100 M. te W. van No. 6971 en 6972.
6974*	"	"	Merdjosari, onderdistr. Daoe, distr. Penanggoengan (Malang)	Steenen beeld met inscriptie op den buik.
6975*	"	"	Tawangsari, distr. Ngantang, afd. Malang	Steenen beeld van een ram en een kikvorsch.
6976*	"	"	Goenoeng Koekoesan (een der Darawati-toppen), distr. Ngantang (Malang)	Steenen beeldengroep.
6977*	"	"	"	id. id.
6978*	"	"	"	id. id.
6979*	"	"	Pondok, onderdistr. Kasembon, distr. Ngantang, afd. (Malang)	Steenen beeld van Çiwa.
6980*	"	"	"	Zelfde beeld van naderbij.
6981v	"	"	Banda Neira (Molukken)	Gezicht op het fort Nassau, na de herstelling.
6982v	"	"	"	id. id. met het kasteel Belgica (boven links).
6983v	"	"	"	Hoofdpoort v/h kasteel Belgica.
6984	"	"	"	Binnenplein v/h kasteel Belgica
6985v	"	"	"	Bastion v/h kasteel Belgica.
6986v	"	"	"	Oud-Holl. poort te Neira.
6987v	"	"	"	Straatje met oud-Holl. poortgebouw.
6988v	"	"	"	id. id.
6989v	"	"	Eiland Lonthoir	Uitzicht v/h fortje Hollandia op het eiland Neira.
6990v	"	"	"	Dicht bij het fortje Hollandia.
6991v	"	"	Eiland Poeloe Ay	Erf van een perkeniershuis.
6992v	"	"	"	id. met uitzicht o/d koelieverblijven.
6993v	"	"	"	Bootenhuis v/h perk Welvaren.
6994v	"	"	"	Graftombe o/h kerkhof.
6995v	"	"	Amboina (hoofdplaats)	Bolwerk „de Beschermster" v/h fort Victoria.
6996v	"	"	"	Voorwerkje „Petrus Albertus" van het fort Victoria.
6997v	"	"	"	Spietoren v/h fort Victoria.
6998*	"	1-11-'24	Soekoredjo, distr. en afd. Malang (Pasoeroean)	Ingang tot een grot (tapa-plaats).

De met * gemerkte nummers werden ten geschenke ontvangen van den Controleur E. W. Maurenbrecher te Malang.

De met v gemerkte negatieven werden nadat ze reeds waren ingeschreven weder terug verzocht, zoodat van deze nummers alleen foto's aanwezig zijn.

Nummer	Formaat	Datum van opname	Plaats	Omschrijving
6999*	9×12	1-11-'24	Goejangan, distr. Penanggoengan, afd. Malang	Steenen watervat.
7000*	„	„	Ketawanggede, distr. Penanggoengan, afd. Malang	Steenen Gaṇeça, palmet, yoni, brokstuk van een lingga, en id. van een trapvleugel.
7001*	„	„	Radnoegading, distr. Gondanglegi, afd. Malang	Steenen beeld van Gaṇeça.
7002	13×18	20-12-'23	Palgading, Regentschap Slema, afd. Mataram	Overzicht trapvleugel.
7003	„	„	„	Overzicht van het Oosten.
7004	„	„	„	Details van fragmenten.
7005	„	1-2-'24	Prambanan	Çiwatempel. Combinatie van steenlagen onmiddellijk op de dorpels v/d nissen, boven de kroonlijst. Midden-partij in de assen van Noord naar Zuid- of van Oost naar West.
7006	18×24	„	„	id. Hoek van de nissenserie boven de kroonlijst.
7007	„	„	„	id. Bhuta's met band onder de kebenvormige bekroningen van één der middenpartijen.
7008	„	„	„	id. Combinatie van de bovenste drie banden onder de eindbekroningen der midden-partijen.
7009	„	„	„	id. Combinatie van vier lagen onder de kebenvormige bekroningen van één der midden-partijen boven de derde serie nissen.
7010	„	„	„	id. Als No. 7007, meer gecompleteerd.
7011	„	15-2-'24	„	id. Cordonbanden (lijstenserie tusschen eerste en tweede bouwdeel van het tempellichaam) met hoekformatie v/d derde penant, pilaster enz.
7012	„	„	„	id. Noordzijde-balustrade, na herplaatsing der beeldgroepjes.

De met * gemerkte nummers werden ten geschenke ontvangen van den Controleur E. W. Maurenbrecher te Malang.

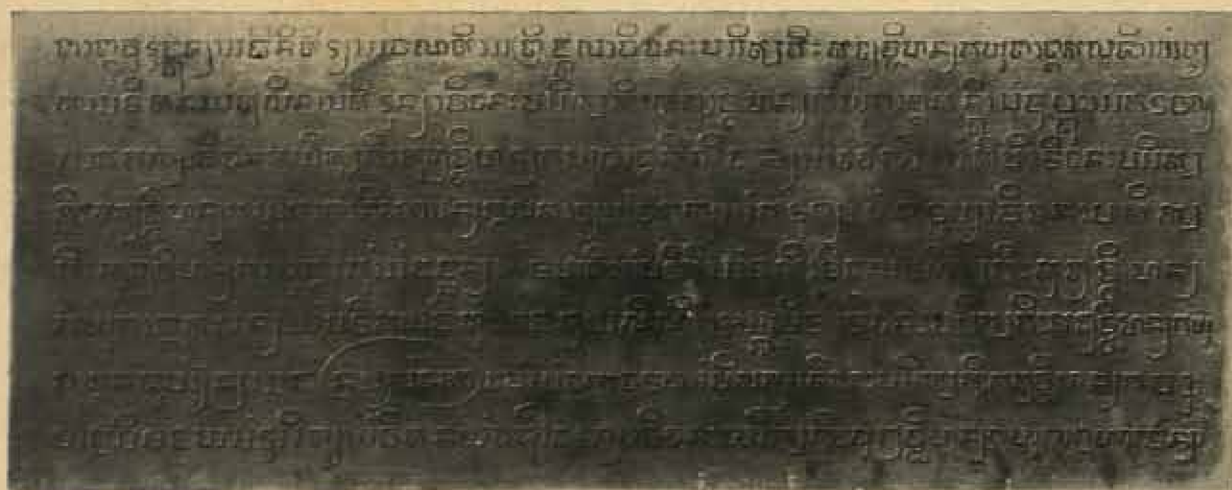
Nummer	Formaat	Datum van opname	Plaats	Omschrijving
7013	18 × 24	15-2-'24	Prambanan	Fragmenten vanlinks naar rechts. Paneel v/d onderbouw der bijtempels. Paneel v/h basement van Wiṣṇu- of Brahmatempel (sedert kort opgedolven a/d Noordzijde) wat hoogte betreft behoorend bij de balustrade-reliefs van de Brahma- of Wiṣṇutempel.
7014	..	..	..	Terrein-overzicht van af de Wiṣṇutempel. Westzijde.
7015	..	..	..	Afdak tegen den Zuidelijken terreinmuur.
7016	..	..	..	id. id.
7017	..	1-2-'24	Tjandi Kalasan, distr. Brebah, afd. Mataram	Fundeering van een der hoekondersteuningen.
7018	..	21-6-'23	Belahan, distr. Gempol, afd. Bangil (Pasoeroean)	Steenen beeld van Çrī, in Zuidelijke nis.
7019	..	..	..	Steenen beeld van Çrī, in Noordelijke nis.
7020	24 × 30	20-6-'23	..	Badplaats, vooraanzicht.
7021	..	..	..	Westelijk poortje van uit het Noord-Oosten.
7022	..	..	..	Oostelijk poortje van uit het Noord-Westen.
7023	..	15-9-'23	Djalatoenda, distr. Djaboeng, afd. Modjokerto	Noord-Westhoek van de middenpartij na de herstelling.
7024	..	..	..	Zuid-Westhoek id. id.
7025	..	..	..	Garuḍa-partij na de herstelling.
7026	18 × 24	21-8-'23	..	Reliëf-spuier van den middelsten voorsprong.
7027	..	..	..	id. id.
7028	..	22-8-'23	..	Hoekspuier id.
7029	..	..	..	Zelfde van een andere zijde.
7030	..	24-8-'23	..	Bovenstuk van een reliëf-spuier v/d middelsten voorsprong.
7031	..	..	..	id. id.
7032	..	25-8-'23	..	id. id.
7033	..	..	..	id. id.
7034	30 × 40	15-9-'23	..	Overzicht badplaats van uit het Westen.
7035	..	20-9-'23	Wringin Lawang, distr. en afd. Modjokerto	Aanzicht poort van uit den Zuid-Oosthoek.
7036	..	6-12-'23	Tjandi Brahoe, distr. en afd. Modjokerto	Aanzicht tempel van uit den Zuid-Oosthoek.
7037	18 × 24	..	..	id. van uit het Westen.

Nummer	Formaat	Datum van opname	Plaats	Omschrijving
7038	18×24	26-9-'23	Museum Soerakarta No. 9	Steenen beeld van Durgā.
7039	„	„	„ No. 2	id. Bodhisattwa.
7040	„	„	„ No. 1	id. id.
7041	„	27-9-'23	„ No. 18	Makara met drie nāga-koppen.
7042	„	„	„ No. 15	Reliëf (vogel en wajra).
7043	„	30-9-'23	„ No. 31	Bronzen beeldje van een Tārā.
7044	„	„	„ No. 5 en 6	id. van Buddha en Amitābha.
7045	„	„	„ No. 15, 24	id. van Wairocana en Maitreya.
7046	„	„	„ No. 22, 23	id. van Marīcī, Amitābha en Padmapāṇi.
7047	„	„	„ No. 6	id. van Akṣobhya en achterstuk van een Buddhistisch-beeldje met geloofsbelijdenis.
7048	„	5-10-'23	Tjandi Lawang, distr. en afd. Bojolali	Tempelplein van uit het Noord-Oosten.
7049	„	„	„	id. v/h Noord-Westen.
7050	„	„	„	id. v/h Zuid-Westen.
7051	„	„	„	id. v/h Zuid-Oosten.
7052	„	„	„	Fragment. Palmet en Lijstwerk.
7053	„	„	„	Fragment. Makara.
7054	„	28-10-'23	Tjandi Sari, distr. en afd. Bojolali	Tempelterrein van uit het Zuid-Westen gezien.
7055	„	„	„	Tempel-fragmenten.
7056	„	„	„	id. id.
7057	„	„	„	id. id. (nisbedekkingen).
7058	„	„	„	id. id. (kroonlijst).
7059	„	30-10-'23	Onbekend, thans o/h erf v/d adm. van Tjepogo te Soekaboemi, onderdistr. en afd. Bojolali	Staande beelden uit nissen van een tempel (twee stuks).
7060	„	„	„	Kalakop als nisbekrooning en hoofdeloos zittend beeld (Kuwera ?).
7061	„	„	„	Achterzijde van No. 7060.
7062	„	„	„	Twee beelden in nissen; Çiwa Mahādewa en een god op een vogel.
7063	„	„	„	Twee zittende beelden op een troon: (Çiwa met zijn Çakti?).
7064	„	„	„	Beeld in nis: Çiwa-Guru met twee vogelingen.
7065	„	„	„	Çiwa-Guru (staand) en een zittend beeld.
7066	„	„	„	Fragment van een godin en een leeuwtje.

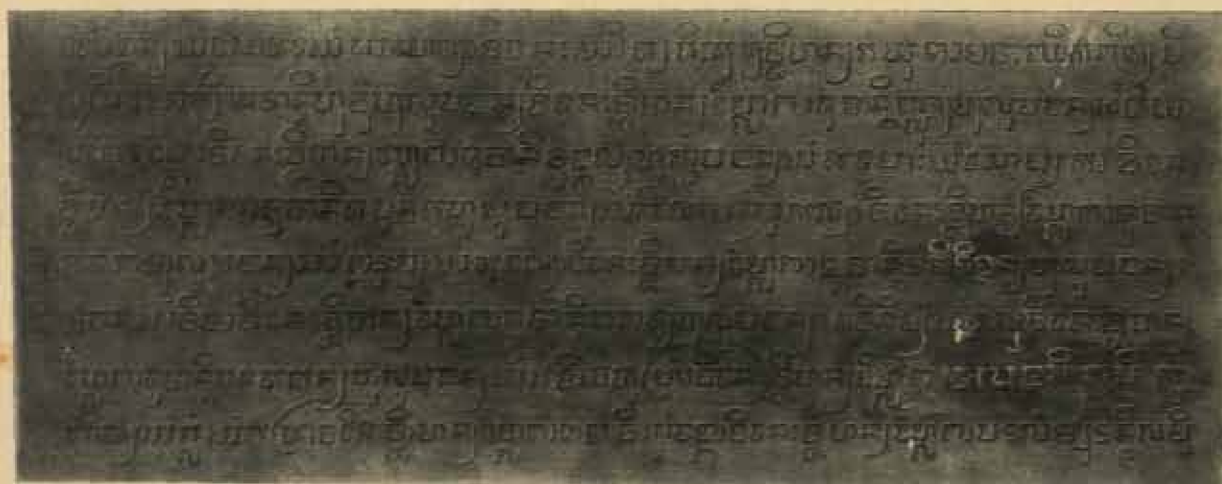
Nummer	Formaat	Datum van opname	Plaats	Omschrijving
7067	18×24	30-10-'23	Onbekend thans o/h erf v/d adm. van Tjepogo te Soekaboemi, distr. en afd. Bojolali	Hoofdeloos tweearmig beeld en een geornamenteerde steen.
7068	„	„	„	Palmet, lijst met hemelingen en steen met ornament.
7069	„	„	„	Hoofdelooze Bodhisattwa (afk. van Tj. Lawang) en georn. steen.
7070	„	„	„	Topstuk van een tempel en een klein leeuwtje.
7071	„	12-11-'23	Sendang Songo, bij Watoe Nganten, afd. Bojolali	Steenen put (de eenige die er nog gaaf is).
7072	„	20-10-'23	Sendang Lerep, desa Watoe Penganten, afd. Bojolali	Overblijfselen van een badplaats, uit het Zuid-Westen.
7073	„	„	„	id. id. Noord-Oosten.
7074	„	„	„	id. id. Zuid-Westen.
7075	„	„	„	id. id. Oosten.
7076	„	„	„	Fragmenten: geornamenteerd topstuk en id. lijstwerk.
7077	„	13-11-'23	Sendang Koenti, distr. en afd. Bojolali (Solo)	Badplaats (vooraanzicht) van uit het Zuiden gezien.
7078	„	„	„	Detail van de profileering.
7079	„	11-11-'23	Sendang Sembodja, afd. Bojolali (Solo)	Badplaats van uit het Oosten gezien (voorzijde).
7080	„	„	„	Fragment. Muur-profileering.
7081	„	„	„	id. id. (zijaanzicht).
7082	„	14-11-'23	Sendang Sida Tapa, distr. en afd. Bojolali	Badplaats (vooraanzicht) van uit den Zuid-Oosthoek gezien
7083	„	„	„	Fragmenten: deklaag met topstuk.
7084	„	12-12-'23	Tjandi Gambar, distr. en afd. Blitar (op den Kloet)	Reliëf No. 1 en 2 Westzijde. [1])
7085	„	„	„	Reliëf No. 4, 5, 6, 7 en 8 a/d Noordzijde.
7086	13×18	13-12-'23	„	Reliëf No. 9 Oostzijde.
7087	18×24	12-12-'23	„	Reliëf No. 10 „
7088	13×18	13-12-'23	„	Reliëf No. 11 „
7089	„	„	„	Reliëf No. 12 „
7090	18×24	12-12-'23	„	Reliëf No. 13 „
7091	13×18	13-12-'23	„	Reliëf No. 14 „

[1]) No. 1 beginnende ten Westen links van den trap en zoo het soubasement naar het Noorden omgaande; de reliëfs Nos. 3, 15 en 20 zijn verdwenen.

Nummer	Formaat	Datum van opname	Plaats	Omschrijving
7092	18 × 24	12-12-'23	Tjandi Gambar, distr. en afd. Blitar (op den Kloet)	Reliëf No. 16 Zuidzijde.
7093	13 × 18	13-12-'23	„	Reliëf No. 17 „
7094	18 × 24	12-12-'23	„	Reliëf No. 18 „
7095	13 × 18	13-12-'23	„	Reliëf No. 19 „
7096	18 × 24	12-12-'23	„	Reliëf No. 21 en 22 benevens vijf fragmenten. Westzijde.

Koperplaat in de Bibliothèque nationale te Parijs.

Koperplaat in de Bibliothèque nationale te Parijs. Verso.

STUKKEN BETREKKING HEBBEND OP OUD-JAVAANSCHE OPSCHRIFTEN IN DE BIBLIOTHÈQUE NATIONALE TE PARIJS

DOOR

Dr. P. V. VAN STEIN CALLENFELS.

Volgens de, voor zoover de Oud-Javaansche stukken betreft niet in alle opzichten juiste en trouwens vrij oppervlakkige, catalogus van Cabaton van het Fonds Malayo-polynesien der handschriftenverzameling van de Bibliothèque nationale te Parijs vormen de Nos. 195, 196, 197, 198, 199, 205, 209, 211 en 225 copiën van Oud-Javaansche oorkonden. In de veronderstelling, dat onder deze nummers wellicht nog onbekende oorkonden verborgen konden zijn, nam ik de gelegenheid van een kort verblijf te Parijs te baat om mij op de hoogte te stellen van wat deze nummers bevatten.

Over het algemeen viel dit niet mede, doch is er toch voldoende voor den dag gekomen om er een korte mededeeling omtrent te publiceeren. Op de Nos. 205 en 225 na, bestaat de rest uit phantastische krabbelingen op linnen, die afschriften heeten te zijn van verschillende oude inscriptie's, meerendeels aangetroffen in de residentie Kedoe. Daar verscheidene het jaartal 1842 geven als dat, waarin het „afschrift" gemaakt is veronderstel ik, dat het grootste deel der verzameling te danken is aan den resident Hartman. Hoe de verschillende nummers in de verzameling te Parijs kwamen kon men mij niet direct opgeven. Over het algemeen schijnt men daar vroeger weinig of geen aanteekening van te hebben gehouden. Intusschen beloofde de heer G. Ferrand mij alsnog nasporingen te zullen laten doen, die wellicht eenig licht op deze quaestie kunnen werpen.

Het meerendeel der afschriften is zoo absoluut vrij van alle overeenkomst met de werkelijkheid, dat het mij zelfs niet gelukt is van een copie-oorkonde, waarvan ik de transscriptie van Brandes er naast had liggen, zelfs maar een enkele letter te herkennen. Het eenige houvast is dan ook gewoonlijk slechts het verklarend bijschrift, dat de meeste copiën vergezelt. Zoo is No. 195 afschrift van een inscriptie gevonden op het kerkhof Moentong in het district Limpoejang [1]) in 1837, No. 196, waarvan wat meer te lezen is, is een copie van O. J. O. No. VI terwijl in het bijschrift vermeld staat dat deze steen, staande bij het residentiehuis te Magelang, waarschijnlijk in 1819 van Tjanḍi Pĕrot daarheen is gebracht. Het schijnt dus een

[1]) Zie O. R. 1914, blz. 301, No. 989.

pendant te zijn van het stuk in T. B. G. XLVII pag. 455 door Brandes beschreven onder CCCLVIII b.l.

No. 197 is een Afschrift genomen van een gebroken steen gevonden in de dessa Tradjie bij Parakan, District Djettis, Regentschap Temangoong in 1836 [1]), terwijl No. 198 de groote rotsinscriptie van Gandasoeli is (O. J. O. CV.) en 199 het complex opschriften van Kawali bevat met afteekening eveneens van de steen met vakjes en afdrukken van 2 voeten en 1 hand daar ter plaatse die voor wicheldoeleinden gediend heeft [2]).

Hebben wij tot nog toe niets belangrijks aan het licht kunnen brengen, No. 211, over het algemeen even phantastisch als de rest, stelt ons ten minste in staat te bepalen, waar 2 inscriptie's waarvan tot nog toe de vindplaats onbekend was, vandaan komen. Dit nummer toch bestaat uit 6 afteekeningen. De beide eerste geven voor- en achterzijde van een steen, aan beide zijden beschreven, gevonden in de Kadoe Siwoer, district Jettis, Regentschap Temangoong, Residentie Kadoe. Anno 1842. Daar ook deze afteekening onleesbaar is heb ik niet kunnen nagaan welke inscriptie hier bedoeld wordt. Van belang is het voor eventueele latere indentificatie vast te leggen, dat op de achterzijde met 18 regels schrift na 2 of 3 onleesbare teekens duidelijk voorkomt op de 8ste regel çrī mahārāja ka ...... No. 3 van de bundel een oogenblik buiten beschouwing latend, geeft No. 4 een copie waarvan althans voldoende leesbaar is om te concludeeren, dat dit O. J. O. X. is, gecatalogiseerd als van onbekende afkomst. Het bijschrift bij de afteekening nu vermeldt, dat het is een steen, gevonden in de Dessa Tjandie petoong, District Jettis, Subdivisie Manden, Regentschap Temanggoong, Residentie Kadoe. Anno 1842. Hiermede staat dus nu gelukkig vast waar deze inscriptie oorspronkelijk vandaan komt. No. 3 van de bundel blijkt precies hetzelfde bijschrift te dragen. Helaas is het afschrift totaal onleesbaar, doch wel blijkt er uit, dat de inscriptie 33 regels heeft gehad. O. J. O. XVII nu evenals de vorige afkomstig van het residentiehuis te Magelang, doch waarvan eveneens onbekend is, wat de oorspronkelijke vindplaats is heeft eveneens 33 regels schrift.

Alles bijeengenomen acht ik het waarschijnlijk, dat wij in O.J.O. XVII de 2de inscriptie van Tjandi Petoeng hebben te zien.

No. 5 van de bundel is afschrift (onleesbaar) van een steen gevonden in de Dessa Pakkis Wiering, Subdivisie Prapak, Regentschap Temangoong, Residentie Kadoe, Anno 1842, terwijl No. 6 bevat Oude Schriften gevonden in de Residentie Kadoe 1842.

No. 209 van de Catalogus geeft 2 korte opschriften wellicht van de 2 smalle zijden van een steen. Zij behelzen een stuk eedformulier. Een bijschrift komt er niet op voor, zoodat niet is na te gaan bij welke inscriptie zij behooren.

---

[1]) O. R. 1914 blz. 295 No. 967.
[2]) Id. blz. 95 No. 291.

De beide nog niet behandelde Nos. van den catalogus tenslotte brengen ons tenminste wat meer nieuws dan al de vorigen. Het zijn de Nos. 205 en 225. Het eerstgenoemde nummer bevat primo betrekkelijk goed-leesbare afteekeningen van 3 steenen van Pagar Roejoeng en van de steen van Soeroaso van 1297. Daarop volgen voorbeelden van verschillende schriftsoorten door R. Sasadhipoera, djaksa preman di residentie Kadoe, terwijl het slot van de bundel bestaat uit: „Javaansche herleiding en ontcijfering van eene inscriptie in kawikwadraat, gevonden te Soerabaja, opgespoord door J. Hageman JCz. October 1853", waarvan het laatste deel bestaat uit afteekening op geolied papier van deze inscriptie op een 3tal koperplaten [1]). De laatste van dit 3tal is bovendien als No. 225 van den catalogus in de Bibliothèque nationale in originali aanwezig. Het is een koperplaat 333 × 133 cM. aan beide zijden beschreven met 8 regels schrift. Dit laatste feit wijst al dadelijk op verband met het 3tal koperplaten O.J.O. CXII, respectievelijk genummerd 8, 16 en 11. De plaat, die in originali aanwezig is blijkt No. 10 te zijn, terwijl plaat 16 der O.J.O. eigenlijk plaat 9 is. Brandes heeft dit, gezien de volgorde 8-16-11, waarin hij de platen in de transscriptie opnam, ook geweten, doch moest natuurlijk het foutieve nummer van den Panembahan handhaven. Van de beide andere nieuw-ontdekte platen, slechts in de afteekening van Hageman aanwezig, blijkt de eene nu plaat 7 te zijn en de andere een plaat uit het begin der oorkonde, wellicht No. 3 of 4. Er zijn dus nu van de oorkonde, die, gegeven het feit, dat op plaat 11 het eedformulier begint, waarschijnlijk uit 12 of 13 stuks heeft bestaan, bekend 1 plaat uit het begin en verder de Nos. 7, 8, 9, 10 en 11. De pas ontdekte platen geven ons enkele typische bijzonderheden. Zoo is nu de opsomming van de als getuigen bij de grensafbakening aanwezige desabeambten compleet, waardoor komt vast te staan, waar het vrijgebied gelegen moet hebben, over welke quaestie elders het een en ander zal worden gepubliceerd. Merkwaardig is ook uit de plaat, waarvan het volgnummer nog onbekend is het stuk, beginnende met: mapakna unggwana ni gandhakoṭiwihāra ta pratiṣṭana bhaṭāra ratnātrayā pratiwimba, en wat daar verder volgt.

Tot slot wordt dan hier de transscriptie der 3 nieuwe koperplaten gegeven, waarbij in het oog moet worden gehouden, dat 2 ervan zijn gebaseerd op de afteekening van Hageman, die, al is deze over het algemeen wel goed, toch fouten bevat. Hageman geeft slechts de afteekening per plaat, zonder op de regels acht te slaan of aan te geven, wat voor- en wat keerzijde is; vandaar dat slechts van de ook in originali aanwezige plaat 10 een transscriptie regelsgewijze gegeven kan worden. De plaat, waarvan het volgnummer onbekend is wordt met Y, de andere worden met hun volgnummer aangeduid.

Y. (||O||) [2]) ngaraning pamuntaran teng (l. tkeng) çawahnya ri wangmyah 2 jö 3 tālap tkeng ngalas tambak tkeng tasit (tasik ?), mwang panataranya

[1]) De oorkonde is klaarblijkelijk eene latere vernieuwing van een oud stuk.

[2]) Wel phantasie van Hageman, die wist dat elke oorkonde met een groote paḍa begint en dacht hier plaat 1 te pakken te hebben.

mangaran ing pamuntaran, lmah karāmarāman i sikuñit ya ta tinumbas de mpungku muntun i makālar, irikanang rāmanta i sikuñit sapasukthāni kabeh, mapakna unggwana ni gandhakoṭiwihāra ta pratiṣṭāna bhaṭāra ratnātrayā pratiwimba par*l*ĕhan [1]) ikanang kuṭi, unggwana sang wiku mapagĕha i sopadeça sang guru, satya sabwikaring sangārā tuhaganā rikāsyasanya sanghyang tathagata kājanah gumawayakna swadyayadayana, japa pujādi tan katamana localoca, sama tĕkyĕnya umapurāgĕng ni panga . . . mpungku muntan i pāduka çrī mahārājāprayojananira nyadamĕl gandhakoṭi tan luptā tka ring dlaha ni dlahā kaharan mantrastasyedyayanira [2]) ri bhaṭāra sarba tathāgata prattidina mangdadyakna jagaddhitā mwang pagĕhani ta cakrawarttan çrī mahārāja mangkāna i m.. [3]) sādya mpungku muntun an humatur i paduka çrī mahārāja sangkārika darmmaṣṭānya çrī mahārājānityasa umiwö, saswataning rāt karuhun ta paripurṇnakna sanghyang sarbadharma matangyan inubhāya sanmata panghya mpungku muntun de paduka çrī mahārājā ya ta hetuniran lkas padamĕl gandakoṭi inaranan i dhimalāçrama, kaharan mantranāmastārā parṇnah d*waya*dipagandakṣatā pamujā mpungku muntun ri bhaṭāri prajaparaıamikasa mwang damlĕn ta putrangsan satngah paniklan susur kapanggiha kalilini wka wetnira mpungku muntun mne hlĕm tka dlaha ning dlaha *sok* ta pwa maṇawa sawasitma irikanang lmah sampun katumbas de mpungku muntun umah.

7. gayu 1 rakryan paḍāng mpu dwija kidul wineh pasikpagih ma su 1 ma 6 wḍihan gayu 1, samgĕtirwan trimalāwan wineh mā su 1 mā 8 wḍihan gayu 1, sang lekatma çri mahārāja wineh mā 6 wḍihan gayu 1, lenang sang nara lekan sang kula wineh mā 6 wḍihan gayu 1, sengwang simarang pakaralan kanḍamuhi ḍang acaryyāsna, parujar i hiju ḍang acaryya gila wineh mā 10 wḍihan gayu 1, sewangkina, beyanira (1. sowang kinabehanira) sang leka*bla* çrī mahārājānanḍanadanakṣakadangçanyadibya wineh mā 10 wdihan gayu 1 kinabehanya tuhan ryyayĕmtyĕs [4]), sang wala, sang jayana wineh mā 6 wḍihan gayu 1 rakryan tambara dyah barat wineh ma 10 wḍihan gayu 1 wadwa haji milu mangiri mpungku muntun wineh mā su 3 wḍihan gayu 1 kinabehanya samangkāna kwe nikanang sinungan pasĕk de mpungku muntun ri prasiddhyan yan sampun katumbas ikanang lmĕh de mpungku muntun padamlana gandakoṭiwinara parṇnahnya, inanumata mpungku muntun de pāduka çrī mahārāja umimbuhanang swatantra mpungku muntu *c*angke guhatuha mpungku muntun sdĕngani wka wet mpungku muntun, angiwyĕ tka potra nuwranāmagut payung jong puti wnang *wuri* anusu palan ta binubut hing bale sama witana atidanaga banantĕn asuraga banantĕn apatarana banantĕn amarĕmpwala tan kapurih wnang katmani stri larangan rare kawulat u.. sasangkasangkananya men hulunani rājāputra hulunani rājāputri hulunani tanḍa mantri kunang nguniweh ri sa

---

1) De onzekere letters zijn
2) Of: °stusye°

3) Er staat:

4) Dit is natuurlijk het oude Ayam teas.

10a. 1. 1, i wurungkud, sa dhanitir, sang waṇati, sa bringkala, wineh pasitpagĕh ku 2 wḍihan gayu 1, i kalaḍī, sang satmya
2. ka, sang witana, sang kulina, sang tirun, wineh pasikpagih ku 2, wḍahan gayu 1, ing ganti, sang jumbuh sang garawal
3. ,sa gagal, wineh pasĕkpagĕh ku 2 wḍihan gayu 1, i gilingan, sang wela, sang bĕpĕ, wineh pasĕkpa
4. gih ku 2 wḍihan gayu 1, wān i tosan i lakär, sang wabak, sang karuk, sang barus, wineh pasĕkpa
5. gih ku 2 wihan gayu i, gsang sang ngangkan, sang jayabi, sang parigi, sang wuṇih wineh pasĕkpagĕh ku 2 wḍihan
6. gayu 1, i talan sang mariga, sang ibung, sang abung, sa lilā, āskarrĕja wineh pasĕgpagĕh ka 2 wdihan gayu
7. 1, i kaduryyan, sang anrus, sang topeng, sang goroh, sang pilag, wineh pasĕkpagĕh ka 2 wḍihan gayu
8. ma, i sīmajaya sang rusit, sang witana, sang boreg, wineh pasĕkpagĕh ku 2 wḍihan gayu 1, i halangan

10b. 1. sa tismān, sang sotāra, sang gomok, wineh pasĕtpagĕh tu 2 wḍihan gayu 1, macahbasŏkañit mi
2. lu pinakasaksi, dawānni hujung hulu pangan wineh wḍihan hlai 1, duwānning luk hulu pangan sang tiya
3. ,sang paratto wineh wḍihan hle 1, duwāni wungkal hulu pangan sang tamoh, sang somyak wine
4. wḍihan hlai 1, duwāning tapunaga hulu pangan, sa gina, sang . . ukal [1]), wineh wḍihan hlai 1, duwānna
5. wadarā hulu pangan, sang lĕrup, sa kunal, wineh wḍihan hlai 1, duwānni pakiriman hulu pangan
6. sang inang, sang wija, wineh wdihan hlai 1, duwanni babad, hulu pangan, sang jinim, sa balu wineh wdahan
7. hlai 1, duwanning panatakan hulu pangan, sang saji, sa tumrang, wineh wdihan hlai 1, apajahile siku
8. nit, sang glang, sang gatra, wineh wdihan hlai 1, batawi sang wangga wineh wdihan hlai 1, paralampuran milam .. [2])

Noordwijk aan Zee, 20 Januari 1924.

---

1) [illegible]

2) [illegible]

HISTORISCHE GEGEVENS UIT BALINEESCHE OORKONDEN III

DOOR

Dr. P. V. VAN STEIN CALLENFELS.

a. De Vorsten van Bali.

Sedert in Oudheidkundig Verslag 1920 blz. 130 een lijst werd gepubliceerd van Balineesche vorsten zijn er weder verschillende nieuwe oorkonden gevonden, die het wenschelijk maken een aangevulde lijst te geven. Ik heb daarbij gebruik gemaakt van verschillende oorkonden door mij bij mijn laatste bezoek aan Bali gevonden en van de oorkonden door den heer Heyting ontdekt en waaruit door Dr. M. Muusses enkele gegevens zijn gepubliceerd in Oudheidkundig Verslag 1922 blz. 52/53.

Çakajaar	Maand	Datum	Vindplaats der oorkonde	Koningsnaam
818	Besakha	Sukla 5	Bĕbĕtin	zonder
833	Āsadha	Çukla 4	Truñan A.	zonder
833	Asādha	Çukla ?	Truñan B.	zonder
836	Bhadrawada	Kṛṣṇa 9	Gobleg, pura desa	zonder
839	Çrawaṇa	Kṛṣṇa 4	Babahan	Ugrasena
844	Māgha	Çukla 5	Sĕmbiran	id.
897	Cetra	Çukla 5	Sĕmbiran	Janasādhuwarmmadewa.
905	Phalguṇa	Çukla 9	Gobleg, pura desa	Çrī Wijaya Mahādewī Guṇapriyadharmmapatni met Dharmmodāyanawarmmadewa.
911	Posa	Kṛṣṇa 13	Bĕbĕtin	id.
916	Phalguṇa	Çukla 5	Buwahan A.	id.
923	Jyeṣṭa	Çukla 10	Sading A.	id.
938	Asuji	Çukla 10	Sĕmbiran	Sang Ajñādewi.
944	Cetra	Çukla 1	Batur, pura Abang B.	Dharmmodāyanawarmmadewa.
944	Posya	Çukla 1	Batuan	Dharmmawangçawarddhanamarakatapangkajasthanotunggadewa.
945	Bhadrawantĕn	Çukla 9	Bila	id.
947	Phalgiṇa	Kṛṣṇa 2	Buwahan B.	id.
971	Palguṇa	Kṛṣṇa 9	Truñan C.	zonder
971	Phalgiṇa	Kṛṣṇa 11	Truñan A.	anak wungçunira
972	Çrawaṇa	Çukla 3	Bĕbĕtin	id.
980	Māgha	Çukla 3	Sangsit	id.

Çakajaar	Maand	Datum	Vindplaats der oorkonde	Koningsnaam
987	Jyeṣṭa	Çukla 2	Sawan	anak wungçunira
987	Bhadrawantěn	Çukla 6	Sěmbiran	id.
993	Jyeṣṭa	Çukla 3	Pandak Bandung	id.
994	Waiçakha	Kṛṣṇa 2	Klungkung	id.
994	id.	id.	id.	id.
994	id.	id.	id.	id.
995	Cetra	Kṛṣṇa 2	Bila	id.
1020	Jyeṣṭa	Çukla 2	Sawan	Çrī çakalendaki etc.
1037	Marggasirā	Çukla 5	Gobleg pura desa	Çrī Çūrādhipa
1041 [1])	Cetra	Çukla ?	Angsri	id.
1068	Kārttika	Kṛṣṇa 15	Buwahan C.	Çrī Jayaçakti
1072	Cetra	Çukla 12	Sading B.	id.
1103	Çrawaṇa	Çukla 9	Sěmbiran	Jayapangus
1103	id.	id.	Malět	id.
1103	id.	id.	Batur, pura Abang C.	id.
1103	id.	id.	Buwahan D.	id.
1103	id.	id.	Buwahan E.	id.
1103	id.	id.	Toñja	id.
1103	id.	id.	Dalung	id.
1103	id.	id.	Bulihan	id.
1103	id.	id.	Kadiri	id.
1103	id.	id.	Campaga A.	id.
1103	id.	id.	Těba Kauh A.	id.
1126	Weçaka	Çukla 10	Bangli, pura Kěhěn C.	Çrī Parameçwara
1172	Weçaka	Çukla 5	Bulihan	Parameçwara Çrī Hyang ninghyangadilañcana
1228	Badrapada	Çukla 13	Sibětan	tangkal (?) datuhan rapatih Çrī Mahāguru
1246	Asuji	Çukla 12	Campaga C.	Çrī Walajayakṛtaningrat kalih ibunira pāduka tāra Çrī Mahāguru
1250	Posya	Çukla 12	Slumbung	
1306	Māgha	Çukla 5	Batur, pura Abang A.	Çrī Wijayarājasa
1320	zonder	zonder	Gobleg, pura Batur C.	Bevestiging edict van Çrī Parameçwara, sira sang mokta ring Wiṣṇubhawana.

Zooals men uit het bovenstaande kan opmaken brengen de laatst-gevonden oorkonden ons veel nieuws. Eerstens is met de oorkonde van Běbětin de oudste tot nog toe bekende inscriptie van Bali voor den dag gekomen. Wijders hebben wij door het vinden der oorkonden van 839 en 1041 2 nieuwe jaartallen voor Ugrasena en Çūrādhipa, van elk van wien tot nog toe slechts 1 jaartal bekend was. Op

[1]) In deze oorkonde wordt een vroegere vorst vermeld Çrī Ugaṇendradharmmadewa, dus uit dezelfde familie als Udayana.

dergelijke wijze voortgaande zal het op den duur mogelijk zijn voor verschillende der Balineesche vorsten bij benadering de regeeringsjaren aan te geven.

Zeer interessant zijn verder de oorkonden van 911 en 944 Posya. De eerste doet de onbekende periode tusschen Airlangga's ouders en hun voorgangster Çrī Wijaya Mahādewī tot slechts 5 jaar inkrimpen. De oorkonde van laatstgenoemde is nog in Oud-Balineesch, die van 911 is al geheel gejavaniseerd. Wel is de eveneens van Airlangga's ouders afkomstige oorkonde van 923 voor een groot deel nog in Oud-Balineesch, doch indien Bali door Java veroverd is, moet dit toch zijn gebeurd tusschen 905 en 911. Er zijn verschillende punten, die er op wijzen, dat het Sumatraansche rijk Çrīwijaya zijn invloed tot over Bali heeft uitgebreid. Zelfs is het niet onmogelijk, dat de vorstin uit 905 tot dat rijk in betrekking stond, hetzij als vorstin hetzij als gemalin van den vorst van Çrīwijaya. Het stuk uit de tekst, waar de naam in voorkomt, luidt: „..mañambah di rājapāduka, di tatkālan Çrī Mahārāja Çrī Wijaya Mahādewī, masuruhang pādukanda siwyan dini di Bali, ..." Indien werkelijk Bali in 905 nog onder Sumatraanschen invloed stond en tusschen 905 en 911 door Java aan Çrīwijaya is ontweldigd, werpt dit zijdelings weer meer licht op de Javaansche expeditie van 912 naar Sumatra, welke expeditie dan slechts een onderdeel is geweest van een aanvankelijk voor Java gunstig afloopenden strijd om de hegemonie in den archipel. In elk geval is Bali niet meer onder Sumatraanschen invloed gekomen na 911.

In onze in hoofde aangehaalde bijdrage wezen wij er reeds op, dat de toen nog niet onderzochte oorkonde van Batuan uit 944 het bewijs leverde van Udayana's overlijden in dat jaar. Wij kunnen dit nu nog nader preciseeren. In de maand Caitra (April/Mei) regeerde hij nog, in de maand Pauṣya (December/Januari) vaardigt zijn opvolger een oorkonde uit. In dien tusschentijd heeft het overlijden dus plaats gehad. Op een andere plaats wees ik er reeds op, dat deze oorkonde van Batuan ook nog van belang is, daar er in vermeld wordt een „sang siddhadewata ing er wka". Zooals bekend zie ik in de beide ouders van het „anak wungçunira", dat minstens van 971—995 vorst van Bali is geweest Udayana en zijne echtgenoote. Tot nog toe bestond de mogelijkheid, dat deze hypothese onjuist was, daar het sterfjaar van de bhaṭāri sang lumah ing burwan en den bhaṭāra sang lumah ing bañu wka niet bekend was, zoodat het wel nà 944 op Bali geheerscht hebbende vorsten konden zijn geweest, bv. Dharmmawangça of een zijner opvolgers. Nu echter gebleken is, dat de bhaṭāra sang lumah ing bañu wka in 944 Posya reeds overleden was, wordt in verband met de vroeger reeds aangevoerde argumenten de hypothese wel zeer sterk. Daar Udayana van 911/944 heeft geregeerd en den bijgezette te Bañu wka in het eind van dat jaar overleden was, kan, indien deze laatste Udayana niet is geweest, alleen een vóór 911 regeerende vorst in aanmerking komen als vader van het 84 jaar later nog aan het bewind zijnde „anak wungçunira". Waarschijnlijk acht ik dit laatste niet; de mogelijkheid bestaat, dat het een zoon was van Çrī Wijaya Mahādewī en haren echtgenoot, waardoor ook een verklaring zou worden geleverd, dat hij zijn moeder het eerst noemt, doch is zeer gering.

Van Jayapangus kwamen weer 4 oorkonden tevoorschijn allen uit 1103 en allen van Çrawaṇa, çukla 9. In totaal zijn er nu dus reeds 11 oorkonden van hem bekend van dezen en geen enkele van een anderen datum.

Met de oorkonde van 1172 komt een tot nog toe onbekende vorst ten tooneele, of liever wellicht een prins-gemaal. Voor er meerdere stukken van hem aan het licht worden gebracht is dit niet te bepalen.

Worden wij hier voor een nieuw raadsel gesteld, een ouder is door het vinden van de oorkonde van 1250 opgelost. De Çrī Mahāguru, waar ik vroeger geen weg mee wist en die ik aarzelend als een geestelijke, die de regeering uitoefende, determineerde, blijkt in werkelijkheid een vorstin te zijn geweest, wellicht in 1246 optredend als regentes voor haar in 1250 aan het bewind zijnden zoon.

Tenslotte worde hier even de aandacht gevestigd op het stuk uit 1228, uitgevaardigd door een patih en niet door een vorst. Geenszins mag hieruit de conclusie worden getrokken, dat in dit jaar Bali nog aan Java onderworpen was en zich dus vóór 1246 weer had vrijgevochten. De resultaten van de Javaansche expeditie naar Bali gezonden door Kṛtanāgara lijken mij voorloopig zoolang ons niet meer gegevens ten dienste staan, vrij twijfelachtig. Bali zal wel overwonnen zijn, maar hoe lang de onderwerping geduurd heeft is geheel onbekend. Het is te hopen, dat later te vinden oorkonden ons ook hierover uitsluitsel geven.

B. Jayapangus.

Deze Balineesche vorst, waarvan nu bereids 11 gedateerde en een paar incomplete oorkonden bekend zijn, wordt hoe langer hoe raadselachtiger, daar alle door hem uitgereikte vrijbrieven denzelfden datum dragen. Reeds Brandes twijfelde in zijn artikel over de koperplaten van Sĕmbiran in het Tijdschrift voor de Indische Taal-, Land- en Volkenkunde, deel XXXIII er aan of Jayapangus wel een historische persoonlijkheid was en het bovenvermelde merkwaardige feit van de dateering van al zijn oorkonden op Çrawana, çukla 9 van 1103 çaka wekt onwillekeurig het vermoeden, dat Brandes juist heeft gezien.

Nu is het wel waar, dat onder de bekende oorkonden van dezen vorst er enkele zijn, die of bepaaldelijk valsch of meer of minder goede copieen van de oorspronkelijke stukken zijn, zooals bv. Malĕt, Tĕba kauh B, en Dalung, maar de anderen wekken elk op zich zelf geen wantrouwen. Vreemd is echter ook, dat op de oorkonde van Kadiri, die overigens in schriftsoort en taal geheel met de goede oorkonden van Jayapangus overeenkomt, na de inleiding, waarin zijn naam op de gewone wijze vermeld wordt volgt: „i pingsornyājñā pāduka çrī mahārāja çrī samayaja", een naam die van elders totaal onbekend is en in geen der andere oorkonden voorkomt, behalve in de oorkonde van Bĕbĕtin, waarvan slechts plaat V gespaard is.

Daar het wellicht mogelijk zou kunnen zijn uit de moeilijkheid van de vraag of Jayapangus een historisch persoon is of niet te geraken door vergelijking van de namen der in zijn oorkonden genoemde hoogwaardigheidsbekleeders, heb ik de moeite

genomen ondervolgende staat samen te stellen. Bij de samenstelling is zooveel mogelijk gebruik gemaakt van alle oorkonden, ook van de latere copieen, zooals bv. Dalung. De oorkonden van Malĕt en Tĕba kauh B waren voor ons doel onbruikbaar, daar zij misschien wel op een goede oorkonde teruggaan, doch in den vorm, waarin zij voor ons liggen zoo verward en verhaspeld zijn, dat zij eigenlijk gerust als falsificaten kunnen geboekt worden. Verder ontbreken van Tĕbah kauh A, Batur pura Abang C en Bulihan B de slotplaten, waarop bij de Balineesche oorkonden de hoogwaardigheidsbekleeders altijd vermeld staan, zoodat wij tot onze beschikking hebben Sĕmbiran, Buwahan D, Buwahan E, Toñja, Dalung, Kadiri, Campaga A en Sukawati B. Deze oorkonden geven ons nu de ambtenaren, zooals die in de staat voorkomen, waarbij wordt aangeteekend, dat Sn = senapati; Sg = samgat; Mp = Mungku of Mpungkwing; D.a. = ḍang acāryya en D. u. = ḍang upādhyaya.

Titels	Sembiran	Buwahan D	Buwahan E	Kadiri	Sukawati B en Campaga A	Toñja	Dalung
Sn. dinganga	Pu Wudasina	Pu. .dasina	Pu Anglawung	Mpu Udasina	Mpu Udasina	Mpu Wudasina	Pu Daksina
Sn. balĕmbunut	Pu Anakas	Pu Anakās	—	Mpu Anakakās	Mpu Anakas	Mpu Anakas	Pu Anatas
Sn. dĕṇḍa	Pu Hitawaçana	Pu Hirtawasana	Pu Anakas	Mpu Hitawaçana	Mpu Hitawāçana	Mpu Hitawasana	—
Sn. mañiringin	Pu Amumlung	Pu Amurulung	—	Mpu Amurulung	Mpu Hamurulung	Mpu Amurulung	Pu Hamurulung
Sn. sarbwa	—	—	Pu Singsih	—	—	—	Pu Hanuraga
Sn. kuluran	Pu Dijanmar	Pu Nirjanma	—	Mpu Nirjanma	Mpu Nirjanma	Mpu Nirjanma	Pu Nijasa
Sn. waranaçi	—	—	Pu Udasina	—	—	—	—
Sg. manuratang i bulu	Tamwri reh	Mada tambring reh	Mada tambring reh	Mada tambring reh	Mada tambring reh	Mada tanwri reh	Manat wri reh
Sg. id. i tngah	Mtadara	Mĕttadara	Matabhara	Mĕttadhara	Mtadhara	Mĕtacara	Matadara
Sg. id. i wuntat	Amaruda	Margga	Tyaga rāga	Amudhagmudhag	Amudag udag	Amuḍag amudag	Hamuda mudag
Sg. cakṣu kāraṇapura	Pu Rawalaharsa	Walaharṣa	Waharṣa	Walaharṣa	Walaharṣa	Calahapi	Talahasa
Sg. id. kāraṇakranta	—	Antabhaya	Antabhaya	Antabhaya	—	Antabhaya	—
Sg. mañumbul	—	Dhiraja	Bhiraja	Dhirāja	Wirājña	Sirāda	—
Sg. pituba	—	Jugul punggung	Jugul punggung	Jugul punggung	Jugul punggung	—	Punggung
Mp. Hyang Paḍang	D.a. Agreçwara	D.a. Agreçwara	D.a. Agreçwara	—	Añanaguṇa	—	D.a. Anagrathwara
Mp. Dharmma bañar	—	—	—	D.a. Agreçwara	—	—	—
Mp. Makarun	D.a. Hadiwangça	D.a. Indrangça	D.a. Hariwangça	D.a. Indrangça	D.a. Indrangça	—	D.a. Hariwangça
Mp. Sasaban	D.a. Amaradwaja	—	D.a. Ayadwija	—	—	—	D.a. Hamaredwaja
Mp. Binor	D.a. Hla hla	D.a. Rṣi Taruṇa	D.a. Hla hla	D.a. Hla hla	D.a. Rṣi taruṇa	—	D.a. Hla hla
Mp. Bañugaruḍa	—	—	D.a. Wwitning jaya	D.a. Witning jaya	D.a. Witningjaya	—	—
Sg. juru wadwa	—	D.a. Brahmendra	D.a. Mahendra	D.a. Brāhmendra	D.a. Brahmendra	—	D.a. Marendra
Mp. Punaraga	—	—	—	—	—	—	D.u. Agreçwara
Mp. Kuṭi bañar	D.u. Sarwwawija	D.u. Antarāga	D.u. Sarwwarthāja	—	D.u. Antarāga	—	D.u. Sarbwawija
Mp. Bajra sikara	—	D.u. Rarai jawa	D.u. Widwatra	D.u. Rarai jawa	D.u. Rarejawa	—	D.u. Widada
Sg. mangirengiren	—	Wangçapriya	Jitāraga	Wangçapriya	Wangçapriya	—	Jitaraga
Mp. Kādbikaran	—	—	D.u. Sarwwarthāja	D.u. Antaraga	D.u. Sarwathaja	—	—

N.B. Een ambtenaar uitsluitend vermeld op Buwahan E en zeven dito op Dalung zijn niet in den staat opgenomen.

In de eerste plaats moet er de aandacht op gevestigd worden, dat de oorkonden Toñja en Dalung zeer zeker latere copien zijn, terwijl het niet onmogelijk is, dat eigenlijk alle oorkonden latere vernieuwingen zijn, waarbij dan echter Toñja en Dalung in elk geval jonger zijn dan de andere. In de namen Dakṣina, Anatas, Talahasa, Anagrathwara, Marendra van de oorkonde Dalung zullen wij dan ook gerust de uit de andere oorkonden bekende Udasina, Anakās, Walaharṣa, Agreçwara en Mahendra mogen zien, terwijl achter Nijasa en Widada zich wellicht Nirjanma en Widwatra verschuilen. De Sirāda van de oorkonde Toñja is wel de Dhiraja der inscriptie's van Buwahan D en Kadiri, de Bhiraja van Buwahan E, welke wellicht ook weer dezelfde is als de Wirājñā van de oorkonden Sukawati B en Campaga A. (Deze beide oorkonden die precies dezelfde hoogwaardigheidsbekleeders vermelden met precies dezelfde namen zijn in den staat eenvoudigheidshalve in 1 kolom opgenomen). Of de Calahapi van Toñja de Walaharṣa der andere stukken is, durf ik niet bevestigen, al is het ook niet onmogelijk. De andere spelfouten in de namen der verschillende inscripties zijn zoo gering, dat er hier niet verder de aandacht op gevestigd behoeft te worden.

Zooals men uit den staat ziet is er onder de ambtenaren meer variatie dan men verwachten zou in oorkonden, die allen op denzelfden dag zijn uitgegeven. Echter, daar in geen der inscriptie's de muhūrtta vermeld is, zou de mogelijkheid blijven bestaan, dat er op dien dag, die, als Jayapangus een historische persoon was, zeer gewichtig schijnt te zijn geweest, ook in het corps hoogwaardigheidsbekleeders veranderingen waren voorgekomen.

Apart van alle andere oorkonden staat in de eerste plaats Buwahan E, die als Senapati dinganga Pu Anglawung geeft en geen Senapati balĕmbunut, terwijl alle andere oorkonden daarvoor Udasina en Anakās hebben. Wel komen deze beide personen ook op Buwahan E voor, doch respectievelijk als Senapati waranaçi en Senapati dĕṇḍa.

Uitgaande van Buwahan E staan daar dan het dichtste bij Sĕmbiran en Dalung. In beiden is de Senapati dinganga Anglawung reeds vervangen door Udasina en is Anakās bevorderd tot Senapati balĕmbunut, terwijl zijn plaats als Senapati dĕṇḍa is ingenomen door de in alle andere stukken als zoodanig voorkomende Hitawāçana. Beiden hebben met Buwahan E gemeen de Mpungku makarun Hariwangça, welke elders vervangen is door Indrawangça. Ook de Mpungkwing Binor is op alle 3 Hla hla, evenals ook nog op Kadiri, terwijl op Buwahan D, Sukawati B en Campaga A Rṣi taruṇa in zijn plaats is getreden. Daar op Buwahan E de naam Sarwwarthāja van den Mpungkwing Kuṭi hañar door verwarring van den dien naam dragenden Mpungkwing Kādhikaran en de Sarwwawija van Sĕmbiran en Dalung zal zijn ontstaan, hebben de 3 stukken ook dezen Sarwwawija gemeen, die echter op Buwahan D, Campaga A en Sukawati B vervangen is door Antarāga, die op Kadiri Mpungkwing Kādhikaran is. Hier stuiten wij op de eerste m.i. onoplosbare moeilijkheid. Uit den naam van den Mpungkwing Binor zou men afleiden, dat de volgorde der oorkonden is Buwahan E-Sembiran-Dalung-Kadiri-Campaga A. Nu

hebben zoowel Campaga A als Buwahan E denzelfden Mpungkwing Kādhikaran, waarvoor de tusschenliggende oorkonde van Kadiri dan Antarāga heeft. Te denken aan een vergissing op deze beide oorkonden, waartoe men door de naamsgelijkheid van den Mpungkwing Kādhikaran en den Mpungkwing Kuṭi hañar op Buwahan E wellicht zou willen besluiten, aannemende, dat dit 2 titels voor 1 ambt waren, waardoor dan op Kadiri de Mpungkwing Kādhikaran Antarāga zich zou dekken met den Mpungkwing Kuṭi hañar van Campaga A, is onaannemelijk. Eerstens is een dergelijke vergissing van het tweemaal vermelden van een ambtenaar onder synonieme ambtstitels al niet zeer waarschijnlijk op 4 van elkaar onafhankelijke oorkonden, doch bovendien hebben de oorkonden Sukawati B-Campaga A voor beide ambten verschillende personen.

Een dergelijke moeilijkheid doet zich ook voor met den Samgat manuratang ājñā i wuntat. Deze heet op Buwahan E Tyagarāga, welke persoon op Sĕmbiran vervangen blijkt te zijn door Amaruda, die op Dalung op zijn beurt weer heeft moeten plaats maken voor Amudagmudag. Deze laatste bekleedt die betrekking ook nog op Kadiri, Sukawati B, Campaga A, Tonja en Dulang, doch Buwahan D geeft als naam van dien functionaris Margga, waardoor deze oorkonde zich nog voor Dalung zou plaatsen, wat in verband met de namen van andere ambtenaren (ik wijs hier o.a. slechts op den Mpungku makarun en den Mpungkwing Binor) onmogelijk is.

Uit den staat zijn nog verschillende andere gegevens te putten, die wel op een dichter bij elkaar staan van Buwahan E, Sĕmbiran en Dalung wijzen, tegenover de andere oorkonden, maar een rationeele oplossing van de bovenvermelde moeilijkheden geven zij geen van allen. Het raadsel van Jayapangus is dus ook langs dezen weg niet op te lossen, integendeel, blijkt er nog duisterder door te worden. Intusschen geeft de groote overeenkomst in namen der ambtenaren wel een aanwijzing, dat de uit verschillende streken van Bali afkomstige oorkonden op authentieke stukken terug gaan, zoodat Jayapangus tenslotte toch wellicht een historische persoon is geweest. Het terugvinden van een origineele oorkonde uit zijn eigen tijd zou waarschijnlijk een heele schrede dichter tot de oplossing voeren en gezien het feit, dat er vele nog niet ontdekte oorkonden op het eiland aanwezig moeten zijn, behoeft aan die terugvinding niet gewanhoopt te worden.

Noordwijk aan Zee, 4 Februari 1924.

MADJAPAHIT

Poging tot Reconstructie van het Stadsplan, nagezocht op het terrein aan de hand van den Middeleeuwschen dichter:

PRAPANCA

DOOR

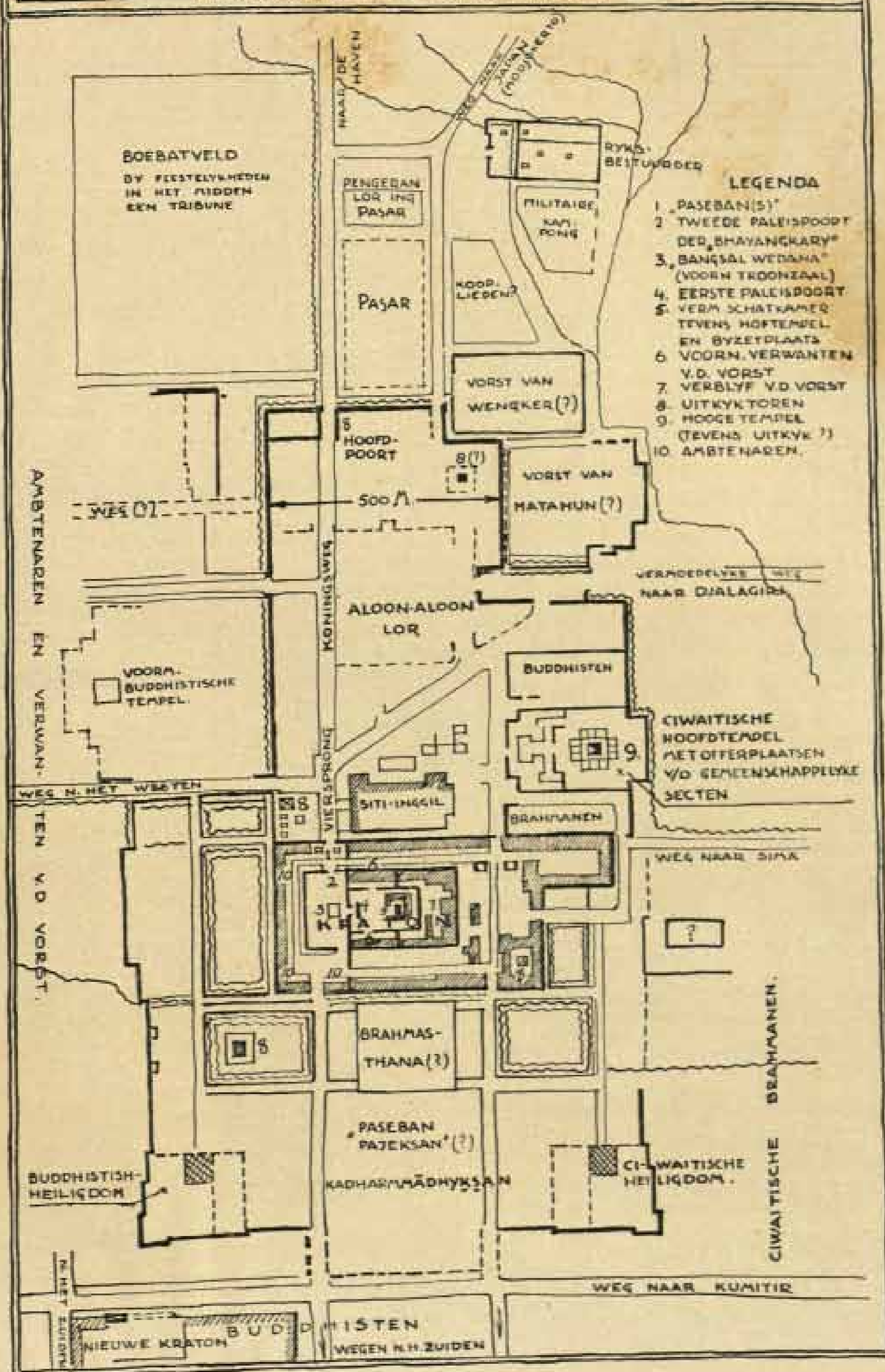
Ir. H. MACLAINE PONT.

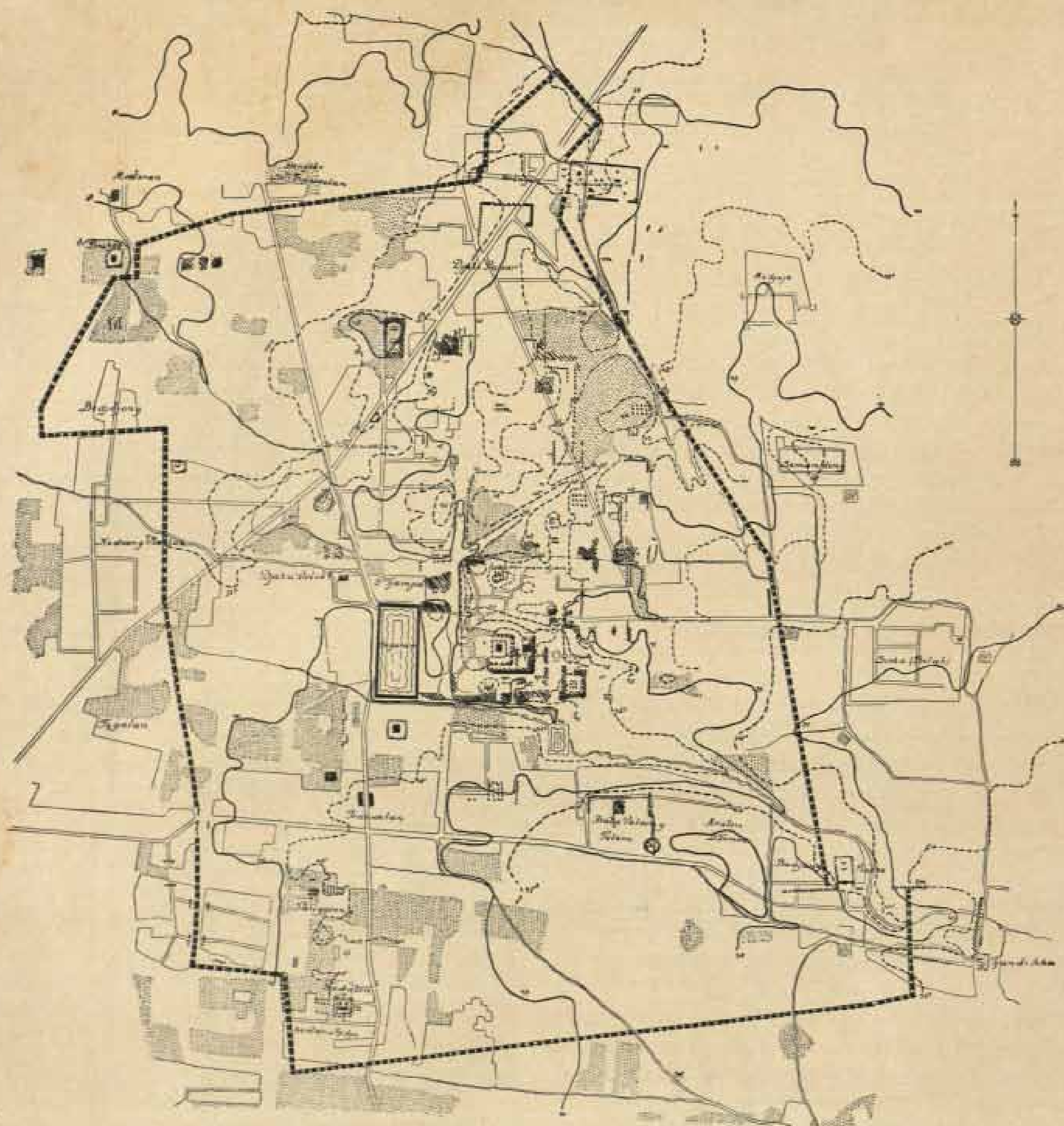
I.

Inleiding.

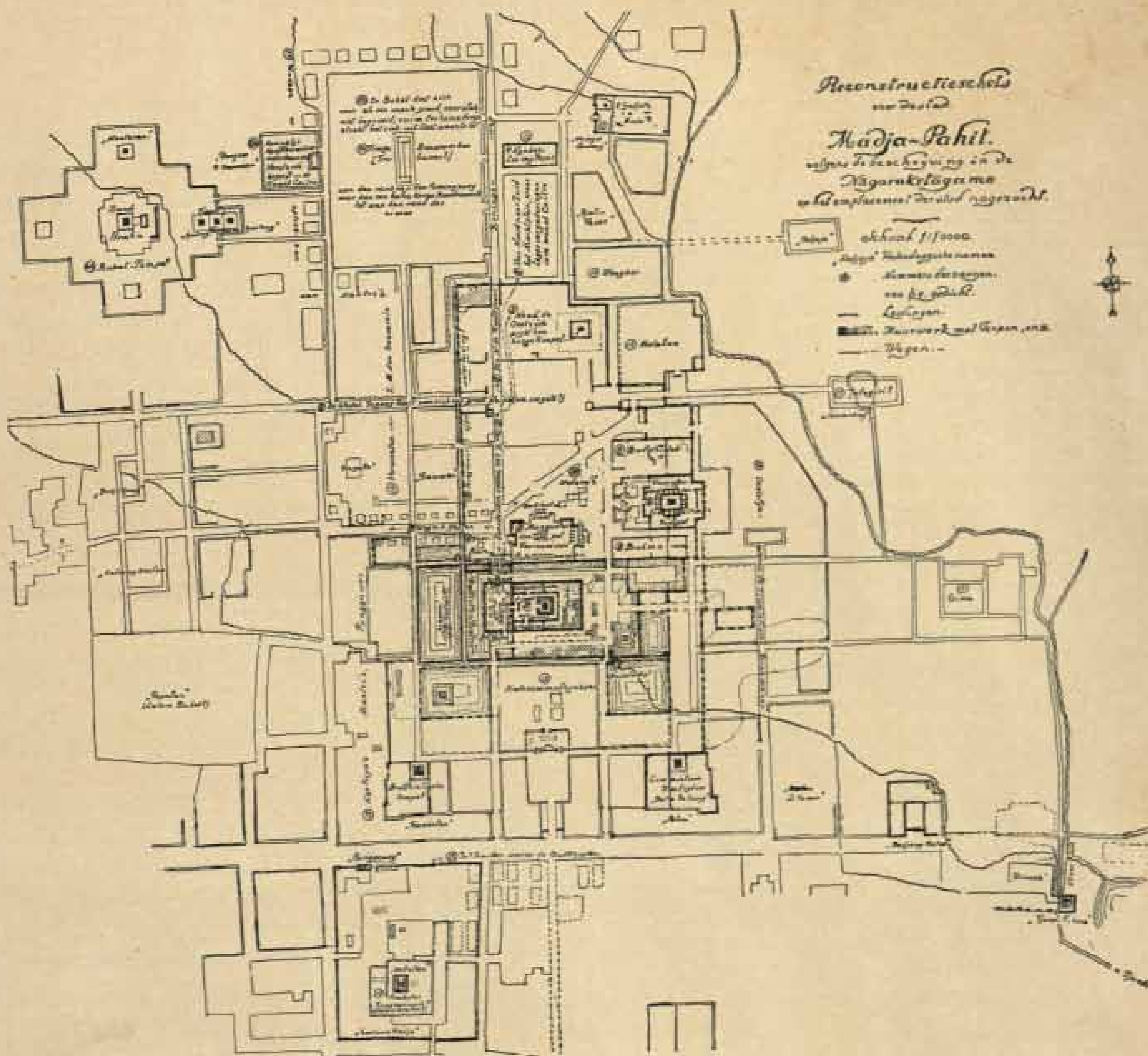
De naam Madjapahit wordt door de menschen op zeer verschillende wijze begroet: „Weer zoo'n Javaansche stad" zegt de een, „en dan nog uit de late Middeleeuwen". Dan is het Hindoeïstische eraf, en is er een luchtje aan. De ander ontmoet dien naam met een bijgeloovigen eerbied aan een groot voorgeslacht, waaromtrent hij niet al te veel weet, verschuldigd. Bij dit laatste gevoelen spelen een onbestemde bewustheid, dat een zeer groot gedeelte van de eigen inzichten en van het eigen geloof uit den bloeitijd dier stad stamt, en een soort wroeging, die niet kan vergeten, dat het voorgeslacht met dien grooten voortijd wel wat hardhandig heeft afgerekend, in niet geringe mate mede. Maar wie zich op de door onze groote geleerden toegankelijk gemaakte studie der Javaansche Middeleeuwen toelegt, wordt telkens en telkens weer verrast, door de grootscheepsche staatshuishouding van dien tijd, die toch in vele opzichten niet anders dan een primitieve geweest kan zijn. Duidelijk meent hij in den loop dier Middeleeuwsche geschiedenis in het karakter der resteerende cultuurproducten een verval, een decadentie waar te nemen, maar al dadelijk ziet hij toch ook in die tweede periode een nieuw element met uitingen van verbluffende kracht en van een ordenenden geest, die met vooruitzienden blik groote werken aanpakt, en expedities uitzendt, die de macht van den staat uitbreiden en versterken moeten. Het is een nieuwe „self made" dynastie, die hier aan het woord is. Wij zien verder deze dynastie zich met de oude verzoenen, zich alle machtsmiddelen van het oude rijk eigen maken om daardoor des te krachtiger te staan. Wij zien haar daardoor in staat tot een groote machtsontwikkeling, die op haar beurt een opkomst van het heele volk ten gevolge heeft, en die na den top van hoogsten bloei verwordt tot byzantinisme, waaraan het opgekomen volk, dat aan den leider uit eigen midden zijn opkomst dankt, ten slotte ontgroeit, totdat het door de aanvaarding eener andere ideologie, het Mohammedanisme, zich van de te knellende banden ontdoet.

Met dezen toedracht parallel loopt de voorbereiding, de stichting, de opkomst der stad, die onze aandacht vraagt, en met de ontknooping dier toedracht komt

SCHETS · DER · VERMOEDELYKE · GESTALTE · VAN ·
MODJOPAHIT'S · STADSKERN ·
NAAR DE HAVEN
BOEBATVELD
BY FEESTELYKHEDEN IN HET MIDDEN EEN TRIBUNE
PENGEBAN
LOR ING PASAR
PASAR
KOOPLIEDEN?
MILITAIRE KAMPONG
RYKSBESTUURDER
VORST VAN WENGKER (?)
HOOFDPOORT
500 M.
VORST VAN MATAHUN (?)
AMBTENAREN EN VERWANTEN V.D VORST.
KONINGSWEG
VERMOEDELYKE WEG NAAR DJALAGIRI
ALOON-ALOON LOR
VOORM. BUDDHISTISCHE TEMPEL.
BUDDHISTEN
CIWAITISCHE HOOFDTEMPEL MET OFFERPLAATSEN V/D GEMEENSCHAPPELYKE SECTEN
WEG N. HET WESTEN
VIERSPRONG
SITI-INGGIL
BRAHMANEN
WEG NAAR SIMA
KRATON
BRAHMASTHANA (?)
„PASEBAN PAJEKSAN" (?)
KADHARMMÂDHYKSAN
BUDDHISTISH-HEILIGDOM
CIWAITISCHE HEILIGDOM.
CIWAITISCHE BRAHMANEN.
WEG NAAR KUMITIR
N. HET ZUIDEN
NIEUWE KRATON
BUDDHISTEN
WEGEN N.H. ZUIDEN
LEGENDA
1. „PASEBAN(S)"
2. TWEEDE PALEISPOORT DER „BHAYANGKARY"
3. „BANGSAL WEDANA" (VOORN TROONZAAL)
4. EERSTE PALEISPOORT
5. VERM SCHATKAMER TEVENS HOFTEMPEL EN BYZETPLAATS
6. VOORN. VERWANTEN V.D. VORST
7. VERBLYF V.D VORST
8. UITKYKTOREN
9. HOOGE TEMPEL (TEVENS UITKYK ?)
10. AMBTENAREN.

Emplacement van Majapahit, naar de stafkaart, voorzien van tranches; volgens de Irrigatie-kaart, en van aanduidingen betreffende de bouwrestanten.
De doorgetrokken lijnen zijn wegen, waterloopen en Kampoeng-grenzen; de gestippelde vlakken zijn tegalans.

Reconstructieschets
van de stad
Mâdja-Pahit.
Wegen.

haar val. Zij valt, om plaats te maken voor de opkomst van de vele rijkjnes aan de periferie, die aan haar grootheid hun ontstaan te danken hebben.

Dit perspectief moeten wij bij de nadere beschouwing dezer stad ons steeds voor oogen houden.

II.

De Voorschetsen.

Door de Pararatonvertaling van Brandes werd mijn belangstelling voor Madjapahit opgewekt. Toen daarna Kern's vertaling van de Nāgarakṛtāgama van Prapañca uitkwam, viel mijn aandacht al dadelijk op de beschrijving der stad, die mij wel verre van vaag voorkwam. Hoe weinig kon ik toen vermoeden, dat ik nog eens in de gelegenheid zou worden gesteld om het emplacement der stad nauwkeurig op te nemen. Na de uitgave van dit werk in boekvorm, vergezeld van Krom's aanteekeningen kon ik der verleiding geen weerstand meer bieden, en begon ik te trachten mij door schetsen, uitsluitend afgaande op het gedicht, een beeld van het beschrevene voor oogen te stellen.

Daaraan waren verschillende moeilijkheden verbonden. In de eerste plaats was op verschillende plaatsen duidelijk merkbaar, dat Kern nooit op Java geweest was. Dit bezwaar, aan een goed inzicht in het uiterlijk der stad in den weg gelegd, zou door besprekingen met Indische menschen wel uit den weg te ruimen zijn. En welk een betrouwbare gids bleek Kern des ondanks! Maar de dichter schreef voor tijdgenooten en liet elke maatopgave achterwege, behalve op een enkele plaats, waar hij een maat noemt, waarvan de waarde niet meer bekend is, terwijl het object zelf, waarop die maat betrekking heeft, door Wardenaar en Verbeek, die samenvatten, wat er van Majapahit restte, slechts met zeer vage aanduidingen op het terrein wordt aangegeven. Aangezien nu de dichter verder bij de aanduiding van de verschillende door hem beschreven complexen zich op zuiver Javaansche wijze van richtingsbepalingen volgens het windrooster bedient, maar niet met zooveel woorden vaststelt, wanneer hij bij de beschrijving van standpunt verandert, daar bleken aan de hand van zijn gedicht ettelijke reconstructieschetsen mogelijk. Later bleek mij, dat het zeer waarschijnlijk is, dat de dichter zijn standpunt in den loop zijner geheele beschrijving op een zeer eenvoudigen tocht door de „pura" slechts 5, wellicht 6 keer verplaatst, waarbij dan nog een vogelvluchtstandpunt komt, van waaruit hij de omgeving afbeeldt. Mij was dit, zooals ieder begrijpen zal, die op het gebied der Javaansche litteratuur volslagen nieuweling is, in het begin allesbehalve duidelijk.

Toch besloot ik de voorschetsen te maken, en daarbij trok het al dadelijk de aandacht, dat het zeer wel tot de mogelijkheden behoorde om uit het gedicht een stad te reconstrueeren, die veel op Djokdja en Solo geleek, met enkele aanvullingen en verschillen, die door het tijdsverschil gemakkelijk te verklaren zouden zijn. Deze reconstructievoorschets wordt als bijlage I met een tekst (bijlage II) achter bij deze studie gevoegd. Ze werd door Dr. Bosch ter beoordeeling opgezonden aan Prof.

Krom en door dezen in handen gegeven van Poerbatjaraka, die daarin aanleiding vond tot het maken van enkele aanteekeningen, die — zooals wij zien zullen — bij het onderzoek van groote waarde zijn geweest. Ze worden dan ook als bijlage III aan de andere toegevoegd.

Voordat laatstgenoemde bijlagen in mijn bezit kwamen had ik een werkhypothese ten dienste van een eventueel terreinonderzoek opgebouwd als volgt:

a) Wij moeten zoeken naar een, een Aloon-aloon met centralen vijver kruisenden „koningsweg", dien wij vereenzelvigen kunnen met den weg door een noordelijke „hoofdpoort", met den weg langs een ten Noorden van de stad gelegen exercitieveld „Bubat" (waarbij de voor dit gedeelte van den weg aangegeven richting van Noord naar Zuid bestemmend is voor die van den geheelen Koningsweg) en met den noordelijken arm van een aan het zuidelijk einde (van dezen weg) beschreven „Viersprong".

b) Conform Solo en Djokdja zal vermoedelijk deze Koningsweg in zijn beloop den Noord-Zuidelijken hoofdas van het terrein volgen. Wel is waar ontstaat daardoor een moeilijkheid, omdat als middenvak van een in het zuiden gelegen voorterrein vóór den eigenlijken kraton een Siti Inggil („Mangoentoer", verheven terras) beschreven staat, maar wellicht zijn in de beschrijving van deze verhevenheid in het gedicht: „in het midden een hooge koepel" met aan de *vier* windstreken het toernooiveld („watangan"), Viersprong en Mangoentoer dezelfde zaken. Van hier uit immers worden in de vier richtingen behalve de weg uit het Noorden Oostelijk een cultuswijk, Westelijk een „Weg naar het Westen" en zuidelijk een paleisingang, in ieder geval, een galerij aangeduid.

c) In het „Naast de Oostzijde" (van het plein) „prijkt een hooge koepel, waarvan de vloer met wit diamantcement belegd is, van Noord naar Zuid de markt" valt een overeenkomst waar te nemen met den aanleg van sommige markten in Britsch-Indië, waar dikwerf op het kruispunt der hoofdstraten van de markt een naar vier zijden open Brahmatempel voorkomt, die door de bevolking als vergaderplaats gebezigd wordt. Wijst de speciale beschrijving van den vloer niet op een naar alle zijden open gebouw, en hadden volgens het gedicht op deze Majapahitsche markt niet jaarlijks legervergaderingen plaats? Wij kunnen ons in verband hiermede de markt dus wellicht Oostelijk langs, maar buiten den Aloon-aloon denken.

d) De achter den Siti Inggil gedachte paleisingang werd gedacht met een doorgang in de richting Noord-Zuid, omdat er beschreven staat, dat de lijfwacht ten Noorden van die poort, de Ksatriya's en geleerden ten Zuiden van die poort hun plaats hadden. Zoo konden de lijfwacht buiten, de anderen binnen een plaats krijgen, hetgeen mij voorkwam meer in de rede te liggen dan links, resp. rechts van de poort. Bovendien kon hiermede een passage in de beschrijving van die poort, die onwillekeurig aan de paleispoorten in Solo en Djokdja deed denken, tot haar recht komen.

e) In verband met de beschrijving, die geen Zuidelijken uitgang aan den kraton noemt, gelet op den aanleg van Solo en Djokdja, met een Noordelijken zoowel

als een Zuidelijken Aloon-aloon en in verband wederom met de beschrijving, die uitdrukkelijk ten Zuiden van de koningsburg een „Kadharmmādhyakṣan" een verblijf van een opperrechter in geloofszaken noemt, hebben wij te zoeken naar een afzonderlijk verblijf ten Zuiden van den Kraton, een verblijf met gerichtheid naar het Zuiden, wellicht met een eigen Aloon-aloon.

f) Wij hebben rekening te houden met het feit, dat de Oud-Regent van Modjokerto een de geheele stad omsluitende omwalling meent vastgesteld te hebben.

g) Wij hebben rekening te houden met de overlevering der bevolking, die restanten aanwijst van gebouwen, welker aanleg met hunne beschrijving niet erg in strijd schijnt te zijn, en die een „Tegallan" aanwijst voor het exercitieveld Bubat.

h) Ook hebben wij rekening te houden met de door Wardenaar opgeteekende overlevering, die in de Wringin-Lawang ruïne, die inderdaad in overeenstemming met de beschrijving ten Noordoosten der andere vindplaatsen staat, den toegang tot het verblijf van den Patih Gajah Mada aanwijst. In verband met den enormen afstand tot die andere vindplaatsen kunnen wij dan veilig aannemen, dat dit verblijf ver buiten de stad gelegen was.

i) Wij mogen echter den meening van den Oud-Regent van Modjokerto niet uit het oog verliezen, die in een van Noord naar Zuid gericht bij Wringin-Lawang voorkomend complex terpen de markt terug gevonden meent te hebben, waardoor het aannemelijk wordt in den Wringin-Lawang bouwval de Noordelijke hoofdpoort der stad te zien.

Om deze beide laatste punten liep dus het eerste strijdpunt van belang: bleek de meening van den Oud-Regent juist, dan waren de vindplaatsen, die de bevolking voor de restanten van de stad hield onmogelijk en omgekeerd.

III.

Voorloopige onderzoekingen op het terrein, gebaseerd op de gegevens uit Verbeek's artikel.

Reeds bij den aanvang van het eerste bezoek aan Majapahit werd het standpunt van genoemden Oud-Regent opgegeven. De poort Wringin-Lawang is Oost-West gericht, hetgeen niet klopt met de beschrijving van een Noordelijke, op den van Zuid naar Noord loopenden weg langs Bubat uitkomende hoofdpoort van het gedicht. Verderop zal ik gelegenheid hebben om te laten zien in hoever ik later op deze beslissing moest terugkomen, en van hoeveel waarde de onderzoekingen van den Regent mij bij mijn werk zijn geweest.

Bij het daaropvolgend onderzoek bleek al spoedig, dat terwijl de voorschets wat de hoofdpunten betreft in navolging van Solo en Djokdja angstvallig symetrisch gehouden was, er van een streng en regelmatig aangehouden hoofdas ten opzichte waarvan de vindplaatsen volgens Verbeek dan moesten zijn gelegen, geen sprake

kon zijn. Wel lag „het graf Panggoeng" ten Noorden van den „Kedaton" der bevolking, maar de Segaraän, de vijver, die te midden van den Aloon-aloon had te liggen, lag uit dien hoofdas een goed eind verwijderd in de richting Oost. De vermoedelijke vindplaats van het beeld „Djaka Dolok" lag daarentegen weer te veel om de West, en zoo was het ook met den geheel uit den koers in het uiterste Westen liggenden Bubat. („Tegalan"). Toch bleken, o.m. aan den Segaraän, die niet zoo onregelmatig is als de kaarten doen vermoeden, de bouwers uit dien tijd wel geweten te hebben wat het woord „maat voeren" in het bouwvak beteekent. Dit was een eerste tegenvaller.

Indien men verder den z.g. Segaraän als centrum van een Aloon-aloon zoekt te aanvaarden, wordt op het eerste gezicht wel iets verkregen, dat met b.g. werkhypothese onder *c* in overeenstemming te brengen is. „Naast de Oostzijde" stond toch de Menak Djingga ruïne en de afgezochte omgeving leverde een heele menigte wallen en terpreeksen, die marktrestanten konden zijn.

Doch de Menak Djingga bleek als marktcentrum niet houdbaar. De markt toch zou hier een Oost-Westelijke strekking gehad hebben, niet de zeer beslist in het gedicht aangegeven Noord-Zuidelijke: tweede tegenvaller. Maar was punt *c* van de werkhypothese eigenlijk wel op voldoend stevigen basis gefundeerd? De Menak Djingga kon eventueel ook zonder markt den Panggung Aruhur naast de Oostzijde hebben uitgemaakt.

Indien dus toch de Aloon-aloon in het terrein rondom den Segaraän moet worden gezocht (de opmerking dien aangaande van Poerbatjaraka bereikte mij eerst later), dient men veel voor lief te nemen. Van eenige vlakheid of regelmatige bruikbaarheid van dat terrein als Aloon-aloon is hier niet veel te bespeuren. De ten Noorden en ten Zuiden aan den Segaraän grenzende terreinstrooken zijn niet hooger dan het peil, tot waaraan de Segaraän-zelf dichtgeslibd is, en zelfs volmaakt drassig te noemen. Ten Oosten en ten Westen zijn hooger strooken, maar de Oostelijke wordt ter hoogte van den Noordrand van den Segaraän tusschen dien vijver en den vermoedelijken Oostelijken Aloon-aloonrand over de volle breedte afgesloten door een kunstmatig verhoogd terras, waarvan aan drie zijden de keermuurrestanten terug te vinden zijn. Weer een vraagteeken, dus: derde tegenvaller.

In het 300 M. ten Zuiden van den Segaraän voorkomend hooger, of ten minste goed droog terrein zou men — een zelfde regelmaat als te Solo en Djokdja veronderstellend — den Manguntur, dus een kunstmatig verhoogd terras moeten zoeken. Ook dit leverde een teleurstelling op. Naar het Oosten wordt dit terrein alleen door een ondiepe geul begrensd, en naar het Noord-Westen door een tamelijk wat hooger gelegen terrein. Vierde tegenvaller, het werd vervelend. Geen enkel aanknoopingspunt werd er dus gevonden, waardoor men den Segaraän als centrum van den Aloon-aloon zou kunnen handhaven.

Meer succes heeft men, als men uitgaat van de veronderstelling, dat het eenigszins verhoogd terrein, dat door Wardenaar „Passeerbaan" wordt genoemd,

de Manguntur is geweest. Wel is waar grenst daaraan aan de Noordzijde slechts een flauw afgeteekende, betrekkelijk smalle terreinstrook, die lager is, maar aan den zuidelijken rand van dit terrein vindt men globaal drie rijen kolossale kolomneuten. Hierin kan men ontegenzeggelijk de overblijfselen van een der door Kern als galerij of portique vertaalde „Palawangans" zien. De eerste daarvan is „op eenigen afstand zuidelijk" van den Manguntur beschreven. Dit klopt.

Er klopt meer: geheel volgens het gedicht staat „ten Westen" van dit terras „op eenigen afstand Zuidelijk" het graf „Panggung", waarin men met eenigen goeden wil den hoogen panggung met krijgsvolk van het gedicht zou kunnen zien, of ten minste zijn emplacement, in den vorm van een verhoogd terras. „Met eenigen goeden wil", want naar de mate van wat ervan over is ontdekt men in dezen aanleg niet veel goed, regelmatig werk, zooals bij voorbeeld aan de keermuren van den Segaraän voorkomt.

Indien dit dus de eerste Palawangan en genoemde Panggung van het gedicht zijn geweest, waar was dan echter de tweede Palawangan of groep van Palawangans, die de eigenlijke „Paseban" vormde, en die naar het gedicht doet vermoeden, met Manguntur en Panggung in één oogopslag moet kunnen worden overzien? Een tweede Palawangan vinden wij eerst 450 Meter verder naar het Zuiden bij den bouwval, dien de bevolking Kedaton noemt: vijfde tegenvaller. Als men het stadsplan zou willen reconstrueeren zou men dus 450 Meter zeer onregelmatig terrein moeten identificeeren en reconstrueeren, waarover men in het gedicht met geen woord gerept vindt: een koude douche na zoo goed begin.

Bij dien tweeden Palawangan echter ontmoet men weer wat bemoedigends, al moest het dan voor lief genomen worden, dat de Panggung ten opzichte van dien Palawangan op een plaats ligt, die het gedicht zelfs niet doet vermoeden, en al moeten wij om hier overeenkomst met het gedicht te vinden afstand doen van den streng symetrischen „Vorstenlandschen" aanleg, dien ik in de voorschets zoo fraai uit het gedicht scheen te hebben opgebouwd, en daarmede van de Noord-Zuidelijke gerichtheid van de paleispoort, de poort der Bhayangkari of lijfwacht.

Indien men hier Krom's schetsje in de aanteekeningen bij zang 8 aanhoudt, dan kan men in dezen tweeden Palawangan wel een tegen den ringmuur van een binnenhof aanloopenden „Paseban" zien, en zich in die muur een poort, de poort der Bhayangkari denken, waarbij dan de lijfwacht links, de Ksatriya's en geleerden rechts van de poort „hun plaats" zouden hebben gehad. Van de verdere beschrijving van dezen paseban met poort: „deze (gebouwen) zijn zoo geordend, dat ze opeengehoopt staan, al (ik onderstreep) de zoo geordende groepen hebben een palawangan in de tusschenruimte", is niets terug te vinden. Van onze Palawangan zijn niet alleen de neuten, maar is zelfs als ik mij goed herinner zoo niet de vloer zelf, dan toch het vloer-vlak in tamelijk goeden staat nog over. Daardoor weten wij, dat deze palawangan, die uit zeven paar neuten bestaat, aan drie zijden vrij stond en slechts aan de vierde (Oostelijke) zijde met de eindtravée tegen muur en poort moet zijn aangebouwd geweest. Is hier van geen bepaalden

tegenvaller sprake, hoe gaarne zou men niet op het terrein iets hebben gevonden, dat van bovenaangehaalde, ietwat duistere passage uit het gedicht een opheldering zou hebben kunnen geven. Wij kunnen ons toch geen 450 Meter „opeengehoopte" groepen gebouwen indenken met Palawangans in de tusschenruimte, als het slot, het einddoel niet meer is dan deze smalle Paseban?

Binnen die — veronderstelde — poort der Bhayangkari strekt zich geheel overeenkomstig het gedicht een binnenhof uit, waarin centraal — of nagenoeg centraal — een aanzienlijke verhooging met ommuring. Daarop komen gebouwen voor, waarvan enkele, die pas werden blootgelegd, van regelmatigen aanleg zijn. Indien ik mij niet bedrieg waren de gebouwen op dit terras symetrisch aangelegd ten opzichte van een Noord-Zuid as, misschien ook ten opzichte van een Oost-Westas: de blootlegging heeft slechts voor een klein gedeelte plaats gehad. Een middenbouw of bouwreeksje, waarin een (wellicht symetrisch aan de Westzijde een tweede?) in smalle gangwinding kelderachtige, uit allerlei soorten metselwerk samengestelde (zelfs beton vindt men er zoo ik mij niet vergis) kleine ruimte, heeft het terras in een Noordelijk en in een Zuidelijk gedeelte verdeeld. Het Noordelijk deel is ontgraven en vertoont een open ruimte in het midden, dat door muurwerk aan de Oostzijde (waarvan de aanleg nog duidelijk te zien is) werd afgescheiden van een heel klein plaatsje, dat door een poortje kon worden bereikt. Op dit plaatsje staat een put. Het vormt een soort antichambre van waar uit een op een hoogen batoer (stoepterras), van goed, regelmatig baksteenstapelwerk staand gebouwtje toegankelijk moet zijn geweest. Aan de Westzijde van dit Noordelijk terrasdeel is door baksteenreeksen flauw op den bodem afgeteekend een precies symetrische aanleg te ontwaren. Als het niet ontgraven Zuidelijk deel iets dergelijks zou geven, dan zou men eer denken aan een aanleg met ingangen aan de Noord- en aan de Zuidzijde, niet aan de Westzijde, de kant van hooger genoemden Paseban. Wij vinden hier dus niet zonneklaar geteekend wat wij verwacht zouden hebben: een aanleg voor den Bangsal Witana. Maar hoeveel kan in den loop der tijden veranderd zijn, en wij weten tenslotte immers niet of bovengenoemde toestand den laatsten weergeeft uit den tijd dat deze Kedaton nog als zoodanig in gebruik was. Wij kunnen ons tenslotte den Bangsal Witana, de audientiehal nog wel boven op dit terras denken, als centrum van aanleg binnen een ommuring, en met „overdekte zitplaatsen" eromheen, ook al wordt van die ommuring in de beschrijving niet gerept.

Ten Oosten van dit terras en resp. ten Noorden en ten Zuiden kan men zich de ligging van den Dalem des Vorsten uit het gedicht, en van zijn beide voornaamste verwanten denken. Hoe ver blijft dit alles echter beneden de door de beschrijving verwekte verwachting! Op de plaats, waar men volgens Krom's schetsje den Dalem denken moet, staat een aantal neuten, waarop men zich een heel aardige pendopokern voor een goede taniwoning voorstellen kan, maar een Vorstelijke Dalem .... ik zie er geen kans toe.

Deze neuten, genoemd nooddruftig ondergrondsch gangetje, waarin Knebel een badkamertje ziet, de schijnbaar slecht met het gedicht overeen te brengen

aanleg, dat alles maakt den indruk van „niet echt" te zijn. De zooeven als Paseban beschreven Palawangan is bovendien zoo smal, dat de lijfwacht en de Ksatriya's en geleerden volmaakt in zon en regen moeten hebben gestaan. Dit zou mij denkbaar lijken bij bepaalde oogenblikken, terwijl de Vorst audientie verleent, niet of nauwelijks denkbaar op de in het gedicht beschreven wijze, waar een wacht, een langduriger oponthoud bedoeld is. Wij hebben hier immers met aanzienlijke personaadjes te doen?

Onwillekeurig krijgt men bij het zien der kolossale Palawangan neuten, die immers de gedachte aan een zwaren bovenbouw wekken, de voorstelling van iets grootsch, iets fraais, waaraan niets is gespaard, den indruk dat deze Palawangan hier op oneigenlijke wijze werd toegepast. Als hoofdtoegangshal tot een kraton, van waar uit de geheele Indische archipel werd onderworpen en bestuurd, is deze Palawangan nooddruftig te noemen.

Dit is de zesde en zevende tegenvaller, tegenvallers van geheel andere orde dan de vorige; het woord teleurstellingen past hier beter.

Er is nog meer, dat niet klopt. Oostelijk van den als Manguntur gedachten Passeerbaan moet het Cultuscomplex worden aangetroffen. De op 800 M. afstands in Noord-Oostelijke richting gelegen Menak Djingga komt hiervoor dus niet in aanmerking. Maar in recht Oostelijke richting heeft men meer dan een Kilometer te loopen, eer men in de begraafplaats Bata Paloeng en de daarbij voorkomende muurwerkresten iets Çiwaietisch aantreft: achtste tegenvaller.

En waar moet men bij deze situeering van Majapahit den Kadharmmādhyakṣan zoeken? Wellicht in Tralaya? Maar daar vond ik geen Çiwaietische en Buddhistische heiligdommen met kenmerkend Oostelijke en Westelijke ligging; alles, wat men hier nog vindt is in hooge mate onbevredigend. Men kan zich een fraai verblijf desnoods nog volledig weggevaagd denken, niet (blijkens zijn resten) stuntelig en nooddruftig. Negende tegenvaller.

En dan de tiende tegenvaller, daarin bestaande, dat men van de in het gedicht op zoo fraaie wijze uitgedrukte, zoo uitgesproken centrale ligging van den Kraton te midden der in regelmatigen rondgang beschreven „omgeving langs de zijden der stad" niets terug vindt. Indien men zulks al beproeft te vinden, en daarbij ook aan sommige kanten wel degelijk wat vindt, men vindt daarbij geen aanknoopingspunten met de voornaamste, bestaande ruïnes, die elk voor zich volmaakt in den schaduw stellen, datgene wat wij tot nu toe als voornaamste stadsdeel hebben getracht te beschouwen.

Bij al wat er tot nu toe onderzocht werd bleef het een gissen, een ongeveer. Geen enkele aanwijzing werd verkregen van het soort, waaraan men dadelijk gevoelt de werkelijkheid op de hielen te zitten. Een mogelijkheid, ja niets kan men ten slotte zonder meerdere indices als volslagen onmogelijk verwerpen, maar geen waarschijnlijkheid werd aangetroffen, die als groot geheel een soort verwantschap met de zoo reëele beschrijving opleverde. Daarom werd een verder onderzoek in deze richting gestaakt.

Ik kan wel zeggen, dat ik daartoe niet dan noode besloot, want — werden overal in de buurt reusachtige hoeveelheden baksteen en baksteen puin aangetroffen, in de terreinen rondom Panggoeng en Kedaton treft men daaronder de meest versche en de meeste bewerkte onderdeelen aan: zooals panscherven, topstukken, enz. die in ieder geval deden veronderstellen, dat deze streek het laatst bewoond moet zijn geweest.

IV.

Nieuwe Gezichtspunten.

Bij een nieuwe lezing van de op de stad betrekking hebbende plaatsen in den Pararaton trof mij toen de zinsnede omtrent den laatsten vermelden vorst van Majapahit:

DAAROP VERLIET HIJ DEN KRATON. Daarop volgt een opgave van de voor erfopvolging in aanmerking komende verwanten van den KONING, die gestorven is in de KRATON in çaka 1400. Als datum, waarop de kraton verlaten zou zijn werd afgeleid çaka 1398.

Dit opende een nieuw perspectief: de Kraton verlaten, wellicht voor een ander gedeelte der stad, die immers in het eerste kwart der zestiende eeuw nog onder een Hindoe vorst stond en in het laatste kwart der zeventiende eeuw nog op een kaart voorkomt! Wellicht was die kraton verlaten voor een nieuwe vestiging van het vorstenverblijf in het gedeelte van het stadsemplacement, dat blijkens vorengenoemde kenmerkende overblijfselen het laatst bewoond kon zijn geweest, en waar de door de bevolking aangewezen op een vorstenverblijf betrekking hebbende vindplaatsen worden aangetroffen!

Er was meer, dat mij tot deze koersverandering deed besluiten. De door den Oud-Regent van Modjokerto verzamelde gegevens omtrent alle op de stad betrekking hebbende indices, waaronder de aanwijzingen voor een stadswal, waren in den vorm eener schetskaart verzameld, die mij met alle bereidwilligheid ten dienste van mijn onderzoek werd afgestaan, en die mij ook verder niet weinig van nut zou zijn. Op deze kaart van verzamelde resten is het (vermeende) Kedaton-Panggoengcomplex allerminst centraal, veeleer zeer beslist in den Zuid-Oosthoek gelegen. Dit was zooals wij reeds zagen noch met de beschrijving, noch met den typischen aanleg van Solo en Djokdja in overeenstemming. Het loonde de moeite eens naar een centrum te zoeken. Ter vergemakkelijking mijner orienteering teekende ik toen het kaartje van den Regent op schaal in de topografische kaart in.

Bijna onmiddellijk troffen mij daarbij enkele zeer opvallende bijzonderheden, die tot aan het eind van mijn onderzoek mijn richtsnoer zijn geweest.

1e) Het centrum van de aldus verzamelde overblijfselen werd zonder eenigen twijfel gevormd door de Menak Djingga ruïne. Zou deze ruïne dan het centrum van den Kraton hebben gevormd en de daarbij gevonden, boven reeds beschreven resten, die eerst voor de overblijfselen der markt waren aangezien, de overblijfselen van den Dalem?

2e) Bij het inteekenen van een Noord-Zuid gerichten hoofdas en van een Oost-West gerichten dwarsas op Menak Djingga trof het mij, dat ongeveer 9000 M. benoorden het om den Menak Djingga gedacht Kratoncomplex een regelmatig door tegalans geflankeerd, bijna omsloten sawahveld op de stafkaart voorkwam. Kon dit sawahveld wellicht den Aloon-aloon hebben gevormd en de tegalans het bewoonde gedeelte?

3e) Ten Zuiden van dit sawahveld waren verdere tegalans aangegeven, die in samenwerking met kampoengterrein twee smalle strooken sawah overlieten, die, de een uit het Noorden, de andere uit het Noord-Oosten komend, bij het graf der Poetri Tempa, ten Noord-Oosten van den Segaraän samentroffen. Waren deze — blijkbaar lagere-strooken, samengenomen met dergelijke strooken, die mij van het rondom het graf der Poetri Tempa bekend waren, en waarvan de een een heel eind in Westelijke richting te vervolgen was, en de ander in Zuidelijke richting naar het terrein vóór Menak Djingga voerde, wellicht de overblijfselen van den in het gedicht genoemden V i e r s p r o n g? (Zang 8, strofe 2, regel 4). En was dan het hoog gelegen kampoeng vierkant, waarvan het op zoo markante wijze hoog gelegen graf „Koeboeran Pandjang" den Noord-Westhoek vormt, dan niet volmaakt centraal in den hoofdas gelegen op de wijze van een Mangoentoer? En zouden dus Viersprong en Manguntur toch twee wel te onderscheiden plaatsen zijn?

Dus dan was hier alvast een afwijking van Solo en Djokdja: de Noordelijke arm van den Viersprong, de Koningsweg liep dan niet volgens den hoofdas, maar op eenigen afstand westelijk daaraan parallel.

Ik had in deze veronderstellingen een werkhypothese, wellicht een handleiding, die hoop gaf. Naar aanleiding daarvan heb ik het emplacement van Majapahit verder onderzocht, de flauwste indices in aanmerking brengend. De resultaten van dit onderzoek heb ik in rood ingeteekend in de kaart „E m p l a c e m e n t v a n M a j a p a h i t", die een vergrooting is van de topografische kaart. Op deze vergrooting teekende ik de tranches in, welke op de op deze terreinen betrekking hebbende irrigatiekaart, waarvan op mijn verzoek door de Irrigatie Afdeeling Brantas een copie werd gemaakt, aantrof, met enkele correcties in details, die mij in deze kaart naar aanleiding eener waterpassing op het terrein Menak Djingga-, Viersprong-Segaraän foutief bleken. (Werk van den voortreffelijken opnemer der Oost-Java Stoomtram Maatschappij Soemardjo). Slechts op één ander punt ben ik verder belangrijk van de in deze kaart aangegeven tranches afgeweken, namelijk op de plaats van het verlengde beloop van den naar het Noord-Oosten gerichten arm van onzen Viersprong; deze arm stijgt eerst zeer geleidelijk en d a a l t dan weer, na een zeer smalle waterscheiding in Oostelijke op Noordoostelijke richting. De aldus ontstaande geul was in de tranches niet aangegeven, ze werden bij inteekening in mijn kaartje schetsmatig, op het oog gewijzigd.

Op de aldus verkregen gegevens baseerde ik een R e c o n s t r u c t i e s c h e t s van het stadsplan, daarbij veelal bij louter redeneering de lacunes aanvullend,

ten einde een voor het oog overzichtelijk geheel te krijgen; waarvan later elk onderdeel voor zich aan een eventueel op opgravingen gebaseerd nauwkeurig onderzoek van het stadsemplacement kan worden getoetst, en waarvan men wel moet begrijpen, dat zelfs indien mijn aannamen over het geheel juist blijken, de werkelijke stad wellicht evenveel van deze reconstructie-schets zal blijken te verschillen, als deze schets van de vroeger genoemde Voorschets afwijkt. Moge ze wat de hoofdzaken betreft juist blijken!

Genoemd onderzoek toch was allesbehalve eenvoudig. Kon het anders? De stad werd blijkens de geschiedenis verlaten, verwoest, blijkens onze aanwijzingen verplaatst. Op haar emplacement verrees in den loop der eeuwen een oerbosch. Haar voor het grootste gedeelte houten gebouwen zijn, voor zoover ze bij de verwoesting nog gespaard bleven, vergaan. De ommuringen van haar verschillende kampoengs en verblijven, die blijkens oude reliëfs naast de fondeeringen en de batoers der eigenlijke gebouwen het voornaamste permanent bestanddeel der bebouwingen moeten hebben gevormd, zullen in vele gevallen óf uit gedroogde kleisteen, al dan niet met baksteen ommanteling, of zelfs uit palisadeeringen hebben bestaan. In vele gevallen kan daarvan ook onder de gunstigste omstandigheden nauwelijks een spoor overzijn.

Zoowel direct na hare verlating als gedurende eeuwen en eeuwen later heeft men van hare fundeeringsresten gerampast wat eraan te rampassen was: een nieuwe stad eerst, en later geheele suikerfabrieken zijn van hare resten gebouwd. Haar puin is vermalen tot Roode Cement, en waar eerst haar wegen, pleinen en gebouwcomplexen stonden, haar omwallingen, daar heeft sedert bijkans een eeuw de suikercultuur den bodem diep omgewerkt, alle hinderlijke baksteen en puin, voor zoover het niet bruikbaar was, uit den bodem verwijderend en op hoopen gooiend op de plaatsen, waar er toch de meeste hinder van werd ondervonden: op de oude fundeeringen-zelf, een gelukkige omstandigheid voor wie het naspeuringswerk zal moeten doen.

Dit proces is allerminst afgeloopen. Ik zag de bevolking steenen uit den bodem opgraven tot meer dan een meter diep. Kan ik het derhalve niet eens zijn met Verbeek waar hij zegt, dat er van de stad op onbeteekenende kleinigheden na niet veel minder over is, dan in den tijd van Wardenaar, anderzijds ben ik overtuigd, dat de sedert dien tijd nieuw ontstane lacunes wél de moeilijkheden zullen vergrooten wat de reconstructie der details betreft, maar niet wat die der hoofdtrekken aangaat. Deze is m.i. ook nu nog met wetenschappelijke zekerheid vast te stellen, mits men er niet te lang meer mede talmt, met een grondige naspeuring der verzamelde gegevens door blootlegging het onderzoek voortzet op de plaatsen, waarvan ik reeds bij mijn vluchtige, meestal slechts op Zaterdag avonden en Zondagen mogelijke bezoeken kon nagaan, dat een onderzoek van genoemden aard de moeite waard zou zijn. Ook de kaarteering dient te worden herzien, voor zoover de inteekening der op het terrein aanwezige indices betreft; ik was bij mijn bezoeken meestal alleen, en had te meten met een eenvoudige boussole op den basis van enkele uit de kaart tusschen enkele goed zichtbare punten globaal af te leiden afstanden.

Of men bij dit nader onderzoek nog belangrijke vondsten zal doen? De mogelijkheid van het vinden van „begraven schatten" is natuurlijk niet buiten gesloten. Ik kan daaromtrent echter — gelet op alle wederwaardigheden die de stad doormaakte — niet dan in de hoogste mate sceptisch gestemd zijn. Zeer belangrijke bouwwerkresten zijn zoodanig genivelleerd, dat het wel schijnt of groote massa's schatgravers hier jaren en jaren lang aan den arbeid zijn geweest. Een voorstel tot een nader onderzoek als bovenbedoeld behoeft men echter allerminst door een dergelijke verwachting te motiveeren. Het ontleent m.i. zijn reden van bestaan dubbel en dwars aan het belang, dat een goed inzicht in de gestalte der stad, niet het minst door het mogelijk worden eener vergelijking met de latere Mohammedaansch-Javaansche steden voor de geschiedvorsching zou beteekenen. Ik heb in mijn studie omtrent „Javaansche Architectuur" reeds gelegenheid gehad op enkele zulker punten van verschil de aandacht te laten vallen. De onomstootelijke vaststelling en het in teekening brengen van voor de geschiedvorsching belangrijke onderdeelen zal het doel van een dergelijk onderzoek moeten zijn. Wij zullen zien, dat juist in het geval van Majapahit, van welke stad en uit welken tijd zooveel bekend is, enkele gespaarde gegevens voldoende zullen zijn om op bepaalde punten een zeer scherp en reëel licht te werpen.

Daarnaast zal het ongetwijfeld mogelijk zijn, indien men ten minste niet te krap in de geldmiddelen hoeft te zitten, om van de bestaande ruïnes belangrijk meer aan het licht te brengen, dan thans te zien valt, en ook enkele andere, wellicht waardevolle onderdeelen aan het licht te brengen, die tot nu toe bedolven zijn geweest. Daarmede zal het onderzoek reeds haar werk geleverd hebben: men moet niet meer verwachten. Kan verder hoogstens een behoud voor verder verval van enkele voor het nageslacht belangwekkende onderdeelen, die de hoofdtrekken der stad vaststellen van belang zijn, aan eene restauratie, zelfs aan een behoud van zoovele andere onderdeelen, waarvan het onderzoek in het verband van bovengenoemd program van waarde zal zijn, doch die als vondst op zichzelf niets beteekenen, behoeft en kan niet worden gedacht. Moge dan ook het nageslacht teren op de overblijfselen van deze belangrijke stad, die reeds zoovele geslachten van materiaal voorzag. Mogen hare resten echter toch zoodanig kunnen worden gecompleteerd, dat zij een stil en grootsch getuigenis blijven vormen van een tijd, die — aan het eind van den Hindoeschen invloed op Java — voor het Javaansche volk zonder eenigen twijfel het meest glansrijke tijdperk zijner geschiedenis inhoudt.

In de navolgende behandeling der reconstructie wordt de Nāgarakṛtāgama op den voet gevolgd, terwijl daarbij telkens gelegenheid zal zijn om aan te geven, welke indices uit het terrein te vinden waren voor de betrekkelijke onderdeelen der reconstructieschets, en welke beteekenis elk onderdeel kan hebben gehad in het verband van den aanleg der geheele stad, en in het verband van hare geschiedenis en haar bloei.

V.
DE RECONSTRUCTIE VAN HET STADSPLAN
VOLGENS DE
NĀGARAKṚTĀGAMA.

Zang 8. Strofe 1.

Regel 1: WIJ ZULLEN 'T VOORKOMEN BESCHRIJVEN VAN AL DE WONDEREN (DER HOOFDSTAD): DE RINGMUUR VAN ROODEN BAKSTEEN, DIK EN HOOG.

Waar heeft deze ringmuur geloopen? Om de geheele stad, zooals bij eene Middeleeuwsch-Europeesche stad het geval zou zijn? Of alleen om een stadskern, die hoogstens omvatten zou den Kraton, den Aloon-aloon en wellicht enkele voorname verblijven en smalle strooken daaromheen, zooals de aanleg is van Solo en Djokdja?

De Oud-Regent van Modjokerto meent een ringmuur te moeten aannemen, die de geheele stad omsloten heeft en grondt deze aanname op talrijke vondsten van muurresten, waartusschen door hem verbindingslijnen getrokken zijn, om de ontbrekende gedeelten aan te vullen. Maar de door hem geteekende muurresten zijn de eenige niet. Op meerdere plaatsen, vooral in het Zuid-Oostelijk deel der stad loopen meerdere muurresten parallel. Ook loopen meerdere der in den geteekenden ringmuur voorkomende brokstukken met hun steenverband niet met beslistheid in de richting van het geteekende. Toch kan de vondst der brokstukken niet worden ontkend.

In de Oost-Javasche tempelreliefs vinden wij een goede verklaring voor het voorkomen van al deze brokstukken. Daarvan zijn er een heele serie afkomstig van Trawoelan, dus van Majapahit zelf. Zoowel waar deze reliefs voorstellingen van het platteland als van dichter aaneengebouwde nederzettingen afbeelden, vinden wij elk verblijf, elke kampoeng, meestal elk voor zich, ook waar zij vlak naast elkaar staan, door zwaar muurwerk, omwallingen dan wel palisadeeringen omperkt, en slechts bij uitzondering vinden wij bij den overgang eener dichter bebouwing naar het platte land een meerdere complexen omsluitend muurwerk. Wordt dan de kans op mistasten niet zeer groot, indien men onder het groote aantal muurresten van Majapahit beslist één aaneengeschakelde reeks als uiterste stadswal wil beschouwd zien?

De beschrijving in het gedicht vermeldt den stadswal vóór dat de dichter ons langs een Westelijken toegang den Aloon-aloon doet betreden. Dan volgt een beschrijving van Aloon-aloon, Markt (waarvan het niet eens zeker is of ze binnen of buiten de Hoofdpoort stond), het Voorterrein voor den Kraton dat, met den Manguntur in het midden: een Cultuswijk ten Oosten en een Voorplein ten Westen daarvan, de Zuidelijke afsluiting van den Aloon-aloon vormde, en vervolgens den eigenlijken Dalem. Daarna — in Zang 12 — wordt de omgeving „langs de zijden der stad" beschreven, en al moge dan de dichter daarna weer enkele verblijven vermelden, die weer binnen de ommuring schijnen te hebben gelegen, zoodat het niet zeker schijnt

welk rayon precies ommuurd werd met den algemeenen stadsmuur en zelfs voor een veronderstelling van muurwerk in twee linies plaats is, dit doet aan het uitgesproken beginsel niets ter zake. Daarin juist is m.i. zeer weinig verschil met Solo en Djokdja te bekennen.

Ik zou ook voor muurwerken van aldus beperkten omvang niet met alle stelligheid een bepaald beloop durven aangegeven. Er is te veel vernield. En de aaneengesloten reeksen goede baksteenen, die de ringmuur moet hebben opgeleverd, zullen wel in de eerste plaats in de aandacht van allen, die dit materiaal gebruiken konden — volstrekt niet alleen, zelfs m.i. niet voornamelijk suikerfabrikanten — gevallen zijn. Het wil mij echter voorkomen, dat het stadsemplacement aanwijzingen bevat, die de mogelijkheid openen, dat er ringmuren zijn geweest in twee duidelijk te onderscheiden linies. Het loont de moeite om deze linies hierbij even te bespreken, al loopen wij daarbij wellicht wat veel op het gedicht vooruit, omdat ik daarbij als vanzelf in de gelegenheid kom om een indruk te geven van de beteekenis der stad.

De eerste linie dan zal vermoedelijk in de eerste plaats in een rechte lijn van af de Oostzijde van den Segaraän Noordwaarts te vervolgen zijn, verder langs de Noordzijde van den Aloon-aloon Oostwaarts, met een uitbouw in Noordelijke richting in het midden, waardoor dus aan de zijden van dit gedeelte twee inspringende hoeken gevormd worden, waarvan later nog sprake zal zijn; voorts langs den Oostrand van den Aloon-aloon Zuidwaarts, met rechthoekige uitbreiding Oostwaarts om het Cultuscomplex heen, om daarmede aan te sluiten aan den grooten rechthoek van den Kraton, die op zichzelf ommuurd zal zijn geweest, en die met de Westzijde weer tegen den Segaraän aansluit.

Daarbij dient intusschen de opmerking te worden gemaakt, dat het eerstgenoemde stuk: dat, van den Segaraän af Noordwaarts, op meerdere plaatsen dubbele restanten vertoont, zoodat men hier ook aan restanten eener ondergrondsche waterleiding zou kunnen denken. Te meer aandacht dienen wij aan deze mogelijkheid te wijden, omdat het bekend is, dat de Oost-Java Stoomtram, die hier langs den grooten weg het emplacement van Majapahit doorloopt, ongeveer in deze buurt een ondergrondsche leiding uit den Hindoetijd moet kruisen.

De tweede linie zou zijn een lijn, die ten zuiden van den Kraton den aldaar ingeschetsten Kadharmmādhyakṣan omsloot, verder op eenigen afstand Westelijk parallel aan den Segaraän naar het Noorden loopend, wellicht om de lichte verhevenheid, waarbij ik „Sagala"? inschreef, heen, weer Noordwaarts en voorbij het Westelijk van de Hoofdpoort gelegen hooge terrein met Chineesche graven weer Westwaarts geloopen kan hebben om, de terreinen „Wengker" en „Matahun" omsluitend, weer zuidwaarts te loopen en bij het Cultuscomplex bij de „eerste" linie aan te sluiten, nadat benoorden dit complex een Oostelijke uitgang van de pura is vrijgelaten. Naar dezen Oostelijken uitgang, die in het terrein zeer duidelijk geteekend is, voerde de Noord-Oostwaarts gerichte arm van onzen viersprong. Het is duidelijk, dat in dit verdedigingsstelsel het Cultuscomplex en de Kadharm-

mādhyakṣan, wellicht ook het verondersteld „Sagala" de beteekenis van vooruitgeschoven bolwerken hebben gehad.

Omtrent de tweede linie kreeg ik zoo weinig zekerheid, dat ik haar niet beslist afgeteekend op de reconstructieschets dorst aan te geven, ten minste voor zoover het Noordelijk gedeelte betreft. Het Zuidelijk gedeelte zullen wij nog nader leeren kennen. Ook bij het Cultuscomplex en in het Zuid-Westelijk gedeelte der tweede linie vindt men aanwijzingen, die aan waterleidingen doen denken, waarvan de beteekenis verder op nog blijken zal. Van de afmetingen krijgt men een indruk door de uiterste maten van den Aloon-aloon, n.l. 550 × 900 Meter (globaal).

Eer ik van deze ommuringskwestie afstap dient nog de aandacht gevestigd te worden op den merkwaardigen loop, dien de stadswal volgens de schetsen van den Oud-Regent van Modjokerto gehad zou hebben bij de in het uiterste Noord-Westen staande Tjandi Brahoe. Zou deze tjandi opzettelijk buiten de muren gehouden zijn, en de Oostelijk daarvan voorkomende trits de tjandi's Gentong, Tengah en Gedong niet, Tjandi Moeteran weer wel? Toch heeft de Regent dit gedeelte van zijn wal niet geheel uit de lucht gegrepen. Het wil mij voorkomen, dat het zeer de moeite zou loonen om dit gedeelte der stad nauwkeurig te onderzoeken, vooral omdat het ons treft dat Moeteran juist Noordelijk van Brahoe, genoemde trits juist Oostelijk ligt, terwijl ook Zuidelijk en Westelijk van dien tempel ongeveer op denzelfden afstand in de topografische kaart „tegalans" ingeteekend zijn. Genoemde bijtempels immers zijn ons alleen bij overlevering, zij het met zekerheid bekend. Hun emplacementen zijn ook in werkelijkheid niet van verhoogde tegalans te onderscheiden, die hier als waren het eilandjes — te midden der suikerrietvelden of sawahs — voorkomen. Hebben wij hier met een uitgebreider tempelcomplex te doen dan bij een oppervlakkig bezoek te vermoeden valt, met bijtempels in de vier windstreken en den hoogen Brahoe als centrum? Wij zullen later zien, dat er alle reden was, waarom juist aan de Oostzijde een uitgebreider complexje bijtempels opgericht kan zijn. Teekenen wij om een dergelijk tempelcomplex nu eens globaal naar Javaanschen trant een ringmuur, waarin de binnentempel afzonderlijk ommuurd is en denken wij ons die ommuring en die tempels verwoest, gedeeltelijk gesloopt, berampast en door banjirs verder vernietigd. Hoe licht zal men dan „muurresten verbindende" tot een oplossing komen als de Oud-Regent schetste? Mijn schets heeft men dan ook alleen te beschouwen als aantoonende de mogelijkheid, dat een het geheele stadscomplex omsluitende omwalling, ook al bouwt men die op nog zooveel muurresten, niet als eenige oplossing behoeft te worden aanvaard. Met ditzelfde doel teekende ik — men bedenke wel: soms geheel op den gis — in de reconstructieschets verschillende omwalde verblijven in. Eerst indien door ontgravingen aangetoond wordt, dat men overal op de aangegeven vindplaatsen met muurwerk van hetzelfde type, dan wel van overeenkomstigen, zeer zwaren aanleg te doen heeft, zou het bestaan van een stadswal in onzen Europeesch-Middeleeuwschen zin aangenomen moeten worden.

Men begrijpe mij wel: ik wil de laatste zijn om het werk van den sympathieken grijsaard af te breken. Door zijn onderzoek vestigde hij de aandacht op zeer vele der belangrijkste punten. Ging hij van een veronderstelling uit, die wellicht niet geheel juist zal blijken, zijn werk was ernstig, en in zoover zeker nauwkeurig, dat het op meerdere punten — zooals wellicht ook hier bij Brahoe — aanleiding zal zijn voor een vernieuwde beschouwing. Ik heb bij mijn onderzoek zeer veel aan zijne aanwijzingen gehad.

Regel 2. (I): DE INGANG VAN DE STAD AAN DEN WESTKANT HEEFT VOOR ZICH 'T PLEIN BINNEN EEN DIEP WATER EROMHEEN.

(II): DE INGANG VAN DE STAD AAN DEN WESTKANT HEEFT VOOR ZICH EEN GROOT PLEIN. IN 'T MIDDEN LOOPENDE OM EEN DIEP WATER.

Tekst: KULWAN DIK PHRAWAKTRA (voor: DHIDWURA °) MANGHARĔPAKĔN LĔBUH AGĔNG I TĔNGAH WAY EDRAN ADALĔM.

De tweede vertaling werd door Kern gegeven naar aanleiding van Verbeek's opstel over de oudheden van Majapahit, waarvan de Segaraän zulk een belangrijk onderdeel vormt. De moeilijkheden, waartoe deze veronderstelling aanleiding geeft, leerden wij reeds kennen. Poerbatjaraka acht een dergelijk plein met een grooten vijver in het midden voor Java onbestaanbaar. Indien mijn reconstructie der stad in beginsel juist is, dan is er voor de tweede vertaling ook geen plaats.

Bij de eerste vertaling wordt door Kern de gedachtengang aldus uitgedrukt:

DE RINGMUUR, ENZ., AAN WELKS WESTELIJKEN INGANG BINNENKOMENDE MEN EEN PLEIN VOOR ZICH ZIET, IS OMGEVEN DOOR EEN DIEPE GRACHT.

Indien men de vertalingen en den uitleg vergelijkt met de emplacementskaart en de reconstructieschets, moet het treffen, dat juist in den Noord-Westhoek van den Aloon-aloon, dus vermoedelijk dicht bij de plaats waar de westelijke ingang tot de pura verondersteld kan worden, (de op de reconstructieschets voor dien toegang gegeven ligging is niet meer dan een gissing), dat in dien Noord-Westhoek dus de tranches een merkwaardigen loop beschrijven. Terwijl de normale loop van de 39 meter tranche buiten het vroeger reeds vermeld complex Chineesche graven loopt, zien wij een smalle 39 meter strook bezuiden en beoosten dit verhoogd terrein naar binnen springen. Kan dit — geheel verflauwd — het restant zijn van een singelgracht? Liep die gracht dan uitsluitend om dien Noord-Westhoek? Ik zal trachten deze vragen te beantwoorden.

Hierboven, bij 8, 1, 1. maakte ik de opmerking, dat de resten, die aan overblijfselen van een ringmuur deden denken, op meerdere plaatsen van hun veronder-

steld beloop tevens de gedachte wekten aan verouderde waterleidingen, in welke veronderstelling ik werd bevestigd door inlichtingen van de zijde der O.J.S.

Enkele bijzonderheden dienen hier ter plaatse te worden vermeld, om te doen zien, dat ook op andere, hooger gelegen plaatsen dan juist hier in het Noord-Westen werkelijke, d.i. waterhoudende singelgrachten in ieder geval mogelijk zijn geweest.

De door de bemoeïngen van den Oud-Regent van Modjokerto aan den dag gebrachte badplaats, de z.g. Tjandi Tikoes, dankt zijn bestaan aan een plaatselijk voorkomend aanzienlijk hoogteverschil tusschen een Zuid-Oostelijk daarvan gelegen rawah en de lager gelegen bedding der kali Batapaloeng.

Dit hoogteverschil is niet natuurlijk: het is te danken aan een in een dalengte aangebrachten stuwdam, die van af den tjandi Tikoes naar het Noorden loopt.

Het feit van het bestaan dezer badplaats en de wijze, waarop deze rawah reeds verslibd is, maakt het m.i. zeker, dat men hier met een reusachtigen wadoek uit Majapahitschen tijd te doen heeft, die naast andere bestemmingen ook wel zal hebben gediend om de stad Majapahit van natte grachten en van spoelwater te voorzien. Men damde de rivier af, en moet die in de richting Noord ten Westen, achter het Wringin-Lawangcomplex om hebben afgeleid. Thans werkt deze omlegging vermoedelijk niet meer zoo effectief als vroeger en bovendien wordt het water zoo volledig voor irrigatiedoeleinden benut, dat van een eenigszins grootere leiding, die den naam van rivier zou kunnen dragen in deze omgelegde richting nauwelijks sprake meer is. Indices op het terrein wijzen echter m.i. uit, dat dit vroeger anders het geval was en ouden van dagen in Djati-Pasar aan den grooten weg weten nog te vertellen van den tijd van het oerbosch, den tijd van voor den aanleg der nieuwe landwegen, toen een tocht naar Tjandi Lima en Dinaja gemakkelijker ging per prauw dan te voet. Wij zullen zien, dat dit feit bij de verklaring van enkele oogenschijnlijke moeilijkheden uit het gedicht een oplossing aan de hand doet, en bovendien op enkele geschiedkundige feiten een nieuw licht werpt. In ieder geval weten wij alvast, dat de geheele Oostzijde der stad begrensd werd door een (geheel?) kunstmatige rivier, die, ten minste in zijn bovenloop, hoog gelegen was, en van waar men dus water brengen kon naar bijna elk punt, waar men het in de stad of eromheen noodig mag hebben geacht. Ook het Oostelijk gedeelte van den Aloon-aloon kan dus omgeven zijn geweest door waterhoudende singelgrachten, die — eventueel in panden verdeeld — niet alle van gelijk niveau behoeven te zijn geweest. Hetzelfde geldt voor het Zuidelijk gedeelte der stad, ja zelfs voor het verre Zuid-Westen.

De ontdekking van Tjandi Tikoes moge derhalve niet het uitgangspunt vormen voor de ontdekking eener geheel bedolven stad, voor een Javaansch Pompeï, het is niet onwaarschijnlijk, dat diep gelegen en derhalve vermoedelijk tamelijk wel bewaarde leidingen van af dit punt naar verschillende gedeelten van de stad hebben gevoerd, en dat derhalve Tjandi Tikoes het uitgangspunt kan worden voor een op de meest exacte gegevens berustende identificatie der verschillende stadsgedeelten en hun onderlingen samenhang.

Juist het feit van dit tamelijk belangrijke waterwerk is voorloopig een der voornaamste steunpunten, zoo niet een bewijs, voor de hier behandelde hypothese omtrent de juiste ligging en uitgestrektheid der stad.

Regel 3: BRAHMASTHANA — (waringin-)BOOMEN. IEDER MET EEN BODHITERRAS AAN DEN VOET, RIJEN VORMENDE, DIE ALLE DICHT EN VAN VERSCHILLENDE HOOGTE ZIJN.

Men heeft hier te doen met de steriotiepe waringins op een Javaanschen Aloon-aloon. Van een regelmatig terugvinden der hier bedoelde terrassen kan echter weinig sprake zijn. Overstroomingen van af bovengenoemde rivier, het oerbosch en daarna de bodembewerking ten behoeve der suikercultuur hebben hier te grondig huis gehouden. Ettelijke stukken wal met veel puin zijn hier echter nog wel degelijk over. Oogenschijnlijk weinig verschillend van de aarden wallen, die men in elke sawah op niet al te vlak terrein vindt, en die hun ontstaan te danken hebben aan de noodzakelijkheid van het waterpas maken van het sawahveld (ik bedoel hier niet de terrasdijkjes, maar de hoopen, ook wel dammen, waar men zijn overtolligen grond bergt, met zijn bij het ploegen hinderlijke steenen) zijn zij zoo regelmatig van beloop en hier en daar symetrisch, dat zij wel degelijk restanten kunnen vormen van de oude grondkeeringen of wallen, die wellicht ten deele uit gedroogde klei bestonden. Wij zullen verderop zien, hoe van enkele zulker dammen geconstateerd kon worden, dat zij op de plaats ontstonden van zeer zwaar muurwerk.

Regel 4: DAAR ZIJN GEPOSTEERD DE BEAMBTEN, DIE ONAFGEBROKEN OM BEURTEN WAKEN VOOR HET POLICIETOEZICHT OP DEN PASEBAN.

Deze zinsnede is alleen van belang voor mijn reconstructie, omdat daarop bij de behandeling van den Paseban teruggekomen wordt.

Strofe 2.

Regel 1: TEN NOORDEN DE PRACHTIGE, WONDERFRAAIE HOOFDPOORT, WELKER IJZEREN DEUREN MET TALLOOZE FIGUREN VERSIERD ZIJN.

Waar deze Hoofdpoort gestaan heeft? Indien men mijne conclusie omtrent de ligging der stad als juist beschouwt, kan daaromtrent weinig twijfel bestaan. Het ligt immers voor de hand, dat de Koningsweg van af den Viersprong Noordwaarts voerende deze Hoofdpoort zal ontmoeten bij de kruising der Aloon-aloon omwalling, en wellicht was de overeenstemming met Solo en Djokdja wel een dus-

danige, dat men ook hier met een poortcomplex tusschen de eerste en de tweede ommuringslinie te doen heeft, waarin men zich dan ten minste in tegenstelling met Solo en Djokdja ten minste één poortdeur te denken heeft.

De Oostzijde van den Aloon-aloon maakt bij haar overgang naar de Noordzijde een inspringenden hoek, zooals zeer duidelijk aan de grens tusschen Tegalan en bevloeiveld te zien is. Deze inspringende hoek nu ziet men ongeveer symetrisch ten opzichte van den hoofdas aan de Westzijde herhaald. En omdat het terrein naar de Noord-Westzijde afdaalt, moet men hier dus te doen hebben met een op kunstmatige wijze verhoogde plaats. Ook de groote hoeveelheden baksteenpuin, vooral langs den rand regelmatiger voorkomend, wijzen in deze richting. Dit terras heeft — zooals vooral van de Noord-Westzijde te begrijpen is, indien daar een gracht geloopen heeft, — veel van zijn oorspronkelijken vorm verloren. Juist de inspringende hoek vindt men echter m.i. scherper afgeteekend dan op de topografische kaart is afgeteekend. Op eenigen afstand parallel aan de Oostzijde loopt een leidam, zoodat men wellicht in de tusschenruimte tusschen terras en dam den poortdoorgang heeft te zoeken. Dit alles is m.i. duidelijk genoeg, en door ontgraving zal men wellicht nog nauwkeurig de gestalte der poort kunnen vaststellen.

De door deze poort Noordwaarts voerende weg moet een zeer belangrijke geweest zijn. Wij vinden nog Kilometers en Kilometers verder Noordelijk langs desa's, waarvan er verscheidene reeds in Majapahitschen tijd bestonden, nog thans in gebruik zijnde stukken landweg telkens weer ongeveer ditzelfde tracée volgen. In deze richting ligt ook de vermoedelijke plaats van de in den Pararaton genoemde haven Canggu-Lor „aan een voormaligen rivierarm". Is deze arm dan niet de uitmonding van de (omgelegde) rivier van Majapahit, en was het bij die omlegging dan niet in de eerste plaats om die kunstmatige haven te doen, waarvan de stichtingsdatum wordt opgegeven? Is dit tevens de plaats, waar men bij het aanleggen eener belangrijke irrigatieleiding het groote aantal rechtop staande steenen palen gevonden heeft, dat den Oud-Regent van Modjokerto deed denken aan de fundeeringen van de tribunes, die voor den Bubat, het exercitieveld benoorden de stad beschreven zijn? (Zang 87). Moet men in die palen niet veeleer de plaatsen zien waar de lastdieren (Olifanten?) werden vastgelegd, die de van overzee aangevoerde waren naar de hoofdstad moesten voeren?

Het wil mij ook niet twijfelachtig voorkomen, dat deze verlengde Koningsweg de weg is, waarlangs de Chineesche troepen in 1214 çaka uit Majapahit naar hun te Canggu-Lor liggende schepen werden teruggejaagd. Wij hebben bovendien alle grond voor het vermoeden, dat hier te Canggu twee gedeelten van het Chineesche leger zich vereenigden, een gedeelte, dat van uit Toeban overland oprukte, en een ander gedeelte, dat den Brantas tot aan dit punt was opgevaren. Op dit punt wordt dan ook een vlotbrug beschreven, zoodat de weg, waarlangs de troepencontingenten zich vereenigden als een verlengde van den Koningsweg moet worden beschouwd, die wellicht doorliep tot Sedajoe toe (n.l. het oude Sedajoe aan de Noordkust?)

Door de ligging aan dezen weg van de markt — wij zullen haar plaats direct ten Noorden van de Hoofdpoort aan den weg aansluitend nog tamelijk nauwkeurig kunnen bepalen — krijgen wij een goeden kijk op de belangrijkheid der stad. Daarmede immers blijkt deze markt niet een gewone pasar te zijn, maar een markt voor den groothandel en het wil mij voorkomen, dat juist aan deze omstandigheid de opkomst, de grootheid en de macht van Majapahit te danken zijn geweest. Met welk een ander oog bezien wij dien tijd, indien wij ons hier dezen weg denken met zijn „zwaar verkeer" van zoo eigenaardig karakter. Het is bovendien zeer wel mogelijk, dat kleinere prauwen tot Majapahit konden doorvaren.

Wij zullen het eerste gedeelte van dien weg benoorden de Hoofdpoort nog uit geheel ander oogpunt leeren beschouwen.

Regel 2: NAAST DE OOSTZIJDE PRIJKT EEN HOOGE KOEPEL WAARVAN DE VLOER MET WIT (zgn.) DIAMANTCEMENT BELEGD IS.

Het emplacement voor dit gebouw meen ik te hebben terug gevonden in den Noord-Oosthoek van den Aloon-aloon. Een tegenwoordige landweg stijgt na Djatipasar verlaten te hebben iet of wat en komt na kruising van iets, dat machtig veel van een oude fundeering weg heeft op een soort veldje, waarvan nog de restanten eener oude omwalling over zijn, en in welks midden een — globaal vierkante — verhevenheid staat, die tot terp van onzen Panggung Aruhur kan hebben gediend. Dit gebouw stond dan centraal in den hoek tusschen de Oostzijde van den Aloon-aloon en den Zuidkant van meergenoemden „inspringenden hoek" op ongeveer gelijke afstanden van deze zijden verwijderd. Indien men het terrein tusschen het vorenomschreven Panggungemplacement en deze Aloon-aloon zijden op den keper beschouwt, ontdekt men daarin zeer flauwe, nog niet geheel uitgewischte terrasseeringen, die bij wijze van amphitheater ten minste aan die twee zijden, doch bijna zeker ook aan de Zuidzijde (zie den opmerkelijken loop der tranches op dit punt) om dit emplacement heen liepen.

Bij de bespreking der voorschetsen betoogde ik reeds, dat de wijze, waarop de op dit gebouw betrekking hebbende zinsnede in onzen tekst gesteld is, doet denken aan een aan alle zijden open gebouw, waarvan vooral de vloer de aandacht moest trekken. Ik heb dan ook in mijn studie over „Javaansche Architectuur" vermoedens geuit, dat indien al Majapahit een hanenklopbaan gehad heeft, dit gebouw in dezen Panggung Aruhur, in den Noord-Oosthoek van den Aloon-aloon gezocht dient te worden. Daarbij heb ik tevens een veronderstelling geopperd omtrent de reden die Prapañca gehad kan hebben om de bestemming van dit gebouw te verzwijgen. Indien men nu nagaat, dat op Bali de hanenklopbanen in de nabijheid der Pasars voorkomen lijkt mij de bestemming van den zooeven beschreven aanleg niet twijfelachtig meer. Dit gebouw heeft dan een zeer hoogen batoer (stoepterras) gehad,

waarop de hanengevechten op een wit diamantcementen vloer, binnen de omwalling door een elitegezelschap (loges) en daarbuiten op het amphitheater door een zeer groote volksmenigte konden worden gevolgd. De aanleg is er als geknipt voor.

Wie echter met hoog gespannen verwachtingen dit emplacement persoonlijk in oogenschouw gaat nemen, zal teleurgesteld thuis komen, en zich omtrent mijn fantasierijkdom zekere hartgrondig geuite termen laten ontvallen. Wat is er n.l. te zien?: een aardhoop, een vormeloos walletje niet eens in het vierkant omgaand, een paar mislukte boompjes, een paar pépinières voor sawahvelden (als men het treft) en een djagoengveld van merkwaardigen aanleg.

Men onderzoeke: ik gevoel mij van deze veronderstelling vrij zeker.

Stel er stónd een panggung op hoogen batur binnen een omwalling als geschetst en omringd door een amphitheater.

De pannen, zijn gerampast.

Het hout is vergaan.

De neuten hebben een nieuwe „betere" bestemming gevonden.

De vloer is verscherfd, wellicht als wegverharding gebezigd.

De keermuren van den batur? Men heeft er de baksteenen tot 1 M. diepte onder den bodem uitgehaald.

Idem idem de omwalling.

2 × idem de terrasseeringen.

....

Wat blijft er dan over?

Een aardhoop, met hier en daar een stuk puin.

Een vormeloos walletje,

en een djagoengveld van „merkwaardigen" aanleg.

Dit zijn de overblijfselen van een Majapahitschen hanenklopbaan uit reëele gegevens in abstracto afgeleid.

Dit zijn óok de overblijfselen, die men op het verondersteld emplacement van Majapahit bij de markt, „naast de Oostzijde van den Aloon-aloon" terug vindt.

Het is aan de hand van dergelijke aanwijzingen, dat het stadsplan van Majapahit moet worden gereconstrueerd. Indien men echter dergelijke gegevens, die op zoo typische wijze de beschrijving aanvullen, op alle beschreven plaatsen terug vindt, dan wordt onwillekeurig de gedachte opgewekt, dat men met zijn veronderstellingen de waarheid zeer dicht op de hielen zit.

Regel 3: VAN NOORD NAAR ZUID LIGT HET MARKTPLEIN, MET DICHT AANEENSTAANDE GEBOUWEN, UITERMATE LANG, ZEER WONDERSCHOON;

Zoo zien wij dan hoe de schrijver de Noordzijde van den Aloon-aloon behandelt. Eerst beschrijft hij de Hoofdpoort in den Noord-Westhoek, dan den Panggung Aruhur in den Noord-Oosthoek, en nu daartusschen in: de markt, die

van heel ver, van Noord naar Zuid daartusschen komt opdoemen. Ze was dus volgens de op het terrein verkregen indices centraal gelegen om den hoofdas: niet zooals in Solo en Djokdja, waar de Hoofdweg centraal ligt. Wij zullen nu trachten de grenzen van deze markt te bepalen, waarvoor wij een aanwijzing bezitten in zang 12, strofe 3.

Uit deze passage weten wij, dat er in Majapahit evenals in Solo en Djokdja een Pangeran Ngabehi Lor ing Pasar was, die ten Noorden van de markt woonde. Indien het gelukken mocht diens verblijf op het emplacement der stad terug te vinden, dan zouden wij behalve voor de breedte van den Pasar, waarvoor wij reeds een aanwijzing hebben in de breedte van het aan de Noordzijde uitgebouwd gedeelte van den Aloon-aloon, ook voor hare lengte een aanwijzing verkrijgen.

Op de plaats nu, waar de tegenwoordige Postweg den hoofdas van den Majapahitschen aanleg snijdt, wordt een verhoogd stuk gronds gevonden, dat plaatselijk uitgegraven is, vermoedelijk om baksteen te winnen. Hierdoor is muurwerk aan het licht gekomen, dat, voor zoover ik kon nagaan, een regelmatigen rechthoek gevormd heeft, symetrisch ten opzichte van den hoofdas gelegen. Het omsloten terrein kan het verblijf van genoemden hoogwaardigheidsbekleeder geweest zijn, of ten minste een gedeelte daarvan.

Brokken muur, aardhoopen, vervormingen van het terrein, het zijn alles op zich zelf zoo onbeteekenende dingen. Maar gezamenlijk, door hun regelmatige groepeering om den hoofdas, door hun terugvinden aan de hand van het gedicht vormen zij toch de elk voor zich onbeteekenende bouwsteenen van het groote bouwwerk: de reconstructie van het stadsplan. En alsof een extra bevestiging nog noodig ware: het op deze wijze afgebakende terrein ligt volop te midden der desa „Djati Pasar", in welke desa thans geen markt te bekennen is. De oorspronkelijke kampoengpaden dezer desa en de erfgrenzen loopen Noord-Zuid en Oost-West, behalve langs de Ooster grens, en allerminst in een richting, die de Postweg op zoo natuurlijke wijze zou hebben aangegeven. Dit gedeelte van den Postweg is dus ontwijfelbaar nieuw. Wij zullen later zien, dat wat het verder Noord-Oostwaarts gelegen deel betreft, de Postweg vermoedelijk een zeer oud tracée volgt. Is het misschien mogelijk, dat juist door den aanleg van dit gedeelte van den Postweg in den tijd van Daendels de aandacht weer op Majapahit gevestigd werd en dat Raffles slechts gegevens deed aanvullen, met welker verzameling men reeds eenigen tijd bezig was?

Het volgende kan wellicht het best ook op deze plaats worden behandeld. Volgens de beschrijving in zang 12, 4 moet ten Noord-Oosten van de markt het verblijf van Patih Gadja Mada, den Bismarck van Majapahit gelegen hebben. Wardenaar nu heeft de overlevering opgeteekend, dat de poort Wringin-Lawang de toegang tot dit verblijf heeft gevormd. De ligging van dit verblijf is ook inderdaad ten Noord-Oosten van de markt van bovenomschreven ligging. Bij de behandeling van het vooronderzoek melde ik reeds, dat de Oud-Regent van Modjokerto in een reeks bij deze poort gevonden terpen en wallen de markt meende te hebben teruggevonden

Zijn opnemers teekenden deze overblijfsels in een richting Noord-Zuid, zoodat er te meer aanleiding bestond voor deze veronderstelling. Deze gegevens echter gaven mij aanleiding om bedoelde grondstrook nauwkeurig te onderzoeken. Daarbij vond ik van Noord naar Zuid niets; van af Wringin-Lawang echter nagenoeg zuiver Oost de resten van een Middeleeuwsch verblijf in optima forma, met een zeer belangrijke omwalling, waarvan aan alle vier zijden nog belangrijke overblijfsels waren te vinden, en overigens met een put of vijvertje en met de overblijfselen der terpen van verschillende gebouwen. Hier is geen twijfel mogelijk: een stadspoort veronderstelt een aansluitenden weg, geen door een omwalling omsloten terreinstrook.

Ik ben echter in de gelegenheid om op dit Gadjah Mada verblijf een veel reëeler licht te werpen. In het Museum te Weltevreden komt een geheele serie bas-reliëfs voor, afkomstig uit Trawoelan, dus uit Majapahit-zelf. Zij stellen landschappen, nederzettingen en enkele voorname verblijven voor. Onder deze reliëfs troffen mij er twee aaneensluitende onmiddellijk door de groote gelijkenis van de daarop afgebeelde poort met Wringin-Lawang. Ook hier alvast daarachter een verblijf, geen weg. Hoe groot was echter mijn verrassing, toen ik plotseling tot het besef kwam, dat het achter deze poort afgebeeld verblijf tot in onderdeelen overeenkwam met de opname, die ik van het Gadjah Mada verblijf gemaakt, en op de teekening ingeschetst had: Een poort, die — niet in het midden van de korte zijde staande — toegang gaf tot een rechthoekig omwald terrein. Op het voorterrein binnen de poort links een terp — op het reliëf terzelfder plaatse een gebouw. Dit voorterrein wordt afgescheiden door een leiding in de werkelijkheid, door een muurwerk, waarvan de voet intusschen niet zichtbaar is, op het reliëf. Op het achterterrein, waarvan op het reliëf alleen het voorgedeelte zichtbaar is, staan afgebeeld: links een, rechts een, en in het midden twee gebouwen achter elkaar, welke situatie met die der poovere gebouwrestanten op het terrein nagenoeg volkomen overeenstemt. Slechts het voorste middengebouwtje, dat op een tjandi gelijkt, staat meer naar voren dan op mijn schets. Ook herinner ik mij niet hierin een emplacementje te hebben gezien voor een dergelijk belangrijk gebouw als dit hooge, steenen tjanditje moet hebben gevormd. Wellicht komt — bij nader onderzoek — nog wel meer aan het licht. Er is namelijk nog meer overeenkomst. De leiding, die het voorterrein afsluit, buigt vóór den Noorder zijmuur om naar het Westen om in den Noord-West hoek het terrein te verlaten. Op dit punt nu ziet men ook op het reliëf een leiding door de omwalling gevoerd. Alles wijst er op, dat wij hier met een wellicht uit het geheugen samengesteld conterfeitsel te doen hebben. Ook de omgeving klopt: rechts van het Gajamada verblijf zien wij op het reliëf een kampoeng afgebeeld, met schuin naar achter verloopende palisadeering; dit is de richting, die de Wringin-Lawang leiding nog thans bezit, en wij zagen reeds, dat langs de Oostgrens der desa Djati Pasar de erfgrenzen zoomede de desa grenszelf van de normale Noord-Zuid en Oost-West richtingen afwijken. Indien ik mij verder niet in de aansluiting der reliëfs vergis, die door mij gerangschikt werden, voordat ik daarin een meer directe afbeelding van bestaande stadsgedeelten zag, dan kan ook het links van het verblijf afgebeelde

met de werkelijkheid overeenstemmen. Wij zien daarop dan in een, wat de geaccidenteerdheid betreft, wel wat fantastisch landschap (welk een overeenstemming daarin met de landschap-afbeeldingen bij sommige Europeesche primitieven, ook waar het weergaven van bekende in nagenoeg vlak land gelegen steden betreft) in de eerste plaats het begin van den weg naar Japan, en de beide deelen van de desa Wringin-Lawang, die ook thans nog door akkertjes van elkaar gescheiden zijn. Dit reliëf zal ons nog verder van dienst zijn.

Welk een fraai beeld krijgen wij hier ten minste van een uiterst gedeelte der stad. Ook dringt de gedachte zich aan ons op, of niet ook de verdere reliëfs dezer serie-aanwijzingen kunnen geven voor haar uiterlijk. Tot nu toe heb ik niets anders kunnen vinden, echter was ik nog niet in de gelegenheid om ook de tweede helft van deze zelfde serie, die in het Museum te Modjokerto is ondergebracht, nader uit dit licht te beschouwen.

Regel 4, a: IEDERE MAAND CAITRA KOMT HET VERGADERDE HEIR DAAR (op de markt) RAAD HOUDEN;

Nadat mijn conjunctuur omtrent een te midden der markt als vergadergelegenheid gebruikte „Panggung Aruhur" zoo volkomen averechtsch gebleken is, zal ieder zich mijne nieuwsgierigheid kunnen begrijpen, of men te midden der markt wellicht nog een andere vergaderplaats bij een eventueel nader onderzoek zal afgeteekend vinden.

Intusschen zijn wij door de hierboven vermelde zinsnede van het gedicht in staat het hier behandelde Noordelijk kwartier zij het slechts met zekere waarschijnlijkheid te completeeren, niet alleen, maar omtrent haar belangrijkheid zeer gewichtige conclusies te trekken. Immers staan deze legervergaderingen in verband met de in de zangen 86 en 87 beschreven spelen op den Bubat. Wij lezen daar in zang 86:

Strofe 1, regel 2: ER IS TEN NOORDEN VAN DE STAD EEN VELD, BEKEND ONDER DEN NAAM VAN BUBAT;

regel 3: Z. MAJ. DE VORST GAAT TELKENS DAARHEEN, TERWIJL HIJ ALS VOERTUIG GEBRUIKT HONDEN EN LEEUWEN (SINGHA), DIE NIET MET ELKAAR HARMONIEEREN.

Hebben wij in de laatste zinsnede wellicht een aanwijzing te zien, dat er in de Hoofdpoort geen hooge drempel voorkwam, of ten minste geen trap-op-enafgang? Maar lezen wij verder:

Strofe 2, regel 1: EN BUBAT DOET ZICH VOOR ALS EEN WOESTE GROND, ZEER VLAK, NIET BEGROEID, RUIM.

regel 2: EEN HALVE KROÇA STREKT HET ZICH UIT OOSTWAARTS TOT AAN DEN KONINGSWEG; ....*a*)
regel 3: MEER DAN EEN HALVE KROÇA NOORDWAARTS TOT AAN DEN RAND DER RIVIER ....*b*)
regel 4: HET IS OMGEVEN DOOR HUIZEN EN OPTREKKEN VAN MANTRI'S IN MENIGTE GEGROEPEERD...*c*)

Strofe 3, regel 1: VERWONDERLIJK SCHOON STAAN DAAR TE MIDDEN HOOGE BOUWWERKEN;
regel 2: WAARVAN VELE ZUILEN MET BEELDWERK VERSIERD ZIJN EN MET GELEDINGEN DIE ER FRAAI UITZIEN.
regel 3: HET KONINKLIJK HOOFDKWARTIER IN DE NABIJHEID DAARVAN TEN WESTEN, GELIJK DE HOFBURG ....*d*)
regel 4: IS DE PLAATS WAARHEEN DE VORST ZICH BEGEEFT WANNEER DE MAAND CAITRA GEKOMEN IS, ALS WANNEER HIJ OP EEN PANGGUNG STIJGT......*e*)

Voorts in zang 87:

Strofe 1, regel 1: DE TRIBUNES STONDEN OP EEN RIJ NAAR HET NOORDEN, MET DE VOORZIJDE IN 'T WESTEN;
regel 2: AAN DE NOORD- EN ZUIDZIJDE WAREN DE KONING EN UITGELEZEN KṢATRIYA'S.
regel 3: DE HOOFDMANTRI'S EN DE DHARMMĀDHYAKSA ZATEN IN RANGORDE MET HET AANGEZICHT NAAR 'T OOSTEN GERICHT;
regel 4: HET DAARVOOR LIGGENDE IS ZEER RUIM, ZOODAT HET ZICH UITSTREKT OVER DE GEHEELE LENGTE VAN DEN GROOTEN WEG...............*f*)
[1]) (Noot van Kern:) OF ALUN-ALUN; VERG. ZANG 84, 6..(enz.).

Strofe 3, regel 1: NA DEN TERUGKEER VAN Z. MAJ. DEN VORST WAS BUBAT VERLATEN EN WERDEN DE TRIBUNES OPGERUIMD ....*g*)

Wij zien uit deze citaten, dat Bubat als feestterrein gebruikt werd in de maand Caitra *(e)*, de maand van onze leger vergaderingen op de markt. Het is ook zonder deze bevestiging duidelijk uit het te voren behandelde, dat daar, waar de

markt aan de eene zijde van den Koningsweg grensde, Bubat aan de andere zijde zich moet hebben uitgestrekt *(f)*. Als herkenningsteeken van den Bubat behoeven wij geen resten van de tribunes te zoeken, deze werden immers steeds opgeruimd *(g)*, wat wij te zoeken hebben, dat zijn de grenzen van dit veld, ten minste ongeveer, omdat nu eenmaal de in het gedicht aangegeven maat van een Kroça niet meer bekend is. Welke gegevens kunnen ons daarbij nu van dienst zijn?

Het eenige werkelijke houvast, dat wij bezitten, is de Koningsweg. Eenig houvast hebben wij verder aan de buitenste ommuring der stad, dus vermoedelijk de Noordzijde van meergenoemd complex Chineesche graven, als Zuidelijke grens van het veld. Indien wij slechts den Noordgrens van het veld konden bepalen, dan zouden wij ten minste in de gevonden lengtemaat *(b)* een maximum bezitten voor de breedte *(a)*. Waar liep de r i v i e r? *(b)*.

Indien het in de bespreking van vorige zinsnede bedoelde reliëf werkelijk het Gajamada d.i. het Wringin-Lawang verblijf voorstelt, en daaraan bestaat bij mij nauwelijks eenige twijfel meer, dan kwamen vroeger volgens het reliëf naast de reeds besproken, nog in den tegenwoordigen tijd tamelijk belangrijke leiding twee andere leidingen voor, die nog belangrijker schijnen dan deze. Kan dit de rest van de kunstmatige rivier van Majapahit zijn geweest of ten minste eenige harer vertakkingen? Deze moeten dan — altijd volgens het reliëf in Westelijke, of ten minste in West-Noordwestelijke richting verder geloopen hebben, en daarna volgens de algemeene helling van het terrein naar het Noorden. Wellicht voor wat een dezer leidingen betreft, van af de tamelijk diepe insnijding, die in de 35 Meter-tranche Noord-Westelijk van Djati Pasar voorkomt. Bezitten wij dan wellicht in deze veronderstelling een gegeven ter bepaling van de uitgestrektheid van „meer dan een halve Kroça" van den Bubat in Noordelijke richting?

Een iets kleiner afstand zou voor den Westgrens van Bubat opleveren de rand van de kampoeng Oostelijk van Moeteran, die blijkens de Irrigatiekaart „Dengoer desa Trawoelan" heet. Kan wellicht hier, juist tegenover het verblijf van den Pangeran „Lor ing Pasar" wellicht het Koninklijk Hoofdkwartier gestaan hebben? (∂).

Het wil mij voorkomen, dat er nog een toevallige (?) coïncidentie is, die doet vermoeden, dat deze plaats- en groottebepaling voor het veld zoo gek nog niet is. De weg, die langs of door de in een lange strook Westelijk van den Kraton voorkomende M a n t r i -, Punggawa- en Kṣatriyawijken en langs die der verwanten van Z. M. den Souverein (zie zang 12, 1.) naar het Noorden liep, en die in het zuidelijk gedeelte der stad, waar het terrein minder vlak is dan in het Noorden, nog zeer goed te vervolgen is, zou — in Noordelijke richting verlengd — aan de gereconstrueerde Westzijde van Bubat uitkomen. Moet het dan als bloot toeval beschouwd worden, dat juist M a n t r i verblijven en optrekken het veld omringen? (c).

In ons gedicht als ook in den Pararaton wordt enkele keeren melding gemaakt van een Bubat tempel, als bijzetplaats van enkele vorsten. Bij de beschrijving van den Bubat vindt men er echter met geen woord van melding gemaakt. Doet dit niet

denken aan de Brahoe tempel groep, waarvan het — aannemende, dat onze schets naar iets lijkt — toch zeer plausibel is, dat die naar een zoo belangrijk, hier gelegen veld kan zijn genoemd, terwijl ze toch, wegens haar teruggeschoven ligging, niet in aanmerking kwam om bij de beschrijving van het veld en de daarop georganiseerde feesten te worden vermeld?

Thans resumeerende meen ik hiermede met zekere waarschijnlijkheid alle beschreven geledingen van het Noordelijk deel der stad zoo wat ligging als wat afmetingen betreft te hebben teruggevonden: een nader onderzoek zal zekerheid moeten geven op eventueel nog aan twijfel onderhevige punten. Ook ten aanzien der afmetingen van het Bubatveld geldt dit, aangezien het zeer wel mogelijk is, dat men de oude rivierbedding(en) terug zal vinden. Enkele aardhoopen benoorden Djatipasar, die wellicht dijkrestanten kunnen blijken, en zooals er ook ten Oosten van Djati Pasar voorkomen, zouden van zulk een onderzoek wellicht het uitgangspunt kunnen vormen.

Na den terugkeer van Z. Maj. den Vorst — lezen wij — was Bubat verlaten. Had men werkelijk buiten de feestelijke gelegenheden geen emplooi voor dit terrein? De dichter schijnt zeer weinig oog te hebben gehad voor wat niet hoog, verheven en staatsierijk is. Noch bij de beschrijving van den Pasar, noch later, wanneer hij bij de beschrijving van „de omgeving" weer op dit terrein terugkomt, geeft hij ook maar een vermelding van de wijken, kampoengs of andere verblijven van het volk, of zelfs van de kooplieden kaste, die hier toch ook gewoond moeten hebben. Ligt het nu wat dit veld betreft niet voor de hand, dat het door den koophandel gebruikt zal zijn voor de stalling van olifanten- en andere lastdier karavanen, die de waren van Canggu-Lor naar de stad moeten hebben gebracht?

Opmerkelijk die feesten en die staatsie juist hier in de koopmansbuurt. Geen vorige Hindoe-Javaansche residentie kan m.i. de beteekenis gehad, de levendigheid gekend hebben, die Majapahit als handelsstad moet hebben verkregen. Gesticht met behulp van Madoereezen, door een nazaat van den self-made Ken Angrok, zien wij ook in deze typische beteekenis, die de stad groot maakte een verder naar voren komend Inlandsch element, in een tijd, dat de Hindoebeschaving op Java in decadentie begon te geraken. Zoo werd het een tijd van ware grootheid en ondernemingsgeest, ook een militaire tijd echter, waarin de vloot, die den geheelen Archipel onderwierp een belangrijke rol gespeeld zal hebben.

Wij kunnen ons de drukte in deze Noordelijke wijken ten tijde van terugkeerende expedities indenken. Geenszins echter, dat op de „legervergaderingen" uitsluitend de zoetsappig vermanende redevoeringen gehouden zullen zijn, die wij uit de Nāgarakṛtāgama kennen. Hier was m.i. de plaats, waar de invloedrijke kooplieden gewonnen werden voor de groote expedities van Gajahmada. Hier was ook de plaats, waar de tallooze intriges en samenzweringen gesmeed moeten zijn, waaraan echter gedurende de twee eeuwen van den Majapahitschen tijd feilloos op het juiste moment den kop werd ingedrukt.

Twee opmerkingen nog eer wij dit stadsgedeelte verlaten. Ten eerste de noot van Kern bij de aangehaalde verzen omtrent Bubat, waarmede hij in overeenstemming met zang 84, 6 schijnt te willen zeggen, dat in de woorden Rajamargga van 86, 2, 2 en Lebuh ageng van 87, 1, 4 in stede van de Koningsweg ook de Aloon-aloon bedoeld kan zijn. Na de beschrijving van de Vorstelijke Stoet, die uittoog om als in processie de stad rond te gaan, leest men in 84, 6:

AAN DEN RAND DER HOOFDSTRAAT (OF ALUN-ALUN) STONDEN OP EEN RIJ WAGENS ALS TRIBUNEN INGERICHT.

Ik kan de moeilijkheid niet beoordeelen. Wellicht is het bij de beoordeeling dezer kwestie van eenig belang te weten, dat ik op het terrein aanwijzingen kreeg, dat de tusschen Bubat en Pasar loopende weg in zijn Zuidelijk gedeelte door een geul van ongeveer 45 M. breedte in den Aloon-aloon is afgeteekend, en dat deze weg na een viersprong met wegen van ongeveer 30 M. breedte tusschen een Manguntur links en een Buitenplein rechts doorgeloopen heeft tot binnen de Kraton ommuring. Indien niet de hoofdgedachte van de reconstructieschets onhoudbaar blijkt, dan kan omtrent juist déze details n.m.b.i. weinig twijfel bestaan.

In de tweede plaats wilde ik de aandacht vestigen op het woord Trawoelan, de naam der desa, die een zoo belangrijk gedeelte van het stadsemplacement van Majapahit beslaat. Wat de oorsprong van dit woord Woelan in zoovele Majapahitsche namen kan zijn, ik zal het niet wagen ernaar te gissen. Wellicht geeft Zang 12 strofe 6 een aanknoopingspunt? Is echter het woord Trawoelan afgeleid van Tjitra Woelan, zooals de babads en de Serat Kaṇḍa willen doen gelooven? Blijkens de irrigatiekaart komt de naam Trawoelan telkens terug in een lange, smalle, van Zuid naar Noord gerichte strook, beginnend in het „Trawoelan" westelijk der desa Pelem, dus in het Westelijk deel van het Dharmmādhyakṣacomplex gelegen, over het „Trawoelan", Westelijk van het Aloon-aloonemplacement aan den Postweg, tot het Dengoer Desa Trawoelan, dat wij ten Westen van den Bubat leerden kennen.

Voor Patih Gajamada, of ten minste voor personen, die met hem vereenzelvigd worden, vinden wij den naam Lajang Setra Kumitir. Wordt hier wellicht gedoeld op het „vlakke veld van Kumitir", waarvan het naamgevende dorp geheel in 't Zuiden gelegen was, terwijl toch Gajahmada heel in 't Noorden woonde? Was wellicht van oudsher de grond hier bij de bevolking in lange, smalle, van Zuid naar Noord gerichte strooken ingedeeld, en dient men dan naast Setra Kumitir een „Setra Woelan" te onderscheiden? De in de Mohammedaansche geschriften vermelde namen zijn wellicht degene, die bij het lagere, het Inlandsche volk in zwang waren. Het schijnt mij niet onmogelijk toe, dat daaronder oudere voorkomen dan Prapañca vermeldt. Waar men nu aan de Oostelijk van de stad voorkomende vrije desa's Kumitir, Sima, en wellicht enkele andere wel een militaire beteekenis toeschrijft, doelt dit woord Setra dan wellicht in beide gevallen op een exercitieterrein?

Keeren wij thans tot den dichter terug.

Regel 46: TEN ZUIDEN IS EEN MOOIE VIERSPRONG.

Daarmede wendt de dichter zich naar het Zuiden. Waar de dichter voor tijdgenooten schreef, die alles wel kenden, wat hij in dichtvorm kleedt, heb ik gemeend eerst over het Noordelijk stadsdeel te moeten uitwijden, om U een indruk te geven van wat er in de gedachten en in het bewustzijn van den dichter aanwezig moet zijn geweest, toen hij zijn eenvoudige woorden met zoo groote voorliefde neerschreef. De dichter echter staat nog steeds op hetzelfde standpunt op den Alun-alun, waarvan hij nu de teekening voltooit. Wij weten nu echter, dat zijn woord Pasar, en zijn woord Groote Weg geen stuntelige snertzaken betreffen.

Het zou zeer de moeite waard zijn om zijn „Viersprong" aan een nauwkeurige naspeuring te onderwerpen. Alleen reeds de U bekende breedte afmetingen der wegen waarborgen een opzet, die ook in andere opzichten fraai en behoorlijk verzorgd zal zijn geweest. Zulk een onderzoek zal echter zeker niet eenvoudig zijn. De breede laag gelegen strooken werden toch — wie weet hoe lang reeds — voor Sawahbouw, voor afvoer van overtollig water, deels ook voor suikercultuur, zelfs als wadoek gebezigd. Er is echter een goede kans, dat de afkalvingen der hooge kanten den aanleg der weg encadreeringen bedekt, en aan het oog onttrokken heeft; en kleine, overschietende brokken kunnen bij de reconstructie van wegen tot belangrijke conclusies aanleiding geven. De afbeelding geeft den tegenwoordigen toestand van: den Koningsweg, den weg Noord-Oost, en den Noord-Westhoek van den Manguntur.

Met deze zinsnede stapt de dichter van den Aloon-aloon af om de voorstrook vóor den eigenlijken Kraton te gaan beschrijven: hij voert ons eerst naar den Siti Inggil.

Strofe 3.

Regel 1: RUIM IS DE MANGUNTUR MET AAN DE VIER WINDSTREKEN HET TOERNOOIVELD EN EEN OVERDEKTE KOEPEL IN HET MIDDEN.

Van den Manguntur is in het algemeen het hooge terras nog over. Ongeveer in het midden bereikt het een hoogte van zes meter boven den Viersprong. Op meerdere andere plaatsen, zooals aan de Noordzijde in den hoofdas, aan den Noord-Oosthoek en aan de Oostzijde is deze maat nog vijf meter, maar elders is veel afgespoeld en zijn de omtrekken verflauwd. Alleen op een punt is het muurwerk der grondkeeringen nog aan de oppervlakte te zien, namelijk aan den Noord-Westhoek bij den: „Koeboeran Pandjang". Elders hebben die grondkeeringen zich blijkbaar begeven, is de baksteen verbruikt, en vindt men een flauwen overgang naar het vlakke land, waarbij echter de aanleg der muurwerken — bedolven — nog wel

over zal zijn. Met genoemden hoek, waar dit muurwerk ook niet zoo gemakkelijk te zien is, als uitgangspunt, zal men echter in Zuidelijke en in Oostelijke richting het muurwerk kunnen vervolgen, dat — alleen — uitsluitsel zal kunnen geven omtrent de ligging van de hierna op en aan den Manguntur beschreven gebouwen. Van den Overdekten Koepel in het midden is niet veel over: juist waar de hoofdas het Mangunturcentrum kruist zijn echter nog wel puin en fundeeringsresten te zien: midden in de kampoeng. Een welkom aanknoopingspunt voor graafwerk.

Fraai is het overzicht, dat men van af dit terras op het omliggende land heeft, vooral gehad moet hebben, toen de stad, met haar boomgroepen, haar uitgestrekte pleinen en zeer breede wegen nog intact was, en toen de edelen en rijksgrooten in kleurige processies aangeschreden kwamen om hulde te brengen hunnen Vorst.

Regel 2: TEN NOORDEN DE AUDIENTIEZAAL, WAAR DE GELEERDEN EN KONINKLIJKE RAADSLIEDEN (MINISTERS) TE GADER ZITTEN.

Van deze Audientiezaal is bij een oppervlakkig bezoek niets terug te vinden. Kan het wellicht zijn, dat het verval van den Manguntur zoodanig in zijn werk is gegaan, dat de bevolking eerst de baksteen der bekleedingsmuren aantastte, dat daarna, waar grondkeering ontbrak, de grond naar beneden stortte, een natuurlijk talud opzoekend en genoemde audientiehal-fundeeringen meeslepend, dan wel bedelvend, indien deze hal wellicht tegen den voet van het terras aangebouwd was? De grondbewerking bij den akkerbouw zal voor de rest der wegvaging van alle resten gezorgd hebben.

Regel 3: TEN OOSTEN IS DE PLAATS WAAR DE ÇIWAIETISCHE EN BUDDHISTISCHE GEESTELIJKEN BIJ 'T DISPUTEEREN SPREKEN OVER DE LEER . . . . . enz.

Ook van dit gebouw is aan de oppervlakte weinig te vinden. Op een punt symetrisch tegenover den Westgrens van den Manguntur, dat naar alle zijden, behalve naar het Westen iet of wat domineert vinden wij wat meer puin in het veld dan elders, dat is alles. In ieder geval was de Oostgrens van den Manguntur heel wat minder scherp afgeteekend dan de Westgrens. Vindt dit eenerzijds zijn verklaring in het feit, dat de algemeene terreinhelling van uit Noord-West opwaarts naar Zuid-Oost gericht is, zoodat er reeds van nature aan de Oostzijde een minder scherpe overgang geweest kan zijn, anderzijds zullen de in de vierde strofe genoemde gebouwen van het Cultuscomplex ten minste met het Oostelijk Mangunturgebouw in innige relatie hebben gestaan. Daarbij dient men niet te vergeten, dat, indien

Majapahit dan werkelijk tijdens een Mohammedaansche revolutie werd verwoest, het juist de godsdienstig getinte gebouwen zullen zijn geweest, die het meest moesten ontgelden.

Nadat de dichter nog uitgewijd heeft over Godsdienstige ceremoniën, die elk jaar hier op den Manguntur gehouden moesten worden, voert hij ons Oostwaarts.

Strofe 4.

Regel 1: IN 'T OOSTEN BEVINDEN ZICH DE VUUROFFERPLAATSEN IN RIJEN DRIE AAN DRIE; IN 'T MIDDEN EEN HOOGE ÇIWAIETISCHE TEMPEL.

Ten Oosten van het Mangunturemplacement bevindt zich een door tamelijk regelmatige wallen omgeven Inlandsche begraafplaats met zeer hoog geboomte. Oppervlakkig is daaraan niets merkwaardigs te zien. De landweg, dien wij hiervoor bij den Panggung Aruhur reeds leerden kennen (8, 2, 2), en die nog niet zoo oud kan zijn, loopt juist door den Zuid-Westhoek van dezen rechthoek. Op de plaats nu, waar de Westelijke omwalling der begraafplaats den weg kruist ziet men door de volledig weggesleten wegverharding zwaar baksteenmuurwerk Zuidwaarts loopen, dat weer in den weg terug komt op de plaats waar deze door den Zuidelijken wal gekruist wordt. Hierdoor werd mijne opmerkzaamheid gewekt, en besloot ik het complex nader te bekijken. Ik had immers reeds de ondervinding opgedaan, dat ik, waar hier zooveel verwoest was, op alle kleinigheden te letten had. Binnen de begraafplaats kon ik in niets het emplacement van een Çiwaietischen tempel onderscheiden. Alleen naar den Zuidkant loopt het emplacement iets op. Die tempel kan echter reeds in den ouden tijd grondig vernield zijn, en overigens kan dit zeer goed een houtbouw geweest zijn. Langs de buitenzijde van het emplacement merkte ik echter verschillende wallen op, van het karakter van dien ringwal, die naar buiten uitstonden, en die regelmatig aan de Noord-, de Oost- en de Zuidzijde terugkwamen, en op enkele plaatsen door dwarswallen onderling verbonden, dan wel omsloten waren. Aan de Westzijde was — tengevolge van den landweg en een breede sawahleiding — van dergelijke wallen niets meer te zien. Aan de Zuidzijde liep een dezer dammen verder door dan de andere, en op de plaats, waar de weg het verlengde daarvan kruiste scheen de weg weer over een baksteenfundeering heen te loopen.

Op zichzelf weinig zeggend, worden deze vondsten belangrijk, door dat zij — gevonden op de door den dichter aangegeven plaats — geheel in overeenstemming te brengen zijn met den door hem beschreven aanleg. Doet de beschrijving niet onmiddellijk de vuurofferplaatsen in rijen van drie naar de vier windstreken rangschikken? De uitstaande wallen kunnen de restanten bergen óf van de keermuren van hare terpen, óf van omwallingen, die die offerplaatsen van elkander afscheidden. Ten Oosten van dit complex vindt men nog enkele zeer zware wallen met puin, die wellicht

aanwijzingen zijn voor muurwerken, die eens dit gansche gebied omsloten hebben. Eenigszins verspringend (ongeveer symetrisch) komen dergelijke wallen ook ten Noord-Oosten — waar zij een hoek vormen, — en ten Zuidwesten, op iets korter afstand, van ons complex voor. In samenhang met de bij den volgenden versregel te bespreken vondsten op de vondstenkaart ingeteekend, verkrijgt men voor dit complex zulk een zinrijken samenhang en zulk een fraaie ligging, daardoor een nieuwe bevestiging in mijn algemeen betoog, dat ik mij nu veroorloofd achtte de omgeving van dit Cultuscentrum verder af te zoeken, speurend naar de minste indices, die aan de hand van de beschrijving zouden kunnen dienen tot reconstructie van den voormaligen toestand van dit overigens bijna geraseerde terrein.

Regel 2: TEN ZUIDEN DE VERBLIJVEN DER BRAHMANEN, ALLE ZEER HOOG VAN VERDIEPINGEN; TEN WESTEN (BARAT) HUN (het?) VOORPLEIN (NATAR) (van den tempel?)
MET DE VERHEVENHEID (IKABATUR) WAAR DE OFFERANDEN (PATAWURAN) VERRICHT WORDEN.

Kern vertaalde Barat door Zuid-West, dit werd echter rechtgezet door Rouffaer.

Van de Brahmanenverblijven is bij een vluchtige in oogenschouwname der oppervlakte niets meer te zien: kampoengs nemen hun plaats in, en dat zegt veel. Aan de Oostzijde van deze Zuidelijke strook van het Cultuscomplex komen twee brokken van wallen voor, waarop hierboven reeds werd gedoeld. Het verlengde der aslijn hunner tusschenruimte mondt ten Zuiden uit in een inham in den dalwand van de Batapaloengrivier, waardoor met eenige waarschijnlijkheid kan worden opgemaakt, dat hier oudtijds een weg naar de dalvlakte afdaalde, wellicht ook verder naar het Zuidelijk gedeelte der stad liep, van welken weg deze wallen dan wellicht de encadreering hebben helpen vormen. Dat is alles. Vermoedelijk is in den hoogen kampoeng bodem echter meer bewaard dan elders op dit emplacement.

In de derde regel dezer strofe is sprake van Buddhistenverblijven in het Noorden. Daarvan zijn nog duidelijk geteekende resten over. Het eenige opmerkelijke, dat ons omtrent de Brahmanenverblijven ten minste iets zeggen kan, is, dat de afstand tusschen den Oost-West as van ons Cultuscomplex en den Noordrand dezer Noordelijke resten overeenkomt met den afstand tusschen dienzelfden as en den Noord grens van den eigenlijken Kraton, zooals wij dien later zullen leeren kennen. Er is dus alle reden om hier als oorspronkelijke toestand een tamelijk symetrischen aanleg te veronderstellen.

Van het Voorplein met de Verhevenheid voor de Offeranden is niets meer te zien dan — zuiver ten Westen van ons Cultuscentrum met vuurofferplaatsen — een typische verhevenheid in het bouwland van merkwaardigen, ongeveer symetrischen

vorm. Toch biedt het terrein hier nog meer dat de moeite der opmerking waard is. De Noord-Oostwaarts gerichte arm van onzen Viersprong stijgt in een geleidelijke helling. Maar ook het doorsneden terrein stijgt, zoodat eerst bij een punt ten Noorden van ons Cultuscentrum ongeveer het niveau van dat omliggende land bereikt wordt, waarna met een kleine asverschuiving, die oudtijds wellicht nog beter geteekend was dan nu, de weg weer afdaalt naar de vlakte der voormalige rivier. Juist benoorden de Westzijde van wat dan vermoedelijk de in het terrein afgeteekende Voorpleinverhevenheid zal zijn, vormt deze weg nog een aanzienlijke geul in het terrein, van waar, juist op dit punt een opgang naar het Zuiden gevormd wordt, die naar het Zuiden verlengd nauwkeurig tegenover een nieuwe, dergelijke, van uit het Zuiden uit de dalvlakte der Bata-Paloengrivier opkomende opgang uitmondt. Dit wijst op een weg, waaraan dan het Voorplein van den tempel kan hebben gelegen, en wij zien dan ook ter weerszijden van de Voorpleinverhevenheid gemakkelijke verbindingen gevormd van af dezen in het Noordelijk gedeelte nog immer hellenden weg naar de Oostelijke gedeelten van ons complex. Dit zijn de toegangen naar de Brahmanen- en naar de Buddhisten verblijven, en de meest Zuidelijke dezer twee verbindingen kan ook op den bij de Brahmanenverblijven besproken weg — naar-het-Zuiden aangesloten geweest zijn. Wij zullen namelijk zien, dat de weg langs het tempelvoorplein niet tot in het Zuiden der stad doorliep, maar een tweede toegang tot den Kraton heeft bediend, terwijl hij binnen den Kraton vermoedelijk uitkwam op een ringweg. Maar daarover later. Hier zij nog slechts opgemerkt, dat op de plaats waar deze weg den Noordelijken Kratonmuur moet hebben gekruist links en rechts aardverhevenheden zijn afgeteekend, die de restanten kunnen bergen van de bebouwing, die vroeger tegen dien Noordelijken muur aangestaan zal hebben.

Ook hier dus weinig of geen vondsten. In het algemeen verband van ons werkprogram bezien en in juisten samenhang met op andere plaatsen gevonden resten kregen wij uit den algemeenen terreinvorm echter meerdere aanwijzingen.

Regel 3: DE VERBLIJVEN DER BUDDHISTISCHE GEESTELIJKEN TEN NOORDEN, MET DRIE VERDIEPINGEN VAN BOUW; DE SPITSEN FRAAI MET VEEL BEELDHOUWWERK;

Regel 4: DAT ALLES IS MET BLOEMEN IN MENIGTE BESTROOID, WANNEER DE KONING DAAR KOMT, TELKENS BIJ EEN GEZAMENLIJKE OFFERPLECHTIGHEID.

Wij hebben reeds gezien, dat van deze Buddhistenverblijven nog wel wat over is. En nu moet men zich daarvan niet te veel voorstellen, het zijn niet meer dan een stuk of wat wallen met typisch verloop, soms in aansluiting aan hooger grondstrooken (terpen); op de meest Westelijke vindplaats vindt men niets dan tamelijk veel puin. Maar daarin vindt men een duidelijke groepeering in drieën, waarbij de

middelste groep de voornaamste is. Rouffaer zag in deze beschrijving: „met drie verdiepingen van bouw" verwantschap met den vorm der Javaansche Masigits. In verband met wat de Babads geven en de Serat Kaṇḍa: een houding van het Mohammedanisme tegenover het Buddhisme, die wel eens fel — vijandig is, maar daar toch telkens weer op terug komt, voorts zeker geen fel vijandige houding omgekeerd, vooral niet bij het Koningshuis van Majapahit, waarin wij zelfs een Mohammedaansche prinses, de Poetri Tjampa door aanhuwelijking zien opgenomen heb ik in mijn studie: Javaansche Architectuur de mogelijkheid geopperd, dat in deze Buddhisten verblijven de eerste Mohammedaansche godsdienst oefeningen zouden zijn gehouden. Het wil mij voorkomen, dat zulks waarschijnlijk is: juist de Poetri Tjampa en haar lieden zullen daartoe toch gelegenheid gehad moeten hebben, en zien wij ook niet in het feit, dat deze princes niet in een Koninklijken graftempel wordt bijgezet, maar op het Buitenplein van den Kraton een Mohammedaansche begrafenis erlangt, een teeken van tolerantie? De aanteekening van Krom aangaande Rouffaer's opmerking: „De overeenkomst zou treffender zijn, indien er van Buddhistische heiligdommen en niet slechts van verblijven van geestelijken sprake was" kan ik niet aanvoelen. De gezamenlijke gebeden van de Poetri Tjampa met haar lieden en eventueele proselieten zullen veeleer in Buddhistenverblijven dan in aanstoot gevende Buddhistische heiligdommen gehouden zijn. Maar niets staat m.i. in den weg, dat bij bepaalde gevallen, indien met een bepaald doel tot heil van het gansche land wellicht in het Cultuscomplex gezamenlijke offerplechtigheden werden gehouden, de Mohammedanen geheel op zichzelf door gemeenschappelijk gebed in de Buddhisten v e r b l ij v e n of in een daarvan daartoe het hunne hebben bijgedragen. Indien wij vervolgens in de Javaansche steden uit later tijd de masigits juist op deze zelfde plaats aan de Aloon-aloons terugvinden, maar dan wegens den Keblat aan de Westzijde, wordt dan deze veronderstelling niet tot een „bruikbare zekerheid" zoolang wij niet beslist het tegendeel vernemen?

Dr. Bosch opperde de mogelijkheid, dat de Masigit zou zijn voorgekomen uit den hanenklopbaan, wegens de groote gelijkenis, die deze gebouwen op Bali met de masigits van Java hebben. Wij hebben de mogelijkheid reeds leeren kennen, dat ook de Majapahitsche hanenklopbaan op den Aloon-aloon stond, echter niet op de wijze der masigits. Kunnen wij de Poetri Tjampa met haar lieden in Vrijdagsdienst in een hanenklopbaan denken?

Hebben wij in de restanten van ons Cultuscomplex derhalve slechts enkele vaste aanknoopingspunten; aan de hand van de zoo beknopte heldere beschrijving van den dichter, die ook een symetrie in den opzet doet vermoeden, kan toch een acceptabele aanleg van dit gedeelte worden vastgesteld met voldoende zekerheid voor ons doel: een reconstructieschets samen te stellen, die tot acceptabele basis kan strekken aan een later op graafwerk berustend grondig onderzoek.

De dichter heeft nu ook het Oostelijk gedeelte van het K r a t o n -Voorterrein beschreven. Na nog een opmerking over het Zuidelijk deel van het Manguntur-terrein gaat hij over tot een beschrijving van het Westelijk gedeelte.

Strofe 5.

Regel 1: DAARBINNEN, ZUID VAN DE MANGUNTUR, OP EENIGEN AFSTAND (IS) DE GALERIJ, DE GEWONE PLAATS DER AUDIENTIES. *)
PALAWANGAN IKANA PASEWAN ATATA.

*) Noot van Kern: PALAWANGAN VERTAAL IK ZOO, NAAR ANALOGIE VAN FRANSCH „PORTIQUE". IN GEEN GEVAL PAST DE HEDENDAAGSCHE BETEEKENIS.

Wij maken hier kennis met den eersten Palawangan-Pasewan. Later krijgen wij „wederom" een Pasewan, die, bij nadere omschrijving ook uit Palawangans blijkt te bestaan. Deze tweede Paseban staat blijkens de beschrijving in onmiddellijk verband met een deur of poort, zooals de naam (lawang = deur) ook doet vermoeden. Hebben wij dan in dezen eersten Palawangan ook een uitgang van den Kraton te denken, wellicht uitsluitend voor den Vorst bestemd? Een nader onderzoek zal dit ongetwijfeld kunnen uitmaken, er zijn in het Zuidelijk gedeelte van den Manguntur voldoende indices voor fundeeringen. Met het bloote oog was het niet uit te maken, neuten zijn daarvan niet op het terrein te vinden, maar wordt het juist door het feit, dat wij in het Zuid-Westelijk gedeelte van de stad een soort galerijen aan zulke zware steenblokken leerden kennen, niet waarschijnlijk, dat dit gebouw in zijn geheel, of in wat ervan over was daarheen verplaatst werd? Vrijstaand op deze plaats zou ik mij den Palawangan van Kedaton als Zuidelijk esthetisch centrum van het Manguntur-terras zeer goed kunnen voorstellen. Vroeger heb ik gemeend mij den tweeden Palawangan te moeten denken als achter dezen eersten staande, om daarmede een binnen-voorpleintje te vormen, van waaruit door een poort het centrale Kratonplein bereikbaar was, op de wijze, zooals zulks in het Sri Manganti complex in Solo en Djokdja het geval is. De termen van het gedicht: „Zuid.... op eenigen afstand...." geven daartoe alle aanleiding omdat immers het standpunt, van waar uit de dichter deze richting bepaalt, niet nauwkeurig is aangegeven. Tusschen het Manguntur-terras en dezen Palawangan zou dan op de wijze der Vorstenlandsche Kratons een weg, de Soepit Oerang geloopen hebben. Intusschen vond ik voor zulk een weg op het terrein geen enkele aanwijzing, terwijl het binnendringen in den Kraton-rechthoek van het Zuidelijk verlengde van den Koningsweg den tweeden Paseban in die richting deed zoeken. Toen ik — zooals wij later zien zullen — aanwijzingen meende te hebben gevonden voor eene oplossing in andere richting, heb ik, hoewel noode, de oplossing van mijn voorschets laten varen. Zoolang nader onderzoek het tegendeel niet aantoont, houd ik dus den Palawangan bij „Kedaton" voor het restant van den Palawangan = Pasewan-Manguntur, en den Palawangan van den „Passeerbaan" van Wardenaar voor het restant van de(n) Palawangan(s), die den grooten Pasewan bij de poort der Bhayangkari heeft (hebben) gevormd. Het behoeft dus niet voor een bloot toeval te worden gehouden, dat het verhoogd

gedeelte vóór dezen laatstgenoemden Palawangan bij de bevolking niet als Manguntur of Siti Inggil is blijven voortleven, waartoe de ordening toch alle aanleiding zou gegeven hebben, maar als „Passeerbaan". Hier treft ons de merkwaardige wijze, waarop een gedeelte der waarheid in de overlevering der bevolking eeuwen lang kan blijven bestaan. Maar dan is bij de overbrenging van de Pura naar den nieuwen, nooddruftigen Kraton in het Zuid-Westelijk deel der stad de Palawangan-Manguntur niet als voornaamste receptiehal verwerkt, omdat ze er zoo bijzonder goed voor geschikt was, maar omdat dit gebouw een nog bruikbaar, gaaf overblijfsel zal hebben gevormd uit een wellicht allertreurigst uitziend na een plundering en verwoesting nagelaten restant. Het ligt ook voor de hand, dat juist deze Palawangans gespaard kunnen zijn. Immers: Op den Manguntur zal de Middenkoepel, de z.g. Leeuwenburg het eerst, en zullen daarna de hallen der ministers en der geestelijken veel meer de aandacht getrokken hebben, en van den Kraton-zelf niet het poortgebouw, maar het inwendige. De zware Palawangans waren ook niet zoo eenvoudig te transporteeren als de vermoedelijk sierlijker en lichter voornamere gebouwen. De schildering van Majapahit is in dit opzicht geen erg vroolijk verhaal.

Nu het Westelijk gedeelte van het Voorterrein; de dichter beschrijft van af een standpunt op den Manguntur, van waar af men een fraai overzicht daarop moet hebben gehad:

Regel 2: FRAAIE GEBOUWEN OP EEN RIJ AAN BEIDE KANTEN VAN DEN WEG, DIE NAAR HET WESTEN LOOPT; TE MIDDEN DAARVAN OVERAL BLOEIENDE MIMUSOPS TANDJOENG.

Dezen weg naar het Westen leerden wij reeds kennen in den Westelijken arm van onzen Viersprong. Eerst waar dit wegpercée in het Westen buiten de kampoengbebouwing treedt vinden wij zoo links als rechts aanwijzingen, die het bestaan van voormalige gebouwen kunnen doen vermoeden. En wel ten Zuiden: in het kaartje van Verbeek, die aldaar de vindplaats aangeeft van het Djaka-Dolokbeeld, en ten Noorden in nu nog aanwezige vermoedelijke restanten. Ik voor mij acht het wel mogelijk, dat Verbeek hier de resten van een gebouw heeft gevonden, acht het echter niet waarschijnlijk, dat dit het oorspronkelijk emplacement van dat beeld zal zijn geweest. Dit portretbeeld van koning Kṛtanāgara is immers bijgezet in een officieele bijzetplaats, waarvan zelfs de naam „Sagala" bekend is. Daarvan zou men iets terug moeten vinden. Veeleer lijkt het mij mogelijk, dat Sagala, — indien het toch in deze buurt gelegen moet hebben, gestaan heeft op de door Wardenaar genoemde „aanhoogte" van bescheiden afmeting, die men bewesten den tegenwoordigen masigit van Trawoelan, dus ten Zuid-Westen van den viersprong bij de tramhalte terugvindt. Zijn wellicht ook de meer besproken Trawoelansche reliëfs van deze vindplaats afkomstig, en komt het door daarmede

in verband staand graafwerk, dat deze „aanhoogte" thans zeer weinig meer beteekent? Hoe dit zij, wij weten zeker, dat hier iets geweest is, terwijl het weinig waarschijnlijk voorkomt, dat de Tjandi Sagala, zonder te worden vermeld aan het einde van een der door den dichter beschreven gebouwrijen als voornaam Buddhistisch heiligdom zal hebben gestaan.

Nu begint de beschrijving van den eigenlijken Kraton:

Regel 3: EN TEN WESTEN, WEDEROM OP EENIGEN AFSTAND ZUIDELIJK, DE HOOGE (NDAH KULWAN MAHÈLÈT MUWAH KIDUL).

KOEPEL WAAR VEEL VOLK (OF: KRIJGERS) AAN DEN KANT OMHEEN ZICH (I PANGGUNG IKA BALA MANEKA *) MEDRAN I TEPI) BEWEEGT. (Ik onderstreep).

*) Kern: CONJECTUUR VOOR YANEKA.

KROM: Indien in strofe 5 de lezing BALAY behouden blijft is er natuurlijk geen sprake van VOLK OF KRIJGERS maar van paviljoens om den koepel heen.

Ik wil mij natuurlijk vooral niet begeven op het gebied der taalvorsching Indien echter ooit door nader onderzoek met alle stelligheid zal worden aangetoond, dat ook maar de hoofdgedachte mijner stadsplan-reconstructie juist is, dan dient er een verklaring te zijn, hoe het mogelijk is, dat Prapañca een zoo belangrijk werk als den Segaraän geheel voorbij zou zijn gegaan. Indien ergens, dan zou in deze strofe sprake moeten zijn van dit belangrijk overblijfsel, omdat het emplacement van der hier bedoelden „Panggoeng" volgens mijn reconstructieschets AAN DEN KANT aan dien Segaraän grenst.

Immers kan dit emplacement volgens onze terrein-interpretatie niet anders zijn dan het kunstmatig terras met zuiver Oost-Westelijke strekking, dat wij bij de bespreking van het vooronderzoek met zijn aan drie zijden nog bewaarde muurrestanten, aansluitend aan het Noordelijk eind der Oostzijde van den Segaraän reeds leerden kennen. Ik dien hierbij nog de volgende opmerkingen te maken, om de draagkracht der bij de interpretatie van dezen versregel opgeworpen kwestie volkomen te kunnen overzien.

Bij een onderzoek van het terrein (zonder eenig graafwerk, daartoe ontbraken mij tijd en middelen) werd mijne opmerkzaamheid reeds bij het vooronderzoek getrokken door baksteenresten, die in een regelmatige reeks op enkele meters afstand parallel ten Noorden van den Noordelijken keermuur van den Segaraän, uit de wegverharding, en (in het Oostelijk deel) daarnaast, opkwamen. (De weg loopt daar ietwat schuin). Voorts trok het mijne opmerkzaamheid, dat het ten Noorden

daarvan gelegen kampoengterrein zeker niet hooger is, dan het niveau, tot waarop de Segaraän thans voor het grootste gedeelte is dichtgeslibd. Op sommige gedeelten is het door drassigheid schier onbewoonbaar. Kan het zijn, dat de Segaraän niet het eenige restant van dat karakter is?

Verder is opmerkelijk, dat aan weerszijden van den hoogen grond, waar, symetrisch ten opzichte van onzen hoofdas en ten Zuiden van den later te beschrijven Kraton de Kadharmmādhyakṣan gelegen kan hebben eveneens zeer lage gedeelten voorkomen, hetgeen ook het geval is met het laag gelegen Zuidelijk gedeelte der terreinstrook, die aan de Oostzijde aan genoemd Kratoncomplex aansluit. Kan het wellicht zijn, dat onze Segaraän niet anders is, dan een zeer goed bewaard onderdeel van een Zuidelijke singelgracht van reusachtige afmetingen; een singelgracht die wellicht in panden verdeeld is geweest, door dammen, die tevens als uitvalspoorten waren bedoeld; een singelgracht, die alleen op de plaats van den Kadharmmādhyakṣan onderbroken werd? Dat juist de Segaraän bewaard bleef ligt volkomen in de rede. Wij weten immers, dat de rivier van Majapahit vroeger benoorden Tjandi Tikoes door een dam in Noordelijke richting was omgeleid, en dat na de verwaarloozing (wellicht ook vernieling) der werken, waarmede in die omlegging was voorzien, de havenplaats Canggu-Lor in onbruik geraakte gedurende de opeenvolgende eeuwen, dat de stad in haar hoofdbestanddeelen verlaten was. Dan moeten wij hier de conclusie trekken, dat dit lage gedeelte der stad door geweldige overstroomingen geteisterd moet zijn geweest, overstroomingen, waarvan wij ook in het Oostelijk gedeelte dezer terreinstrook de onmiskenbare sporen terug vinden. Bij zulke overstroomingen nu moet onze Segaraän door het hooggelegen gedeelte van het Kratoncomplex tamelijk wel beschermd zijn geweest.

Het verdedigingsstelsel, dat wij op grond van deze veronderstelling voor het eigenlijke Vorstenverblijf kunnen reconstrueeren, lijkt mij zeer zinrijk. Noordelijk had men de binnenstads-ommuring als eerste linie, het Mangunturterras en eene omwalling, die zooals wij zien zullen juist hier aan de Noordzijde zeer zwaar geweest moet zijn, als tweede linie. Daarenboven de Mantri- en Karadennanwijken benevens onzen Pasar met den militanten Patih als voor-stellingen. Kedoeng-Woelan, Bedjidjong, wellicht ook nog Panggih en Pangloengan-Klinterredja kunnen militaire vrijstiften, dus vooruitgeschoven wachtposten hebben gevormd.

Zuidelijk en Westelijk had men dan de breede singelgrachten (waarbinnen een veel minder zware omwalling gestaan kan hebben, zooals de restanten ook doen vermoeden) met den Kadharmmādhyakṣan als groote uitvalspoort, waarnaast dan nog door enkele dammen, die tevens den singel in panden verdeelden, de verbindingen hebben gevormd met een om den Kadharmmādhyakṣan heen loopende eerste verdedigingslinie. Wellicht kwamen ook in het Zuiden vooruitgeschoven posten voor. Naar het Oosten, waar nog een klein stuk singelgracht mogelijk is, kan men zich een als bastion fungeerende uitbouw van den Kraton op een naar het Zuiden uitspringend gedeelte van den hoogen dalwand denken. Naast de Cultuswijk-zelf, kunnen verder in de later te noemen wijken der Çiwaietische Brahmanen enkele

op merkwaardige wijze gevormde hooge terreingedeelten versterkingen hebben gevormd. Ten Oosten daarvan ontmoeten wij Sima en Kumitir, wellicht ook het latere Dinoek, welke dorpen wel als militaire vrijstiften, dus hier — tegen meergenoemden wadoek aangeleund (wat beteekent dinoek?) — eveneens als vooruitgeschoven wachtposten kunnen worden beschouwd.

Ook hier worden wij dus getroffen door een waarschijnlijken, zeer grootscheepschen aanleg, die ten volle in overeenstemming is met de belangrijkheid van Majapahit als voornaamste handelsstad en heerscheresse van den Archipel. Het behoeft ons niet te verwonderen, dat deze stad haar macht in dezen woeligen tijd zooveel langer heeft kunnen behouden dan de aan haar voorafgaande en op haar volgende rijken.

Indien deze reconstructie in hoofdzaak juist is, treft het ons alvast, dat het de Çiwaietische Brahmanen schijnen te zijn geweest, waarop het gezag feitelijk steunde, ook in zijn meest intieme verdedigingsaangelegenheden.

Nu tot ons tekstdeel terugkeerend, veroorloof ik mij de vraag: Waar, in deze beschrijving der stad, komt het woord „BALAY" voor „paviljoen" of welke andere gebouwsoort ook elders voor, dan juist op deze door Kern aangevochten plaats? Indien men daarbij de groote overeenkomst in aanmerking neemt van het in de volgende strofe beschreven gebouwencomplex met den aanleg van den Noordelijken „Sri Manganti" in Solo, waar ook een uitkijktoren bij voorkomt, die — wellicht thans dienende om parades op den Aloon-aloon gade te slaan — oorspronkelijk toch wel als uitkijktoren met militaire beteekenis bedoeld is, mag men dan niet met een goede kans op succes de interpretatie van Kern aanhouden, dat de Panggung hier een militair werk zal zijn geweest? Wij zouden dan in de eerste zinsnede van het vers, die over den Kraton zelf handelt haar verdedigingswerken aangeduid vinden. Ligt dit niet voor de hand?

Maar kan dan het slot der zinsnede, het: „medran i tepi" niet de beteekenis gehad hebben van: „de singelgracht aan den kant" of: z.v.a. „de hooge koepel met veel krijgsvolk, aan den kant grenzende aan de Singelgracht"? Is hier niet wellicht sprake van een oude beteekenis van het woord medran? Mij trof de overeenkomst met het way edran adalem van zang 8, 1, 2. Is: „bala way aneka medran i tepi" in onzen versregel metrisch geheel onmogelijk? Wie zal, als van onze beschaving even weinig restanten over zouden kunnen zijn als van de Majapahitsche, over zooveel eeuwen bij het terugvinden van het woord „singel", waarvan hem de oorspronkelijke beteekenis wellicht bekend is, aan hetzelfde denken als wij thans? In Geericke en Roorda trof mij alleen de beteekenis, die in het Rembangsche aan het woord „mideran" gehecht wordt, n.l.: „gemeene sawahvelden". Deze zullen in den regel wel om de desa, waar zij toe behooren, heen gegroepeerd zijn.

Het reeds beschreven Panggung-terras wordt door den tegenwoordigen desaweg, die er als holle weg is ingesneden, diagonaalsgewijze doorkruist. Overigens is hier

eene Inlandsche begraafplaats. Fundeeringsresten zijn door deze omstandigheid moeilijk vast te stellen, de Panggung-zelf kan overigens van hout geweest zijn. Dit terras kan niet anders zijn geweest dan een westelijke voortzetting van een dergelijk werk, dat n.m.m. aan de andere zijde van den in de volgende strofe te noemen Paseban met Poort moet zijn voorgekomen. Dit verdedigingswerk, dat ik, naar aanleiding van enkele (zeer geringe) indices meen voortgezet te moeten denken in Oostelijke richting, zou dan de geheele Noordzijde van den later te beschrijven Kraton hebben gevormd. (Zie ook het opgemerkte bij 8, 4, 2.)

Er is ten Noorden van dezen Panggung nog een stuk gronds, dat niet tot de singelgrachten behoord kan hebben. Wat zegt de dichter ons daaromtrent? Wij lezen het in den volgenden versregel.

Regel 4: ZEER RUIM, IN 'T MIDDEN VAN 'T VOORPLEIN, IS EEN PAVILJOEN WAARIN ONTELBARE ONOPHOUDELIJK LUIDRUCHTIGE VOGELS ZIJN.

Dit moet het „Buitenplein (Bacingah)" van Zang 84, 6 zijn, waar later de Poetri Campa haar grafstede kreeg op Mohammedaansche wijze.

Een opmerking: Er staan hier binnen de muren van den voorhof der begraafplaats op tamelijk regelmatige wijze een aantal zeer oude, zware Gajamboomen. Kan het zijn, dat hier op deze door de eeuwen heen als heilig beschouwde plek een oorspronkelijke beplanting onderhouden is? Wij kennen van Djokdja een groep Gajamboomen staande op het pleintje, dat aan de voorzijde van den Siti Inggil door den Taratag Rambat van den Aloon-aloon afgescheiden is, en links en rechts door open hallen geflankeerd wordt. Hier wordt of werd in den Bangsal pangrawit recht gesproken, en de woordspeling is, dat hier Gajamboomen staan opdat „Gawe Ajem" d.i. „verwekke tevredenheid" de rechtspraak.

Het spreekt van zelf, dat een buitenplein, zooals wij het te Majapahit vinden, in Solo en Djokdja moest vervallen, ten gevolge van de verschuiving van den Kratonhoofdingang naar het midden achter den Siti Inggil. Alleen Djokdja heeft tusschen terras en ingang een tamelijk groot binnenplein behouden, dat alleen van uit het Westen toegankelijk is: (Bestaat hier alleen een westelijke arm van den „Soepit Oerang"-weg, of wordt de Oostelijke alleen gesloten gehouden?) Maar deze Natar, waarin ook een pendopo staat, moet gesloten worden gehouden, en heeft dus een geheel andere beteekenis dan een voor het volk toegankelijk buitenplein. Kan in de aan dit Buitenplein aansluitende Majapahitsche Paseban, (of daar in de buurt: buiten) wellicht recht gesproken zijn?

Volgen wij wederom den dichter, die onze aandacht nu op den Paseban met den Kraton ingang vestigt.

(Slot volgt).

BIJVOEGSEL

bij de Opmerking aangaande de Lebaran of het zoogenaamd Inlandsch Nieuwjaar. (In het Javaansch en Maleisch de Hariraja).

Het zal menigeen zijn opgevallen dat nog heden ten dage in vele dingen de Javanen zoowel iets van het Hindoeisme, het Mohammedanisme als van het Heidendom bewaard hebben. Zoo bijvoorbeeld in de offers, die op bepaalde tijdstippen en bij bepaalde gelegenheden worden gegeven.

Om een goed overzicht te krijgen van deze combinatie, beschrijf ik hier eerst de drie voornaamste offers, die ik zal noemen hoofdoffers. Het zijn:

1e. Petjok bakal. Een offer speciaal voor de geesten (booze- en beschermgeesten) tijdens het aanleggen van dammen, het njadran, het wiwit (proefsnijden van padi), het huwelijks- en besnijdenis feest, eene bevalling, en ook tijdens andere feestelijke gelegenheden b.v. vóór de opening van de campagne der suikerfabrieken enz. De benoodigdheden hiervoor zijn: „1 kippenei, 1 kemirinoot, plapa ingrediënten (dit zijn: „roode uien, korianderzaad, komijnzaad, kentjoer (een medicinale wortel), blad van djeroek poeroet, zout, trasie en roode lombok), boetjet (een kleine toempeng = gekookte rijst in den vorm van een kegel), badèk (palmwijn), soempil (benoodigdheden voor het eten — of kauwen van sirih), opium, djenang abang (pap met roode suiker), kembang borèh (welriekende bloemen met borèh), geld bedragende $^1/_2$ cent of meer, bekakak orang (een pop van deeg) en menjan (storax), doch in geen geval doepa = wierook; men maakt onderscheid tusschen menjan en doepa n.m. menjan is speciaal voor de geesten en geniën, en doepa voor de menschen b.v. voor parfumeeren. Deze benoodigdheden zijn allen in kleine hoeveelheden geplaatst op een antjak (platte vierkante schotel van gevlochten bamboe van ± 20 c.M. in het vierkant). Men legt de petjok bakal op heilige plaatsen, die men denkt de woonplaatsen te zijn der geesten en geniën, en laat ze staan totdat ze beschadigd zijn, terwijl het geld wordt weggehaald door de jongens, die vee weiden of door andere menschen.

2e. Sadjèn. De benoodigdheden hiervoor zijn: gekookte rijst, gepakt in een pisangblad met de daarbij behoorende ingrediënten en gebakjes, allen geplaatst op een groote antjak. De Sadjèn is ook een offer voor de geesten tijdens het aanleggen van dammen, het njadran en het wiwit. Doch tijdens het slametan-maal (offermaaltijd) wordt de Sadjèn ook gegeten en de rest naar huis meêgenomen door de aanwezigen, ná eerst de vergunning te hebben gevraagd — en gekregen van de geesten. Het vragen dezer vergunning geschiedt door het mompelen van één der oude mannen uit de desa.

De Petjokbakal, die hierbij behoort, laat men staan.

3e. Sandingan. De benoodigdheden hiervoor zijn: „1 pitrah = ruim 6 kati bras (ongekookte rijst), 2 klappernoten, goela djawa (cylindervormige inlandsche suiker, als er is van 1 gondjong = lang ± 1 voet), 2 trossen pisang radja ajoe of een ander soort, djambee ajoe, sirih ajoe (ajoe beteekent schoon, dewijl die benoodigdheden bestemd zijn voor de Sandingan), 1 streng lawee (weefgaren), kembang borèh, geld bedragende rong wang segobang = 18½ cent, en verschillende gebakjes.

De Sandingan is eveneens een offer voor de geesten tijdens een huwelijk, bevalling en besnijdenis. Bij een bevalling wordt er bijgevoegd een levend kuikentje, en bij de besnijdenis een levende haan van ± gelijken leeftijd als de besnedene. De Sandingan wordt na afloop der gebeurtenis weggeschonken als volgt: bij een huwelijk en besnijdenis aan de vrouw, die de bruid, bruidegom en de jongen die besneden moest worden — heeft geschoren, terwijl een andere Sandingan met den levenden haan aan den tjalak (de man, die de jongen heeft besneden), bij eene bevalling aan de doekoen (inlandsche vroedvrouw) wordt gegeven. Is er bij een huwelijks- of besnijdenisfeest een gamelan, dan is hiervoor ook een Sandingan klaar gemaakt ter verdeeling aan de gamelan-bespelers.

De Petjokbakals die hierbij moeten behooren, laat men op de plaatsen staan.

Deze drie bovengenoemde hoofdoffers behooren geheel tot het Heidendom. De Javanen leven deze adat stipt na. *).

Ik laat hieronder nu de verschillende combinaties van Hindoeisme, Heidendom en Mohammedanisme gespecificeerd volgen.

A. Sterfgeval.

Naar de gewoonte der Javanen worden bij een sterfgeval doodenoffers gegeven, op onderstaande tijdstippen:

De eerste dag op het moment van het overlijden bestaat het offer uit nasik toempeng op een antjak met de noodige ingrediënten en djanganan (een kost van verschillende soorten van gekookte versche groenten met geraspte klapper en andere daarbij behoorende ingrediënten). De toempeng beteekent: karoeboehan goenoeng = overstort worden door een berg. De gelijkenis slaat op het smartelijk verlies.

Op den derden — zevenden — veertigsten — hondersten — en duizendsten dag na het overlijden bestaat het offer uit nasik poenel (gekookte rijst, melig en kleverig) met de bijbehoorende ingrediënten en djanganan op een antjak, apem (een soort van pannekoek van rijstmeel) als vereischte voor een dooden offer, en andere gebakken naar keuze. Dikwijls zijn er bijgevoegd vruchten, gebak zen., waar de overledene tijdens zijn leven veel van hield. Het offer van den eersten — tot en met den laatsten dag wordt door de aanwezigen gegeten nadat de priesters een gedeelte van den korān hebben gelezen; de rest der spijzen mag men naar huis meênemen, als naar gewoonte.

*) Deze drie hoofdoffers heb ik uitvoerig beschreven in mijne vertaling ddo. 19e October 1922 van den beschreven steen van de desa Kelagen — Sidhoardjo van den jare 959 çaka = 1037 na Chr. Het opschrift handelt over het aanleggen van een dam, waarin ook de bedoelde hoofdoffers voorkomen.

Eenige menschen in een paar desa's in de afdeeling Modjokerto, die Mohammedanen zijn, hebben de gewoonte om in den avond van het Inlandsch Nieuwjaar op tafel een paar kopjes koffie, gebak en andere spijzen voor hunne overledene ouders en familieleden klaar te leggen; na één- of twee dagen halen ze dit offer weg en zeggen dat de offerande door de overledenen is geaccepteerd o.a. de koffie is verminderd (natuurlijk door verdamping).

In een paar desa's in Tengger, Malang, waar de menschen nog gedeeltelijk de Hindoeistische godsdienst belijden) is een dergelijke jaarlijksche offerande nog in zwang. Bij deze gelegenheid wordt er een Tenggersche Priester bijgehaald, genoemd „Doekoen Tengger", die dan de canonieke tekst opleest enz. en de godheden Bhatara Brahma, Çiwa, Soeria enz. oproept. Misschien is het offer, dat op tafel wordt klaargelegd, boeddhistisch, omdat — zooals men weet — de Chineezen, die het Boeddhisme belijden, ook zulk een offer op tafel klaarleggen (zie hierover straks beneden).

B. Besnijdenis.

De offers zijn als volgt. Tijdens de besnijdenis: nasik toempeng met de daarbij behoorende ingrediënten en djanganan, boeboer merah (pap met roode suiker), en naar keuze gebakjes. Nadat een gedeelte van den Korān wordt gelezen, wordt het offer gegeten en de rest door de aanwezigen naar huis meêgenomen.

Petjokbakal, zie sub 1 boven.

Sandingan, zie sub 2 boven.

Tijdens Pendak pasar (vijf dagen hierna) het zelfde offer als boven.

Tijdens de Slapan dino (de duur tusschen b.v. Senen Paing en de daarop volgende Senen Paing = ± 46 dagen) het offer idem.

C. Huwelijk.

De offers hiervoor als bij besnijdenis.

D. Zwangerschap.

Drie maanden zwanger. Het offer bestaat uit nasik toempeng en andere ingrediënten, en wordt gegeten ná het oplezen van een gedeelte van den Korān.

Zeven maanden zwanger, genoemd Tiengkep. De offers bestaan uit nasik toempeng, nasik koening (geel gekleurde rijst) en de bekende ingrediënten, niet te vergeten het hoofdoffer Petjokbakal. Het is eigenlijk een feest, soms met gamelan, waarop de familieleden worden uitgenoodigd. Het offer wordt gegeten ná het oplezen van een gedeelte van den Korān, en de Petjokbakal laat men staan.

E. Bevalling.

Tijdens de bevalling bestaat het offer uit nasik Poenel en andere ingrediënten, dat dan gegeten wordt na het oplezen van een gedeelte van den Korān.

Na poepak poeser (afvallen van de navelstreng) worden Petjokbakal, een gandik (een cylindervormige steen, waarmede op een pipisan (platte steen) medicijn fijn wordt gewreven of gamelan) gekleed evenals een pas geboren kind, voorzien

van oogen en mond van bedak (kalk), boeboer merah, en een kleine toempeng met ingrediënten gelegd onder de bale-bale van het kindje, dat den geheelen nacht wordt bewaakt. Bij deze gelegenheid krijgt het kindje een naam.

De kleine toempeng met de boeboer merah is voor de doekoen (vroedvrouw), terwijl men de Petjokbakal en de gandik laat staan tot den veertigsten dag (ná geboorte). Bovendien worden nog geofferd 2 à 3 toempengs met ingrediënten en boeboer merah, die na het oplezen van een gedeelte van den Korān worden gegeten.

Aangaande de gandik is onderstaande legende niet ondienstig, aangezien deze ook tot dit onderwerp behoort. Volgens het geloof der Javanen is „het afvallen van de navelstreng hoorbaar tot aan de Zuidzee, waar de onzichtbare wilde honden zich bevinden".

Door het hooren hiervan komen zij op het pas geboren kind af om de ziel meê te nemen, doch vinden de gandik in slaap, instede van het kind, dat bewaakt wordt. Wisnoe is tot den huidigen dag Vorst der onzichtbare dieren en geesten, waaronder bovengenoemde onzichtbare wilde honden ook behooren.

In het museum te Modjokerto is een gandik met eene afbeelding van een staande Wisnoe of Çiwa (aangezien de attributen niet meer te herkennen zijn) met het jaartal 1382 çaka = 1460 na Chr. en een zeer beschadigde inscriptie, die niet meer te ontcijferen is. Werd deze antieke gandik indertijd voor datzelfde doel gebruikt? Ik kan er geene uitlegging voor geven. Misschien wel, dewijl de bedoelde onzichtbare wilde honden bevreesd zijn door het zien van de afbeelding van Wisnoe of Çiwa.

Veertig dagen ná de geboorte van het kind wordt nasik toempeng geofferd met ingrediënten, die na het oplezen van een gedeelte van den Korān gegeten wordt, terwijl de doekoen (vroedvrouw) hare belooning krijgt.

F. Periodieke doodenoffers in bepaalde maanden.

In de maand Soero (Moeharam).

Boeboer (pap) vermengd met gesneden klapper, katjang tjina, gesneden ketèla, en hierop klappersaus en dadar telor (eierstruif), op den 1e of naar keuze, gewoonlijk op Maandag, van wege de geboortedag van Mohammad. Dit offer (en ook dat van de onderstaande maanden) wordt als naar gewoonte gegeten ná het oplezen van een gedeelte van den Korān.

In de maand Safar.

Boeboer merah (pap met roode suiker) en klappersaus.

In de maand Moeloed (Rabingoelauwal) o/d 12en de geboortedag van Mohammad.

Geel gemaakte rijst genoemd nasik Kaboelie (gekookte rijst vermengd met verscheidene soorten ingrediënten; en niet te verwarren met nasik koening, zie sub D.), bovendien verscheidene ingrediënten van schapenvleesch enz. en gebak.

(In Mekka wordt wel sporadisch dit offer gegeven, en niet zoo groot en algemeen als hier op Java door de Javanen).

In de maand Bakdomoeloed (Rabingoel-agir) nihil, doch zie straks beneden.

In de maand Djemadil-auwal, nihil, zie straks onder.

In de maand Djemadil-agir, nihil, zie straks.

In de maand Redjeb, nihil, zie straks.

In de maand Roewah = Shaban.

Nasik poenel met ingrediënten en djanganan. Zonder vaste datum. Dit offer is ten behoeve van Mohammad.

In de maand Ramadhan = Poeasa.

Een dag vóór den vastendag, offer in apem ten behoeve der overledene familieleden.

Zie Inlandsch Nieuwjaar (Lebaran):

In de maand Sawal. Zie Inlandsch Nieuwjaar.

In de maand Dhikadhah = Selo nihil.

Zie straks onder.

In de maand Dhilgidjah = Besar.

Volgens de Mohamedaansche wet is men verplicht groot — of klein vee te offeren, gewoonlijk kalf of schaap, doch over het algemeen wordt dit verplichte offer zeer sporadisch gegeven. Men zou zeggen, omdat een kalf of schaap te kostbaar is; doch m.i. is dit niet het geval. Want zelfs de gegoeden, met een enkele uitzondering, doen dat niet. Maar wel wordt in iedere desa geofferd; „nasik goerih (gekookte rijst vermengd met geperste klapper) en nasik poenar (nasik goerih met koenir geel gekleurd) en andere ingrediënten.

Het eerste-, dat zeer sporadisch is, is derhalve zuiver Mohamedanisme, en het tweede offer, Hindoeisme plus Boedhisme (çraddha offer), want in Mekka wordt dit tweede offer niet gegeven. Het vleesch van het geslachte vee wordt in Mekka verdeeld onder de menschen, zonder meer.

Verder teeken ik hierbij aan, dat hier op Java ook in de maanden waarin geen officieele offers vallen geofferd wordt o.a. het Njadran (çraddha offer?), in maanden naar keuze van de desagemeente, en op een djemahat manis, genoemd „barikan" = een offerande aan de booze- en bescherm geesten als behoedmiddel tegen een heerschende ziekte of om van hun zegen en geluk te verkrijgen. Deze offers worden gegeten ná het oplezen van een gedeelte van den Korān door een geestelijke.

Mijns inziens is het doorloopende maandelijksche offer der Javanen vermoedelijk eene nabootsing van dat der Chineezen, die al heel lang op Java kwamen, en door hun omgang met de Javanen, als het ware bijna Javanen zijn. Zooals men weet offeren de Chineezen, die de Boeddhistische godsdienst belijden, iedere maand.

Uit de bovenstaande specificatie der maandelijksche offers blijkt m.i. verder dat de Javanen, vooral in de desa's, niet zóó zeer de maandelijksche offers van het Mohamedanisme, in acht nemen doch in hoofdzaak die van het Hindoeisme en Heidendom (offer aan de geesten en geniën).

Bovendien heb ik speciaal de ingrediënten gedetailleerd, omdat ik meen te weten, dat zulke benoodigdheden in Mekka niet bestaan. Derhalve is de samenstelling een zuiver Javaansche adat.

MODJOKERTO, 22e Augustus 1923.

Oud-Regent van Modjokerto,
KROMODJOJO ADINEGORO.

NOG EENS OVER DE OUDE KLOK VAN 1603 IN HET FORT ORANJE TE TERNATE.

Doel van dit schrijven is tweevoudig: het beoogt namelijk:

1e. een paar onjuistheden te rectificeeren welke omtrent vermelde Klok verschenen zijn;

2e. de ware verklaring te geven van het raadselachtige randschrift: de eigenlijke onderteekening van den vervaardiger.

I. Het opschrift werd weergegeven als volgt:

FLOS VIRGINUM VELUT ROSA VELLILIUM O MARIA
PRECES AD FILIUM PROSALUTE FIDELIUM FUNDE.

Bij het lezen dier harde, stroeve woordconstructie is 't alsof men U eene verrukkelijke melodie van achter naar voren laat zingen. Men neme dezelve woorden doch geven hun de plaats die hun toekomt en dadelijk zal men onder de bekoring geraken van de zoete, zangerige muziek, de echte melodie

O MARIA. FLOS. VIRGINUM. VELUT. ROSA. VELLILIUM.
FUNDE. PRECES. AD FILIUM. PRO SALUTE. FIDELIUM.

De vertaling luidt: O Maria, Bloem der Maagden eene Roos Een Lelie gelijk, Stort Uwe gebeden tot Uwen Zoon voor het heil der Geloovigen.

II. In het Oudheidkundig Verslag 1922 4e kwartaal leest men pag. 105 § 9 Hollandsche Oudheden.

Volgens mededeeling van Dr. G. P. Rouffaer is het randschrift in negen letters op de Oude klok van 1603, aanwezig in het fort Oranje op Ternate, niet moeilijk te lezen. De negen letters luiden als volgt.

P. D.I.Z.B.O.F.E.Z. — A. — 1603.

Dr. Rouffaer verklaart ze aldus: „P(adre) D(iz, gebruikelijke afkorting van DINIZ) B.... O FEZ", hetgeen beteekent:

„De Pater DINIZ B.... maakte het". De voor dergelijke opschriften meest gebruikelijke vorm was echter "me fez" (maakte mij); de vervaardiger moet een Portugeesche priester zijn geweest.

Aldus Dr. G. P. Rouffaer — Doch waar steunt Dr. Rouffaer op om P door Padre te verklaren en in DIZ eene afkorting van Diniz te zien? Heeft zijn Zeer Geleerde geen geschiedkundigen ondergrond waardoor hij aan zijn verklaring een vasten steun kan geven, dan is de uitspraak „de vervaardiger moet een Portugeesche priester zijn geweest" nog al gewaagd en zeer zeker willekeurig, en het wil mij voorkomen dat bij Dr. Rouffaer die geschiedkundige ondergrond ontbreekt, anders toch zou het volgend met B. beginnend woord niet oningevuld zijn gebleven.

— Verder verklaart Dr. Rouffaer de 4 laatste letters OFEZ door maakte het.

Let wel: H E T, hier onbepaald voornaamwoord en niet aanwijzend voornaamwoord in dit laatste geval toch zou de onderteekenaar niet O maar A F E Z geschreven hebben wijl Campainha (klok) vrouwelijk is.

Nu zijn mij 4 vormen bekend van op kanonnen of klokken voorkomende en als onderteekening geldende opschriften.

1. Eenvoudige vermelding van jaartal enz. doch zonder vermelding van den fundidor (gieter), of vermelding van den fundidor doch zonder jaartal b.v.:

a. FOI FUNDIDO ESTE TIRO NA ERA DE 1535 POR MANDADO DO GOVERNADOR NUNO DA CUNHA d.i. Dit kanon werd gegoten in 1535 op bevel van den Gouverneur Nuno da CUNHA.

b. Fernando Anes leest men op een ander geschut.

2. De klok of het kanon wordt als persoon voorgesteld *) en meldt den naam van den maker: MEFES, ME FECIT, MAAKTE MIJ b.v. NUNO DA CUNHA PRESIDIS JUSSU CONFLATUM ET ABSOLUTUM AN MDXXXIII (1533) REIMON ME FECIT d.i. Op bevel van President da Cunha gegoten en voltooid in 't jaar 1533, Reimon maakte mij.

3. M E (mij) wordt weggelaten en men heeft enkel FEZ, FECIT, FACIEBAT (maakte) b.v. Joanes V te faciebat gubernate Nuno da Cunha ano 1537, d.i. Johannes V (icen) te was de maker onder het bestuur van Nuno da Cunha A. 1537.

DA CIDADE DE GOA. FEZ EM O.A. DE 1623 P.D.B. d.i. Van uit de stad GOA. Was de maker in het jaar 1623 P.D.B.

4. Klok of Kanon wordt aangeduid door een aanwijzend voornaamwoord, dat dan het geslacht aanneemt van het woord waarop het doelt. b.v.

ANTONIA TELLES DE MENESES GOVERNADOR DA INDIA A mandou fazer, no anno de 1640, por Manuel Tavares Bocarro. d.i.

Antonio Telles de Meneses beval ze A (n.l. a peça, la pièce) te maken in het jaar 1640 door Manuel Tavares Bocarro.

In geen enkel opschrift evenwel heeft ondergeteekende O aangetroffen als onbepaald voornaamwoord het, waarom hij dan ook de lezing maakte het onmogelijk kan aanvaarden.

II. Vooraleer de lezing te geven die ondergeteekende meent de ware te zijn zij 't gegund enkele mededeelingen te laten voorafgaan, waardoor de lezer zien kan langs welken weg men tot de oplossing is gekomen.

Reeds bij eene eerste kennismaking is men getroffen door de buitengewone sierlijkheid van de oude klok van Ternate en, begint zij te spreken, dan raakt men onder de bekoring van dien klank zoo frisch, zoo helder, zoo zuiver en vol muziek.

*) De klok: Gods klepperman, die het Christenvolk ter Kerke roept. Het Kanon; de geweldige strijder die het rijk tegen den vijand moet verdedigen.

Eu Etor forte amoros darei morte.

„Ik ben de geweldige Hector de dood der Moren" roept fier een oud Portugeesch kanon.

Een kunstwerk als dit, zoo harmonieus van lijnen en van toon, waarin alles even af is en waar, zelfs in de letters, de heerlijkste harmonie heerscht [1]), zulk een kunstwerk kan alleen door een groot kunstenaar zijn voortgebracht. Zijn naam dus moet ons door de geschiedenis zijn bewaard gebleven, en eene eere plaats innemen onder de fundidores de artilharia welke in den Portugeeschen Staat zulk een gewichtig ambt bekleeden en door den Koning werden benoemd. [2])

Zoo dacht en redeneerde ik, doch die redeneering bracht de oplossing niet.

In Juli l.l. las ondergeteekende een brochuurtje voor ruim 20 jaar uitgegeven en waarin de schrijver Dr. Sousa Viterbo o.a. vertelt, dat tegen het einde van de 16e eeuw in Indië eene familie van Fundidores verscheen bij wie dat gewichtig ambt als een erfenis van Vader op Zoon overging n.l. de familie der Bocarro's.

De Chef, Francisco Diaz, was omstreeks 1588 ziek en versleten te Goa, zoodat de toenmalige Gouverneur D. Duarte de Menezes, den zoon Pero Diaz Bocarro fundidor de Artilharia benoemde in de plaats van zijn onbekwaam geworden Vader. Die benoeming werd bekrachtigd door Koninklijk Besluit van 12 October 1590. Van dezen Pero Diaz bezit het Museu Militar van Lissabon nog een kanon; het bovenvermelde te Goa in 1623 vervaardigd en dragende zijne initialen P.D.B. [3]). Die woorden PERO DIAZ BOCARRO deden als bij tooverslag de tot nu toe geheimzinnige letters PDIZBO van Ternate's klok voor mijn geest verschijnen en meteen maakte de kwelling van zoovele jaren plaats voor de blijde zekerheid de oplossing van het raadsel te hebben gevonden.

Doch al was de naam gevonden, heel het raadsel van het opschrift was evenwel niet opgelost. In het afschrift voor 8 jaar door mij genomen kwamen tusschen het eigenlijke opschrift en de onderteekening nog een paar teekens voor n.l.

O—O

Dat de vervaardiger daarmee iets bedoeld had was zeker, maar wat?

---

[1]) De letters, kloek, sierlijk, vol noble distinctie, zijn *21* mM. hoog en de staven respectievelijk *3* en *1½* mM. dik. Alle zijn ze nog gaaf en duidelijk alsof ze pas gegoten waren, behalve bij den rand het cijfer 3 van het jaartal 1603, dat het heeft moeten bezuren. Een tijd lang is er om het half uur met een kanonskogel op gebeukt impia manu. Gelukkig de nieuwe Commandant van het fort Oranje, Kapitein C. L. Becking, heeft daar onmiddellijk een eind aan gemaakt en bij tijds het gevaar, waardoor het eerbiedwaardig kunstwerk bedreigd werd, weten te bezweren.

Nu prijkt onze klok weer zooals voorheen boven de poort van fort Oranje in een keurig nieuw torentje. Aan Kapitein Becking oprechten dank.

O hadden zij hier in de Molukken steeds dezelfde pieteit gehad. Te Banda Neira b.v. kan men de mooi gebeitelde steenen van fort Nassau bewonderen in de goten die het regenwater moeten afvoeren.

[2]) Door zijn Jus patronatus was de Koning van Portugal verplicht zorg te dragen voor bouw en onderhoud der Kerken en moest haar van het noodige meubilair voorzien; hij moest dus ook de klokken leveren die door zijne officieele fundidores werden vervaardigd.

[3]) Behalve bovengenoemde Francisco Diaz en Pero Diaz Bocarro treft men nog twee andere Bocarro's aan n.l. Manuel Tavares Bocarro boven reeds vermeld en Jeronymo Tavares Bocarro benoemd mestre da fundição de artilharia do esta do da India, door den Onder Koning Luiz de Mendonça Furtado e Albuquerque, conde de Lavradio. Die benoeming werd op 21 November 1674 door Koninklijk schrijven bekrachtigd.

Eene versiering kon het niet zijn. Combinaties en gissingen werden gemaakt, geen enkel echter bracht bevrediging totdat ik weer te Ternate komend, op Donderdag 1 November l.l. naar de Klok klom om het origineel zelf nogeens te onderzoeken en toen, bij het eerste gezicht werd alles duidelijk. Die teekens toch namen eene heel bijzondere plaats in n.l. de eerste O vlak boven de P, de streep — boven DIZ, de 2e O boven de B, waardoor ontwijfelbaar de eerste O moest beschouwd worden als sluitletter van PERO de streep als afkortingsteeken bij DIZ en de 2e O als sluitletter van de eerste lettergreep van den eigennaam BOCARRO. Daarom meent ondergeteekende dat de ware lezing van het randschrift

O — O
PDIZBOFEZ · A · 1603
is PERO DIAZ BOCARRO FEZ . A . 1603
hetgeen beteekent
Pero Diaz Bocarro was de maker . A . 1603

Banda Neira, 27 December 1923.
Dr. M. NEIJENS.

VOORBURG EN SANTOSA TE TERNATE, EEN OF TWEE?

In het artikel van den Heer V. I. van de Wall (het museum Kedaton van Ternate Oudheidkundig Verslag 4e kwartaal 1922) lees ik p. 141: „Volgens het „Rapport uitgebracht door de Commissie Vaillant-Verhuell-Gravestein in 1791 .... „maakten destijds de forten Oranje en Voorburg de eenige defensiewerken van „de hoofdstad der Molukken uit. Voorburg moet dus de naam van een fortje zijn „geweest, dat belangrijk genoeg was om vermeld te worden en waarvan de ligging „met deze ruine (n.l. de ruine van een klein vierkant fortje bezijden het paleis) „vrijwel overeenkomt.

En lager „Eenige jaren later echter in" de Memorie van de Staat en Defencie „van het Gouvernement Ternaten .... opgesteld door J. W. Cranssen, 50sten „Gouverneur van Ternate (1799—1801) wordt van het fortje Voorburg niet meer „gesproken! Instede daarvan wordt o.a. gesproken van het fortje Santosa en het „fortje „'s Konings Zeehoofd" .... Tusschen 1791 en 1799 moet dit fortje Voor„burg dus plotseling verdwenen zijn, of beter gezegd deze naam. Het komt ons niet „waarschijnlijk voor, dat het bolwerkje zou geslecht zijn, in die benarde tijden, „waarin deze werken zoo noodig waren. Mogelijk als gevolg van een advies der „genoemde Commissie zal het gerestaureerd en verbouwd zijn geworden en daarna „herdoopt in Santosa, naar de bron met beekje die zich bezijden het fortje bevinden. „Naamsverandering van verdedigingswerken kwamen niet zelden voor, en wij houden „deze ruine dan ook voor de overblijfselen van het fortje Santosa.

Tot zoover de Heer V. I. van de Wall. — Hierop in het kort het volgende: dat elke nadere verklaring overbodig maakt.

I. In „Bedenkingen omtrent den Staat van defensie van de Provincie Ternate" lezen wij: „Het fortje Voorburg is te digt bij 't Hoofd Casteel om daar in veel belang te stellen, de verscheidene atappe en andere slegt kufjes welke ten Noorden van het zelve langs strand staan beletten daar en boven nog grotelijks het nut dat daar uit tot bestrijking van het strand zou kunnen werden te weege gebragt".

Ternate, 16 Juni 1791.

w.g. J. O. VAILLANT,
C. A. VERHUELL,
J. F. L. GRAVESTEIN.

II. „In Bijdragen T. L. en Volk. v. Ned.-Indië, 3e volgr. 5e deel, 3e stuk 1871 bevattend „Stukken betreffende Ternate" vinden wij een lijst van de forten van Ternate in het begin der 19e eeuw.

1. Kajumera, het Zuidelijkste van onze forten.
2. Tellingame, een halfkwartier Noordelijk van Kajumera op een heuvel.
3. Terbokko, aan strand een kwart uur Noord-Oost van Tellingame.
4. Kotta-baroe, aan strand een kwart uur Noord van Terbokko.
5. VOORBURGH, een oud en door de militaire Commissie gedemoilleert fort gelegen achter de Chineesche Kamp.
6. Zee Hoofd vlak over het Kasteel.
7. Ternaatsch Koning Zee Hoofd een half kwartier Noordwaards van het Kasteel.
8. SANTOSSA even bergwaards boven het Zee Hoofd.

Banda Neira, 29 December 1923.

Dr. M. NEIJENS.

DE HIËRARCHIE DER COMPAGNIE'S DIENAREN

DOOR

V. I. VAN DE WALL.

Door de vele heterogene bestanddeelen, die de Compagnie's maatschappij sedert haar kortstondig bestaan telde, was het niet te verwonderen, dat traditioneele verhoudingen van rang en stand niet zelve uit deze Indische samenleving zijn voortgekomen, zooals met de Nederlandsche het geval was. In Nederland toch berustten privilegien van rang en stand en daaruit gesproten voorrang op historischen grondslag, hetgeen in Indië, waar de Compagnie zelf nog haar eigen geschiedenis te maken had, nog niet mogelijk was. Zij heeft getracht hierin te voorzien door het uitvaardigen van wetten en verordeningen, waarbij het geschreven voorschrift de plaats moest innemen van het ongeschrevene, zooals traditie nu eenmaal heet. Deze voorziening bleek zeer noodig, vooral in de achttiende eeuw, toen de geldverspilling in de Indische maatschappij, waaraan hoog en laag zich bezondigde, elk standsverschil uit het oog deed verliezen. Aanleiding tot het uitvaardigen dezer voorschriften waren de voornaamste gebeurtenissen van het menschelijk bestaan, die sedert onheugelijke tijden in de maatschappij tot op den huidigen dag, voor velen onder hare leden aanleiding gaven tot veel vertoon, n.l. de geboorte, het huwelijk en de dood.

Van deze drie belangrijke periodes in het leven, gaf de dood in den Compagnie's tijd met al de formaliteiten van den rouw wel het meeste aanleiding tot het ten toon spreiden van een weelde, die niet in overeenstemming was met de ernst van het gebeuren. Daar op een indrukwekkende begrafenis in deze maatschappij zeer veel prijs werd gesteld, doordat in geen andere plechtigheid zoozeer de nadruk werd gelegd op rangorde en stand der rouwdragenden dan bij deze, ontstonden telkenmale bij zulk een gelegenheid onaangename twisten over voorrang, voorrechten en titels. De Hooge Regeering, die dit gebrek aan piëteit van bedenkelijken aard vond, liet in 1718 een ranglijst opmaken, waaraan bij plechtigheden als doopfeesten, huwelijksfeesten en bijzonderlijk begrafenissen, feitelijk de eenige openbare bijeenkomsten in die dagen, inzaken de volgorde streng de hand werd gehouden. Dat juist de twisten bij de begrafenisplechtigheden de aanleiding waren tot dezen maatregel typeert wel den aard van dit gekrakeel. De officieele bekendmaking geschiedde echter eerst in het daarop volgende jaar, toen bij de samenstelling van het eerste Naamboekje der hoogere Compagnie's dienaren [1]), gebruik gemaakt werd van deze ranglijst. Voorloopig scheen dit voldoende te wezen, om de onverdraagzaamheid der dienaren op dat punt en hun zucht om anderen te overbluffen, te beteugelen; althans het heeft tot 1753 geduurd eer de Hooge Regeering het noodig vond meer algemeene

[1]) De eerste jaargang werd afgesloten op 30 November 1719 en gedrukt bij de Compagnie's drukkerij.

voorschriften samen te stellen, aangaande titels en kwaliteit bij openbare bijeenkomsten.

De ranglijst met vermelding van titels, die toen werd uitgevaardigd tijdens het bewind van de G.-G. Jacob Mossel (1750—1761), diende ten grondslag van het in 't volgende jaar door dienzelfden landvoogd voorgeschreven Plakaat tot beteugeling van pracht en weelde [1]. Deze was de eerste niet, die in deze richting werkzaam was, voor en na hem zijn er verscheidene landvoogden geweest, die middels voorschriften en bepaling paal en perk wilden stellen aan de toenemende verkwisting doch zonder afdoend resultaat. Dit voorschrift, waarin de ambtelijke hierarchie der Compagnie's dienaren tot in de kleinigheden is geregeld, bevindt zich in handschrift in het Lands-Archief te Weltevreden en geeft een volledig overzicht van alle toenmaals bestaande rangen, van den Gouverneur-Generaal af tot aan den Derdewaak toe, en tevens een goed denkbeeld van de kleine Bataviasche ambtenaarswereld, klein in beide beteekenis van het woord, waarin rang en titel het hoogste goed was. Het aantal bedieningen was groot, nog grooter het geduld, waarmede de Hooge Heeren, als 't ware, stap voor stap, na lang en breed overleg de kwaliteit hunner dienaren minutieus moeten geregeld hebben, des te moeielijker, omdat eenzelfde bediening tal van variaties scheen te bezitten. Zoo had een Opperkoopman, die tegelijk Geheimschrijver was van den Gouverneur-Generaal den voorrang boven een ander, die Groot-Kassier of Secretaris van den Raad van Justitie was, terwijl een Opperkoopman, als Eerste Gezworen Klerk ter Generale Secretarije, boven zijne collega's stond en dus allen voorging. Ook de Kooplieden schenen van alles te wezen, men trof onder hen aan, Secretarissen, Kassiers en Landmeters. Een predikant van de Nederduitsche, Portugeesche of de Maleische gemeente ging naar zijn ouderdom voor al zijne ambtgenooten, terwijl, vreemd genoeg, een buiten beroep zijnde predikant, den voorrang had boven die van de Luthersche gemeente. Opmerkelijk is verder nog, dat aan gewezen dienaren, niet meer in functie, even veel aandacht werd besteed als aan die in werkelijken dienst en ook hun plaats in de ranglijst niet vergeten werd.

Ik heb gemeend, dat het niet ondienstig zou zijn deze lijst betreffende de hierarchie der Compagnie's dienaren, die onder den G.-G. P. A. van der Parra (1761—1775) nog eens werd herzien in 1774 en in hooge mate hun eerzucht heeft geprikkeld, hier in extenso te laten volgen:

RANGLIJST

Volgens de Ordonnancie van den 30sten Maart 1753 en de sedert gearresteerde alteratien of ampliatien van dezelve.

Zijn Edelheid de Hoog-Edele Groot-Agtbare Heer Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië.

[1] Plakaat tot beteugeling van pracht en weelde in Ned.-Indië van 30 December 1754, een breedvoerig geschrift van 12 titels en verdeeld in 124 artikels.

De Wel-Edele Groot-Agtbare Heer Eerste Raad en Directeur-Generaal van Nederlandsch-Indië.

De Wel-Edele Gestrenge Heer Raad Ordinair of Extra-ordinair van Nederlandsch-Indië.

De Wel-Edele Heer President in den Agtbaaren Raad van Justitie deezes Casteels.

De E. Heer	Oud Gouverneurs. Geëligeerde Gouverneurs. Secretarissen van de Hooge Regeering in functie. Oud Eerste en Tweede Secretarissen van Hunne Hoog-Edelheden.

De Agtbaare Heer Ordinair of Extraordinair, Lid in den Agtbaaren Raad van Justitie deezes Casteels.

N.B. De geassumeerde Leden hebben, als zij niet in den Raad of in Commissie zijn, geen anderen rang, als van hunne qualiteit of politique bediening.

De Heer	Oud Directeur. Geëligeerde Directeurs.
De Heer	Advocaat Fiscaal van Nederlandsch-Indië. Bailluw. Water-fiscaal. Drossaard der Bataviasche Ommelanden. Oud Advocaat Fiscaal. Oud Bailluw. Oud Water-fiscaal. Oud Drossaard. Ontvanger Generaal. Opperkooplieden van het Casteel.
De Manh. Heer	Luitenant Colonel. Capitein van een Engelsch Konings-schip. Commandeur en Opper-equipagiemeester. Commandeur ter Zee.

De Heer	Visitateur Generaal, en Boekhouder Generaal	De oudste in functie eerst.
	Oud Commandeurs, en Geëligeerde Commandeurs,	van Buiten comptoiren.
	Oud Visitateur Generaal, en Oud Boekhouder Generaal	die eerst aangesteld is voor.

De Manh. Heer	Majoor van de Infanterye Majoor van de Artillerye Ritmeester van de Lyftwagt, hebbende titul en rang als Majoor	De oudste van deeze twee eerst.
De Heer	Majoor van de Burgerye. Oud Majoor van de Burgerye.	
De Heer	Opperhoofd van Japan. Oud Opperhoofd van Japan. Opperhoofd van het Generale Soldy-comptoir.	
De Eerw. Heer	Bedienaar des Godlijken Woords in de Nederduitsche, Portugeesche of Maleische Gemeente, naar den ouderdom. Bedienaar des Godlijken Woords buiten beroep. Bedienaar des Godlijken Woords in de Lutersche Gemeente.	
De Heer	Sabandaar en Licentmeester, en Gecomitteerde tot de Zaaken van den Inlander	De oudste van dezes twee eerst.
De Manh. Heer	Capiteins van Engelsche Compagnies schepen. Onder equipagiemeester.	
De Heer	Eerste Gezworen Clercq, ter Generale Secretarye, Opperkoopman zijnde. Geheimschrijver van den Heer Gouverneur-Generaal, Opperkoopman zijnde.	
De Heer	Secretaris van den Raad van Justitie, Opperkoopman zijnde Groot kassier, Opperkoopman zijnde	De oudste van deeze twee eerst.

De Heer Hoofd van de Chirurgie.

De Heer	Opperkooplieden buiten emplooi. Oud Opperkooplieden, naamelijk, die formeel uit Compagnies dienst zijn ontslagen, behoudens hunnen rang.	
De Heer	Fabryk. Schepenen. Stads Doctoren. Oud Schepenen. Oud Stads Doctoren, naamelijk, die behoudens hunnen rang ontslagen, of tot een minderen dienst overgegaan zijn.	

De Heer Eerste Practizijn in het Hospitaal, als hij 80 guldens wint.
De Eerw. Proponenten.

De Manh.
- Capitein Luitenant van de Lyfwagt, hebben titul en rang als eersten Capitein van het Garnisoen.
- Capitein der Infanterye en Artillerye.
- Capiteins Ingenieur.
- Capitein Luitenants der Infanterye.
- Capitein Luitenants der Artillerye.
- Capitein Luitenant Ingenieur.

De Heer
- Burgur-Capiteins.
- Burger-Ritmeester.
- Oud Burger-Capiteins.
- Oud Burger-Ritmeester.

De E.
- Baas van Onrust.
- Eerste Practizijn in het Hospitaal, minder als 80 guldens winnende.
- Opper chirurgyn van het Casteel.
- Chirurgyn Majoor van de Lyfwagt.
- Kooplieden in emplooi, zoo als zij in het Naamboekje volgen, tot den Eersten Administrateur in het Suiker-pakhuis inclusive.

Voorts:

- Pakhuismeester van Japan.
- Supercargas van China.
- Secretaris van den Raad van Justitie, maar de qualiteit van koopman hebbende.
- Secretaris van Schepenen.
- De verdere kooplieden in emplooi, zoo als zij in het Naamboekje volgen.
- Secretaris van Weesmeesteren, Koopman zijnde.
- Kassier van de Bank Courant en Bank van Leening, Koopman zijnde.
- Secretaris van Boedelmeesteren, Koopman zijnde.
- Eerste Landmeester, Koopman zijnde.
- Kassier van de Amphioen-societeit, Koopman zijnde.
- Advocaten.
- Kooplieden buiten emplooi.
- Oud Kooplieden.
- Capiteins van particuliere vreemde schepen.
- Schippers.
- Weesmeesteren.
- Oud Weesmeesteren.
- Heemraaden.
- Oud Heemraaden.

De E.
- Hoofdparticipanten van de Amphioen-societeit.
- Stads Vendumeesters.
- Commissarissen van de Bank Courant en Bank van Leening.
- Tweede Practizijn van het Hospitaal.
- Chirurgyn Majoors van de Infanterye en Artillerye.
- Binnen-regent van het Binnen-hospitaal.
- Binnen-regent van het Buiten-hospitaal.
- Opperchirurgijns van de Hoofdposten, zoo als zij in het Naamboekje volgen.
- Oud Chirurgyns van de Hoofdposten.
- Stads Chirurgijn en de verdere Practizijns van het Hospitaal.
- Stads Apotheker.
- Werkbaazen.
- Notarissen en Oud Notarissen, als de laatste behoudens qualiteit zijn ontslagen.
- Ouderlingen in functie.

De Manh. Heer
- Sous-luitenants van de Lyfwagt, hebbende titul en rang als Luitenant.
- Luitenants der Infanterye.
- Ordinair Luitenants van de Artillerye.
- Luitenant Ingenieurs.
- Extraordinair Luitenants van de Artillerye.

De E.
- Luitenants van de Burgerye.
- Oud Luitenants van de Burgerye.
- Onderkooplieden in emplooi, zoo als zij in het Naamboekje volgen, tot den Permanent lywaat-sorteerder inclusive.
- Secretaris van Weesmeesteren, Onderkoopman zijnde.
- Secretaris van Heemraadem.
- Kassier van de Bank Courant en Bank van Leening, Onderkoopman zijnde.
- Secretaris en Boekhouder van de Bank Courant en Bank van Leening.
- Gezworen Clercq van den Raad van Justitie.
- Gezworen Clercq van Schepenen.
- Dispensier van Japan, en / Negotie-boekhouder van Japan } De oudste in functie eerst.
- Essayeurs en verdere Onderkooplieden in emplooi, zoo als zij in het Naamboekje volgen, tot den Boekhouder op het Hospitaals-comptoir inclusive.
- Tweede Landmeester, Onderkoopman zijnde.

De E.	Garnisoenschrijver.
	Eerste Suppoost op het Comptoir van den Opper-equipagiemeester.
	Commissarissen van Kleine Gerigts en Huwelijksche Zaaken.
	Secretaris van Kleine Gerigts en Huwelijksche Zaaken.
	Hoofdingelanden.
	Boedelmeesteren van de onchristen Sterfhuizen.
	Secretaris van Boedelmeesteren, Onderkoopman zijnde.
	Procureurs.
	Onderkooplieden buiten emplooi.
	Gezworen Clercq van Weesmeesteren, Onderkooplieden zijnde.
	Oud Opperkooplieden, naamelijk, die uit Compagnies dienst ontslagen zijn behoudens qualiteit of rang.
	Diaconen in functie.
De E.	Compagnies Apotheker.
	Buiten-regenten van het Vrouwen-tugthuis.
	Buiten-regenten van het Lazarushuis.
De Manh.	Cornets van de Lyfwagt.
	Vendrigs van de Infanterye.
	Vendrigs Ingenieurs.
	Ordinaire Vuurwerkers.
De E.	Vendrigs en Cornets van de Burger-schutterye en Cavallerye.
	Oud Vendrigs en Cornets van Burger-schutterye en Cavallerye.
	Gezworen Clercquen ter Generale Secretarye.
	Ordinaire Clercquen ter Generale Secretarye.
	Gezworen Clercquen van Weesmeesteren, geen Onderkoopman zijnde.
	Adjunct Gezworen Clercq van den Raad van Justitie.
	Gezworen Clercq van de Bank Courant en Bank van Leening.
	Laborant.
	Adjudants van de Burger-schutterye en Cavallerye.
Monsieur.	Baas Boekdrukker, en
	Baas Boekbinder ter Generale Secretarye.
	Waagmeester.
	Makelaars.
	Binnen-regenten van het Armen- en Lazarus-huis.
	Binnen-regenten van het Chineesche Hospitaal.
	Keurmeester van goud en zilver.
	Rooimeester.
	Taxateurs van vaste goederen.
	IJkmeester van maaten en gewigten.

Monsieur {
Keurmeester van het beestiaal.
Stads Drukker.
Afslager of Opzigter van de Vischmarkt.
Opziender van de rijstmarkt.
Opziender van het afkomende beestiaal.
Hoofdopzigter van de Prauwvoerders.
Extract-factuurhouder.
Eerste overdrager op het hospitaal-comptoir.
Overdrager op het Indisch Militair-soldy-comptoir.
Tweede overdrager, op de verdere Soldy-comptoiren.
Scheeps-soldy-boekhouders.
Baas Boekbinder van de Logie.
Burger-wagtmeesters.
Boekhouders.
Extractordinaire Clercquen ter Generale Secretarye.
Absolut-adsistenten.
Afslager van den Vendumeester.
}

De Eerzame Opperstuurlieden.

Monsieur {
Jong- en Provisioneele Adsistenten.
Scheeps-opperchirurgyns.
}

De Eerzame {
Onderstuurlieden.
Derdewaaks.
}

Batavia in het Casteel den 14den Januari 1774.

Ter Ordonnancie van Hunne Hoog-Edelheden,
den Gouverneur-Generaal en de
Raden van Indië.

OUDHEIDKUNDIG VERSLAG

OVER HET

DERDE EN VIERDE KWARTAAL 1924 [1])

§ 1. *Personalia.*

Bij Besluit van den Directeur van Onderwijs en Eeredienst van 28 Aug. werd Dr. P. V. van Stein Callenfels belast met de waarneming der betrekking van tijdelijk Inspecteur bij den Oudheidkundigen Dienst. Als standplaats werd hem bij dzz. Besl. van 5 Sept. aangewezen Wonosobo.

Bij Besl. van den Directeur van Onderwijs en Eeredienst van 25 Sept. werd Dr. W. F. Stutterheim benoemd tot ambtenaar voor de beoefening der Indische talen en ter beschikking gesteld van het Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst om met werkzaamheden bij dien dienst te worden belast.

Met de benoeming van Dr. Stutterheim liep de ter beschikking stelling van Mej. Dr. M. A. Muusses, die gedurende drie jaren hare beste krachten aan den O. D. gewijd heeft, ten einde. Wij zien onze medewerkster noode vertrekken en spreken den wensch uit, dat zij ook in haar tegenwoordigen werkkring, bij het Kon. Bataviaasch Genootschap, gelegenheid zal vinden haar met zooveel succes begonnen studiën op archaeologisch gebied voort te zetten.

Bij Gouv. Besl. van 6 Nov. No. 10 werd Ir. H. Maclaine Pont buiten bezwaar van den Lande tijdelijk toegevoegd aan het Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst om met werkzaamheden in het belang van gemelden dienst te worden belast en werd het Hoofd van het Kantoor voor Reiswezen uitgenoodigd eene regeling te treffen, waardoor Ir. Pont voornoemd voor zijn reis- en verblijfkosten over een bepaald bedrag kan beschikken.

Door de welwillenheid van het Hoofd van den Topographischen Dienst kreeg de Oudheidkundige Dienst ten behoeve van het prehistorisch onderzoek de beschikking over een der door den Top. Dienst opgeleide opnemers.

§ 2. *Reizen.*

In October en December ondernamen het Hoofd van den Dienst en de Adj. Oudheidkundige reizen naar Midden-Java, waarbij Prambanan en omliggende oudheden werden bezocht. Op de eerste reis werden bovendien nog tochten ondernomen naar Tjaṇḍi Idjoh, tjaṇḍi Ngawen, Baraboeḍoer en de onlangs ontdekte oudheden bij Palgading (Zie O. V. 1924 p. 6).

[1]) De passages in de §§ 6 en vlg. die betrekking hebben op het 1ste en 2de kwartaal van dit jaar en in het vorige verslag door een misverstand niet zijn opgenomen, zijn met een * gemerkt.

De Bouwk. Inspecteur bezocht geregeld Prambanan en maakte in het derde kwartaal reizen naar de tjaṇḍi's Mĕndoet, Kalasan, Ngawen, Gg. Gangsir, Pari, Bangkal en Koetarĕnon bij Loemadjang. In het vierde kwartaal inspecteerde hij o.a. de tjaṇḍi's Idjoh, Ngawen, Pĕndĕm, Asoe, Loemboeng en Moerangan.

Dr. Van Stein Callenfels ondernam van October tot December een dienstreis waarover in §§ 6 en 8 nader wordt gerapporteerd.

Over de reizen van den fotograaf-teekenaar en den bouwk. Opzichter zie § 5.

§ 3. *Publicaties.*

Het Oudheidkundig Verslag over het eerste en tweede kwartaal 1924 verscheen in druk.

Een studie over de teruggevonden fragmenten van de inscriptie van 682 çaka (Zie O. V. 1923 p. 88) werd onder den titel „Het Lingga-heiligdom van Dinaja" in het Tijdschrift Bat. Gen. Dl. 64 door ondergeteekende gepubliceerd.

§ 4. *Geschenken.*

De volgende boekwerken werden ten geschenke ontvangen.

Report of the Superintendent, Archaeological Survey, Burma, for the year ending 31st March 1924.

Memoirs of the Archaeological Survey of India, No. 18 Hindu Astronomy by G. R. Kaye, Calcutta 1924.

École franç. d'Extr.-Orient. Listes générales des Inscriptions en des Monuments du Champa et du Cambodge. Inscriptions par George Coedès, Monuments par Henri Parmentier, Hanoi 1923.

Jan Pietersz. Coen. Bescheiden omtrent zijn verblijf in Indië, verzameld door Dr. H. T. Colenbrander. Dl. V, 1923.

§ 5. *Bescherming van Monumenten en Nieuwe Opnamen.*

Overeenkomstig dzz. voorstel van 10 Maart jl. aan den Directeur van Onderwijs en Eeredienst (afgedrukt in Djawa 1924 p. 94 vlg.) werd de Directie van het Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen door den Directeur vnd. uitgenoodigd om een Commissie in te stellen, die door tusschenkomst der Directie de Regeering zal adviseeren nopens de bij de restauratie der tjaṇḍi's Kalasan, Sari, Prambanan en andere nog te noemen monumenten te volgen werkwijze. Aan deze uitnoodiging gevolg gevend benoemde de Directie in hare vergadering van 20 September tot voorzitter der bovenbedoelde Commissie den heer L. C. Westenenk en tot leden R. A. Dr. Hoesein Djajadiningrat, Th. van Erp (voor den duur van zijn aanstaand verblijf in Indië), Ir. Thomas Karsten, Ir. F. J. Kubatz, Ir. H. Maclaine Pont, Dr. Radjiman, Ir. P. H. W. Sitsen en prof. C. P. Wolff Schoemaker. Als Secretaris werd aan de Commissie toegevoegd Dr. W. F. Stutterheim.

De Commissie had een eerste bijeenkomst tijdens het door het Java-Instituut in de Kerstdagen georganiseerd congres te Djokja. Bij die gelegenheid werd een werkcommissie ingesteld bestaande uit de heeren Van Erp, voorzitter, Karsten, Maclaine Pont, Sitsen en Wolff Schoemaker, Secretaris Stutterheim.

***

De Oudheidkundige Vereeniging Madjapahit, waarvan de oprichting in het vorig verslag onder § 5 vermeld is, zal dank zij den van verschillende zijden geboden financieelen steun, in het begin van het volgend jaar de werkzaamheden kunnen aanvangen. De Statuten der Vereeniging zijn in Bijlage J afgedrukt. Volgens art. 6 is als deskundige, te belasten met de in art. 5 sub 1 *a* t/m *c* uit te voeren werkzaamheden, door het Hoofd van den O. D. aangewezen Ir. Maclaine Pont.

Verslag van den Bouwkundigen Inspecteur over de werkzaamheden op Midden-Java.

Te Prambanan werd doorgewerkt aan het vervoeren, sorteeren en opstellen der bouwfragmenten, in het bijzonder van die, welke op de teekening werden aangeduid met de letters K, L en P. Voorts werd het poortgebouwtje van den doorgang naar de hoofdcella tot en met de bovendorpel (kala-kop) op den beganen grond gesteld.

Daar binnenkort de opstelling der bouwfragmenten en bouwdeelen wegens gebrek aan ruimte voor het grootste gedeelte gestaakt zal moeten worden, worde hier, voor de overzichtelijkheid, het volgende gememoreerd.

De hoogte van den onderbouw met het tweeledig basement bedraagt 7.75 M.

(Onder onderbouw wordt verstaan het bouwgedeelte, dat met een balustrade wordt bekroond en voorzien is van een terras binnen die balustrade. Onder basement wordt verstaan het bouwgedeelte, dat bestaat uit twee duidelijk onderscheiden geledingen en dat begint op het terras of den omloop en eindigt onder de voetlijsten van den eigenlijken tempel).

Op het basement is de hoofdverdeeling als volgt:

De voetlijsten te zamen hoog	2.60 M.
A. Eerste penant hoog	1.60 „
B. Tweede penant hoog	1.80 „
C. Cordonbanden hoog	1.05 „
D. Derde penant hoog	1.90 „
E. Vierde penant hoog	1.75 „
H. Kroonlijst hoog	1.90 „
K. Nissen hoog	2.45 „
L. Terugspringende hoog	2.00 „
M. Eerste serie dagobs hoog	3.00 „
P. Terugspringende hoog	2.10 „
R. Tweede serie dagobs hoog	1.70 „

De voetlijsten werden ter plaatse hersteld in 1921.

De combinaties onder A en B gedeeltelijk aan de zuidzijde herplaatst in .... 1921—1922
overigens op den beganen grond gesteld in .... 1923—1924
de hoogtematen en de bestemming der combinaties onder D, E, K, H konden met zekerheid bepaald worden in.. 1922.

Ook de horizontale verdeeling van deze vier series kon worden vastgesteld in .... 1923—1924
na opstelling op den beganen grond.

De combinatie O werd vastgesteld in 1924
en op den beganen grond gesteld in 1924
De combinaties L en P werden vastgesteld in 1923
en op den beganen grond gesteld in 1924

De ontgraving werd aan de zuidzijde in de richting Oost en aan de oostzijde voortgezet. Hierbij bleek dat inderdaad een vierde rij tempeltjes buiten den boven-tempelterreinmuur was gebouwd en niet, zooals men tot nog toe algemeen aannam, een enkel plaatselijk tempeltje.

De belangrijke stukken, gevonden te Pal Gading, werden, in opdracht van het Hoofd, samengezocht en naar Djokja vervoerd, waar zij, nadat het terrein in orde is gebracht, zullen worden opgesteld. Van Agrarische Zaken werd nog geen bericht ontvangen omtrent de met den eigenaar van den grond, waarop het bouwwerk staat, overeengekomen prijs voor een gedeeltelijke afstand van dien grond.

Te Mĕndoet bleek een minder wenschelijke toestand van het tempelterrein ontstaan te zijn door gedeeltelijke bebouwing en aanplant, reden waarom besloten werd de inmiddels opgesproten struiken en boomen te verwijderen en de bamboewoning te verplaatsen naar het uiterste gedeelte van het terrein. Tevens werden de op het terrein verspreid liggende fragmenten bijeengebracht en aan de kant behoorlijk opgesteld. Het terrein zelve werd aan de buitenzijde afgegraven en van taluds voorzien. Onregelmatige verhoogingen werden geegaliseerd en voor een afwatering gezorgd. Er werd een nieuw hek geplaatst van het gebruikelijke type in de plaats van het zeer bouwvallige oude.

Te Djokja werd vergunning gevraagd en verkregen tot het maken van een erfscheiding om het museumterrein, met welk werk een aanvang werd gemaakt. Het plaatsen van een hek kwam tot voltooiing.

Bij Tjaṇḍi Ngawen werden de reeds eerder aangekochte betonleidingen voor waterafvoer gelegd, de voor terreinuitbreiding benoodigde gronden aangekocht en de ontgraving beeindigd. Met het sorteeren der fragmenten werd een begin gemaakt.

De heer De Vink werd belast met de ontgraving van de tjaṇḍi's Asoe, Loemboeng en Pĕndĕm, naar wiens verslag wordt verwezen. In overleg met den Wadana van Moentilan werden de hiervoor benoodigde gronden aangekocht.

De ompaggering van Plaosan, die destijds door het aanwezig zijn van een rietaanplant niet kon plaats vinden, vond zijn voltooiing; het geheel wordt met prikkeldraad omrasterd.

Verslag van den Bouwkundig-Opzichter over de werkzaamheden op Oost-Java.

Enkele der reliefs van Djala Toenda, door het Hoofd daartoe aangewezen, werden naar Batavia opgezonden. Voorts werd een onderzoek ingesteld naar de aanwezigheid van beschreven steenen op den Goenoeng Sanggar Djae, boven Wanasalam. Wel werden daar een tweetal steenen aangetroffen, doch beide zonder inscriptie. De Assistent-Wadana van Wanasalam deelde daarop mede dat er vermoedelijk te Pĕngadjaran en te Sanggar Ploempoeng beschreven steenen zouden aanwezig zijn, waarnaar door dezen onderzoek zal worden gedaan. In het derde kwartaal begon ik met het teekenen van Tj. Bangkal, in potlood kwamen gereed aanzicht W.-zijde, zij-aanzicht en doorsnede over de as Oost-West. In het vierde kwartaal werd Tj. Gg. Gangsir opgemeten en in teekening gebracht. In potlood kwamen gereed zij-aanzicht; aanzicht O.-zijde, platte grond ter hoogte van het tempellichaam en bovenaanzicht van het dak. Er moeten nog worden geteekend doorsnede over de as Oost-West en details van het normaal profiel.

De volgende tempels werden schoongemaakt: Bĕlahan, Bangkal, Djala Toenda, Pasetran, Djĕdong, Soerawana, Tegawangi, Selamangleng (Kĕdiri), Dĕrma, Djaboeng, Bajalangoe, Sanggrahan, Selamangleng (Toeloeng Agoeng), Wringin Lawang, Badjang Ratoe, Tikoes, Pari, Soembĕrdjati, Toeban, Gambar, Ploembangan, Kotĕs, Sawĕntar, Toempang, Kidal en Singasari.

Te Tegawangi, Ngrimbi en Djaboeng werden vreemdelingenboeken uitgegeven. Paggers werden vernieuwd bij Djaboeng, Bajalangoe, Goenoeng Gangsir en elders.

Toegangshekken en wegwijzers werden, waar noodig, hersteld.

Rapport van den Fotograaf-Teekenaar over het derde en vierde Kwartaal 1924.

In Augustus kwamen de potloodteekeningen van de bronnen van Bojolali gereed; schaal 1:20. Daarna werden de potloodteekeningen van Soekoeh opgezet op een schaal van 1:40. Een en ander kwam dit jaar in inkt gereed.

Op Prambanan werden opnamen gemaakt van de op het terrein opgestelde reconstructie-deelen, in opdracht van den Bouwkundige Inspecteur en van enkele der reliefs der Wiṣṇu- en Brahmatempels in opdracht van den Adjunct-Oudheidkundige.

De laatste foto's konden tengevolge van het doorbreken van den regentijd niet alle opgenomen worden.

Na een inspectietocht in gezelschap van den Bouwkundige naar de tjaṇḍi's Asoe, Pĕndĕm en Loemboeng nabij de desa Sĕngi op den 14den en 15den November werd in overleg met den Bouwkundige op den 19den November een aanvang gemaakt met de opname der genoemde tjaṇḍi's. Den 8sten December kwam Tjaṇḍi Asoe gereed, waarna Tjaṇḍi Pĕndĕm onderhanden genomen werd. Deze werkzaamheden duren nog voort.

De onderbouw van Pĕndĕm zit twee meter onder den beganen grond en de ontgraving is niet gemakkelijk, doordat de grond bestaat uit laagsgewijs aangetroffen eruptieproducten van de Mĕrapi. De grond moet met pikhouweel en breekijzer opengehakt worden.

In December werden nog eenige foto's gemaakt van abklatschen voor Weltevreden.

Aan de beschrijving van Tjaṇḍi Asoe in de Inleiding tot de Hindoe-Javaansche Kunst van Dr. Krom, I, kan nog het volgende toegevoegd worden:

In de vloer van het nisje aan de zuidzijde van de stambha is een klein steenen bakje aangetroffen, zonder deksel. Het staat in een inkapping, zoodat de bovenkant gelijk komt met de nis-vloer.

Bij de ontgraving werd geen enkele steen gevonden, die behoord heeft tot de kroonlijst of het gedeelte daarboven. Wel werden enkele steenen gevonden uit waarschijnlijk de 3de of 4de laag van de stambha.

Verslag van den heer A. Muhlenfeld over de werkzaamheden te Koetarĕnon gedurende 1924.

De werkzaamheden aan de vesting te Koetarĕnon werden voorzoover de beschikbare fondsen dit toelieten geregeld voortgezet. Hierbij moeten wij met dankbaarheid gewagen van een gift groot 500 gld. gedaan door den heer F. J. Wirix, Hoofdadministrateur der suikeronderneming Djatiroto, en een van een even groot bedrag door de fabriek Soekodono (van de Erven Baud, in administratie bij de firma Kooy & Co.). Van de zijde van den Gewestelijken Raad van Pasoeroean werd 200 gld. beschikbaar gesteld. Ten slotte leverde de gehouden Pasar Dĕrma ongeveer 550 gld. voor de ontgraving en instandhouding van Koetarĕnon op, welke som nog onder de raming bleef doch niettemin dankbaar werd aanvaard.

In verband met dit beschikbaar komen van nieuwe geldmiddelen leek het wenschelijk het advies van den Oudheidkundigen Dienst nogmaals in te winnen en in overleg met den heer Perquin, die zich daartoe naar Loemadjang begaf een plan de campagne op te maken. Een mantri van den Oudheidkundigen Dienst heeft daarna gedurende eenige weken met een 20 à 30 koeli's ter plaatse gewerkt, doch kon door de beperktheid der fondsen niet langer blijven.

Aangezien de vergoeding voor twee oogsten van de te ontgraven terreinen duurder zou uitkomen dan afkoop, werd besloten dat gedeelte aan te koopen, waar zich de overblijfselen der voornaamste gebouwen bevinden en voor de rest vergoeding voor veroorzaakte schade te verstrekken.

De voor deze gronden betaalde som was 254.66 gld. hun oppervlakte 7276 M² (ruim een bouw). Daarenboven werden 10335 M² (ruim 1½ bouw) sawah voor den tijd van 1 jaar afgehuurd.

Ten slotte kan medegedeeld worden dat de voor de opname van het ontgraven terrein benoodigde werkzaamheden werden ondernomen, welke echter, in verband met de waterwerken, veel arbeid zullen kosten en eerst het volgend jaar gereed zullen zijn. Dan eerst zal ten volle kunnen blijken welke resultaten konden worden geboekt.

De ontgraving van de bij de halte Randoe Agoeng gelegen resten van een tjaṇḍi werd wenschelijk geacht, nu de mogelijkheid daartoe door het ruimer vloeien van de geldmiddelen was geopend. Bij het graven van tuingoten bleek het dat in verschillende richtingen muren geloopen hadden, die nog in verband zaten. Dit gaf aanleiding de Tjaṇḍi Agoeng geheeten steenhoop schoon te maken en eenigermate te ontgraven, waarbij een deel van de noord-oostelijke zijde werd blootgelegd.

Deze ontgraving geschiedde niet zonder eenige bezwaren van de zijde der bevolking, die rampen voorspelde over hen die de tjaṇḍi op eenigerlei wijze zouden verstoren. Een slamĕtan bleek echter voldoende om deze bezwaren hunne kracht te doen verliezen. De ontgraving werd voortgezet tot op een diepte van ± 6 M.

§ 6. *Vondsten, Epigraphie en Iconographie.*

* Over de zgn. „Schat-Verhey", waarover in de pers zooveel te doen is geweest (zie o.a. het bericht in de „Veilingbode" te Amsterdam, overgenomen in het Soer. Hbl. van 3 Juni en entrefilets in het Soer. Hbl. van 21 Nov. en de N. S. Ct. van 18 Nov.) dat de Regeering zich tot den Resident van Pasoeroean gewend heeft om inlichtingen, kan het volgende worden medegedeeld. Omstreeks 1913 werden door eenige inlanders op een tĕgalan even ten W. van Djĕnggrong, distr. Ranoelamongan, afd. Loemadjang, res. Pasoeroean, volgens een in Oct. 1924 opgemaakt proces-verbaal gevonden „10 beeldjes voorstellende zittende personen ter grootte van een kippenei, 4 armbanden ter dikte van een vinger, 5 platte voorwerpen in den vorm van muntstukken, 22 gouden ringen, 1 gouden „wiel", 1 gouden beeld met 7 koppen, 2 gouden beenringen, 1 moestika, ter grootte van een ei, 1 kom vol met kleine gouden sieraden". Alles te samen werd voor een bedrag van ƒ 600.— verkocht aan den heer Verhey. De collectie werd door den eigenaar in 1919 getoond aan den heer Van Stein Callenfels; zij bleek te bestaan uit vingerringen van het bekende draadmodel, enkele zegelringen met gefigureerd çrī, terwijl als grootste merkwaardigheden werden getoond een ronde bol, wellicht opaal of bergkristal, zooals die als top op priestermutsen dienst doet (d.i. de moestika van

het proces-verbaal) en een klein dozijn ringen, waarvan de eene zijde versierd was met een klein antefix-vormig stukje goudblik, in welk goudblik ornament en bij verschillende exemplaren menschenfiguurtjes waren uitgeslagen (d.z. in het pr. verb. de beeldjes van zittende personen ter groote van een kippenei!). In de uitgebreide collectie was geen enkel stuk voor het Museum van belang, daar het meerendeel der voorwerpen reeds in verscheidene exemplaren in de collectie te Batavia aanwezig is en het werk bovendien, voor zoover er ornament aanwezig was, bijzonder slecht was uitgevoerd, echt verloopen werk uit later tijd. Foto's, die de heer Verhey van zijn collectie had laten maken, werden nog naar het bureau van den dienst te Weltevreden opgezonden. Er bestond toen geen aanleiding enkele voorwerpen, laat staan de geheele collectie voor het Museum aan te koopen. Later, in 1922, was de heer Callenfels in Holland nogmaals in de gelegenheid de „Schat-Verhey", toen geëxposeerd bij de firma Kleykamp in Den Haag, te bezichtigen. De collectie had nog dezelfde samenstelling als in 1919, ja zelfs de schatrijke Amerikaan die er een bod van fl. 100.000 op had gedaan, bleek er nog bij te hooren.

Nu de heer Verhey pogingen blijft aanwenden om zijn „schat" tegen een exorbitanten prijs aan den man te brengen — er is zelfs onlangs een boekje verschenen, „The Djenggrong-Treasure" klaarblijkelijk voor dit doel geschreven — moge het bovenstaande als een waarschuwing voor reflectanten dienen. Uit een wetenschappelijk of artistiek oogpunt behoeft het niet betreurd te worden dat de collectie het land heeft verlaten. Het geval is alleen nuttig om voor de zooveelste maal te demonstreeren, hoe uiterst gemakkelijk het is de bestaande bepalingen omtrent het vinden en het uitvoeren van oudheden te ontduiken.

***

* Drie koperen platen met inscriptie, gevonden in de desa B o g ĕ m, distr. Pare, afd. Kĕdiri, (van waar ook afkomstig is het steenen paard met jaartal 1282 Çaka, Mus. Bat. No. 337, foto v. Kinsb. No. 214, Invent. II No. 1906) werden opgenomen in de collectie van het Genootschap (Nos. E. 60 *a* — *c*). De platen zijn lang 29 en breed 10 c.M.; alleen de middelste is aan twee zijden beschreven. Het schrift is slordig en vertoont nieuw-Javaansche eigenaardigheden; zoo is de kwantiteit der klinkers verwaarloosd; de ç a, ṣ a en s a worden door elkaar gebruikt, terwijl de r a reeds geheel gelijk is aan het nieuw-Jav. teeken.

De inscriptie luidt:

1. //çwasti sakawarsatita//i çaka //1388//
samangkana diwasa ni lĕbu talampakanira ri talo
nan hanimbal warukira baṭara ri paguhan sang li-

2 recto
na ri pramalaya katanggapan denira sang angu
cap gawe ring gĕḍong dingdi(ng)wa, sira patih sĕmut sira
sang arya pagĕh sira sang arya guna, sira patih ri pagu

2 verso

han, sira patih sirĕg, sira patih tembeng
sang ananggapi pisis, gung i pisis//
//200.000// rong kĕṭi rong kĕṭi
gĕnĕp, padukaliwon, trayodasi, sukla
pakṣā ring asuji maṣa // haparab
sakawasa //

d.i. Heil! çaka-jaren verloopen, in het çaka jaar 1338. Aldus is het tijdstip, dat Zijne Hoogheid van Talonan in ontvangst nam de storting (?) ten behoeve van den bhaṭāra van Paguhan, die overleden is te Pramalaya, ontvangen door de (ambtenaren) angucap gawe in het huis Dingdi(ng)wa, de patih Sĕmut, de ārya Pagĕh, de ārya Guna, de patih van Paguhan, de patih Sirĕg, de patih Tembeng, (zijn zij) die het geld ontvingen; de hoeveelheid van het geld is 200.000, twee honderd duizend, twee honderd duizend totaal; (op) Kaliwon, den 13den van de lichte maandhelft, in de maand Asuji. Zich noemende Sakawasa.

Ofschoon de beteekenis van w a r u k niet vaststaat (Juynboll, Woordenlijst s.v. p a r u k „storten tegen betaling van"; KBWb. s.v. p a r u k of w u r u k (genoten); a m a r u k, koopen? O. later t i n ĕ k ĕ), is het duidelijk, dat de oorkonde een kwitantie bevat over een door Z. H. van Talonan, waarschijnlijk van den onderteekenaar Sakawasa, ontvangen bedrag.

S a n g u c a p g a w e letterlijk: zij die het werk (of de taak) bespreken, schijnt een categorie van ambtenaren aan te duiden, vgl. nieuw-Jav. n g u c a p g a w e (G.R.s.v. u c a p): een beambte in Cheribon, hoofd van een golongan.

De bhaṭāra ring Paguhan, sang lina ri Pramalaya, is waarschijnlijk te vereenzelvigen met den in 1311 çaka overleden Bhre Paguhan van den Pararaton en den Nāgarakrĕtāgama (alias raden Sumana of Singhawardhana), den gemaal van Bhre Pajang, den zwager van Hayam Wuruk. Volgens den Pararaton (p. 38) werd deze vorst b ij g e z e t te Lo bĕñcal, als dharma geheeten P ā r w a t ī ç a p u r a (aldus de variant, te verkiezen boven het zinledige P a r w a t i g a p u r a van den tekst). Of deze benaming als synoniem moet opgevat worden van het Pramalaya (Paramālaya: Çiwa's hemel; Çiwa = Pārwatīça) van de oorkonde waar de vorst o v e r l e d e n heet te zijn, is moeilijk te beoordeelen.

***

• De vondst van een gouden beeld van den „bhaṭāra i Ḍiyang" met een zilveren djoen met inscriptie, in het blok Bantjet, ten Z. van desa Kapakisan (distr. Batoer, afd. Bandjarnĕgara) is vermeld in de Notulen van 24 Maart 1924 (TKBG. LXIV, afl. 1 en 2, p. 334). De transcriptie van het inschrift, waarin t.a.p. enkele diacritische teekens zijn weggevallen, luidt: g a w a y a n b h a ṭ ā r a i Ḍ i y a n g d y u n p i r a k b r a t k ā 4 r a m b u t n y a l p a s.

* Volgens bericht van den Resident van Kĕdoe zijn in de desa Kawoengsari, onderdistr. Krasak, distr. Salam, door afschuiving van een rechthoekig stuk sawahgrond, een drietal beelden w.o. een Durgā en het fundament van een baksteenen muur te voorschijn gekomen. Het Durgā-beeld werd naar het Residentie-huis en de andere beelden naar het erf van den Wadana van Salaman overgebracht.

***

* Door een vergissing werd in de vierde aanvullingslijst der gedateerde inscripties van N. I. in O. V. 1923 Bijlage I, als jaartal van de grot van Sangsit 993 vermeld; men leze hiervoor 933.

***

* Op ons verzoek om inlichtingen aangaande het beeld met inscriptie op den buik, dat een tijdlang op het bureau te Sarolangoen heeft gestaan (zie vorig Verslag § 6), ontvingen wij bericht van den Resident van Djambi, dat te Sarolangoen slechts bekend is, dat bedoeld beeld indertijd naar het kantoor daar ter plaatse vervoerd is. Het wordt er thans echter niet meer aangetroffen. Stukken op deze zaak betrekking hebbend zijn niet aanwezig door de algeheele verbranding van het archief bij den opstand in 1916.

***

* Volgens mededeeling van den Controleur van Gianjar-Kloengkoeng, A. J. van der Heijden, werd in de buurt van de door den keteltrom bekende desa Pedjeng een merkwaardige ontdekking gedaan. Aan den linker, steil naar beneden gaanden oeverwand van een diep ingesneden riviertje kwam bij een aardschuiving een menigte votief tabletten met de Buddhistische geloofsbelijdenis in Nāgarī en votief-stūpa's van rooden klei voor den dag. Deze stūpa's hebben denzelfden vorm als het model uit de collectie Resink (zie O. V. 1918 p. 100 en plaat), met dit verschil, dat bij de laatste acht kleine stūpa's om den centralen stūpa geplaatst zijn en bij de eerste slechts vier. Bij de wegruiming van de weggeschoven aarde kwam nog een groot aantal dergelijke stūpa's te voorschijn, zoodat men hier blijkbaar met een heilige plaats te doen heeft. Nadere bijzonderheden over deze vondst en over een (bronzen?) beeldje dat tezelfder plaatse gevonden zou zijn worden nog ingewacht.

***

Het in het Oudh. Versl. 1923 p. 89 vermelde zuiltje met inscriptie, in bezit van den heer F. J. Lenaerts te Malang, werd ons ter bestudeering toegezonden.

Van den heer A. W. C. Blijdenstein, administrateur der ondern. Baleardjosari boven Malang, ontving de dienst vier koperen platen — juiste vindplaats onbekend; vermoedelijk afkomstig uit de omgeving van het Kawigebergte — ter bestudeering. De twee grootere platen, bevattend een gedeelte van een oorkonde van Mpu Siṇḍok, uitgevaardigd in 851 çaka, zullen door Dr. Stutterheim in het Tijdschrift K. B. G. worden gepubliceerd. De beide andere platen zullen door hem in het volgend verslag worden getranscribeerd en besproken.

In de collectie van den heer Blijdenstein bevinden zich nog eenige bronzen voorwerpen waaronder een zodiakbeker met jaartal 1275, een votief-tempeltje en een bel met als handvat een arm, die een dijbeen vasthoudt. Van een en ander zullen t.z.t. door den heer De Vink foto's gemaakt worden.

***

Door den heer E. W. Maurenbrecher, Controleur van Malang werd een tweetal steenen met jaartal gerapporteerd: in de desa Rĕdjosari, onderdistr. Bantoer, distr. Gondanglĕgi, aan den zuidelijke oever van de kali Lesti op de beran van Nilowardojo op een groote onbekapte steen het jaartal 1212 en in de desa Dĕmangan, gehucht Goenoeng Pandak, onderdistr. Gondanglĕgi, distr. Gondanglĕgi aan den Noordelijken oever van de kali Lesti, juist tegenover de plaats van den boven genoemden steen, ook op een groot, onbehakt steenblok het jaartal 1337.

Nog eenige aanvullingen op den in Oudh. Versl. 1923 Bijlage N afgedrukten Inventaris volgen hieronder:

Onder desa Ladjo; op de poenden Selokori (Watoelawang) een Durgā, hoog 70 c.M. en een hoop onbekapte steenen.

Onder desa Pakan; op een poenden in de desa tusschen een hoop onbekapte steenen een yoni, lang 56, br. 56 en hoog 56 c.M. met gat 22 × 22 c.M.; de tuit is afgebroken; een Gaṇeça hoog 50 c.M.; een onderstuk van een beeld met gekruiste beenen; twee fragmenten van beelden; een mannenbeeld met drietand en waterkruik hoog 36 c.M.; een mannenbeeld met drietand en linkerhand op de borst, hoog 37 c.M.; een nandi lang 37, br. 14, hoog 14 c.M.; een lingga, hoog 52, diameter 15 c.M.; een lingga met afgebroken top hoog 37 c.M.; diameter 13 c.M.

In het bezit van den Regent van Malang zijn twee zodiakbekers, de eerste afkomstig van de desa Pontjokoesoemo, distr. Pakis, afd. Malang, hoog 11 c.M., boven de vogelfiguur het jaartal 1252; de andere afkomstig uit het district Pakis, boven de figuur staande boven den stier het jaartal 1276.

Volgens rapport van den Assistent-Resident van Banjoewangi werden bij het graven van de hoofdleiding van de irrigatiewerken te Blambangan vele kleine beeldjes en potten gevonden. Bij ontginning in die buurt kwamen fundamenten van muren en gebouwen voor den dag. Aan Dr. Van Stein Callenfels, die in den loop van 1925 de prehistorische graven in het Bondowoso'sche zal onderzoeken zal worden opgedragen, tevens een onderzoek naar de Blambangansche oudheden in te stellen.

***

Op verzoek van den heer P. de Roo de la Faille zond de Oudheidk. Dienst een papierafdruk van de nog niet gelezen Batoe Bapahat-inscriptie (Inventaris Buitenbezittingen No. 39 *b*, Oudh. Versl. 1912 p. 46; dertien regels schrift in een waarschijnlijk Zuid-Indisch alphabet, verder nog niet in de Padangsche Bovenlanden aangetroffen) door tusschenkomst van den Superintendent Archaeological Survey, Southern Circle, aan den Government Epigraphist den heer H. Krishna Sastri,

te Fernhill, Nilgiris, ter ontcijfering. De van den heer Sastri ontvangen transcriptie zal door den heer de Roo in een eerstdaags verschijnende studie over Sumatra worden gepubliceerd.

***

In de Memorie van Overgave betreffende de Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo, in Augustus opgemaakt door den aftredenden Resident C. J. van Kempen, wordt vermeld, dat van de overblijfselen van het baksteenen gebouw te M a r g a s a r i (onderafd. Rantau, afd. Oeloe Soengei; Inv. Buitenbezit. No. 193, Oudh. Versl. 1914 p. 140) slechts enkele steenen werden teruggevonden. Een opdracht van den Resident om verdere opsporingen aldaar te doen kon in verband met den voortdurenden abnormaal hoogen waterstand nog niet worden uitgevoerd. Volgens dezelfde memorie zouden „enkele kleine Boeddha-beeldjes" door de bevolking in de Dajak-landen in groote eere worden gehouden.

Het reisrapport van Controleur Malinkrodt van 1923, hierover handelend, waarvan een afschrift dzz. werd aangevraagd, werd nog niet ontvangen.

***

In aansluiting aan de berichten die in de pers de ronde hebben gedaan aangaande de vondst van een „steenen vesting" („K o t a B a t o e") aan de Boven-S o e n g e i - P i n a n g, door den Hoofdassistent bij het Boschwezen in Langkat, den heer Hiemstra, volge hier het officieele rapport van genoemden ambtenaar nopens de reis, die ten doel had, de verkenning van de terrein- en boschgesteldheid van de Soengei Besitang met de zijrivieren.

9 October: Om 7 uur v.m. werd de tocht voortgezet. Proviand en uitrusting moesten gedragen worden. Deze dagmarsch was zeer zwaar. Het terrein is zwaar geaccidenteerd. Het loopen in de rivierbedding, slechts bestaande uit zware rolkeien zeer vermoeiend. Herhaaldelijk vernauwt de rivier zich en zijn de oevers rotsachtig, steil. De tocht hierlangs eischt veel uithoudingsvermogen en is gevaarlijk. Om 2 uur moest bivak gemaakt worden, tengevolge van totale uitputting der draagkoelies. 10 October werd in den ochtend de „Kota Batoe" verkend. Op 8 October werd gedurende de marsch opgemerkt dat er bij de draagkoelies niet veel lust bestond om verder de Sei. Pinang op te trekken. 's Avonds werden in het bivak de gidsen desbetreffend ondervraagd en vertelde een gids, dat hij ca. 2 jaar geleden, aangetrokken door een enorme vischrijkdom, nog een dag verder de rivier opgegaan was en daar een „Kota Batoe" gezien had. Niet wetende of het bewoond was, was hij in een hoogen boom geklommen en had van daaruit het gevaarte bekeken. Hij beschreef het mij als een steenen vesting, met huizen (kamers) en straatjes. Leven was er niet in te ontdekken. Het geheel maakte op hem een zeer geheimzinnigen indruk en bang voor geesten was hij teruggegaan en had aan de Datoeq van Besitang zijn vondst bekend gemaakt.

Na veel heen en weer gepraat, werden de bezwaren der gidsen eenvoudig terzijde geschoven door mijn bevel om den volgenden morgen 6 uur reisvaardig

te zijn om den tocht voort te zetten. Als dekking zouden ondergeteekende en de verkenner vooropgaan terwijl een Eur. beroepsjager, die zich had aangesloten, de achterhoede zou vormen.

Op 9 Oct. werd om half twaalf in den linkeroever van de rivier een hol ontdekt van betrekkelijk groote afmeting. Te bereiken was het niet, tenminste niet zonder veel oponthoud. Het lag aan den anderen oever dan waar wij ons bevonden, op ca. 12 tot 15 M. boven het waterniveau. Zoo te zien, geleek het veel op holen, gevonden en beschreven door den Heer L. C. Westenenk, oud-Gouverneur van de Oostkust van Sumatra.

Om 1 uur weigerden de koelies uit angst, verder te gaan. Door forsch optreden werden zij genoodzaakt nog een uur door te marcheeren.

Op 10 Oct. werd eerst de geheimzinnige „Kota Batoe" verkend. In N.W. richting trokken wij ca. 1 K.M. het bosch in. Het terrein was vlak, begroeid met oudbosch, zonder ondergroei. Het maakte den indruk of hier vroeger geplant is geworden, of althans de ondergroei grondig werd opgeruimd, welke nadien, door de dichtheid van het oudbosch geen gelegenheid meer had zich te ontwikkelen. Plotseling bevonden wij ons voor een massaal steenen gevaarte, 30—40 Meter hoog. Door de verweerde pieken en punten, als kanteelen en torentjes, deed het sterk denken aan een burcht, zooals in de Rijnstreek voorkomen. Ik besloot eerst de zaak eens van buiten te bekijken. In Noordelijke richting trokken wij om en vonden al dadelijk een ingang flauw oploopend naar binnen. Die koelies, welke medegaan waren, begonnen hier al direct te bidden en wierook te zwaaien. Doorgaande kwamen we al dichter aan de rivier, welke wij even bereikten, om met een scherpen bocht dadelijk weer landwaarts in te gaan. Hier ontdekten we een grooten tunnel. Aan den zolder hingen groote brokken steen als druipsteen (wat het echter niet was) wel wat gelijkend op lampen, zooals een grappenmaker in het gezelschap ze noemde. Alvorens flambouwen gereed te hebben om binnen te gaan, verjoegen ons bijen, door licht en vuur opgejaagd. Verder doorgaande liep het terrein glooiend op. Later bleek dit een lage heuvelrug te zijn. Boven op dien rug, vlak bij de z.g. vesting, vonden we graven, gedekt door riviersteenen. (Een geheel ander gesteente dan waaruit het gevaarte bestaat). Eenige flauwe inscripties, welke na afkrabben van het mos zichtbaar werden, deden de graven kennen als Atjeh-graven. Ook de richting met het hoofd naar Mekka, wees op Moehammedaansche begraafplaatsen. Op den heuvelrug, even beneden de graven, was wederom een ingang. Ik besloot hier binnen te gaan. De ingang is nauw, 1—1½ Meter en loopt zigzag met een wandhoogte oploopend van 1 tot 5 Meter. Op elken hoek is een ronde uitholling, waarin een man kan staan. Bij een hoek is de steen uitgehold als een bekken; met een geweerkolf er op slaande, klonk het ook zuiver als een tong-tong. Al doorgaande kwamen we in een warnet van gangen met wanden tot 10 en 15 Meter hoog. Links en rechts van die gangen waren ronde of boogvormige uithollingen, waarvan sommige van boven geheel open. De grond bestaat uit een zeer dikke humuslaag. Soms verwijden de gangen zich en vormen een

pleintje, waar op een enkele een groote marbauboom. Enkele holen zijn onderling verbonden door een ca. 1 M. hooge opening. Door deze openingen kruipend komt men weer in andere gangen. 't Is een wirwar van gangen en poortjes, zoodat dwalen er makkelijk is. Het geheel, waarin uren werd rond gedwaald bestaat uit blauwgrijze bazaltsteen. Op een der holwanden werden teekens gezien, welke aan een inscriptie doen denken. Foto's waren er niet te nemen. 't Was druilerig weer, terwijl ook een statief ontbrak zoodat tijdopname niet veel kans van slagen had. Na lang zoeken werd een uitgang gevonden weinig ten Westen van den ingang. Het omliggend terrein werd nog verder verkend, doch geen verbinding werd gevonden met ander gesteente. Rondom oudbosch zooals boven beschreven.

Bij den ingang welke laag is in tegenstelling tot de beide andere, ligt een benteng met een gracht. Hoewel begroeid is graafwerk er duidelijk aan te herkennen. Ten Zuiden ligt een diep rond gat, misschien een gewezen put. Z.O. van deze benteng ligt de oude patrouilleweg der Militairen en opnemingsbrigaden.

Steller dezes kreeg den beslisten indruk dat dit steenen gevaarte uit een stuk bestaande (niet gemetseld of gestapeld) vroeger bewoond is geweest.

De heer Hiemstra gaf Dr. Callenfels tijdens zijn verblijf te Deli uitvoerige inlichtingen over zijn ontdekking. Daar het niet uitgesloten leek dat men met rotswoningen te doen heeft (de naam „vesting" kan voorloopig wel achterwege blijven), stelde Dr. C. zich in verbinding met den heer Brandts Buys, beheershoutvester van Noord-Sumatra, die bereid werd gevonden op zijn dienstreis in het eerste kwartaal 1925 ook de bewuste plek te bezoeken en er teekeningen en foto's van te vervaardigen. Na ontvangst van een en ander zal worden uitgemaakt of de vondst van voldoende belang is om een onderzoek ter plaatse in te stellen.

***

Dr. Van Stein Callenfels rapporteert het volgende.

Bij een zeer vluchtig bezoek in 1916 werd door mij op het erf van den administrateurswoning op de onderneming Soekaboemi (Pare, res. Kĕdiri) een beschreven steen aangetroffen. Daar er toentertijd slechts enkele minuten voor het onderzoek beschikbaar waren, kon alleen door zeer oppervlakkige bezichtiging worden gemeld, dat de steen uit 706 dateerde, in het Oud-Javaansch was gesteld, geen koningsnaam bevatte en over irrigatie handelde. Daar deze inscriptie dus de oudste in Oud-Javaansch gestelde was, die bekend is, werd in October een nader onderzoek ingesteld. Daarbij bleek dat de steen op de voorzijde een inscriptie had tenrechte uit 709 en handelende over het graven van de kali i hariñjing, tegenwoordig nog de voornaamste waterleiding in het Pareesche en bekend als Srindjing-leiding. Tevens bleek nu, dat de achterzijde van den steen een tweede inscriptie droeg, of liever twee verschillende, de eerste uit 843 waarbij door den vorst Dyaḥ Tuloḍong enkele privilegien bevestigd werden door een zijner voorgangers aan de afstammelingen van den graver van de leiding verleend, terwijl de tweede uit 84. (het 3de cijfer onleesbaar) een regeling inhield van den, ook in de oorkonde van 843 genoemde

patih i hino. Een bewerking der oorkonden is onderhanden en zal binnenkort gepubliceerd worden. Tevens is nu zeer waarschijnlijk geworden dat de door mij in het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap deel LVIII blz. 337 e.v. besproken inscriptie van Kandangan eveneens op dit irrigatiewerk betrekking heeft.

Van de gelegenheid, dat de booten van de Kon. Paketvaart Mij. op hun reis van Belawan naar Tandjong Priok een dag te Singapore stil liggen, werd gebruik gemaakt om een onderzoek in te stellen naar de in het Raffles Museum aldaar aanwezige fragmenten van de bekende Singapore-inscriptie. Vanuit Medan was terzake bereids aan de Directie van dat museum geschreven en lag door de welwillende zorgen van den Directeur, den heer Boden Kloss, bij aankomst het eenige steenfragment dat in het bezit van het museum was, gereed voor het onderzoek. Het bleek te zijn het 3de der Lowe-fragmenten, het stuk, waarop Prof. Kern indertijd de woorden „yadalama" had ontcijferd. Ik wees de Directie op het feit, dat er nog minstens 2 Lowe-fragmenten en het groote Butterworth-fragment bestonden, doch deelde men mij mede, dat alleen het eene aanwezige stuk indertijd van Calcutta ontvangen was. Een onderzoek naar de ontbrekende deelen zou men instellen. De inscriptie is zoo goed als onleesbaar. Het „yadalama" van Prof. Kern lijkt mij te zijn: „pada lama". Verder schijnt de eerste regel te eindigen op „ihangdapangresa" of „hidapangresa", ten minste voor zoover de letters niet geheel zijn uitgewischt. Op de 3de regel is alleen midden in „ka" te herkennen, op de 4de regel „jawabu" en „hitya" en op de 5de regel „khanga". De heer Boden Kloss beloofde een papierafdruk van den steen te zullen doen vervaardigen, waardoor het misschien mogelijk zal zijn iets meer te lezen. Aangeteekend moet nog worden, dat de letter achter het „jawabu" der 4de regel n.m.m. onmogelijk „mi" kan zijn, zooals men anders geneigd zou zijn te veronderstellen.

Bij mijn bezoek aan het Rafflesmuseum werden mij verder door den Directeur voorgelegd de photo's van den grafsteen van een zekeren Sheikh Achmad Majnun, afkomstig van het schiereiland Malaka. Twee van de 4 zijden waren in Arabische letters en heeft men met behulp van den heer Moquette kunnen ontcijferen. De beide andere zijden waren in een letterschrift, waarvan deskundigen verklaard hadden, dat het oud-Javaansch was, maar het niet hadden kunnen ontcijferen, terwijl sommigen zelfs van oordeel waren, dat het een soort verloopen Siameesch schrift was.

Bij onderzoek bleek de inscriptie inderdaad met Oud-Javaansch letters geschreven, echter nog meer verloopen, dan die van de inscriptie van Teungkoe Peuet Ploh Peuet (O. V. 1915 Bijl. W). Als voorbeeld moge dienen dat de ha geschreven is als ware het de Maleisch-Arabische ta. Geen wonder, dat de ontcijfering nog niet gelukt is. Ik slaagde er nu in het grootste deel der inscriptie van de photo's te lezen en schijnt mij de eene zijde in Javaansch, gezien het voorkomen van woorden als „seda" en „hana", en andere in Maleisch geschreven. De begravene heet op beiden kanten Ahmat Majanu. Enkele teekens waren van de photo's niet duidelijk, weshalve werd gevraagd om toezending van papierafdrukken, na ontvangst waarvan de resultaten van het onderzoek zullen worden gepubliceerd.

§ 7. *Hollandsche Oudheden.*

Bij Gouv. Besl. van 14 Juli werd de Directeur van Onderwijs en Eeredienst gemachtigd om voor het nemen van de noodzakelijkste maatregelen tot behoud der Hollandsche oudheden in de Molukken gedurende het jaar 1924 te beschikken over een bedrag van ten hoogste *f* 900.—.

Deze gelden zullen worden besteed aan herstelling der forten Gam Lamo en Tolocco (of Hollandia. Zie O. V. 1921 p. 127), het schoonhouden van het fort Kalamata (ib. p. 128) te Ternate en aan het onderhoud van de oudheden te Amboina. Wat het schoonmaken en onderhoud van het fort Amsterdam (ib. p. 122) te Hila betreft werd den Resident van Amboina in overweging gegeven de ruine te laten zooals zij is, met dien verstande, dat de onmiddellijke omgeving, d.w.z. de ruimte tusschen het blokhuis en de vier walgangen en die daarbuiten geregeld worden gezuiverd van onkruid en afgesloten voor het publiek. Instandhouding van het bestaande is hierbij het voornaamste, te meer nu gebleken is, dat van een afdoende herstelling geen sprake zijn kan. Hetzelfde geldt voor het fort Kijk-in-den-Pot (ib. p. 113) op de Gg. Api te Banda, hetwelk echter van een dergelijke vastgewortelde boomgroei niet zoo te lijden heeft. Van dit fort kan het halvemaanvormige voorwerk in zijn geheel worden opengelegd en met succes worden schoongemaakt en gewit. Bijwerking in den zin van herstelling zal geen aanbeveling verdienen, doch onderhoud als boven omschreven zal alleszins de moeite loonen daar dit fort bij het voorbijvaren van de Gg. Api, gewit en schoongemaakt, dadelijk zal worden opgemerkt. De beukerij De Kop, een alleenstaand Kruit-Keldertje dicht bij Fort Kijk-in-den-Pot (ib. p. 113) kan worden onderhouden met een laagje kalk en het openkappen der vegetatie.

Volgens rapport van den Resident van Amboina werden in 1923 de trappen en deuren van het fort Belgica (ib. 106) te Neira hersteld, de forten Nassau (ib. 106) te Neira en Hollandia (ib. p. 108) te Lonthoir schoongemaakt en fort Defensie (ib. p. 124) te Kajeli (Boeroe) schoongemaakt en gewit. Haarlem (ib. p. 121) te Negri Lama en Middelburg (ib. p. 117) bij Passo vereischten geen dringende voorzieningen. Fort Duurstede (ib. p. 118) bij Saparoea is thans in onderhoud bij de genie. Het schoonmaken van Zeelandia (ib. p. 117) te Haroekoe, Onderkoopmanswoning (ib. p. 118) te Roehoemonie, Hoorn (ib. p. 118) te Pellaoe en Beverwijk (ib. p. 120) te Leinitoe geschiedde met gestraften.

Van Dr. M. Neyens, wiens warme belangstelling voor de overblijfselen der Hollandsche vestigingen in de Molukken bekend is, ontvingen we een schrijven over het fort Gam Lamo (Nostra Señora del Rosario, zie O. V. 1921 p. 127) te Ternate, waaraan we het volgende ontleenen: „Dat men zonder groote uitgaven iets bereiken kan bewijst wel het feit, dat in de twee dagen die ik er gewerkt heb met 20 kettinggangers de oude fortaleza volkomen gezuiverd werd van struikgewas en boomen; de poort die toegang geeft tot het gemetselde zeehoofd is teruggevonden evenals een geplaveide weg (of kamers van de wacht) tusschen vestingmuur en wacht, en die tot nu toe onder aarde en ingestorte muren bedolven was. Zulks heeft de kolossale

som van 2 × 20 × *f* 0.40 gekost! — En dat een dergelijk werk wel een kleine uitgave waard is bewijst de volgende uitspraak van een deskundige, een gewezen officier van het Nederl. leger, met wien ik in 1920 een bezoek bracht aan die oude ruines. Ik vroeg hem zijn meening om die bij tijd en gelegenheid te kunnen meedeelen en ziehier wat hij mij schreef: „Uit vestingbouwkundig oogpunt zijn de bouwvallen van het fort Castella zeer merkwaardig. Onder wildernis bedolven vindt men daar de wallen waarvan alle bastions nog aanwezig zijn en de facen en flanken voor een groot gedeelte, zoodat het openleggen van het plan weinig moeilijkheid zou medebrengen. Voorts ligt eveneens onder struikgewas bedolven, iets hooger een als reduit te beschouwen fort, waarvan de omtrekken gemakkelijk kunnen worden blootgelegd. De vesting is een zuiver specimen van de vestingbouwkunde uit de 16e en 17e eeuw en zoowel wat de profielen betreft als wat de gebruikmaking der natuurlijke gesteldheid van het terrein aangaat als een der mooiste ruines van forten uit dat tijdperk te beschouwen, waaraan ook voor het Hollandsche bewind geschiedkundige waarde moet worden gehecht. Op het terrein-plein bevinden zich de grondvesten van onderscheidene oude bouwwerken welke thans eveneens of wel door de voortwoekerende vegetatie uit elkaar worden gewerkt of wel door de omwonende inlanders naar hunne kampongs worden weggesleept."— Onder die bouwwerken heb ik gezocht naar de merkwaardige kerk van S. Paulo, doch, tot nu toe vruchteloos . . . ."

§ 8. *Prehistorica.*

Dr. Van Stein Callenfels rapporteert: Ingevolge een schrijven van den Assistent-Resident van Bondowoso ter begeleiding van een missive van den Controleur aldaar, werd in desa Pakahoeman dier afdeeling een onderzoek ingesteld naar de daar gevonden dolmen. Inderdaad bleek er op het terrein tusschen die desa en de groote postweg Bondowoso—Djember een groot aantal dolmen aanwezig te zijn, naar schatting ruim een dozijn. Verscheidene daarvan waren voor het prehistorisch onderzoek waardeloos aangezien men den inhoud er reeds had uitgegraven, doch enkele waren nog geheel intact. Met den Assistent-Resident van Bondowoso werd overeengekomen, dat er maatregelen zouden worden genomen om te voorkomen, dat er verdere verwoestingen werden aangericht. Het plan is in 1925 deze intacte dolmen uit te graven en een verder onderzoek naar het voorkomen van megalithische gedenkteekenen in de residentie Besoeki in te stellen. De resultaten dezer opgravingen zullen van groot belang zijn, aangezien Bondowoso een belangrijk onderdeel is in den keten van een zeer merkwaardige cultuur, die van Britsch-Indië over de Bataklanden, de Pasemah-hoogvlakte, Kediri en Soerabaja naar de kleine Soenda-eilanden loopt.

In verband hiermede kan het niet genoeg betreurd worden, dat door ondeskundige opgravingen het grootste deel der dolmen in Pakahoeman voor het onderzoek totaal waardeloos is geworden. Het eenige resultaat, dat met die opgravingen is bereikt, is de zekerheid, dat er menschenbeenderen in die dolmen voorkomen, een feit, waarvan men ook zonder opgraving van achter de schrijftafel de verzekering kan geven. Voor

het trekken van conclusie's aangaande de wijze van bijzetting e.d.m. om te zwijgen van de gegevens, die de stratigraphie kan verstrekken, zijn dergelijke, reeds „onderzochte" dolmen verder natuurlijk niet meer te gebruiken. Er kan dan ook niet genoeg den nadruk op gelegd worden, dat het van het grootste belang is bij ontdekking van prehistorische overblijfselen en monumenten, deze intact te laten en de vondst slechts aan den Oudheidkundigen Dienst te rapporteeren.

Tijdens mijne afwezigheid in Europa had een zeer merkwaardige vondst plaats bij Doerian tani (Oostkust van Sumatra). Daarover wordt hierachter in Bijlage K. „Het eerste palaeolithische werktuig in den archipel" afzonderlijk gerapporteerd.

Na afloop van het onderzoek te Doerian tani werd van enkele dagen, die in afwachting van bootgelegenheid te Medan werden doorgebracht, gebruik gemaakt om een onderzoek in te stellen naar het voorkomen van palaeolithische manufacten in de grindlagen, die door de Deli Spoorweg Maatschappij ontgonnen worden. Bijzondere vermelding dient hier te worden gemaakt van de hulpvaardigheid van de zijde dier maatschappij ondervonden. Niet alleen vergezelden de vertegenwoordiger Ir. Smit en de Chef van Weg en Werken mij bij mijn eerste bezoek om mij de juiste ligging der grinderijen bij Deli toewa aan te wijzen, maar bovendien werd mij voor verdere bezoeken welwillend een auto ter beschikking gesteld. Resultaat had het onderzoek niet. De grindbanken bleken van zeer jongen datum en worden tegenwoordig nog regelmatig gevormd. De steenen, waaruit de banken bestonden waren sterk gerold. Wel werden er enkele exemplaren aangetroffen, waarvan het niet onmogelijk was, dat het oude „coups de poing" waren, maar het materiaal was zoo sterk gerold dat met zekerheid niets te zeggen viel.

§ 9. *Foto's en Teekeningen.*

* De door Ir. Wiechen, wd. Hoofd der Irrigatie-afd. Serajoe voor de drooglegging van den Diëng vervaardigde situatie-teekening (Zie O. V. 1923, 3de en 4de kwartaal § 5) werden op het bureau te Weltevreden gecopieerd en aan den afzender geretourneerd.

* In het 1ste en 2de kwartaal maakte de fotograaf-teekenaar 14 foto's van bouwkundige detailteekeningen van tj. Panataran en vervaardigde potloodteekeningen van de bronnen op de ondern. Tjepoko bij Bojolali en van tj. Soekoeh op de Lawoe. De eerste werden door Siswadi in inkt gezet; die van Soekoeh zullen te Weltevreden in inkt worden overgetrokken.

R. Hardjowisastro werd belast met werkzaamheden te Mendoet en Ngawen. M. Timboel maakte op het teekenbureau te Djokja calques van de teekeningen van tj. Panataran en begon met het in inkt zetten der teekeningen van de tj. Derma en Wringin Lawang. M. Saridjo werkte aan de teekeningen van Prambanan.

In het derde en vierde kwartaal beeindigden de teekenaars de bovenbedoelde werkzaamheden. De tijdelijke teekenaar Paul maakte een zijaanzichtteekening van tj. Sari, waarop de juiste stand der muren met scheuren, overhelling enz. is aan-

gegeven; hij werd ook belast met het bijhouden van de nummerlijsten der foto's. De teekenaar Hardjowisastro was werkzaam te Palgading en te Ngawen.

Voor de werkzaamheden van den fotograaf-teekenaar en bouwk. Opzichter wordt verwezen naar de verslagen onder § 15.

§ *10. Programma voor het volgend kwartaal.*

De bouwk. Inspecteur zal te Prambanan voortgaan met het sorteeren der fragmenten behoorende bij de dagobs, het opstellen van het poortgebouwtje van den Oostelijken doorgang en van de bouwdeelen L. De heer De Vink zal na beeindiging der werkzaamheden aan de tj. Asoe, Pĕndĕm en tj. Sewoe fotografeeren. De teekenaar Hardjowisastro zal te Ngawen voortgaan met sorteeren. De bouwk. adj. Inspecteur zal na terugkeer van buitenlandsch verlof te Malang worden geplaatst en opdracht krijgen tj. Badoet (O. V. 1923 p. 87) en omliggende oudheden onder handen te nemen. De bouwk. Opzichter zal de teekeningen van tj. Gg. Gangsir afmaken, daarna tj. Pari opmeten en in teekening brengen. Onder zijn toezicht zullen de paggers der tjaṇḍi-terreinen op Oost-Java van prikkeldraad worden voorzien.

Het Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst,
Dr. F. D. K. BOSCH.

LIJST
DER
FOTOGRAFISCHE OPNAMEN

Nummer	Formaat	Gedateerd	Plaats	Omschrijving
7097	18 × 24	20-12-'23	Tjaṇḍi Tegawangi, distr. Papar, afd. Kediri	Relièf aan rechter trapvleugel.
7098	„	„	„	Relièf aan de Westzijde.
7099	„	„	„	id. id.
7100	„	„	„	id. id.
7101	„	23-12-'23	„	Relièf aan de Oostzijde.
7102	„	„	„	id. id.
7103	„	„	„	id. id.
7104	„	„	„	id. id.
7105	„	20-12-'23	„	Relièf aan de Noord-Westhoek.
7106	15 × 40	19-12-'23	„	Relièf aan de Zuidzijde.
7107	„	„	„	id. id.
7108	„	„	„	id. id.
7109	„	„	„	id. id.
7110	„	„	„	Relièf aan de Oostzijde.
7111	18 × 24	„	Onbekend thans in het bezit v/d h. L. Le Maire, adm. op een ondernem. bij Djokjakarta.	Bronzen beeldje van Wajrawarāhī.
7112	„	29-1-'24	Tjaṇḍi Soekoeh, distr. Karangpandan (Sragen)	Gezicht op het terras met ringmuur van het hoogstgelegen tempelterrein uit het Oosten.
7113	„	„	„	id. id. van uit het Zuiden.
7114	„	„	„	Relièf op het Noordelijk terras v/h zelfde tempelterrein (front Zuid).
7115	„	29-1-'24	„	Relièf (drie steenen) staande ten Zuiden buiten hetzelfde tempelterrein (front West).
7116	„	12-1-'24	„	Losstaand relièf op hetzelfde terrein Noordzijde (front Zuid).
7117	„	„	„	id. id.
7118	„	„	„	id. id.
7119	„	„	„	id. id.
7120	„	„	„	id. id.
7121	„	29-1-'24	„	Reliëfs op een steenen waterleiding op het Noordelijk terras van hetzelfde tempelterrein.

Nummer	Formaat	Gedateerd op	Plaats	Omschrijving
7122	18×24	29-1-'24	Tjaṇḍi Soekoeh, distr. Karangpandan (Sragen)	Reliëfs aan kleinen offertempel op het Noordel. terras van hetzelfde terrein. Ooster face.
7123	„	„	„	id. id. Noorder face.
7124	„	„	„	id. id. Wester face.
7125	„	5-2-'24	„	id. id. Zuider face.
7126	„	„	„	Reliëf op grooten steen, staande tegen de Noordelijke obelisk (front West).
7127	„	„	„	Reliëfs aan de Zuidzijde v/d Noordelijken obelisk.
7128	„	„	„	Zelfde van naderbij.
7129	„	„	„	Reliëfs aan de Westzijde van denzelfden obelisk.
7130	„	„	„	Reliëf (nāga's) op een vierkante zuil van de Noord-Oostzijde gezien.
7131	„	10-2-'24	„	Reliëfs van garuḍa en twee menschen-gedaanten op dezelfde zuil van het Zuiden gezien.
7132	„	„	„	Reliëfs (krijgers) op vierkanten steen staande ten Oosten. Noordzijde.
7133	„	„	„	Reliëfs (drie menschen, één met een gong) op vierkanten steen, staande ten Oosten. Zuidzijde.
7134	„	„	„	Reliëfs (garuḍa met olifant en schildpad i/d pooten) staande ten Westen. Noordzijde.
7135	„	„	„	Reliëf (door een pijl getroffen garuḍa) staande ten Westen. Zuidzijde.
7136	„	10-2-'24	„	Hoeksteen met reliëf, staande tegen het lange reliëf op het Noordelijk terras. Zuidzijde.
7137	„	„	„	Reliëf op denzelfden steen. Westzijde.
7138	„	1-3-'24	„	De eerste trapopgang, front Westzijde.
7139	„	„	„	id. id. Achterzijde. Oost.
7140	„	„	„	id. id. Zijaanzicht. Zuid.
7141	„	„	„	id. id. Westzijde. Zuid.

Nummer	Formaat	Gedateerd op	Plaats	Omschrijving
7142	18×24	1-3-'24	Tjaṇḍi Soekoeh, distr. Karangpandan (Sragen)	De eerste trapopgang. Ornament aangebracht op het trappenplateau, gezien van Oost naar West.
7143	„	„	„	Reliëf aan de Zuidzijde v/d eersten trapopgang (front West).
7144	„	„	„	Reliëf a/d Noordzijde v/d eersten trapopgang (front West).
7145	„	„	„	Noord-Oosthoek v/d eersten trapopgang.
7146	„	4-3-'24	„	Voorzijde, Zuid-West van den tweeden trapopgang.
7147	„	„	„	Achterzijde, Oost van den tweeden trapopgang.
7148	„	„	„	Voorzijde, West van den derden trapopgang.
7149	„	„	„	Achterzijde Noord-Oost; van den trapopgang.
7150	„	3-3-'24	„	Gezicht op het tempelcomplex van uit de Noord-Westhoek, staande op het eerste terras naast den 1sten trapopgang.
7151	„	21-2-'24	„	Panorama, gezicht vanaf Tjaṇḍi Soekoeh naar het Westen op den Mĕrapi, Mĕrbaboe en den Oengaran.
7152	„	3-3-'24	„	Gezicht op het geheele tempelcomplex, staande op het derde terras in den Zuid-Oosthoek.
7153	„	„	„	Aanzicht hoofdtempel, West; met klein offertempeltje rechts op den voorgrond.
7154	„	7-3-'24	„	Hoofdtempel van uit den Noord-Westhoek gezien.
7155	„	3-3-'24	„	Hoofdtempel van uit den Noord-Oosthoek gezien met een gedeelte van met bekapte steenen bekleed talud.
7156	„	3-3-'24	„	Noordelijk terras van uit het Zuiden met op den voorgrond een der drie groote steenen schildpadden.
7157	„	11-2-'24	„	Noordelijkterras vanuit het Westen gezien met op den achtergrond rechts den hoofdtempel.

Nummer	Formaat	Gedateerd op	Plaats	Omschrijving
7158	18×24	3-3-'24	Tjaṇḍi Soekoeh, distr. Karangpandan (Sragen)	Noordelijk terras uit den Zuid-Westhoek gezien.
7159	„	11-2-'24	„	Gezicht op het klein offertempeltje van uit West-Noord-West gezien, rechts het kleine terras met obelisk.
7160	„	„	„	Klein Zuidelijk terras van uit het Westen gezien met trapopgang en rechts de obelisk.
7161	„	„	„	Klein Zuidelijk terras van uit het Zuiden gezien.
7162	„	14-2-'24	„	Reliëf (wapensmederij) en klein terrasje ten Zuiden van het derde terras.
7163	„	25-4-'24	„	Fragment votief tempeltje (terracotta).
7164	„	4-3-'24	„	Reliëf (olifant) op losstaande steen op het hoogste terras. Noordzijde.
7165	„	„	„	Reliëf (fabeldier) op losstaande steen op het hoogste terras. Noordzijde.
7166	„	„	„	Steenen olifant en dier-fragmenten met menschenhoofd.
7167	„	7-3-'24	„	Staand garuḍa-beeld voorzijde.
7168	„	„	„	Zelfde beeld met inscriptie op de achterzijde.
7169	„	„	„	Hoofdeloos garuḍa-beeld met inscriptie op de voorzijde.
7170	„	„	„	Zelfde beeld, achterzijde.
7171	„	„	„	Vier fragmenten van steenen beelden.
7172	„	„	„	Zes staande beeldfragmenten.
7173	„	„	„	Zelfde, achterzijde.
7174	„	„	„	Zeven beeldfragmenten (voorzijde).
7175	„	„	„	Zelfde (achterzijde).
7176	„	„	„	Acht hoofden van steenen beelden.
7177	„	„	„	Vier hoofden van steenen beelden en een groote garuḍa-snavel.
7178	„	11-3'24	„	Fragment miniatuur-tempeltje gevonden ten Oosten van den grooten obelisk.

Nummer	Formaat	Gedateerd op	Plaats	Omschrijving
7179	18×24	11-3-'24	Tjaṇḍi Soekoeh, distr. Karangpandan (Sragen)	Twee fragmenten miniatuur-tempeltje, staande op den hoofdtempel.
7180	„	„	„	Drie steenen-fragmenten met reliëfs (waarvan het middelste aan twee zijden), staande op het eerste terras.
7181	9×12	15-3-'24	„	Reliëf (ruiter op olifant). Is de achterzijde van het middelste reliëf op foto 7180.
7182	„	„	„	Reliëf op een langen smallen vierkant behakten steen.
7183	„	„	„	Zelfde steen, andere kant.
7184	„	„	„	id. id.
7185	„	„	„	Reliëfs op twee neuten aan alle vier zijden behakt.
7186	„	18-3-'24	„	Zelfde steen, andere zijde.
7187	„	„	„	id. id.
7188	„	„	„	id. id.
7189	„	„	„	Reliëf op een aan alle zijden behakte neut en een fragment topstuk.
7190	„	„	„	Zelfde, aan een andere zijde.
7191	„	„	„	id. id.
7192	„	20-3-'24	„	id. id.
7193	„	„	„	Ornament a/d Westzijde van den obelisk v/h Zuidelijk terras.
7194	„	„	„	Monster-kop a/d Oostzijde van den eersten trapopgang.
7195	„	„	„	Zuidelijke helft van den eersten trapopgang aan de Oostzijde.
7196	„	„	„	Noordelijke helft van id. id.
7197	„	„	„	Kleine trapopgang ingebouwd in het talud aan de Noordzijde.
7198	„	„	„	id. id. aan de Zuidzijde.
7199	„	24-3-'24	„	id. id. aan de Oostzijde.
7200	„	„	„	Panorama ten Oosten van den hoofdtempel. De toppen v.d. Lawoe. (Bij de hooge boomen ligt Tjĕmara Boeloes).
7201	„	„	„	Beeld-reliëf op vier steen-fragmenten (menschelijk lichaam).
7202	„	„	„	Bovenaanzicht van de laatste laag van den bovenvoorsprong v.d. hoofdtempel.

Nummer	Formaat	Gedateerd op	Plaats	Omschrijving
7203	9×12	24-3-'24	Tjaṇḍi Soekoeh, distr. Karangpandan (Sragen)	Zelfde opname, maar met de drie middelste steenen, uitgenomen zoodat de leiding te zien is die haar oorsprong heeft in de opgeheven slangenhalsen.
7204	„	26-3-'24	„	Inkapping aan den onderkant der uitgenomen steenen die aansluit op de leiding van foto 7203.
7205	„	„	„	Houtsnijwerk afkomstig uit den pĕndopo van Soekoeh, thans in het bezit v/d loerah te Gandoe.
7206	„	„	„	id. van beneden gezien.
7207	13×18	11-12-'23	Soembĕrdjati, distr. Lodaja, afd. Blitar	Kalakop.
7208	„	„	„	Versiering v/d voet aan de Oostzijde (detail).
7209	„	16-12-'23	Tjaṇḍi Soerawana, distr. Paree, afd. Kediri	Fragment van een steenen beeld.
7210	„	„	„	Antefix v/d rechthoekigen bijtempel.
7211	„	„	„	Klein reliëf in den sokkel.
7212	„	„	„	id. id.
7213	„	„	„	id. id.
7214	„	„	„	id. id.
7215	„	„	„	id. id.
7216	„	„	„	id. id.
7217	„	„	„	id. id.
7218	„	17-12-'23	„	id. id.
7219	„	„	„	id. id.
7220	„	„	„	id. id.
7221	„	„	„	id. id.
7222	„	„	„	id. id.
7223	„	18-12-'23	Tjaṇḍi Tegawangi, distr. Papar, afd. Kediri	Aanzicht N.W. hoek voor de herstelling van den bijtempel.
7224	„	„	„	id. Z.W. hoek id. id.
7226	„	„	„	Fragment v/d trapleuning van het bijtempeltje.
7226	„	„	„	Fragment van het bijtempeltje.
7227	„	„	„	Antefix van het bijtempeltje.
7228	„	„	„	Fragmenten van beeldwerk op het terrein.
7229	„	„	„	Voetstuk op den hoofdtempel.
7230	„	„	„	Reliëf op de Zuidzijde v/h bijtempeltje.
7231	„	„	„	id. id.
7232	„	„	„	id. id.

Nummer	Formaat	Gedateerd op	Plaats	Omschrijving
7233	13×18	2-5-'23	Tjaṇḍi Ngrimbi, distr. Bareng, afd. Djombang	Steenen beeld van Durgā.
7234	„	„	„ thans i/h Mus. Bat.	Steen met schildpad en emblemen.
7235	„	2-9-'23	Zuider- en Oosterafd. Borneo, thans Mus. Bat. Ethnogr. No. 13386	IJzeren bijlen.
7236	9×12	12-11-'24	Pondok, distr. Ngantang, afd. Malang (Pasoeroean)	Soubasement van een baksteenen tempel. Westzijde.
7237	„	„	„	id. id.
7238	„	„	„	Vrouwenbeeld staande op het soubasement v/d baksteenen tempel.
7239	„	„	Seta (desa Bajĕm) distr. Ngantang, afd. Malang	Steenen beelden van een Buddha en zes in een kring daaromheen zittende Bodhisattwa's.
7240	13×18	7-10-'24	Tjaṇḍi Tegawangi, distr. Papar, afd. Kediri	Tempel-soubasement, Zuid-Oosthoek.
7241	„	„	„	Reliëf aan de Oostzijde.
7242	„	„	„	Reliëf aan de Oostzijde.
7243	„	26-10-'24	Doerian Tani, onderafd. Arhemia, afd. Deli-Serdang	Batoe „Kĕmang" voor den schoonmaak.
7244	„	3-10-'24	„	id. na den schoonmaak.
7245	„	3-11-'24	„	id. voorzijde.
7246	„	„	„	Basreliëf bij de batoe Kĕmang.
7247	„	4-11-'24	„	Uitzicht van K.M. 40 van den weg Medan-Brastagi op batoe Kĕmang.
7248	„	3-11-'24	„	Uitzicht van batoe Kĕmang op heuvel-terrein Sibolangit.
7249	„	1-11-'24	„	Terrein bij de batoe Kĕmang.
7250	„	2-11-'24	„	Begin der ontgraving bij batoe Kĕmang.
7251	„	1-12-'24	„	Ontgraving van batoe Kĕmang na afloop.
7252	„	„	„	Opnamen van de grondgesteldheid bij batoe Kĕmang.
7253	„	„	„	
7254	„	„	„	
7255	„	„	„	
7256	„	20-12-'24	Soerakarta, in het bezit van den Soenan	Statie-wapen (kris met pĕṇḍok).
7257	„	„	„	Zelfde van de andere zijde.

STATUTEN VAN DE „OUDHEIDKUNDIGE VEREENIGING MAJAPAHIT"

Naam.

Artikel 1.

De Vereeniging draagt den naam „OUDHEIDKUNDIGE VEREENIGING MAJAPAHIT".

Duur.

Artikel 2.

Zij wordt opgericht voor den tijd van 29 jaar en wordt gerekend een aanvang te hebben genomen den 15den April 1924.

Zetel.

Artikel 3.

De vereeniging is gevestigd te Madjakerta.

Doel.

Artikel 4.

Haar doel is:

1e. De bevordering van het oudkundig onderzoek van Majapahit.

2e. De bevordering van de kennis omtrent en van de belangstelling voor de oudheidkunde van Java.

Middelen.

Artikel 5.

Zij tracht dit tweeledig doel te bereiken:

1e. door in voortdurend overleg met den Oudheidkundigen Dienst oudheidkundige onderzoekingen in den meest uitgebreiden zin des woords te verrichten en wetenschappelijke gegevens te verzamelen nopens:
- *a.* de resten van de stad Majapahit;
- *b.* de resten van andere oud-Javaansche Kratons;
- *c.* overblijfselen, welke met verband met het onderzoek sub *a* van belang moeten worden geacht.

2e. door middel van tentoonstellingen enz.

Artikel 6.

De in artikel 5 sub 1 *a* t/m *c* bedoelde werkzaamheden zullen worden uitgevoerd door een of meer door het Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst aan te wijzen bevoegde personen.

Artikel 7.

De vereeniging stelt alle bij het onderzoek als bedoeld in art. 5 sub 1 *a* t/m *c* aan het licht te brengen voorwerpen van oudheidkundig belang alsmede de te verzamelen wetenschappelijke gegevens ter beschikking van het Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst, met de bepaling, dat b.g. voorwerpen zullen strekken tot uitbreiding van de verzamelingen in het Museum te Madjakerta. Op het bepaalde in dit artikel kunnen door het bestuur in overeenstemming met den Oudheidkundigen Dienst uitzonderingen worden gemaakt.

Leden.

Artikel 8.

De vereeniging heeft:
eereleden,
gewone leden,
buitengewone leden en
donateurs.

Eereleden worden door het Bestuur benoemd.

Gewone leden (leden), buitengewone leden en donateurs worden door het Bestuur aangenomen en ontslagen.

Het lidmaatschap der vereeniging wordt verkregen door aangifte bij het Bestuur, dat over de al of niet aanneming beslist. Het lidmaatschap der vereeniging wordt verloren:

a. wegens vrijwillig ontslag,

b. wegens niet nakoming der geldelijke verplichtingen aan het lidmaatschap verbonden, of om andere redenen, ter beoordeeling van het Bestuur.

Bestuur.

Het Bestuur der vereeniging bestaat uit een voorzitter en ten minste vier leden, zullende het echter geacht worden wettig samengesteld te zijn zoolang nog twee leden in functie zijn.

Telken jare treedt in de jaarvergadering, waarin de bestuursverkiezing plaats heeft, het Bestuur af, welks leden echter herkiesbaar zijn.

Het Bestuur blijft in functie zoolang het niet door een ander vervangen is.

In tusschentijdsche vacatures, ook van Voorzitter, voorziet het Bestuur.

Artikel 10.

Het Bestuur verdeelt onderling de functies der overige bestuursleden.

Bij staking van stemmen in bestuurs- en andere vergaderingen, geeft in geval van mondelinge stemming die des Voorzitters den doorslag; in geval van schriftelijke stemming het lot.

Artikel 11.

De Voorzitter vertegenwoordigt de vereeniging in en buiten rechten.

Algemeene vergaderingen.

Artikel 12.

Het Bestuur is bevoegd om de leden tot het houden eener algemeene vergadering bijeen te roepen; het is tot zoodanige samenroeping verplicht op een termijn van hoogstens dertig dagen, indien 10 of wel de helft van het aantal leden der vereeniging zulks verlangt.

Indien het Bestuur met zoodanige samenroeping binnen dertig dagen na het vorderen derzelve in gebreke is, hebben de leden, die de samenroeping gevorderd hebben, de bevoegdheid haar zelve te beleggen.

De oproeping ter vergadering geschiedt bij convocatie-biljetten of door middel van advertenties in minstens een der op Java verschijnende dagbladen, minstens één week vóór den datum der vergadering.

Beslissingen kunnen ook genomen worden bij referendum.

Huishoudelijk reglement.

Artikel 13.

De leden zijn mede gebonden door de bepalingen van het Huishoudelijk Reglement in een algemeene vergadering vast te stellen.

Als onderdeelen van het Huishoudelijk Reglement worden beschouwd regelingen en bepalingen door de algemeene vergadering op bijzondere punten vastgesteld.

In afwachting eener regeling door de algemeene vergadering hebben zoodanige regelingen en bepalingen door het Bestuur plaats.

Ontbinding.

Artikel 14.

Ontbinding der vereeniging heeft plaats bij referendum, wanneer minstens de helft der leden zich daarvóór verklaart.

Artikel 15.

In geval van ontbinding van de vereeniging wordt, met inachtneming van art. 1665 van het Burgelijk Wetboek van Nederl.-Indië in een algemeene vergadering over de bestemming van de eigendommen beslist.

Voorloopige voorzieningen.

Artikel 16.

Het eerste Bestuur is samengesteld als volgt:

J. M. ACKET	*Voorzitter.*
RADEN TOEMENGGOENG ARIO KROMO ADINEGORO	*Onder-Voorzitter.*
REGENT VAN MADJAKERTA	*Secr.-enningmeester.*
J. VERBOOM	*Commissarissen.*
H. A. DEKKER	*Commissarissen.*
J. KILIAN	*Commissarissen.*

De Voorzitter voornoemd is door de vereeniging gemachtigd op deze statuten de bewilliging te vragen en daarin zoodanige wijzigingen aan te brengen als waarvan het verleenen der bewilliging afhankelijk mocht worden gesteld.

De Secretaris:
(w.g.) VERBOOM.

De Voorzitter:
(w.g.) J. M. ACKET.

HET EERSTE PALAEOLITHISCHE WERKTUIG IN DEN ARCHIPEL

DOOR

DR. P. V. VAN STEIN CALLENFELS.

In den aanvang van 1924 liet de heer J. H. Neumann, zendeling-leeraar te Raja, een kleine proefgraving doen bij de bekende Batu Kĕmang, gelegen op het grondgebied van de kampoeng Doerian tani, afdeeling Deli en Serdang, Gouvernement van Sumatra's Oostkust. De bedoeling met deze proefgraving was vast te stellen of bedoelde oudheid soms nog meer kamers bevatte, dan de eene reeds bekende. Toen zonder eenig resultaat tot aan de onderzijde van den steenklomp was door gegraven haalde een van de gravers een stuk steen uit de diepte, dat, integenstelling met de brokken vulcanische tuf, waarvan de bodem daar krioelt, betrekkelijk vrij zwaar was. Juist door die zwaarte trok het de aandacht van den graver, die het aan den heer Neumann toonde. Deze ontdekte op twee vlakke zijden van het stuk blauwe lijnen, die hem aan schriftteekens herinnerden, terwijl voorts ook de vorm van den steen hem aan menschenwerk deed denken. Hij nam het stuk mede en toonde het aan Dr. Alb. Kruyt toen deze Sumatra's Oostkust bezocht. Ook deze vermeende, dat het wel een werktuig kon zijn en nam het mede naar Weltevreden, waar hij het aan den Chef van den Oudheidkundigen Dienst overhandigde.

Bij mijn terugkeer uit Nederland in Augustus jl. gaf deze het aan mij ter bestudeering. Nu stond het al langen tijd bij mij vast, dat in den archipel ongetwijfeld resten uit het oudere steentijdperk te vinden moesten zijn en dat deze tot nog toe nog niet gerapporteerd waren, omdat de vinders er geen door menschen vervaardigde voorwerpen in herkend hadden.

Wel zijn de vondsten van microlithische werktuigen van Celebes overbekend en duiken hier en daar in de litteratuur berichten op, dat er in Nederlandsch-Indië palaeolithische werktuigen gevonden zijn, maar deze berichten zijn uiterst vaag en bronnen worden niet aangegeven, zoodat het voor de hand ligt, dat de schrijvers van de werken, waarin die opgaven voorkomen, door vermelding van in werkelijkheid neolithische werktuigen, tot hun verkeerde opgave gekomen zijn. Mij persoonlijk was geen enkel geval bekend, waarin sprake was van den vondst van een werkelijk palaeolithische artefact, ouder dan de microlithen.

Al was ik, zooals gezegd, er op voorbereid, dat te eeniger tijd ook in den archipel werktuigen uit den ouderen steentijd zouden opduiken, toch was mijn verrassing groot, toen mij in het stuk steen van Doerian tani een vuistbijl van het zuiverste Chelléen-type in handen kwam.

Waar het voor de eerste maal is, dat in deze rapporten over praehistorische vondsten meer uitvoerig gehandeld zal worden, kan het zijn nut hebben, vooraf in

het kort uiteen te zetten, wat de verschillende technische benamingen in dezen tak van wetenschap zijn en wat er onder verstaan wordt.

Al naar gelang van de stof, waaruit in een bepaalde tijd de meeste werktuigen vervaardigd werden, verdeelt men de praehistorie in de volgende tijdvakken:

1. steentijd,
2. kopertijd,
3. bronstijd en
4. ijzertijd.

Voor het tegenwoordige zullen wij ons uitsluitend bezig houden met den steentijd. Wel zijn er vondsten bekend, die er op wijzen, dat in den archipel wel degelijk ook een koper- en een bronstijd te constateeren vallen, doch de gegevens daaromtrent zijn nog te weinig om aanleiding te kunnen geven tot zelfs maar in meest algemeene bewoordingen vervatte conclusie's.

Wat nu de steentijd betreft, deze wordt weer onderverdeeld in:

1. Oudere steentijd of palaeolithicum,
2. Middelste steentijd of mesolithicum en
3. Jongere steentijd of neolithicum.

Ook deze tijdperken worden weder onderverdeeld en wel het palaeolithische tijdvak in:

Ouder palaeolithicum	Praechelléen, Chelléen, Acheuléen en Moustérien;
Jonger palaeolithicum	Aurignacien, Solutréen en Magdalénien;

het mesolithische tijdvak in:

Azilien en Tardenoisien,
Campignyen;

en het neolithische tijdvak in:

Ouder neolithicum,
Robenhausien.

Spraken tot en met de vorige verdeeling de namen voor zich zelf, bij de laatste moet vermeld worden, dat de namen ontleend zijn aan die van plaatsen, waar typische voorbeelden van werktuigen uit het betrekkelijke tijdperk gevonden zijn. En daar de wetenschap van het palaeolithische tijdperk in Frankrijk gegrondvest is, staan vrijwel alle namen in verband met Fransche plaatsnamen. Zoo heet bv. het Chelléen naar Chelles, een plaatsje op 15 KM. be-Oosten Parijs, het Magdalénien naar La Madeleine, een plek in het Vézèredal in Périgord, enz.

a

b

c

a. Palaeolithische vuistbijl gevonden onder de Batu Kĕmang; b. Hetzelfde voorwerp van opzijde; c. Ligging van de Batu Kĕmang.

a

b

a. Opname van de grondgesteldheid bij de Batu Kemang.
b. Ontgraving bij de Batu Kemang na afloop.

Verschillende van bovengenoemde tijdperken zijn nu weer verder onderverdeeld, bv. in een ouder en een jonger Acheuléen etc., doch daar wij in Nederlandsch-Indië voorloopig nog lang zoo ver niet zijn, dat dergelijke finesses in de indeeling noodig zijn, zullen wij die voorloopig laten rusten.

Is in het vorenstaande een opsomming gegeven van de technische benamingen, er rest ons nog te verklaren, wat er onder verstaan wordt.

Het ligt voor de hand, dat de mensch toen zijn intellect zich zoover had gevormd, dat hij door de practijk geleerd het nut inzag van het gebruik van werktuigen, allereerst die heeft genomen, welke het meest voor de hand lagen, boomtakken, losse steenen e.d.m., welke onmiddellijk na gebruik weer werden weggeworpen. Aan dergelijke gebruikte steenen zullen natuurlijk zoo nu en dan wel sporen van dat gebruik te constateeren zijn geweest, doordat er schilfers waren afgesprongen, maar dergelijke veranderingen hebben ook in de natuur zonder tusschenkomst van den mensch plaats en zijn dus nooit met absolute zekerheid te constateeren als bewijzen van gebruik door den mensch. Langzamerhand is de mensch nu gaan inzien, dat dergelijke steenen van grooter nut voor hem waren, indien hij kunstmatig door afslaan van stukken en schilfers er een bepaalden vorm aan gaf. In den aanvang zijn deze vormen natuurlijk nog buitengewoon ruw en nauwelijks te onderkennen van stukken, die ook langs natuurlijken weg ontstaan kunnen zijn. Deze overgangsphase vertegenwoordigt die der zg. „eolithen", de alleroudste steenen werktuigen, die de mensch gebruikt zou hebben. In vakkringen heerscht al sinds jaren een heftigen strijd over de vraag of bepaalde steenen eolithen zijn of niet. Daar deze vraag nog niet is opgelost en het er hier niet om gaat mijn persoonlijk standpunt tegenover de eolithenquaestie uiteen te zetten, zullen wij deze alleroudste artefacten dus buiten beschouwing laten.

Het Praechelléen dan is eigenlijk de allerjongste trap van het eolithen-tijdvak. De steenen worden nog buitengewoon ruw behouwen, doch er zit reeds een zeker systeem in en het is voor den vakkundigen beschouwer buitengesloten, dat de werktuigen uit dezen tijd langs natuurlijken weg zouden zijn ontstaan.

In het Chelléentijdvak is de kunst van steenbewerking aanmerkelijk vooruit gegaan. Als grondstof nam men gewoonlijk zich door hun vorm al min of meer voor bewerking eigenende vuursteenen of rolsteenen uit rivierbeddingen. Met een anderen steen werden daar dan schilfers en stukken afgeslagen, waardoor de steen een bepaalden vorm verkreeg, die voor het te maken werktuig gewenscht was. De meest typische vorm van het Chelléen is de amandelvormige vuistbijl, een werktuig voor hakken, houwen en snijden bestemd van amandelvormige gedaante en zoo toegehakt, dat het goed in de hand past. Daar men in de kunst van steenhakken nog niet zeer bedreven was, was men nog niet in staat de beide snijdende kanten van het werktuig nauwkeurig zoo te behakken, dat de sneden rechte lijnen vormden. Een bijzonder kenmerk van dergelijke vuistbijlen uit het Chelléen is dan ook, dat de sneden een zigzaglijn vormen, indien men het werktuig op de scherpe zijde bekijkt. Uit den aard der zaak kende men in het Chelléen ook andere werktuigen, dan de vuistbijl.

doch deze is in den bovenbeschreven vorm het meest kenmerkend. Uit kleinere steenstukken maakte men werktuigen, aan de eene zijde dik, aan de andere dun, die het best als krabbers en schavers zijn aan te duiden, terwijl afgesprongen schilfers (men werkte hoofdzakelijk in vuursteen) als messen etc. zullen gediend hebben.

In het volgende tijdvak, het Acheuléen, krijgt men de techniek van de steenbewerking beter te pakken. Vooral de vuistbijl is hier weer kenmerkend. Het instrument heeft nog steeds den ouden vorm, maar doordat men er niet slechts grove plakken, doch ook fijnere stukken afslaat, worden de sneden nu geheel recht en krijgt het geheel een veel fijner bewerkt uiterlijk. Naar verhouding wordt ook aan de andere werktuigen veel meer zorg besteed, zoodat het Acheuléen eenvoudig een meer ontwikkeld Chelléen is.

In het Moustérien begint de vuistbijl achteruit te gaan. Het werktuig wordt kleiner van afmetingen en treedt tegenover de andere werktuigen meer op den achtergrond, terwijl vooral de krabber zich meer ontwikkelt. Typisch is voor het Moustérien het dikwijls slechts aan een zijde bewerkt zijn der vuistbijlen etc., terwijl de andere zijde is gelaten, zooals die was, vooral wanneer deze, doordat een stuk van een gespleten steen is gebruikt, reeds betrekkelijk glad was.

De nu volgende tijdperken van het jongere palaeolithicum onderscheiden zich daarin van het voorgaande oudere palaeolithicum, dat voor de vervaardiging der steenen werktuigen niet meer geheele steenen worden gebruikt, zoodat men al het overtollige moet weghakken, maar doordat men nu afgeslagen stukken en schilfers verder gaat bewerken. Ook gaat men er hoe langer hoe meer toe over hoorn, been, ivoor e.d. te bezigen voor de vervaardiging van gereedschappen en raakt zelfs in het jongste tijdperk, het Magdalénien, de steen als materiaal op den achtergrond. Verder verdwijnt de vuistbijl, maar komen geheele reeksen van nieuwe werktuigen, vooral ook doordat men in hoorn en been leerde werken, te voorschijn, zooals harpoenen, vischhaken e.d.m.

Daar het jongere palaeolithicum in den archipel waarschijnlijk niet voorkomt, behoeft er hier niet verder over te worden uitgewijd.

Meer belangstelling verdient het mesolithicum. Het tijdperk, daarin aangeduid als Azilien-Tardenoisien onderscheidt zich toch doordat de werktuigen van buitengewoon kleine en fijne afmetingen zijn en dikwijls typisch geometrische vormen vertoonen. Voor den archipel is dit van belang, daar bij opgravingen op Celebes een dergelijke microlithische cultuur te voorschijn is gekomen. Ongelukkigerwijze is deze microlithische cultuur van Celebes vastgeknoopt aan het vraagstuk der Toala's, waarmede zij, als de Toalaquaestie tenminste een vraagstuk is, wel niet veel gemeen zal hebben. Een nieuw plaatselijk onderzoek zal t.z.t. dan ook dienen te worden ingesteld. Tot dien tijd is het beter deze mesolithische cultuur te laten rusten.

Het neolithicum tenslotte onderscheidt zich van alle vorige tijdperken, doordat men geleerd heeft de steenen niet alleen te behakken, maar ook te polijsten, wat dan ook bv. met de bijlen uit dit tijdperk regelmatig gebeurd. In Nederlandsch-Indië is het algemeen verbreid voorgekomen en is het nog niet zoo heel lang geleden, dat

verschillende volken nog niet verder dan dit tijdperk gekomen waren, terwijl enkele er nog in leven, bv. op Nieuw-Guinea.

Na deze korte uiteenzetting over de terminologie der praehistorie, dient er op gewezen te worden, dat tot nog toe alleen in Europa een diepere studie van het palaeolithicum gemaakt is en dat de opvolging der tijdperken en de kenteekenen, die de werktuigen uit de verschillende tijdperken onderscheiden, au fond slechts voor Europa en dan nog speciaal West-Europa, opgaan. Bovendien dient er de aandacht op gevestigd te worden, dat, wanneer men in Europa een werktuig vindt uit den laatsten tusschenijstijd en een dergelijk type werktuig wordt bv. ook in Australië of Amerika gevonden, dit nog geenszins zeggen wil, dat het laatste werktuig nu ook uit zoo ouden tijd dateert. Integendeel is bv. bekend, dat de nu uitgestorven Tasmaniers wat hun cultuur betreft nog op den Chelléentrap stonden, terwijl ook de tegenwoordige Australiërs nog in het palaeolithicum leven.

Aan de andere zijde is het echter best mogelijk, dat elders dan in Europa werktuigen gevonden worden in veel ouder lagen, dan waarin men eenzelfde type in Europa aantreft. Want zeer waarschijnlijk is de oudste cultuur in Europa wel van buitenaf geimporteerd en heeft slechts het Magdalénien in het palaeolithicum zich daar zelfstandig ontwikkeld. Het is dan ook op zichzelf niet verrassend, dat in Britsch-Indië een Chelléen vuistbijl gevonden is in lagen, die de geologen op 400.000 jaar oud taxeeren, terwijl tegenwoordig vrij algemeen wordt aangenomen, dat dezelfde cultuurtrap in Europa ongeveer voor 150.000 jaar was bereikt.

Komt, zooals boven reeds met een enkel woord gezegd, het jongere palaeolithicum tot nog toe zoo goed als alleen in Europa voor, al zou het niet te verwonderen zijn indien later Aurignacien en Solutréen ook elders bv. in Centraal-Azië of Afrika gevonden worden, voorwerpen, die in vorm gelijk zijn aan die van de Chelléen-, Acheuléen- en Moustérientijdperken vindt men zeer verspreid, vooral die van de beide eerstgenoemde. In Afrika vindt men dergelijke vuistbijlen, zoowel in het Noorden als in Somaliland en Kaap de Goede Hoop, terwijl ook uit West-Azië er verscheidene aan het licht zijn gebracht en zelfs Britsch-Indië op een rijk palaeolithicum kan bogen. Het is mij niet bekend of er in Achter-Indië of Japan dergelijke vondsten te boeken zijn, maar Australië leefde bij de ontdekking, zooals gezegd nog geheel in het palaeolithicum en zijn werktuigen van daar afkomstig dan ook zeer gewoon. En zelfs in Amerika schijnt men tenslotte er toch in geslaagd te zijn werktuigen uit den ouden steentijd aan het licht te brengen.

Daar buiten Europa nog niet voldoende studie van de praehistorie is gemaakt om een juiste chronologische of typologische volgorde vast te stellen, wordt overal nog gebruik gemaakt van de Europeesche namen, waarmede echter alleen gezegd wil worden, dat de aldus aangeduide voorwerpen in vorm met de Europeesche uit dien tijd overeenkomen, zonder dat er in eenig opzicht verdere conclusie's aan kunnen worden vastgeknoopt.

Vermeenende met het bovenstaande voldoende te hebben toegelicht, wat er anders bij het gebruiken der vaktermen van de praehistorie misschien raadselachtig

zou kunnen blijven, kan nu worden overgegaan tot een bespreking van het op Sumatra's Oostkust gevonden voorwerp.

De vuistbijl is gemaakt uit een stuk andesiet en wel uit een stuk, dat als rolsteen in een rivier een platte gedaante had gekregen. Van de oorspronkelijke door het rollen in het water geslepen gladde vlakken zijn op de beide breede zijden nog groote stukken over (Plaat I). Deze gladde platte steen is nu, door het afslaan van stukken langs de randen omgevormd in een amandelvormige, puntige vuistbijl, die, daar de scherpe kanten een zigzag lijn vertoonen, als Chelléen gecatalogiseerd kan worden (Plaat II). Het stuk is op het oogenblik 13½ cM. lang, 9½ cM. breed en 7 cM. dik, alles over den grootsten afstand gemeten. Daar de bijl oorspronkelijk in een punt uitliep, welke er is afgeslagen, zooals aan het voorwerp nog duidelijk te zien is, was de lengte in onbeschadigden toestand ongeveer 15½ cM. Door het lange verblijf in den bodem heeft zich aan de oppervlakte een grijze patina gevormd. Aan het ondereinde is waarschijnlijk bij de ontgraving een klein schilfertje afgeslagen en komt daar de natuurlijke zwartgrijze kleur van het andesiet te voorschijn. De punt is reeds lang geleden verdwenen, aangezien ook het breukvlak daar de patina van den geheelen steen vertoont. Waarschijnlijk is het stuk tijdens het gebruik beschadigd en daarop weggeworpen.

Toen door den vondst van dezen vuistbijl vast stond, dat er inderdaad in den archipel Chelléenwerktuigen voorkwamen, moest onmiddellijk worden nagegaan of op de vindplaats van den bijl nog meerdere werktuigen te vinden waren, of er ook andere sporen van oude bewoners voor den dag zouden komen en of uit de stratigraphie ter plaatse wellicht gegevens omtrent ouderdom enz. verkregen konden worden.

De vindplaats van den vuistbijl, de Batu Kĕmang bij de kampoeng Doerian tani, afdeeling Deli en Serdang, Gouvernement Sumatra's Oostkust is gelegen vlak bij het voetpad, dat van KM. 38 van den grooten weg van Medan naar Brastagi, naar genoemde kampoeng voert, op de helling van den heuvel, die de Noordelijke grens vormt van het dal van de kali Bĕtimoes, op een hoogte van ongeveer 380 M. boven de zee.

Bij KM. 38 begint de eigenlijke klim naar de hoogvlakte van Bandar Baroe. Het terrein is hier dan ook zeer geaccidenteerd en bestaat uit een opeenvolging van diep ingesneden rivierdalen. De witte vlek op bijgaande photo (Plaat III) is de plaats waar te Batu Kĕmang gelegen is.

Dank zij de hulp van den heer J. Duys, Directeur van Gewestelijke werken op Sumatra's Oostkust, die zoo welwillend was een ploeg van zijn werkvolk af te staan, kon met de opgraving onmiddellijk na aankomst begonnen worden.

Nadat terplaatse het terrein was afgegraven tot onder het niveau, waarop de vuistbijl gevonden was (Plaat IV), werd het duidelijk, dat de ligging van het instrument hier niet primair was en er dus geen gegevens te krijgen waren over ouderdom, enz. Voor alle zekerheid werd besloten, te trachten ook het oordeel van een ervaren geoloog in te winnen. Daartoe wendde ik mij tot den administrateur van de Bataafsche

Petroleum Maatschappij te Pangkalan Brandan met het verzoek, onder uiteenzetting van de quaestie, waar het hier om ging, zoo mogelijk een van de geologen van die maatschappij in de gelegenheid te stellen de zaak ter plaatse te onderzoeken. Genoemde administrateur had de groote welwillendheid aan dit verzoek te voldoen, zoodat de beide geologen der Bataafsche, de heeren Ir. Bloemgarten en Dr. Rütishäuser, een plaatselijk onderzoek konden instellen. Terzake van de ondervonden vriendelijke medewerking dient zoowel aan den administrateur van de Bataafsche Petroleum Maatschappij te Pangkalan Brandan als aan de heeren Ir. Bloemgarten en Dr. Rütishäuser een afzonderlijk woord van dank te worden gebracht.

De conclusie van de beide geologen was, dat de ligging van den vuistbijl zeker niet primair was. De heuvelhelling, waar het stuk gevonden was, werd gevormd door een groote aardstorting. In den ouden tijd moet het heuvelland in deze streken een geleidelijk naar zee afhellende vlakte hebben gevormd. In deze vlakte sneden zich de rivieren diepe dalen in, waarvan de wanden tenslotte zoo stijl werden, dat zij instortten. Een van deze instortingen nu vormde het terrein, waarin de vuistbijl gevonden is (Plaat V). Deze heeft dus oorspronkelijk gelegen op den top van den heuvel aan welks helling hij werd aangetroffen en hebben de menschen, die zich van het werktuig bediend hebben dus geleefd op de oude vlakte. Want wel bestaat natuurlijk de mogelijkheid, dat ook op die vlakte de ligging niet primair was, en het instrument door water daarheen was gebracht, maar dan zou het m.i. sporen vertoonen van door het water gerold te zijn, wat niet het geval is.

Nadat dus was komen vast te staan, dat verdere ontgraving bij de Batu Kĕmang ons niet meer licht zou kunnen verschaffen omtrent ouderdom en afkomst van den vuistbijl, werd het werk stop gezet. Een nieuw onderzoek te beginnen op den heuvelkling leek nutteloos, daar door de erosie in den tijd verstreken sinds de vervaardigers van het primitieve werktuig leefden, alle sporen van hun verblijf natuurlijk zijn vernietigd.

Moge het al jammer zijn, dat het onderzoek dus geen verdere resultaten opleverde, alleen al het vinden van het eerste palaeolithische werktuig in den archipel stemt tot dankbaarheid en geeft reden in de toekomst meer in deze richting te verwachten.

Bedakah, 15 October 1924.

DE BATU KĔMANG
DOOR
Dr. P. V. VAN STEIN CALLENFELS.

In de eerste helft van 1924 werd door den heer J. H. Neumann bij de Batu Kĕmang ter Sumatra's Oostkust het eerste mij bekende palaeolithische werktuig in den archipel gevonden, waardoor het noodzakelijk werd op de vindplaats een onderzoek in te stellen, over de resultaten van welk onderzoek afzonderlijk zal gerapporteerd worden.

Van de gelegenheid, dat gedurende 6 weken vlak bij de bekende Batu Kĕmang, waar de prehistorische vondst had plaats gehad, gewerkt werd, werd gebruik gemaakt om ook die oudheid zelf wat nauwkeuriger op te nemen.

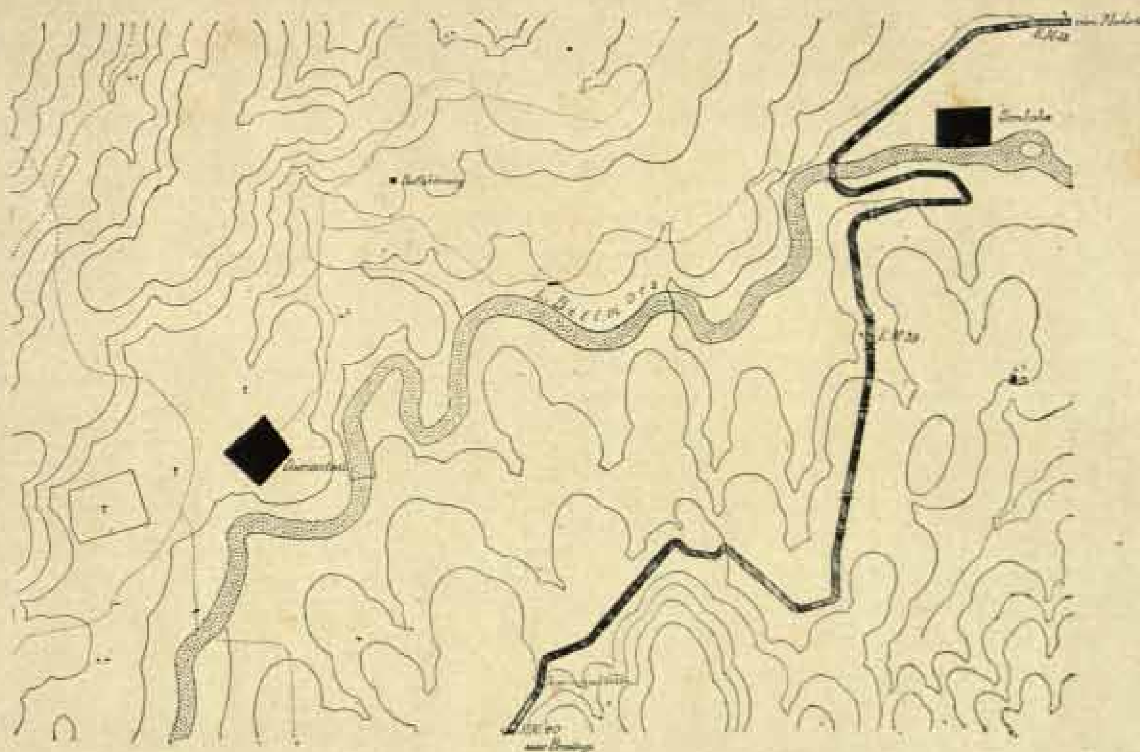
Zooals bekend ligt de Batu Kĕmang op het grondgebied van de kampoeng Doerian tani in de afdeeling Deli en Serdang. Wanneer men bij K.M. 38 van den grooten weg van Medan naar Brastagi het voetpad rechts inslaat, dat naar Doerian tani voert, komt men na ongeveer 1½ K.M. bij een plaats, waar een kleiner voetpad wederom rechtsaf tegen den heuvel opklimt. Dit laatste pad ongeveer 50 M. volgend bevindt men zich op een klein, onregelmatig plateau, waarop de Batu Kĕmang gelegen is, op ongeveer 380 M. boven de zee.

Al is de litteratuur over deze oudheid niet overvloedig, toch is op verschillende plaatsen er reeds het een en ander over gepubliceerd. De meest bekende publicatie is die van de heeren E. J. van den Berg en J. H. Neumann in de Bijdragen deel LX, blz. 89 e.v., waar men tevens o.a. een opgave van de tot op dat tijdstip verschenen litteratuur en enkele goede photo's aantreft. De er bij gegeven platte grond is echter niet in alle opzichten juist, waarom hierbij worden gevoegd een nieuwe opname van de kamer in de Batu Kĕmang, een photo van de steen in zijn geheel, een photo van het basrelief op de buitenzijde, dat in bedoelde verhandeling niet is opgenomen en een nieuwe opname van de voorzijde om te bewijzen hoe het verweringsproces om zich heen heeft gegrepen.

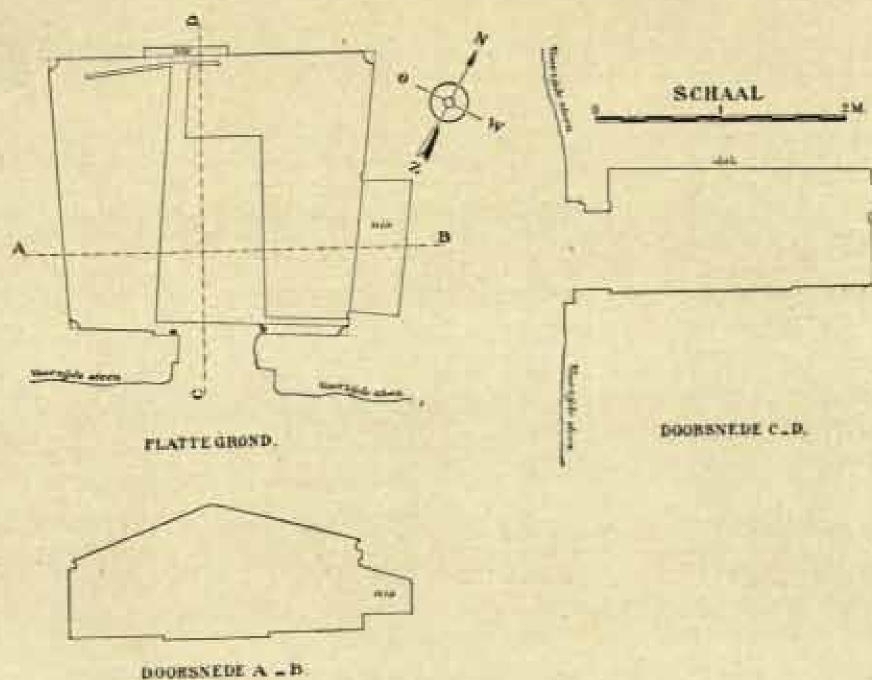
De Batu Kĕmang is een groot blok vulcanische tuf, dat ongetwijfeld oorspronkelijk met de groote aardstorting, die hier de helling van den heuvel vormt is naar beneden gekomen.

De steen is daarna bekapt geworden tot een soort van afgeknotte pyramide van onregelmatige gedaante. Het voorvlak is vrijwel verticaal, terwijl het achtervlak een weinig van de verticaal afwijkt en de beide zijvlakken nog schuiner zijn. Het afvlakken is over het algemeen ruw gedaan, zoodat vooral aan de basis van regelmatigheid niet veel te bespeuren is (Plaat I).

In de voorzijde, die ongeveer Zuid-West ten Zuiden is georienteerd, bevindt zich de opening, die ongetwijfeld vroeger door een vlakken steen, passend in de verdieping rond de opening aangebracht, gesloten was. Een stuk van die sluitsteen

a

b

a. Kaart van de ligging van de Batu Kĕmang;
b. Plattegrond en doorsnede van de Batu Kĕmang.

1

3

2

De Batu Kĕmang

1. Terrein bij de Batu Kemang.
2. Voorzijde van den steen.
3. Relief-figuur.

ligt nu nog vlak onder de opening en dient als trapje; het is blijkbaar hetzelfde stuk als door de heeren van den Berg en Neumann bedoeld op blz. 90 r. 7 v.o. van hun boven vermeld opstel.

De opening geeft toegang tot den kamer in het inwendige, waarvan een platte grond en 2 doorsneden hierbij worden overgelegd. De kamer is zeer zorgvuldig gehakt doch eenigszins onregelmatig van gedaante, zooals uit de teekening blijkt. Het merkwaardigste is, dat blijkbaar de bedoeling is geweest een huis na te bootsen. In de vier hoeken zijn de vier saka's in de steen uitgespaard en nog onbeschadigd evenals de blandars en pĕngĕrĕts boven langs de wanden. Rechts en links van de toegangsopening hebben zich op de in de teekening met *a* en *b* gemerkte punten eveneens stijlen bevonden, die echter door beschadiging voor een deel verdwenen zijn. Boven de blandars en pĕngĕrĕts loopt dan het dak schuin naar boven, zoodat het geheel den indruk maakt, zooals gezegd, van een huis met zadeldak.

In de Westelijke zijwand is een klein kamertje uitgehouwen, waarvan de voorzijde eveneens met stijlen en een dekbalk versierd is, terwijl in de achterwand boven de pĕngĕrĕt nog een eenigszins onregelmatig klein nisje is aangebracht.

Verder is het middengedeelte van de vloer van het vertrek uitgediept en loopen van deze uitdieping twee goten, een naar de Zuidwesthoek en een naar de achterwand. Deze laatste splitst zich, alvorens de achterwand te bereiken in twee kleinere goten, waarvan de kleinste evenwijdig aan de achterwand loopt en de grootere in een richting gaat, die met de achterwand een scherpen hoek maakt.

Wat de versiering aan de buitenzijde van de Batu Kĕmang betreft, is deze reeds uitvoerig beschreven in het opstel van de heeren van den Berg en Neumann, waarbij opgemerkt moet worden, dat het ornament rond de opening aan de voorzijde aangebracht een 20tal jaren geleden veel duidelijker en minder afgesleten was, dan nu het geval is, zooals vergelijking van de photo in meergenoemd opstel en onze plaat II duidelijk maakt. Wat betreft de personen op de achter- en de Zuidoostelijke zijde (vgl. Plaat III en van den Berg en Neumann Plaat I *b*) stellen beide loopende menschen voor, die blijkbaar in de eene hand iets dragen. Vóór den persoon op de achterzijde zijn dan de kronkels afgebeeld, door van den Berg en Neumann op blz. 90 r. 15 v.b. vermeld. Nog meer dan op een slang lijkt wat er nog van over is op de voorstelling van een bergachtig landschap. De persoon op de achterzijde draagt de linkerarm los langs het lichaam afhangend en heeft in den rechterhand het korfje of pakje, terwijl de persoon op de Noordoosthoek de rechterarm uitsteekt en in den linkerhand het mandje draagt. De personen schijnen elkaar tegemoet te gaan al zijn zij dan ook elk op een andere zijde van den steen gehakt.

Natuurlijk doen zich de vragen voor: Waarvoor heeft dit monument gediend en door wie is het gemaakt? Wat het eerste betreft ligt de oplossing voor de hand. Kluizenaars hebben voor zoover mij bekend in de Bataklanden niet geleefd terwijl voor woonhuis de kamer te klein is, al mag het dan waar zijn, dat iemand precies in het midden rechtop kan zitten. Waar echter van de oudste tijden af over

de geheele wereld men getracht heeft in het graf het woonhuis na te bootsen en zooals hierboven reeds gezegd de inwendige behakking van de kamer den indruk maakt, dat men bedoeld heeft er een woning mede aan te duiden, wat totaal overbodig zou zijn indien deze daar werkelijk voor gediend had, ligt het voor de hand aan te nemen, dat wij hier ook met een graf te doen hebben, waardoor de poging om er een woning in na te bootsen zeer verklaarbaar wordt.

De nisjes hebben dan ongetwijfeld gediend om offergaven in te zetten, vooral als, wat niet zoo onwaarschijnlijk is, de grafkamer voor meerdere personen bestemd was. Het diepere middendeel van de vloer heeft waarschijnlijk gediend om het lijk op te leggen. Waarom de gootjes van uit dat middenstuk zijn aangebracht, is mij onverklaarbaar, daar zij geen opening naar buiten schijnen gehad te hebben en dus niet hebben kunnen dienen voor afvloeiing van het lijkvocht. Ook is het zeer goed mogelijk dat zoowel de beide nisjes als het verdiepte middendeel van den vloer hunne pendanten hebben gehad in de oude Batakwoningen en bij de nabootsing van het woonhuis als graf zeer goed te pas kwamen voor bovenuiteengezette doeleinden.

Ook de versiering aan de buitenzijden van den steen kan zeer goed in verband staan met het doel als grafkamer. Het ornament om de opening is te zeer verweerd, zelfs op de photo van de heeren van den Berg en Neumann, om conclusie's toe te laten. Het lijkt mij toe dat er nog meer geweest is, dan de ruit en de menschenfiguren, door die heeren opgemerkt. Wat de figuren op de rechter- en achterzijde aangaat, indien de kronkelende lijnen vóór laatstbedoelde inderdaad een berglandschap moeten weergeven, is het niet buitengesloten, dat er episoden uit de reis van de ziel van den afgestorvene naar het zielenland worden uitgebeeld. En zelfs als die kronkellijnen iets anders, bv. een slang voorstellen, is het toch niet onmogelijk, dat dit er mede bedoeld wordt.

Lastiger te beantwoorden is de vraag, wie de makers van het monument zijn. De heeren van den Berg en Neumann verwerpen in op twee na de laatste alinea van hun opstel de veronderstelling, dat de Bataks de vervaardigers zouden zijn, met groote beslistheid. Op welke gronden zij die zekerheid hebben gekregen wordt echter niet vermeld. Het zal wel niet hunne bedoeling zijn als bewijs aan te nemen, dat, omdat de tegenwoordig in die streek wonende Karo-Bataks dergelijke monumenten niet meer maken en er ook niets over kunnen mededeelen, aan te nemen, dus in geen geval de Batu Kĕmang werk van Bataks kan zijn. Volken, die van de kust en het verkeer worden afgedrongen naar de binnenlanden, zooals dat met de Bataks is geschied, gaan in beschaving achteruit en het is zeer goed mogelijk, dat de Batu Kĕmang en dergelijke overblijfselen dateeren uit den tijd van het bekende Aroerijk.

Oud is de steen in geen geval. De wijze, waarop personen zijn uitgebeeld, is zoodanig, dat men best een Batak voor den maker kan aanzien. Bovendien wijst een blik op de photo's van de voorzijde van 20 jaar geleden en heden er wel op, dat de oppervlakte van de steen sterk aan verwering onderhevig is, wat, gezien de stof, waaruit de steen bestaat, nl. een zachte brokkelige vulcanische tuf, geen verwondering kan baren. En nu is het zeer goed mogelijk, dat dat verweringsproces

na de ontblooting van de steenoppervlakte vlugger in zijn werk is gegaan, doch het tempo waarin de verwering aan de voorzijde blijkbaar geschiedt, is zóó snel, dat wel geconcludeerd mag worden dat de steen slechts eenige honderden jaren, zeg een vijf- of zestal oud is. En de berichten, die uit de Middeleeuwen tot ons zijn gekomen, wijzen er op, dat de Bataks toen bereids inwoners van dit stuk van Sumatra waren, al zijn de tegenwoordige Karokampoengs in de Doesoen wellicht slechts een eeuw of minder oud.

Trouwens een vondst bij het onderzoek gedaan, bewijst ook, dat de steen waarschijnlijk niet zeer oud is. Op ongeveer $1^1/_2$ M. voor den Zuidoosthoek werd op een diepte van 10 cM. in den grond een stuk ijzer gevonden, een deel van een niet nader te bestemmen werktuig. Uit persoonlijke mededeelingen van den heer Neumann blijkt, dat deze bij zijn onderzoek aan de voorzijde de grond heeft afgegraven. Trouwens ook de maten duiden hierop. Volgens opgave van de heeren van den Berg en Neumann in hun opstel, was de Batu Kĕmang in 1906 aan de voorzijde 3.40 M. hoog, [1]) terwijl ik in November 1924 3.49 M. mat. Wij kunnen dus veilig concludeeren, dat het stuk ijzer oorspronkelijk minstens 20 cM. in den grond heeft gezeten en waarschijnlijk nog dieper. Daardoor is het niet aannemelijk geworden, dat het stuk ijzer daar in recenten tijd verloren is geraakt, te minder nog, omdat het werd aangetroffen onder een van de dikste wortels van een vlak er bij groeienden doerianboom, die een stamdoorsnede van 45 cM. had en dus ook niet uit de laatste jaren dateert. Wellicht hebben wij hier dus te doen met een stuk van een tijdens het behakken van de Batu Kĕmang gebroken stuk gereedschap. Nu vergaat ijzer in den grond in de tropen betrekkelijk vrij spoedig, terwijl het bewuste stuk gereedschap wel zeer sterk was aangetast, maar toch nog een kern had, die van goed ijzer was. In verband met op Java door mij gevonden ijzeren gereedschappen, waarvan vrij nauwkeurig kon bepaald worden, wanneer zij ongeveer in den bodem moesten zijn geraakt, schat ik den tijd waarop het onderhavige stuk in den grond heeft gelegen op een eeuw of 5. In elk geval was het ijzer teveel verteerd om aan te nemen, dat het bv. in de laatste eeuw in den bodem was terecht gekomen.

Lijkt het mij dus waarschijnlijk, dat wij in de Batu Kĕmang wel degelijk het werk van Bataks hebben te zien, er dient hierbij nog op een punt de aandacht gevestigd te worden, dat wellicht later, indien wij meer van de geschiedenis van Sumatra en speciaal van het Batakvolk weten, van belang kan zijn, al komen wij op het oogenblik er ook niet verder mede. Het bedoelde punt is het voorkomen van ander steenhouwerswerk in de Bataklanden. In de eerste plaats dan heeft men de steenen voorouderbeeldjes die in de Pakpaklanden en op Sumatra's Oostkust veel worden aangetroffen en waarvan het prototype wellicht te vinden is in het bronzen topstuk van een staf indertijd bij Kota Nopan gevonden en vermeld in mijn rapport over mijn dienstreis naar Sumatra in 1920. Verder kan gewezen worden op

[1]) Wellicht had er toen al een ontgraving plaats gehad, waarden het bodem oppervlak oorspronkelijk nog hooger zou hebben gelegen. De photo 1 *b* in Bijdragen LX wijst daar wel op.

de steenen doodkisten o.a. op Samosir en tenslotte op de beschreven grafsteenen in modern Batakschrift, door mij in de Padang Lawas gewonden.

Omtrent de bedoelde doodkisten en de grafopschriften is mij niets naders bekend, doch wat de voorouderbeelden betreft kan er op gewezen worden dat de radja van Pananggalan in de Pakpaklanden mij in 1920 verklaarde, dat het jongste van de voorouderbeelden bij zijn woning door hem zelf gemaakt was en de andere door zijn vader, grootvader, etc. Bovendien vertelde de heer Neumann mij, dat volgens inlichtingen van de Karo-bevolking in de Doesoen deze beelden, die daar vrij veel voorkomen, niet door Karo's, maar speciaal door Pakpaks gemaakt waren.

Blijkbaar hebben wij hier dus weer een schakel in den keten van raadselen, die Tamils en Sĕmbirings met elkaar verbinden, terwijl het zoo goed als zeker is, dat op de een of andere wijze Pakpaks en Sĕmbirings weder tot elkaar in verband staan, zij het dan wellicht alleen maar cultureel.

Laten wij hopen, dat deze raadselen nu niet al te lang meer raadsels zullen blijven.

Bedakah, 12 Februari 1925.

OOST-JAVAANSCHE BADPLAATSEN
II. BĔLAHAN [1])
DOOR
B. DE HAAN.

De badplaats, die hoogstwaarschijnlijk in tijdsorde op Djalatoenda volgt, is die te Bĕlahan. Ofschoon we hier een jaartal missen, toch is haar bouw omstreeks het midden van de 10e Çaka-eeuw te stellen. Door Dr. Rouffaer en Prof. Krom is aannemelijk gemaakt, dat in deze badplaats de bekende machtige Oost-Javaansche vorst Airlangga is bijgezet geworden. Bedoelde vorst nu regeerde van 932 tot 964 Çaka, en zijn bijzetplaats, in casu de badplaats, zal vermoedelijk wel vóór zijn jaar van aftreding gebouwd zijn.

Ook deze graf-badplaats is, evenals Djalatoenda, op den Pĕnanggoengan gelegen, maar juist aan de tegenoverliggende zijde van het gebergte, op de Oostelijke hellingen. Men vindt de ruïne ongeveer vier paal Westwaarts van het dorp Kĕpoelangan in het district Gĕmpol, even voorbij de dessa Bĕlahan. Vroeger in zware bosschen verscholen, is ze later dan Djalatoenda ontdekt, en is de belangstelling vrijwel nihil geweest.

Het oudste en eenige bericht, dat over deze ruïne bestond, vóór Dr. Verbeek er een korte beschrijving van in zijn bekende lijst van Oudheden opnam, is van Domis en dateert uit omstreeks 1830. Bijzondere waarde heeft het bericht van Domis niet, het is kort en zonder details. Ook de beschrijving van Dr. Verbeek is uit ter aard zeer beknopt. Zoover we uit de oude berichten kunnen beoordeelen, is de toestand van het eigenlijke monument in de laatste eeuw niet veel veranderd. Wat er nog van dit, ongetwijfeld eertijds buitengewoon rijke bouwwerk over is, is een bedroevende reste. Grootendeels opgetrokken in rooden baksteen, een vergankelijker materiaal dus dan de harde andesietblokken van Djalatoenda's wanden, heeft het ook minder weerstand kunnen bieden aan allerlei vernielende krachten. Laten we echter dankbaar zijn voor hetgeen gespaard is gebleven, want al kunnen we daaruit dan ook niet het geheele bouwwerk in zijn oorspronkelijke schoonheid reconstrueeren, in ieder geval leeren we er toch een type badplaats door kennen, zooals we geen tweede zullen aantreffen.

Natuurlijk was ook hier, evenals bij de badplaats aan gene zijde van het gebergte, alles zwaar begroeid en verwaarloosd. De foto No. 1 geeft het beeld, zooals de ruïne zich in 1922 aan den bezoeker voordeed. Op den Z.O. hoek stond een geweldige boom, die de ruïne met algeheele ondergang bedreigde. Welig tierde het struikgewas op de wanden. In 1922 en 1923 werd het bouwwerk door den Oudheidkundigen Dienst onder handen genomen. De groote boom werd gekapt, het muurwerk grondig schoon gemaakt, scheuren gedicht etc. Tegelijkertijd werd het beeld uit de Noordelijke nis afkomstig, dat een weinig benedenwaarts van de ruïne, voor meer dan de helft in den grond stond, op zijn oorspronkelijke plaats terug gesteld,

[1]) Nummer I van deze serie, Djalatoenda, zal in de „Publicaties van den Oudheidkundigen Dienst" opgenomen worden.

het Zuidelijke beeld, dat uit het voetstuk was gelicht, daarin weer terug gebracht enz. Over het hoogst belangrijke detail van de zijwanden, dat bij de schoonmaak in den Z.W. hoek voor den dag kwam, is reeds gerapporteerd, we zullen er hieronder nog nader op terugkomen.

Zooals de platte-grond Pl. aangeeft, beslaat de badplaats in grondvorm een rechthoek, welks zijden respectievelijk 6.14 en 4.31 M. bedragen. Al dadelijk blijkt hieruit, dat zij heel wat minder grootsch is opgezet dan Djalatoenda. Zij is als de laatst genoemde voor een deel in den rotswand ingebouwd. De Zuidelijke wand rust tegen den afgekapten rotswand, terwijl de Westelijke muur, die loodrecht op de schuine helling van het ravijn staat, voor het grootste gedeelte boven het berggesteente uitsteekt. De Noordelijke en Oostelijke wanden stonden vrij.

De badplaats is naar het Oosten gericht, dus juist tegenovergesteld aan Djalatoenda. Van de voor- of Oostzijde en den Noordelijken wand zijn niet veel meer dan de fundeeringen over. Ook de Zuidelijke wand is sterk gehavend. Het meeste rest ons nog van den Westelijken wand, die, ofschoon ook op verscheidene plaatsen zwaar beschadigd, toch nog tot een hoogte van ruim 5 M. overeind staat. In dezen wand bevinden zich twee diepe nissen, welke door een spitsboog zijn afgesloten. De Noordelijke en Zuidelijke pijler springen boven een vlak, uit natuursteen bestaand plint, telkens met heel kleine voorsprongen vooruit, terwijl het voorvlak tot boven toe aanmerkelijk voorover helt, waardoor de nissen een nog sterker relief krijgen. Het bovengedeelte van de pijlers is, zoover het nog over is, geheel geornamenteerd. Op den Zuidelijken pijler ziet men een hemelling afgebeeld, die in half-knielende houding op een wolkenpartij zit, en het gezicht naar het hoofdbeeld houdt gekeerd. Om en boven deze figuur is een forsch krulornament gebeiteld, dat een typische verwantschap vertoont met de gestyleerde bergpartijen op de reliefs van Djalatoenda. We willen er even met nadruk op wijzen, dat de ornamenteering van de pijlers niet uit stukken terra-cotta bestaat, zooals een enkele maal ten onrechte is vermeld geworden, maar geheel in den baksteen is uitgehouwen. Op den Noordelijken pijler, die voor het grootste gedeelte is afgestort, is een zelfde figuur afgebeeld geweest als op den Zuidelijken. De beenen, het onderlijf van de half-knielende figuur en de wolkenpartij, waarop deze zit, is nog duidelijk te zien.

De middenpijler, waardoor de hoofdas van den wand loopt, geeft thans een bij het uit groote blokken natuursteen opgetrokken voetstuk, terugspringend muurwerk te zien, dat hier en daar een kleine afbrokkeling vertoont. Het is duidelijk, dat dit onmogelijk de oorspronkelijke toestand kan zijn. Nu is het bekend, dat in Wardenaar's tijd van Bĕlahan het groote Wiṣṇu-beeld is weggesleept, dat eerst heel lang te Trawas heeft gestaan en tenslotte in het museum te Modjokĕrto is terecht gekomen. Uit een aanteekening van Wardenaar is op te maken, dat dit beeld vóór den middenpijler was geplaatst en inderdaad past het volkomen op het voetstuk, terwijl de zijkanten van het beeldwerk het beloop van de gewelfde nissen volgen; Pl. II. Hoe de aansluiting hoogerop met het muurwerk is geweest, hebben we helaas niet uit kunnen maken. Het is niet onmogelijk, dat het eigenlijke Wiṣṇu-

PLATTEGROND

SCHAAL

DOORSNEDE A-B

SCHAAL

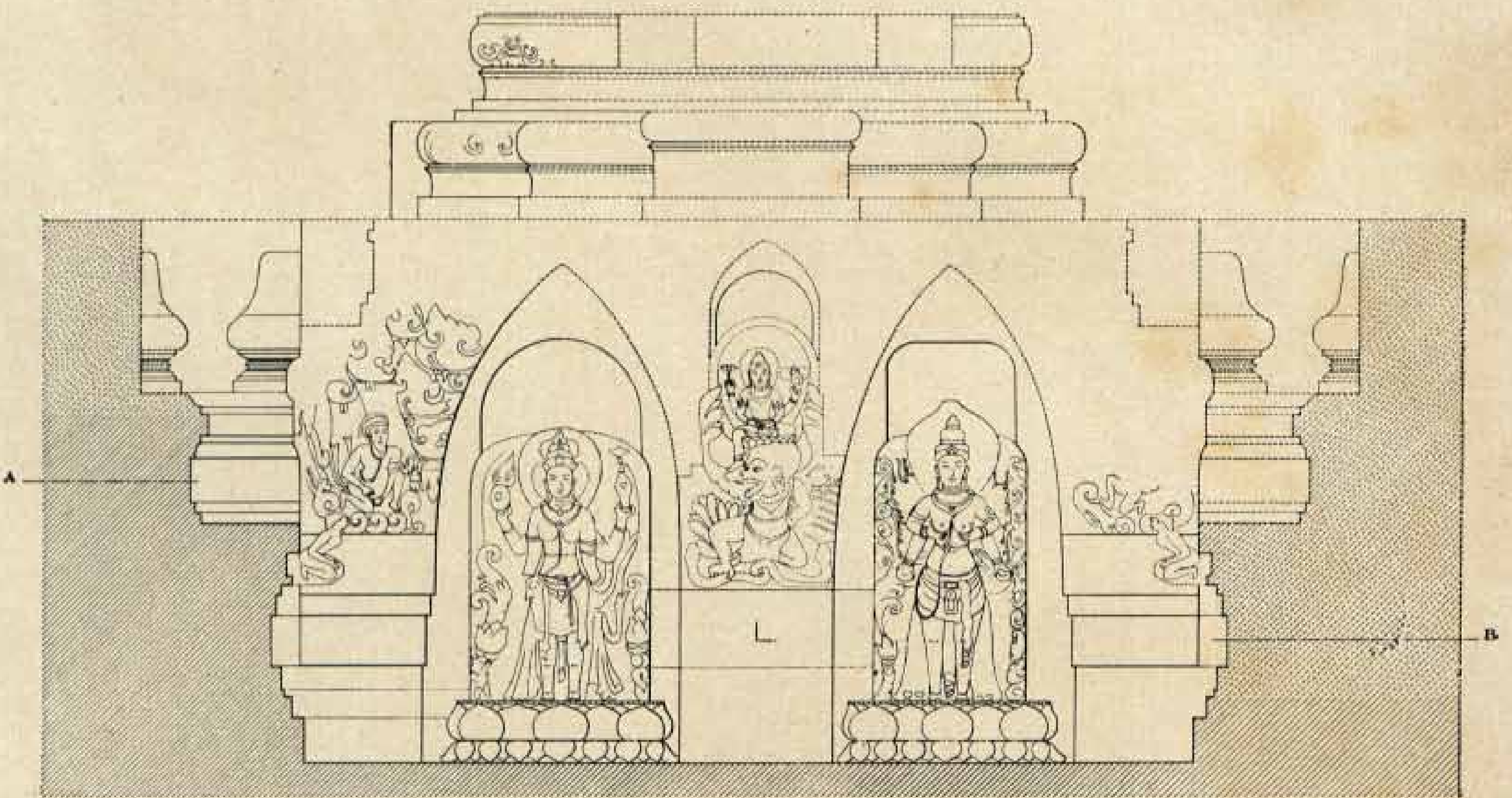
DOORSNEDE A-B

SCHAAL

I

Badplaats te Belahan.

Plattegrond en doorsneden.

DOORSNEDE C-D

SCHAAL

0 1 2 M

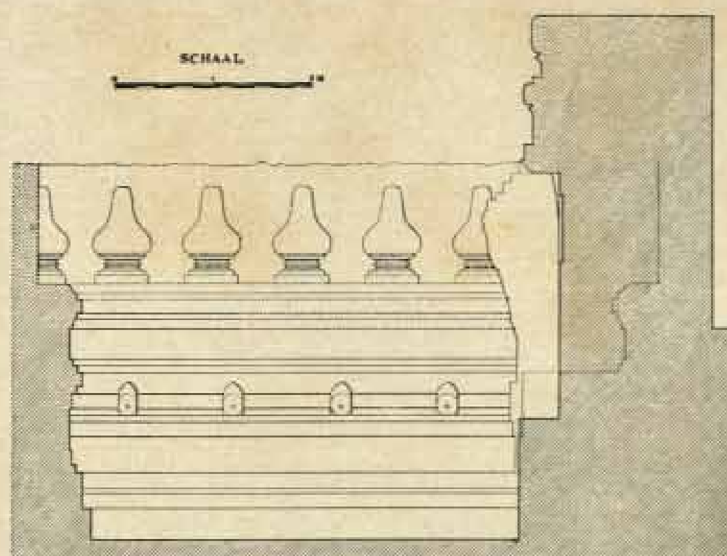
RENVOOI

BESTAAND

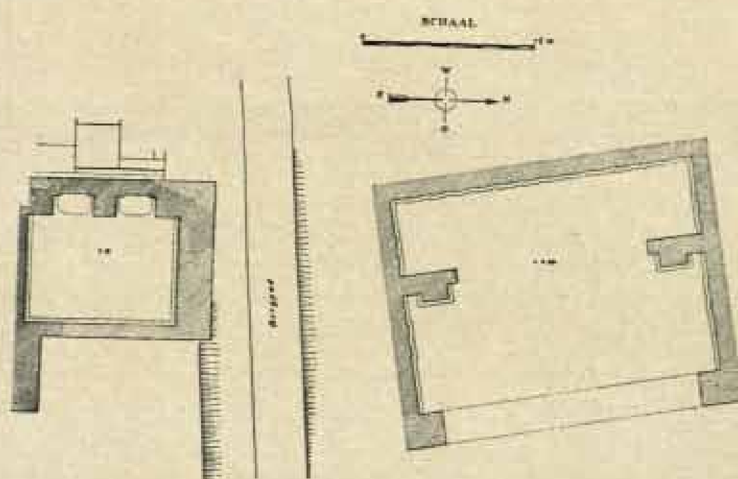
GERECON

II

Badplaats te Bĕlahan

III

IV

Badplaats te Belahan

Doorsnede en situatie.

a (Foto No. 1)

b (Foto No. 3)

c (Foto No. 10)

∂ (Foto No 6)

Badplaats te Belahan

a. De badplaats vóór 1922; b. Na de schoonmaak in 1922;
c. Overblijfselen van een andere badplaats ten N. van de vorige;
∂. Fragmenten van spuiers enz.

(Foto No. 2)

Badplaats te Bĕlahan

W. en Z. Wand.

a (Foto No. 8)

b (Foto No. 9)

c (Foto No. 4)

d (Foto No. 5)

Badplaats te Bĕlahan

a. Voorzijde van den steen gevonden ten O. van de badplaats met voorstelling van Rāhu, die de zon verslindt; b. Achterzijde van denzelfden steen; c. Beeld in de Z. nis; d. Beeld in de N. nis.

beeld door een apart, smal nisje was omgeven, waarvan de aanzet nog in de ruïne was terug te vinden.

Het valt te betreuren, dat de Garoeḍa-figuur van Djalatoenda niet voltooid en bovendien sterk gehavend is, zoodat een vergelijking in details niet mogelijk is. Bij beiden treft echter dezelfde actie-volle houding en woeste uitdrukking van dezen menschvogel. Uit een technisch oogpunt is het stuk van Bĕlahan hoogst merkwaardig en tevens unique in zijn soort. Dit 1.90 M. hooge beeldwerk is één groot stuk terracotta. Voorzeker een bewonderenswaardig staaltje van de hoog ontwikkelde techniek van de keramiek der Oud-Javaansche kunstenaars. In de sculptuur doet zich het materiaal, de zachte klei aanvoelen. Contouren en vormen zijn over 't algemeen soepeler en minder sterk dan bij de beelden, die uit harden natuursteen werden gehakt. Men vergelijke bijv. de gestyleerde vleugelpennen met die van den Garoeḍa te Djalatoenda.

In elk der nissen, terweerszijden van den middenpijler, bevindt zich een groot uit natuursteen gehouwen beeld. Zuivere pendanten zijn het niet, zoo spuwt bijv. het eene uit de emblemen in de achterhanden, terwijl het andere door de buste het water doorlaat. Ook verschilt de hoogte, de bewerking en vorm van de glorie enz. De beide in hoog relief gehouwen figuren staan op een fraai gebeiteld lotuskussen. Het beeld in de Zuidelijke nis is 1.91 M. hoog en stelt een goed geproportioneerde vierarmige godin voor; foto No. 4. De voorste handen zijn weggeslagen; in het achterste paar houdt ze rechts waarschijnlijk een bloem, en links een soort kruik. Beide emblemen fungeerden voor spuwer. Het wijde kleed, dat met verscheidene loshangende linten is verrijkt, ligt tegen het achterstuk uitgespreid. Naast de figuur ontwikkelt zich in vrij hoog relief een plantengroei, die in een vlammenrand overgaat. Het achterstuk, dat thans ter hoogte van de makuṭa eindigt, liep oorspronkelijk hooger op en was van boven half-cirkelvormig afgesloten. Even merkwaardig als zeldzaam is de uiterst fijn versierde, à jour bewerkte glorie.

Het beeld in de Noordelijke nis stelt eveneens een, in groot ornaat getooide vierarmige godin voor; foto No. 5. De hoogte van het beeld bedraagt, gemeten vanaf de voeten tot den top van de makuṭa, 1.95 M. Een hoogteverschil dus met het beeld in de Zuidelijke nis van 0.04 M. Het bovenlijf van deze sierlijke gestalte buigt zich met kuische gratie en in natuurlijke geste, licht voorover. Met een teere beweging ondersteunen beide voorhanden de volle borsten, waarin een opening is aangebracht om het water door te laten. In elk der achterhanden houdt de godin waarschijnlijk een bloem, die ook als spuwer gebruikt werd. Het ruime kleed is in volle, strenge plooien tegen het achterstuk aangelegd. Het gezicht is helaas tot een vrijwel egaal-ronde klomp geworden, waaruit alle uitdrukking is verloren gegaan. Daarentegen is de fijn bewerkte, peervormige glorie goed bewaard gebleven. Aan den buitenrand van het achterstuk (waarvan het bovenstuk is verdwenen) is in licht bas-relief een versiering aangebracht, die beneden begint met een vrij naturalistische voorstelling van een bloem-vegetatie maar al spoedig overgaat in een gestyleerde decoratie. In dezen rand, die als 't ware een staalkaart geeft van de

verschillende face's der gebruikte motieven, vanaf hun natuurlijke vormen tot de gestyleerde, zien we reeds den grondvorm optreden van de later zoo vaak aangewende, typische Oost-Javaansche ornamenteering van banden etc.

Bedroevend weinig is nog van den wand boven de besproken nissen over; foto No. 2. Het is voor het meerendeel een troostelooze puinhoop geworden, waarin nauwelijks eenige vorm meer te onderkennen is. Alleen aan de Zuidzijde zijn nog een paar kleine stukken van den oorspronkelijken vorm over. Hieruit blijkt, dat de bovenbouw trapsgewijze opliep en in de as boven het hoofdbeeld een kleinen voorsprong had. De verschillende opeenvolgende deelen van den top hebben een laag plintje, een naar binnen toe flauw gebogen friesje, dat boven in een scherp bandje eindigt en een rijk geornamenteerde dekband. De lijnen van het friesje liepen niet over de volle breedte door, maar stuitten tegen den kleinen voorsprong in het midden, waarvan de geledingen hooger waren geplaatst; Pl. No. II. Ter hoogte van het friesje van den tweeden terugsprong kwamen nog weer twee kleine nisjes voor, maar het is op deze hoogte reeds zoo'n hopelooze ruine, dat er omtrent vorm, of wat ook, niets te zeggen valt.

Van den Zuidelijken wand is ook al niet zoo heel veel meer over; foto No. 2. Beneden bestaat hij uit een soort sokkel met heel eenvoudig plint, dat uit natuursteen is opgebouwd; Pl. No. II. Boven dit plint, waarvan de restanten ook onder den Oostelijken- en Noordelijken wand werden aangetroffen en waarboven de baksteenbouw begint, volgt een laag, onversierd gehouden friesje. In de bekroning van den sokkel, die uit enkele vlakke, vooruitspringende banden is saamgesteld waren een viertal spuwers geplaatst. De spuwers zelf zijn thans uit het bouwwerk verdwenen, maar de openingen in den wand wijzen hun vroegere plaats aan. Een fragment van een der spuwers bevindt zich nog ter plaatse, terwijl twee andere in het museum te Modjokĕrto zijn opgenomen; foto No. 6. Ze stellen een grooten bloemknop voor, waarop een vrouwenfiguurtje is gezeten. Het lichaam, buigt zich voorover, terwijl de handen de bloem omvatten. Vorm en opvatting van dit beeldwerk vertoont groote overeenkomst met de figuren op de reliefs van Djalatoenda. Het ranke lichaam, de typische haartooi, de behandeling van het kleed, dit alles verraadt denzelfden tijd. Of al de vijf spuwers, die in den wand geplaatst zijn geweest, van hetzelfde type waren, we weten het niet. Het is niet buiten gesloten, dat er ook van een anderen vorm waren, maar sporen hiervan zijn niet gevonden.

Boven de spuwerreeks springt de muur 0.69 M. naar achteren en heeft dan den vorm van een soort basement met laag plintje, vlak friesje en geprofileerde deklijst; Pl. No. II. Deze deklijst en daarmede de hoogere bekroning van den wand zijn afgestort; foto No. 2. Door een gelukkige omstandigheid is echter in den Z.W. hoek nog een detail gespaard gebleven, dat de noodige aanwijzingen gaf. Zooals de platte grond Pl. No. I doet zien, springt boven den sokkel van den Zuidelijken wand ook de Westelijke muur aanmerkelijk terug, zoodat in den Z.W. hoek op deze hoogte een eng begrensde ruimte ontstaat, die bij het afbrokkelen van het bouwwerk spoedig met aarde en steenen gevuld was, en waardoor het verder

afstorten van de wanden voorkomen werd. Aan deze vulling is het dan ook te danken, dat er in den Z.W. hoek nog een gedeelte van de wanden is overgebleven. Bij het onderzoek werd de hoek heel voorzichtig uitgehaald; de pilaster aan de Zuidzijde was echter niet te behouden, omdat hij geheel van het overige muurwerk was afgescheurd en uitsluitend op de vulling steunde. Het bewijs was intusschen geleverd, dat de pilasters, of hoe men ze dan ook noemen wil, over de Zuidzijde hadden doorgeloopen. Gelukkig kon de breedte van den pilaster en de afstand tot het kwart-pilastertje in den hoek opgenomen worden, zoodat met vrij groote zekerheid het oorspronkelijke aanzicht van de Zuidzijde op papier was te reconstrueeren; Pl. No. III. De pilaster tegen den Westelijken wand is geheel ongeschonden bewaard; foto No. 7. De vorm van het stuk herinnert aan de Midden-Javaansche muurbekroningen. Op één der reliefs van Djalatoenda bijv. komt een woning voor, waarbij bedoelde vrijstaande bekroningsstukken tot afsluiting van de muren zijn toegepast. Ofschoon de stukken te Bělahan meer als motief voor een decoratieve versiering van een vlakken wand zijn gebruikt, toch verraadt ook hier nog de plaats hun oorspronkelijke herkomst.

Het hoogere gedeelte van den wand is afgestort en voor goed verloren gegaan.

Van den Noordelijken wand is al bitter weinig meer over. Slechts de grondslag en een stuk plint in den N.W. hoek is alles, wat er van werd terug gevonden. Uit deze restanten mogen we opmaken, dat de wand het pendant is geweest van den tegenoverliggenden. In de eerste plaats is datgene, wat er in den N.W. hoek nog van over is, zooals de profileering van het plint, de kleine terugsprong enz. een volkomen tegenhanger van den Z.W. hoek. Bovendien mondt thans in het zijvlak van den Westelijken muur een waterleiding uit, die bewijst, dat op den Noordelijken wand op gelijke hoogte van den Zuidelijken een reeks spuwers was geplaatst. We hebben dan ook gemeend aan de hand van deze gegevens, den Noordelijken wand als pendant van den Zuidelijken op de teekening te mogen reconstrueeren; Pl. II.

Met den Oostelijken wand is het al even treurig gesteld als met den Noordelijken. Ook hiervan is zoo goed als niets meer over. Alleen in den Z.O. hoek is er, dank zij de wortels van den boom, nog een klein stuk van de profileering gespaard gebleven; Pl. No. III. Hieraan zien we, dat het profiel van de zijwanden niet over den Oostelijken muur heeft doorgeloopen. Behalve dit kleine stukje profiel aan de binnenzijde van den wand, is er overigens niets omtrent vorm of versiering bekend. Wel kon met zekerheid vastgesteld worden, dat er geen ingang is geweest. Het plint en het beneden gedeelte van den wand hebben ononderbroken doorgeloopen. Bij het ontgraven van den muur werd aan de Oostzijde een fragment van een medaillon-versiering gevonden, waaraan ook nog eenig lijstwerk voorkomt. Nu zegt dit stuk wel niet zoo bijster veel, maar toch bewijst het, dat de muur op de een of andere wijze van boven onderbroken is geweest, want het lijstwerk loopt om over de dikte van het stuk en dit kan niet anders dan wanneer de muur op zekere plaats open was. Daar we gezien hebben, dat er geen ingang is geweest, wagen we de veronderstelling, dat in den voorwand van Bělahan, evenals bij de

kleine hoekbassins van Djalatoenda, een opening (of openingen) was uitgespaard, waardoor het inwendige van het heiligdom van buitenaf zichtbaar bleef.

Een urn van Bĕlahan is niet bekend. Bij het onderzoek van Dr. Verbeek bleek, dat de vloer, die met andesietzerken was belegd, reeds vroeger was open gebroken. Het onderzoek bracht dan ook slechts een koperen buisje en een koperen amulet met vierkant gat aan het licht.

Aan het begin van ons opstel over Djalatoenda hebben we enkele hoofdtrekken genoemd, waardoor zich de graf-badplaatsen van de overige, meer zuivere utiliteitswerken, onderscheiden. De daar genoemde eigenschappen, zooals het groote godsbeeld, de geaccentueerde plaats, die dit in den bouw inneemt en de afgesloten ruimte, vinden we bij Bĕlahan, dat een graf-badplaats was, terug. Evenals bij Djalatoenda is het accent van den bouw nadrukkelijk op den wand gelegd in welks as het hoofdbeeld was geplaatst. Zoowel architectonisch als sculpturaal is hij verreweg de belangrijkste. Zonder in het algemeen verband te storen, is hij aanmerkelijk in den bouw vooruitgeschoven en van de zijwanden los gemaakt. De diepe, domineerende nissen met de prachtige figuren, de rijk geornamenteerde pijlers en bovenbouw vormen een levendig geheel van grooten rijkdom, die in harmonische tegenstelling is met het eenvoudiger karakter van de zijwanden, die door de rhytmus van de spuwer- en pilasterreeksen van stille, voorname werking zijn. Hoewel Bĕlahan de klassieke monumentaliteit van een Djalatoenda mist, wordt dit vergoed door de echt Oostersche fijnheid en pracht, die haar eigen zijn.

Een 20 M. Oostelijk van de badplaats werd een zeer merkwaardige steen gevonden; foto's Nos. 8 en 9. Hij heeft den bekenden vorm van een beschreven steen en rust op een lotuskussen. Aan de voorzijde is in basrelief een voorstelling van een zon met gat. De zon wordt gegrepen door een monster, waarin we een vroeg Oost-Javaansche banaspati herkennen. Om den kop ligt een wolkenkrans en drie hemelingen zweven door het luchtruim. Aan de achterzijde, tegenover de zon, is een kleine indieping met versierde rand, waar omheen weer enkele decoratieve versieringen (wolken ?) zijn aangebracht.

Bij het onderzoek in 1922 werd in de onmiddellijke omgeving nog een tweede badplaats gevonden; Pl. No. IV. (Vermoedelijk is dit dezelfde badplaats die ook door Domis wordt genoemd). Deze badplaats ligt slechts enkele meters Noordelijk van de hierboven beschrevene, maar ongeveer 4.50 M. dieper in het ravijn. Zij is van een geheel ander karakter en vertegenwoordigt een type van wat we utiliteitswerken noemden, omdat ze werkelijk als gelegenheid om te baden gebruikt werden. Daarvan getuigt haar eenvoudige en practische opzet met de vele op regelmatige afstanden geplaatste spuiers. Helaas is er zeer weinig van dit bouwwerk overgebleven; foto's nos. 10 en 11. Het is een rechthoekige bak met zijden van 13.44 M. en 9.10 M. Ongeveer in het midden van de korte zijden springt een muurwerk vooruit, waardoor de bak als ware in een voor- en achtergedeelte wordt gescheiden. In het voorste gedeelte waren in den Noordelijken en Zuidelijken wand twee, in het achterste

gedeelte van dezelfde wanden eveneens twee en in den Westelijken muur twaalf spuiers aangebracht. Van de spuiers zelf is er geen enkele terug gevonden. Wel werd in het achterste gedeelte van den Noordelijken wand een staartstuk aangetroffen, waardoor de plaatsing en hoogte van de reeks vastgesteld kon worden; foto No. 10. De wanden waren geprofileerd en springen onder elke spuier bij wijze van pilaster vooruit; Pl. No. I. Treffend is de overeenkomst van het profiel met dat, welk aan het lichaam van de in een vorig opstel besproken poortjes voorkomt. Hetzelfde ojief, hetzelfde tusschenliggend drieledig bandje enz. Van den hoogeren bouw is niets meer over. Ook de voor- of Oostelijke wand is, behalve een klein stukje van den aanleg in den Z.O. hoek en in het midden, geheel verwoest.

Kediri, Mei 1924.

JAYANAGARA EN DE VROUW VAN TANCA.

In de Pararaton komt met betrekking tot Jayanagara van Madjapahit, wiens kṣattriyanaam Kala Gĕmĕt luidt, de volgende passage voor. (Brandes 2e dr. : 34):

„Somahira Tañca aparungon ingalan denira bhaṭāra, sira Tañca ingadokĕn „denira Gajah mada. Katuju bhaṭāra. Jayanagara bubuhĕn tan kawasa mijil. Sira „Tañca kinon anajia, marĕk maring pagulingan. Tinaji denira Tañca pisan pingro „tan tĕḍas, den aturi bhaṭāra asalaha kĕmitan, asalah kĕmitan saṇḍingirāguling, tinaji „denira Tañca tĕḍas, linud sinuduk denira Tañca, moktā sira ring pagulingan. Sira „Tañca ginĕlis pinaten denira Gajah mada, mati sira Tañca".

„Brandes vertaalt dit als volgt: „De huisvrouw van Tañca verspreidde het „gerucht, dat de vorst haar kwaad had gedaan. Tañca werd daarop door Gajah „mada in rechten betrokken. Toevallig had Jayanagara een bubuh (gezwel), waardoor „hij verplicht was binnen te blijven. Tañca kreeg bevel het (hem) op zijn bed te „gaan snijden. Hij sneed er één — tweemaal in zonder gevolg. Hij verzocht den vorst „den kĕmitan af te leggen. Dit deed deze, het naast zijn bed leggende. Nu sneed Tañca „(nog eens), en het ging goed, maar tevens doorstak hij den vorst, zoodat deze „in zijn bed stierf. Tañca werd daarop dadelijk door Gajah mada van kant gemaakt".

Brandes' vertaling stelt het dus zoo voor dat Jayanagara ten gevolge van kwaadsprekerij van Tañca's vrouw, waarvoor haar man in rechten betrokken werd, door dezen uit wraak gedood werd. Gajah mada speelt hierbij de beau rôle en ook Jayanagara wordt in geen slecht daglicht gesteld.

Geheel anders wordt deze zaak voorgesteld in de Balische juridische overlevering. In de verordening, uitgevaardigd door den vorst Agoeng Gde Ngoerah Karangasĕm, in overleg met den vorst Agoeng Ktoet Karangasĕm, in 1801, welke verordening het doel nastreeft de vergrijpen tegen de zeden tegen te gaan, wordt als „cause célèbre" het volgende aangehaald (Liefrinck, Landsverordeningen der Balische vorsten van Lombok, I : 257): „Wanneer een meisje van kaste, dat nog niet huwbaar is, beslapen wordt tegen haar wil, waarvan het bewijs, gelijk boven omschreven, bestaat en berechting der zaak wordt verzocht, zoo gaat het meisje vrij uit; zij is bevreesd geweest onteerd te worden, bevreesd geweest hare kaste te verliezen. Alleen de man zal terechtstaan en gestraft worden volgens het wetboek Agama. Dewijl het meisje niet gewild heeft is dit geval te vergelijken met dat der vrouw van den patih Djaja (in de tekst Djaga) Mada, die beslapen werd door den vorst Kalagĕmĕt (reh loewane tan saking pisoekanja kasiptajang kadi istrin sira patih Djaga Mada, katiben smara doedoe antoek sri adji Kalagĕmĕt). Dat geschiedde ook tegen den wil der vrouw, zij werd er toe gedwongen. Zij was niet slecht de vrouw van Mada, en zij kon naar het huis van haren echtgenoot terugkeeren".

Voor Djaga Mada zullen wij wel Gadja Mada mogen stellen. Hier wordt het geval dus zoo voorgesteld, als zou Jayanagara (Kala Gĕmĕt) de vrouw van Gajah Mada onteerd hebben. Over de verdere loop van deze liefdeshistorie spreekt

de verordening niet. Bezien wij nu het Pararatonverhaal nog eens, gewapend met de kennis van deze cause célèbre (die onbarmhartiger zal zijn tenopzichte van den goeden naam van den vorst en de zaak meer naar waarheid zal hebben weergegeven, juist omdat het een iuridisch voorbeeld geldt, dan de Pararaton).

Ten eerste willen wij opmerken dat aparungon evengoed kan beteekenen: vertelde, zoodat daardoor het karakter van een op onwaarheid berustende kwaadsprekerij vervalt. Dan kan ingadokĕn ook beteekenen: opgehitst worden tegen, aangezet worden tot (zie V.d.T.s.v. adu). Zoo wordt het verhaal dan: de vrouw van Tañca vertelde dat Jayanagara haar in het verderf had gestort. Daarop hitste Gajah Mada haar echtgenoot op (n.l. tot wraak) met de uitvoerig beschreven gevolgen. Wij moeten hier dus uit afleiden dat Gajah Mada om de een of andere reden Jayanagara uit den weg wilde ruimen en de affaire met Tañca's vrouw als welkom voorwendsel te baat nam. Dat Tañca „er in liep" en door Gajah Mada als belooning voor zijn bewezen dienst gekrist werd, is voor de mentaliteit van dien tijd geen bezwaar; wij wijzen slechts op het gebeurde met den pangalasan van Batil, Anūṣapati en Ken Angrok (Pararaton: 64, 65).

Intusschen blijft het vreemd dat de Balische overlevering spreekt van Gajah Mada's vrouw als de onteerde en de Pararaton van die van Tañca. Waarschijnlijker zou het eerste zijn en wij zouden willen denken aan een verschrijving van de Pararaton, hetzij met opzet, om Gajah Mada te sparen, hetzij toevallig. Is echter werkelijk Gajah Mada's vrouw bedoeld dan is een goede reden, waarom hij den vorst wilde gedood zien, voorhanden.

ST.

DE OUDSTE RESTAURATIEPLANNEN VOOR TJANDI MĔNDOET.

In het eerste deel van Krom's Inleiding tot de Hindoe-Javaansche Kunst, leest men op pag. 296: „Reeds ± 1850 werd begrepen, dat het wel de moeite waard was van dit bouwwerk betrouwbare teekeningen te bezitten, en zoo ontving de genie-teekenaar Wilsen, destijds belast met het vervaardigen der teekeningen van de Baraboeḍoer-reliefs, opdracht om van den Mĕndoet de eerste opname te doen plaats hebben. De tempel stond er nog steeds in denzelfden toestand, waarin hij na de ontgraving was gelaten; eerst in 1882 gingen er stemmen op om eenige maatregelen te nemen ten einde het dak te verzekeren en de beelden te vrijwaren voor schade door het regenwater".

Door een interessante vondst in oude papieren zijn wij nu in staat deze gegevens nader aan te vullen.

De heer Wouters, Oud-Ingenieur S.S., had de vriendelijkheid het onderstaande concept aan den Oudheidkundigen Dienst toe te zenden, welk briefje op het spoor bracht van reeds in 1862 beraamde plannen om den Mĕndoet voor verder verval te behoeden.

C.t.d.V. (Commissie tot de vervoermiddelen) Salatiga 13 Sept(ember) 1862.

No. 196.

Hiernevens heb ik de Eer Uwer Excell. aan te bieden een Rapport van den Adspirant-Ingenieur Metzger omtrent het gedeeltelijk herstellen van den tempel te Mĕndoet; mij door U.Ed. gezonden den 28 Juli l.l.

De Adv. bij het Min. van Koloniën,
T. I. S(tieltjes).

Aan
Z. Ex. den G.-G. v. N.-I.
te
Buitenzorg.

Door dit schrijven gelukte het inderdaad het bedoelde rapport op te sporen en dank zij de welwillendheid van den Archivaris ter Algemeene Secretarie ontving de Oudheidkundige Dienst het ter inzage.

Aangezien het echter te omvangrijk is om hier in zijn geheel te worden overgenomen, zullen wij er de voornaamste feiten uit weergeven, opdat deze, reeds in 1862 beraamde plannen de eer verkrijgen die zij verdienen.

Het rapport is den 16 Juli 1862 uitgebracht ingevolge een op den 29 Juni daaraan voorafgaande door den Gouverneur-Generaal verstrekte opdracht om na te gaan of een gedeeltelijke herstelling van de oudheden van Mĕndoet kon plaats hebben

en wel ten opzichte van twee punten: ten eerste het herplaatsen van het hoofdbeeld en ten tweede het herstel van de binnenzijde van het dak. In overweging werd daarbij gegeven na te gaan of het niet beter ware het dak af te breken en te vervangen door een nooddak.

Den 1 Juli begaf Metzger zich naar Mĕndoet.

Wat betreft het herplaatsen van het beeld, zoo meent rapporteur dat het gewicht, dat zal moeten worden verplaatst, de 6000 neds: Ponden niet te boven zal gaan, voor welke verplaatsing hij zich voorstelt de „heeftuigen" van de artillerie te gebruiken; reeds stelde hij zich op de hoogte van dit gebruik bij den Heere Willemse, 2e Luitenant der Artillerie.

Groote bezwaren daarbij, voornamelijk te ondervinden door de gecompliceerde beweging, die het hoofdbeeld zal moeten maken om op zijn plaats te komen, ontveinst hij zich niet en hij acht het zeer goed mogelijk dat de muren, die reeds aan de hoeken gescheurd zijn, zich door een onzachte aanraking met het beeld zullen begeven. Daarbij ontbreken de steenen van het voetstuk, die hij echter denkt aan te vullen uit den voorraad van Baraboedoersteenen, om „den karakter der oudheden te behouden". Hij komt tot de volgende conclusie:

Het herplaatsen van het beeld tot op zijn oorspronkelijke plaats 250 El boven den beganen grond, is gevaarlijk en moeilijk. Daarenboven is het zeer kostbaar en zal het karakter van de oudheid door de gebruikte nieuwe steenen lijden. Hij acht het rechtop zetten van het beeld echter wel degelijk en met geringe kosten uitvoerbaar; daarbij zijn de „heefwerktuigen" van de artillerie onbruikbaar, wegens de „benauwdheid" van de binnenruimte. Aan inlanders wil hij dit werk liefst niet toevertrouwen, wat hij als volgt motiveert:

„De Inlanders zijn over 't algemeen weinig geschikt voor werkzaamheden, waarbij samen werkende krachten, verbonden met regelmatig en stil werken vereischt worden. Het verlies veroorzaakt door het onregelmatig werken moet vergoed worden door het in werking brengen van een grooter getal menschen, waartoe de ruimte ontbreekt". En een ongeluk zou daarenboven niet alleen de tempel, doch ook menschenlevens kunnen kosten.

Nogmaals betoogt hij dat het, naar zijn ervaring bij de Genie, onmogelijk is met „Inlanders zulk een gevaarlijk en bezwaarlijk werk te verrichten"!

Voor het herstel van de gedeeltelijk naar binnen gevallen binnenzijde van het dak (lees gewelf) acht hij het raadzaam:

1e. met kopstukken van ± 40 dm. lengte te werken, die slechts $8^1/_2$ dm. versneden worden;

2e. laag voor laag de tusschenruimte tusschen oud en nieuw werk met beton zorgvuldig bij te werken;

3e. aan de hardsteenen stukken verschillende lengten te geven, waardoor hardsteen en beton meer een geheel vormen;

4e. ankers aan te brengen.

Voorts denkt hij de hardsteenen onder elkander en met de opvolgende laag met „klammeren" te verbinden, de klammeren in den onderkant en de gaten in den bovenkant der steenen.

De kosten van de geheele herstelling schat hij dan op 1500 à 1600 gld.

Ten slotte vordert hij het dagelijksch toezicht van een in Indische praktijk bedreven Ingenieur.

Het gebruik van Tjaṇḍi-steenen.

Andere papieren uit den ouden tijd zijn echter minder geschikt om een flatteus licht te werpen op belangstelling in oudheden in die dagen en in het bijzonder de S.S. schijnt zich vaak aan grove zonden tegen het behoud dezer oudheden te hebben schuldig gemaakt.

Ook deze gegevens danken wij aan den heer Wouters.

In een verzameling technische voorschriften voor den aanleg S.S. van 20 Mei 1876 vinden wij de volgende veelzeggende plaats: „ — Instede van gebakken steenen kunnen ook Tjaṇḍi-steenen of ruw bekapte Inlandsche hard-(trachiet-, kalk- of zand-)steenen voor de gewelven van bruggen en duikers worden gebruikt —".

Deze Tjaṇḍi-steenen worden dan telkens vermeld en heeten minstens evengoed materiaal als Europeesche steen, ja, zelfs wordt nauwkeurig de toelaatbare belasting van metselwerk in Tjaṇḍisteen opgegeven: 500 K.G. per vierkante decimeter. Uit andere stukken blijkt echter dat deze steenen alleen dan werden gebruikt, wanneer door het Bestuur vergunning was verleend.

Uit een lezing voor het Kon. Inst. van Ingenieurs te 's Gravenhage gehouden (Notulen 1870—71 : 94) haalt de heer Wouters voorts het volgende aan:

„Bij Brambanan, 15 mijlen van Djokja zijn de overblijfselen van vele Hindoetempels welke gebouwd zijn van vierkante bekapte trachietsteenen. Duizenden van die steenen liggen in de velden verspreid. Zij worden door de Europeanen en Inlanders veel gebruikt voor het maken van galangans (dijkjes langs de wegen en erven), voor doorlaten enz. Van die steenen hebben wij de regtstanden van een duiker gebouwd en zij zullen een goede bouwstof kunnen zijn voor de gewelven . . . .".

Blijkbaar heeft de samensteller van het bovengenoemde voorschrift de woorden van den heer De Bordes, die deze lezing hield en die belast was met den aanleg van den lijn Semarang—Vorstenlanden voor de N.I.S., ter harte genomen.

Ten slotte verkreeg de Oudheidkundige Dienst nog inzage van een drietal briefjes, alle betrekking hebbend op het gebruik van Madjapahit-steenen.

Het eerste is van 1877 en vermeldt den prijs van cement, die in de desa Lawang gestampt werd van steenen uit de oude „Modjopaitmuur" aldaar. Deze was 70 cts. per mud, geleverd aan de kunstwerken aan den grooten weg. Het geldt hier den aanleg Bangil—Malang.

Het tweede is van 1879 en vermeldt, dat degenen, die belast waren met den aanleg van den spoorweg Soerabaja—Madioen en Kertosono—Blitar, tevergeefs

moeite hadden gedaan de beschikking te verkrijgen over Tjaṇḍi-steenen, afkomstig van Tjaṇḍi Limah, en wel tevergeefs omdat .... deze reeds gebruikt waren voor werken in uitvoering bij het Binnenlandsch Bestuur [1]).

Het derde is van 1880 en handelt over prijzen voor grondverzet en materialen in de 2e sectie. Daarin lezen wij dat de prijzen voor Modjopait-steenen „zeer bepaald voordeelig zijn te achten" (8—9 Gld. de M^3, doch ook 3 Gld. voor dezelfde hoeveelheid, varieerend naar de kwaliteit). De goedkoopste steenen zijn die, waarvan cement gestampt wordt en die duurdere zijn „de uitgezochte groote en van prachtige hoedanigheid". Daarvan gaan er slechts 350 in de kub. Meter. Waar nu de Modjopait-steen slechts 8 Gld. kostte, de inlandsche gebakken steen 9.60 en de kalisteen 10 Gld., behoeven wij niet te vragen of deze goede raadgevingen wel opgevolgd zijn. Echter, zegt de brief, „zij zijn helaas niet in onbeperkte hoeveelheid te krijgen".

ST.

---

[1]) In Oudh. Rap. 1915:216 lezen wij dan ook onder Tjaṇḍi Lima „Thans geheel verdwenen".

DE PERSOON VAN PRAPAÑCA

DOOR

R. Ng. POERBATJARAKA.

In het Kwartaalverslag van 1923 derde en vierde Kwartaal p. 168 komt Dr. Van Stein Callenfels op tegen onze conclusie dat Prapañca gedurende de reis van Hayam-wuruk slechts een wakil van zijn vader was. Zonder in een uitvoerige polemiek te willen treden meenen wij het recht te hebben om onze opvatting te verdedigen. Wij zullen voor de duidelijkheid den geachten schrijver in zijn kort betoog op den voet volgen.

„Eerstens dan" aldus schrijvers bezwaar „is er absoluut geen aanleiding om schrijvers (Poerbatjaraka's) hypothese: Prapañca gaat slechts als tijdelijk vervanger van zijn vader, die meer dan 83 jaar oud is, mee op reis, doch zijn vader blijft dharmmādhyakṣa ring Kasogatan en is de Nādendra der inscriptie's, aan te nemen. Het „sumilih" in Nag. 17 : 8, waar staat „Dharmmādhyakṣa Kasogatan sira tĕkap narapati sumilih ri sang yayah" kan zeer goed „iemand opvolgen" beteekenen en zal hier zeer zeker zoo vertaald moeten worden in verband met den volgenden regel, die door schrijver buiten beschouwing is gelaten. Daar toch lezen wij; „sakweh sang wiku Boddha mangjuru paḍāngatuturakĕn ulah hireng dangū", waarbij het dangu toch wel uitsluit, dat die vader niet alleen in 1281 maar nog later zelfs het ambt van Buddhistisch dharmmādhyakṣa zou hebben bekleed".

Indien „sumilih" volgens schrijver zeer goed kan beteekenen „iemand opvolgen" zoo kan het, wij houden het vol, ook zeer goed beteekenen „iemand vervangen". Het verband met den volgenden voet, die door ons buiten beschouwing gelaten is, dwingt ons volstrekt niet tot het m o e t e n aannemen van de eerste opvatting.

Dat het woord dangu volgens schrijver toch wel uitsluit dat die (Prapañca's) vader niet alleen in 1281 maar nog later zelfs het ambt van Buddh. dharmmādhyakṣa zou hebben bekleed, is ons totaal een raadsel. Hoe en waarom sluit het dat uit? Een duidelijke taalkundige of syntactische verklaring geeft schrijver hiervoor niet. O.i. is het absoluut noodzakelijk om bij dergelijke beweringen de kracht van het aangevoerde woord taalk. of syntactisch te verklaren.

Dat wij den laatsten voet buiten beschouwing hebben gelaten is, omdat hij, naar onze overtuiging, niets (althans niet in de eerste plaats) te maken heeft met Prapañca noch met zijn vader. Om dit te doen uitkomen willen wij de bewuste strophe in haar geheel herhalen, zoodat wij vanzelf rekening zullen houden met den laatsten voet. Het zij ons echter veroorloofd de vertaling van Prof. Kern, welke o.i. niet geheel juist is, ter zijde te leggen.

Deze strophe luidt:

Ngkan teking maparab prapañca tumut anglĕngĕng angiring i jŏng nareçwara;
tan len sang kawi-putra sang kawi samenaka dinulur ananmateng langö;
dharmmādhyakṣa kasogatan sira tĕkap narapati sumilih ri sang yayah;
sakweh sang wiku boddha mangjuru paḍāngatuturakĕn ulah nireng dangū.

D.i. volgens onze opvatting:

Nu de persoon genaamd Prapañca ging ook mee de voeten van den koning volgende, om zich te vermaken. (De bedoeling) was niet anders dan dat de dichterszoon (d.i. ik) in gezelschap met de dichters mee moest gaan om naar hartelust plezier te maken. Hij was door den vorst aangesteld tot superintendant der Buddhistische gemeente om zijn vader te vervangen. Alle Buddhistische geestelijken beschouwden hem (Prapañca) als hun chef (mangjuru Nw. Jav. anglurah), en allen gedroegen zich als voorheen (d.i. als gewoonlijk).

„Paḍāngatuturakĕn ulah nireng dangū" beteekent letterlijk: allen brachten in herinnering hun vroegere gedragingen.

Commentaar. Indien Prapañca bij deze gelegenheid werkelijk definitief dharmmādhyakṣa was, dan ware de uitdrukking „sumilih ri sang yayah" totaal overbodig. Ieder van zijn tijdgenooten wist toch dat hij dh. dh. was, doordat hij zijn vader in dat ambt was opgevolgd. Wilde hij zijn officieele benoeming tot dat ambt wereldkundig maken, dan had hij dit toch wel bij een andere gelegenheid kunnen vermelden b.v. bij de kabinetformatie, doch niet zoo maar accidenteel bij een reis. Bovendien had hij, dh. dh. zijnde, de woorden kawi-putra tot de nadere aanduiding van zichzelf niet behoeven te gebruiken. Hieruit blijkt o.i. ten duidelijkste, dat zijn dh. dh.-schap in nauw verband staat met 's vorsten reis, m.a.w. dat hij dh. dh. was alleen gedurende de reis.

Nu de laatste voet. Ook deze voet is, indien Pr. werkelijk de echte dh. dh. was, dus geen wakil, zonder meer overtollig. Immers de Buddh. geestelijken waren dan vanzelf verplicht om hem als hun chef niet alleen te beschouwen maar ook te erkennen; dies moesten zij (tegenover Pr.) zich ook gedragen gelijk voorheen, d.w.z. zij moesten hetzelfde gewone standpunt innemen van ondergeschikten t.o. den chef. Het toevoegen nu van de mededeeling, zooals deze vervat is in den laatsten voet, geschiedt juist hierom, dat, ondanks het feit, dat Pr. slechts een wakil was, de Buddh. heiligen hem als den echten dh. dh. beschouwden enz. Is het nu niet voldoende duidelijk, dat Pr. gedurende 's vorsten reis slechts een wakil was?

Ook op de vele plaatsen, waar de beide dharmmādhyakṣa's optreden, vindt men niet de minste aanwijzing ervan, dat Pr. over zichzelf zou spreken. B.v. Zang 10:3; 12:1; 72:4; 75:2; 83:3. En toch spreekt hij bij andere gelegenheden vrij dikwijls over zichzelf; b.v. Zang 1:3; 17:8—9; 18:6—7; in deze laatste strophe noemt hij zich weliswaar sang dharmmādhyakṣa, doch hij fungeert als zoodanig slechts gedurende de reis.

Verder Zang 22 : 5; 29 : 1; 32 : 3; 35:2; 38:3 en 6; 49:8; 59:1 en 94:1. Men wordt met nadruk verzocht er wel op te willen letten, dat de zangen

17 t.e.m. 59 juist nog vallen binnen de reisbeschrijving. Nu meenen wij zelfs te kunnen constateeren, dat Pr. in zijn gedicht, buiten de reis en behalve natuurlijk als auteur (Zang 1 : 3 en 94 : 1) geen rol speelt.

Aangaande Zang 83 : 3 willen wij, ter aanvulling van onze „Aanteekeningen" [1]) nog het volgende opmerken. T.a.p hebben wij getracht aannemelijk te maken dat ḍang hyang Bhāmana de dharmmādhyakṣa ring Kasogatan is. Immers het is nagenoeg zeker dat çrī Brahmarāja dezelfde is als de Brahmarāja van Zang 12 : 1, dus het hoofd der Çiwaieten. Ter staving van de juistheid van onze veronderstelling dat Bhāmana het hoofd der Buddhisten is willen wij nu nog een bewijs naar voren brengen, dat door ons bij het maken van onze „Aanteekeningen" over het hoofd werd gezien. En dit is — om van onnoodige tekst- en vertalingherhalingen af te zien — sang dhyakṣa saptopapatti, d.i. de Djaksa's, de zeven upapatti's, met wie de beide dh.dh.'s in Zang 10 : 3 en 72 : 4 in een adem worden genoemd. Het mag nu dus worden geacht vast te staan dat ḍang hyang Bhāmana het hoofd der Buddhisten is. Opmerkenswaardig is verder dat de oudere vorm van het Nw. Jav. woord djaksa in den Majapaitschen tijd de aan de wet der Javaansche taal onderworpen gedaante heeft: dhyakṣa van adhyakṣa.

Wat nu den leider van het çraddha-offer betreft, schrijver zegt dat een tantrisch-godsdienstige plechtigheid aan het hof niet steeds door den dh. dh. behoeft te zijn voorgegaan. Hieromtrent willen wij opmerken dat de geachte schrijver onze verklaring van het woord „anawung-çangkā" blijkbaar over het hoofd heeft gezien. Wij meenen op p. 451 duidelijk aangetoond te hebben, dat de purohita, de leider van het çraddha-feest niemand anders is dan sang anawung-çangkā van Zang 12 : 1, die op deze plaats uitdrukkelijk het hoofd der Buddhisten genoemd wordt. Tot deze conclusie zijn wij nl. gekomen door het woord a s a n g k a - p a n i, dat door Brandes vertaald wordt met de „voornaamste", doch dat — in zijn noot — volgens hem in waarde zooveel als gelijk aan purohita moet zijn [2]). Nu komt het er dus alleen op aan of Brandes' interpretatie van a s a n g k a - p a n i met „purohita" als juist wordt aangenomen of niet. Wij voor ons twijfelen er geen oogenblik aan, dat Brandes het bij het rechte eind pad. Naar het verband te oordeelen m o e t het woord a s a n g k a - p a n i vertaald worden met „purohita" of „huispriester"; evenzoo moet ook a n a n g k a - p a n e n i worden vertaald met: „het ambt van huispriester bekleeden". Wil men dit echter niet als juist aannemen (wat o.i. toch wel wat kras zou zijn), dan dringt zich toch vanzelf de vraag op: wie komt in de eerste plaats in aanmerking om als purohita, huispriester, van Hayam-wuruk te worden beschouwd? Een opzichter van een graftempel, die n.b. ver buiten de hoofdplaats woont? Wel neen, de purohita moet, dat kan niet anders, in de Buddh. zaken het hoofd der Buddhisten en in de Çiw. zaken dat der Çiwaieten zijn. (Vergelijk: Kwt. Versl. 1921 bijlage E).

---

[1]) B.K.I. deel 80, p. 273.

[2]) Par. nw. ed. p. 19 regel 3. Vert. p. 62.

Wat betreft de identificatie van den leider van het çraddha-offer met den opzichter van een sudharmma en bewaarder der geslachtslijsten (sic!) te Singasari, ook Dr. M. A. Muusses neemt aan, dat deze grijsaard juist voor het leiden van het çraddha van Rājapatnī zou zijn aangezocht. Wij zeiden reeds dat iemand, die ver buiten de hoofdplaats woont, bezwaarlijk de huispriester des vorsten zijn kan. Daarenboven pleiten de vermelding van den leeftijd der beide Buddhisten: reeds over of bij de duizend maanden, en de woorden sthāpaka, saḍpāda en Sudharmma o.i. eerder sterk tegen dan voor de waarschijnlijkheid, dat zij één en dezelfde persoon zouden zijn. Immers wanneer Pr. op de eene plaats van een zekeren persoon reeds gezegd heeft, dat deze zus en zoo is, waar is het dan voor noodig dat hij dit op een andere plaats nog eens zegt van denzelfden persoon? In dergelijke weinig beteekenende herhalingen is Pr., al wij ons niet vergissen, niet vervallen. Hieruit meenen wij dus te kunnen afleiden dat de Singasarische Buddhist en de leider van het çraddha verschillende personen zijn, zoodat het den dichter noodig voorkwam om bij de vermelding van die beide personen meer in bijzonderheden af te dalen. Dat hij toevallig dezelfde woorden bezigt is blijkbaar hierdoor veroorzaakt, dat beiden ook toevallig Buddhisten waren van ongeveer denzelfden leeftijd.

Bovendien moeten wij toch wel onderscheid maken tusschen de beteekenis van het woord sudharmma op beide plaatsen. De Singasarische sudharmma beteekent, zooals trouwens de algemeene meening is, graftempel. De sudharmma van het çraddha daarentegen kan de beteekenis van graftempel niet hebben. Want voor een graftempel is midden in het çraddha absoluut geen ruimte. Er kan pas van een (su)-dharmma = graftempel sprake zijn na afloop van het feest (Zang 67 : 3 en 69 : 1); daarom heb ik het woord sudharmmenadhi dan ook vertaald met „verheven plicht". In Apte's woordenboek echter vindt men van de twee-en-twintig beteekenissen van dharma, no. 11, a sacrifice. Deze moet dus hier gebruikt worden.

Naar de oplossing van kaṣaḍpādan heeft men, zooals meer gebeurt, veel te ver gezocht. Saḍpāda of juister ṣaṭpāda beteekent o.i. eenvoudig bij. Nu mag voldoende bekend worden geacht dat de bij bij de Indo-(?)-Germaansche volken bekend staat als een van de vlijtigste dieren van onze planeet. Letterlijk beteekent kaṣaḍpādan dus „bijschap" (als dit woord kan bestaan) of „bijachtigheid"; en overdrachtelijk: „vlijt" of zuiverder: „Naarstigheid" [1]).

Het werkwoord nu dat van ṣaḍpāda afgeleid is: maṣaḍpada, soms ook naḍpada, beteekent dus: zich bevlijtigen.

Ten slotte dat Pr. zich niet bekend maakt bij zijn officieelen titelnaam, doch slechts bij zijn „kleinen" naam, wordt door schrijver beschouwd als te zijn „uit gewilde bescheidenheid". Ten dezen willen wij opmerken dat zooiets volgens de Javaansche opvatting geen bescheidenheid is, doch een groote beleediging voor dengene, die dien als vereering of onderscheiding bedoelden naam gegeven heeft. Want het zou volkomen hiermee gelijk staan, dat Pr. den officieelen naam of titel, dien hij van

[1]) Men denke bv. ook aan den naam eener Mij. „De Bijenkorf" d.i. z.v.a. „Vlijthuis" in Amsterdam.

zijn vorst gekregen had, niet wilde dragen; en dit is zeer onwaarschijnlijk. Te minder daar juist de vorst, wien hij zijn volkomen aanhankelijkheid en onderdanigheid toont, daarbij betrokken is.

Daar het mij echter in geen geval te doen is om „gelijk te hebben" met mijn beweringen, wie ik deze kwestie gaarne aan het oordeel van meer bevoegde Kawici onderwerpen.

Leiden, 31 Aug. 1924.

MADJAPAHIT

Poging tot Reconstructie van het Stadsplan, nagezocht op het terrein aan de hand van den Middeleeuwschen Dichter:

PRAPANCA

DOOR

Ir. H. MACLAINE PONT

(Vervolg en Slot).

Strofe 6.

Regel 1: HIERBINNEN WEDEROM EEN AUDIENTIEHAL IN 'T ZUIDEN, DIE DOORLOOPT (RIJRONYEKI MUWAH PASEWAN I KIDUL DUDUG ANGUSI)

TOT DEN TWEEDEN UITGANG TEN PALEIZE. (WIJIL KAPINGRWA RI DALEM).

Regel 2: DEZE (Kern zegt: DENKELIJK DE GEBOUWEN) ZIJN ZOO GEORDEND, (TINGKAHNYEKI)

DAT ZE OPEENGEHOOPT (STAAN) (TINUMPATUMPA); AL DE ZOO GEORDENDE GROEPEN

HEBBEN EEN GALERIJ IN DE TUSSCHENRUIMTE (MAHĔLĔT PALAWANGAN IKANANG SAPANTA TINIKA (voor: TININGKAH).)

Wat kan hier bedoeld zijn? Een Palawangan, die de tusschenruimte tusschen het Panggungterras en dat van den Noordelijken Kratonmuur opvulde? Iets dergelijks ligt m.i. inderdaad voor de hand. Van neuten of fundeeringen heb ik hier echter niets kunnen bekennen, maar indien het waar mocht zijn, dat deze Panggung met Paseban zoo goed en zoo kwaad als het ging naar het „graf Panggung" met „Passeerbaan" is overgebracht, dan worden onze gedachten wel in die richting geleid. Geheel identiek kan de situatie niet zijn geweest, omdat er tusschen „Passeerbaan" en „Graf Panggung" een laag gelegen tusschenruimte voorkomt. Aan die zijde van den Passeerbaan komt tegen het einde van de rijen reusachtige kolomneuten een steenen paal voor, die tot het vastleggen van olifanten kan hebben gediend. Dit laatste sterkt ons in de veronderstelling, dat hier naast den Passeerbaan een doorgang is geweest, hetgeen m.i. niet de eenvoudigste interpretatie van het gedicht vormt. Men vergete echter niet, dat deze poort, wellicht de Noordelijke

toegang, laat het wezen: de hoofdtoegang, tot een verkleinde stadskern, hier een heel andere rol te vervullen had dan bij haar oorspronkelijke ligging, indien ik mij niet vergis, dan zijn er aanwijzingen, dat tusschen de beide Zuidelijke neutenrijen van den Passeerbaan een muur geloopen heeft. Op het pad, dat daartusschen doorloopt komen met merkwaardige regelmaat, in de gedeelten waar dit pad helt, baksteenresten terug, alsof de lagen van een daaronder liggenden muur telkens aan de oppervlakte bloot komen, daar, waar zij door het flauw hellend loopvlak gesneden worden. Heeft wellicht een muur dezen Palawangan overlangs in twee — ongelijke — deelen verdeeld, een ruim Noordelijk en een kleiner Zuidelijk gedeelte? Is het gewaagd te veronderstellen, dat ook de oorspronkelijke Paseban er zoo heeft uitgezien, en kan het DUDUG ANGUSI WIJIL dan wellicht vertaald worden als: (die) beschuttend (schuilplaats vormend) staat over den (tweeden) uitgang? In strofe 2 van zang 9 is dan het grootere, Noordelijke gedeelte (buiten) de plaats geweest voor de lijfwacht, het Zuidelijke (binnen) die voor de Kṣatriya's en geleerden.

Daarmede zou reeds iets verklaard zijn van den tekst, echter nog lang niet alles. Men hoeft echter ook niet aan een volledige overbrenging van alle in deze regels bedoelde gebouwen te denken, eerder aan belangrijke resten. Er is in het vers sprake van „al de zoo geordende" — en van „opeengehoopt staande groepen, die telkens een galerij in de tusschenruimte hebben. Doet dit, ook in verband met den uitkijktoren, niet denken aan den Sri Manganti in Solo?

Uit het verband met wat nog verder van den Kraton gevonden werd zal blijken, dat inderdaad de mogelijkheid niet buitengesloten is, dat wij hier met een aanleg te doen hebben, die aan Solo en Djokdja nauw verwant is. Deze aanleg kan dan hebben bestaan uit 1e: t w e e poorten, en wellicht zelfs meer. De eerste (van buiten af gerekend) heeft dan gestaan in een muur tusschen het Panggung-terras en de verdere Noordelijke versterkingswal, de tweede — recht ten Zuiden van de eerste — heeft dan gestaan in een binnen-ringmuur, die, omsloten door den reeds genoemden ringweg een drieledig kraton-binnenste van de rest afscheidde. Tusschen deze beide poorten zal dan — door middel van Palawangans — een pleintje afgescheiden zijn, waarop van links en van rechts de beide armen van den ringweg uitkwamen. De binnenste poort is die der Bhayangkari en Geleerden, het is de „paleispoort" of „dwāre dalem" van zang 9, 2; tevens de poort der „Byangkari" van het Chineezenverraad in den Pararaton. Wij zullen immers later zien, dat zekere aanwijzingen grond geven aan het vermoeden, dat in dien tijd nog niet veel meer dan dit binnenste van den Kraton stond. Aan dezen tweeden uitgang ten paleize „Wijil kaping rwa ri dalem" zal de eigenlijke Pasewan gestaan hebben. Ik ben hier een heel stuk vooruitgeloopen op mijn terreinbehandeling, waaruit ik bovengenoemden aanleg heb kunnen afleiden, maar slechts op deze wijze kan ik aantoonen hoe nauwkeurig de verdere gedeelten van het gedicht met deze situatie overeenstemmen. Afgaande op bovengenoemden gedachtengang en geheel op den tast wat het taalkundig gedeelte betreft, zou ik hier willen lezen: „Hierbinnen wederom een Audientiehal in 't Zuiden", (ten opzichte van het Voorplein, omdat

het Koningswegpercée in den Kraton-rechthoek binnendringt) „die doorloopt tot den tweeden uitgang ten Paleize" (zie ook boven). „De (bouw)orde is hier gesloten" (of aaneengeschakeld) „(met) galerijen in de tusschenruimten der aldus geordende groepeering".

De groep moet fraai geweest zijn, hetgeen ik mij voor kan stellen van een Paseban met fraaien dakvorm, die — tusschen beide massieve blokken van Panggungterras en Manguntur — domineerend uitsteekt boven een wellicht lageren voorbouw. De dichter ten minste voelt zich gedrongen afzonderlijk lof te brengen aan de detailleering en afwerking.

Regel 3: DE GEBOUWEN HEBBEN STEVIGE OMLIJSTINGEN EN PILAREN; DE PLANKEN EN RIBBEN ERVAN ZIJN ZONDER GEBREKEN.

Wij hebben hier dus inderdaad met een houtbouw te doen. Let op het woord: stevige; de dichter gebruikt zijn termen niet op ijdele wijze! Hebben wij hier wat de aanvullende Palawangans betreft wellicht te doen met een bouworde als voorkomt aan de nog zoo volledig hindoeiseerende zuilenorde van de uiterste galerij rondom den Masigit Agoeng te Cheribon? Dit is voor zoover ik kan nagaan de oudste Masigit, waarvan nog houtwerk van den oorspronkelijken bouw tot ons kwam. Of is d i t houtwerk ouder dan het gebouw zelf? Ik durf geen veronderstelling te wagen.

In den volgenden regel worden het gebruik en de bestemming van onze Paseban-Poort-groep behandeld.

Regel 4: IN MENIGTE MAKEN DIE DIENAREN (vlgs. Krom: TROEPEN) DES KONINGS IN GEREGELDE AFWISSELING (ik onderstreep) HUN OPWACHTING, DE WACHT HOUDENDE, IN AFWACHTING VAN DE VOLGENDE BEURT.

Op dit afwisselen wordt hier en in den volgenden zang sterk de aandacht gevestigd. Kan het zijn, dat bij alle samenzweringen van deze tijden, waarin de troepen wellicht geen van alle geheel te vertrouwen waren, aan deze veelvuldige afwisseling bijzonder gewicht gehecht werd? Bleek ons niet reeds herhaaldelijk welk een beteekenisvol gebruik de dichter van zijn bijna op karige wijze toegemeten woorden maakt?

VI. VERVOLG.

Zang 9.

In de eerste strofe van den negenden zang worden volgens de opvatting van Poerbatjaraka, waarmede Krom zich vereenigde, de namen genoemd van de verschillende korpsen, die op de aan het slot van zang 8 beschreven plaatsen de wacht

houden. Kern's vertaling geeft iets, dat niet duidelijk is, het midden houdend tusschen een hofdag, waarop den Vorst geschenken worden aangeboden en een aanduiding der wachthebbende korpsen. Wordt door de lezing van Poerbatjaraka het duistere uit de eerste strofe weggenomen, het wil mij voorkomen, dat daardoor voor de tweede strofe een nieuwe moeilijkheid ontstaat. De derde regel van die strofe doet ons, in verband met het slot van zang 8 vermoeden, dat de korpsen, elk voor zich door eigen lieden afgewisseld, troepsgewijs hun eigen plaats hadden nadat zij, of waarna zij hun opwachting maakten, bij wijze van het teekenen eener presentielijst. Onwillekeurig denken wij hier aan een onderlinge contrôle. Daarentegen wekken beide eerste regels dezer strofe weer den indruk, alsof er toch een troepsgewijze bewaking en afwisseling plaats had. Een soort hofdag zou het: „zonder ophouden voortdurend afwisselend" van den eersten regel volkomen verklaren. Wat moeten wij er echter van denken als die hofdag geheel vervalt? Ik kan mij een zeer strenge bewaking denken met geregelde, ja veelvuldige aflossingen van de wacht. Maar daargelaten, dat dit soort afwisselen reeds een keer vermeld werd, (8, 6, 4) en nog een keer wordt aangeduid (9, 1, 1) en dus op deze plaats in de zoo beknopt gehouden beschrijving wel overbodig mag heeten, — wat ons van Prapañca toch verwonderen zou —: een wacht, waarbij z o n d e r o p h o u d e n voortdurend wordt afgewisseld is in de eerste plaats geen ernstige wacht, en in de tweede plaats in strijd met den zooeven genoemden derden regel. Veel liever dan aan een niets zeggende herhaling zou ik hier willen denken aan een nog niet volkomen begrip van den tekst. Kan wellicht de oplossing uit de moeilijkheid gevonden worden, door nog meer als naamsaanduiding te verklaren dan Poerbatjaraka deed? Hier volgt dan allereerst de tekst, wat de eerste strofe betreft op den gis af:

Strofe 1.

Regel 1: OP DIE [1]) WIJZE MAKEN ZIJ HUN OPWACHTING (volgen naamsaanduidingen der wachthebbende korpsen, die in de volgende regels worden voortgezet).

[1]) Kern: MEN ZOU EER VERWACHTEN „OP DEZE (VOLGENDE) WIJZE, DOCH ER STAAT BEPAALD N Ā H A N, WAT OP 'T VOORAFGAANDE WIJST, NIET N I H A N.

Hier voel ik de moeilijkheid in Kern's noot niet aan. De troepen komen om te toonen, dat zij present zijn. Dat is vermeld in den slotregel van zang 8, strofe 6. Maar Kern dacht aan den daarna beschreven hofdag met de aanbieding van geschenken. Ik denk mij dan de bedoeling als volgt: Hier (aan de Paleispoort) ziet men acte de présence geven eer zij (elders) hun wacht betrekken manschappen van al de volgende troepen: (volgen naamsaanduidingen, enz.)

Strofe 2.

Regel 1: ZOO ZIJN DAN DE VOORNAAMSTEN ') IN HET TOERNOOIVELD (Rouffaer, NĀHAN ") (TĀDHINYA MUNGGW ING WATANGAN)

Kern had: (PASEBAN) OP DE ALUN-ALUN ZONDER OPHOUDEN VOORTDUREND (ALUN-ALUN TANPEGAT LOT)

AFWISSELEND:
(MAGANTI)

') Kern: OF MEN LEZE T Ā D I N Y A, „DE EERSTEN".
") Kern: WEDEROM N Ā H A N, DAT WEGENS 'T VOLGENDE T Ā D H I N Y A „DE VOORNAAMSTEN", NIET PAST. DOCH DIT KAN EEN SLORDIGE SPELLING ZIJN VAN T Ā D I N Y A, „DE EERSTEN".

Hoe komt Prapañca, die nog steeds over de tweede paleispoort doende was, en daar in deze zelfde strofe weer op terugkomt, hier plotseling over het toernooiveld en den Alun-alun te praten? Is het niet mogelijk, dat in „M A G A N T I" een naam moet worden gezien, n.l. de naam van ons Paseban-Poortcomplex, genoemd naar ganti, afwisselen, omdat aan deze poort zich melden moesten, degenen, die de wacht op de verschillende posten af te lossen hadden? Men hoeft daarbij in het geheel niet alleen aan het toernooiveld of aan den aloon-aloon te denken, maar aan: z o o (op die, vooraf genoemde wijze) s t a a n d e v o o r n a a m s t e n o p w a c h t v a n a f h e t t o e r n o o i v e l d a a n d e n a l o o n - a l o o n t o t a a n d e n M a g a n t i, i n e e n o n o n d e r b r o k e n r e e k s.

Daaronder weer de voornaamsten worden in den derden versregel genoemd. En deze wacht wordt troepsgewijs gehouden, op de wijze in den tweeden versregel genoemd.

Zóo vinden wij geen overbodige herhalingen van het feit der afwisseling en een levendige beschrijving van de kleurrijke drukte in dit poortcomplex, gevormd door al die troepen, die zich komen melden en rapport uitbrengen. Daar bij in den laatstaangehaalden regel en in de beide volgende een aanduiding van de wacht, die men zelf passeeren moet, wil men — zooals de dichter met ons voorheeft — den Kraton binnengaan. De Paseban zelf wordt afzonderlijk bewaakt, zooals wij weten uit zang 8, 1 afgelost vanaf den aloon-aloon.

Kan het zijn, dat voor poortcomplexen van dit soort in tijden, waarin een minder krachtig bestuur minder macht en minder troepen had, en ook minder scherpe wachtposten; tijden, waarin op deze plaatsen het rapport uitbrengen en zich melden van wachtposten van elders minder op den voorgrond trad tegenover de wacht

aan de poorten-zelf, er een naamsverandering plaats had uit M a g a n t i (van aflossen) in M a n g a n t i (van bewaken)? En is zoo de naam „Sri Manganti" voor de geheel overeenkomstige poortcomplexen in Solo en Djokdja wellicht ontstaan?

De drie volgende regels zijn in verband met het vorenstaande n.m.b.i. thans duidelijk.

Regel 2: OFFICIEREN EN AANVOERDERS DER KONINKLIJKE TROEPEN EN DIE DEN HEER VAN JAVA TROEPSGEWIJS BEWAKEN.

Regel 3: DE VOORNAAMSTEN, DIE AAN DEN TWEEDEN UITGANG, DE ADHIKABHAYANGKĀRI, IN MENIGTE AFZONDERLIJK BIJEENGESCHAARD.

Regel 4: HEBBEN HUN PLAATS TEN NOORDEN VAN DE PALEISPOORT; TEN ZUIDEN DE KSATRIYA'S EN GELEERDEN.

In het reconstructie schetsje, dat Krom in de aanteekeningen bij de zangen 8 en 9 geeft, is zooals wij reeds zagen de „tweede" paleisuitgang geteekend met den as in de richting Oost-West. Links zou dan de lijfwacht, rechts de plaats der Kṣatriya's en Geleerden zijn. Dit is m.i. geen behoorlijke bewaking. Deze plaats alleen is n.m.b.i. voldoende bewijs, dat de poortopening Noord-Zuid gericht was, waardoor de lijfwacht, aan de buitenzijde der deur, tot scherpe contrôle in staat was.

Ik stel mij nu voor, dat de dichter ons nog niet door deze poort leidt, maar eerst de gebouwen toont, die aan het Westelijk gedeelte van den ringweg staan, welke ringweg van af het Maganti pleintje toegankelijk is. Daaruit moeten wij concludeeren, dat het Oostelijk deel van dezen weg afgesloten was. Maar hooren wij den dichter zelven.

Strofe 3.

Regel 1 en 2: IN 'T NOORDWEST TEN WESTEN, RONDGAANDE TOT AAN 'T ZUIDEN ZIJN VEEL GEBOUWEN, VOL BEZET DOOR DE MANTRI'S IN FUNCTIE [1]), DE SENIORES (HOOGSTEN IN RANG) ONDER DE DIENAREN VAN DEN HELD (D.I. DE VORST), DIE HUN OPWACHTING MAKEN.

[1]) Kern: DEZE VERTOLKING VAN A M A W A IS SLECHTS EEN GISSING.

Dit N o o r d w e s t t e n W e s t e n, een zeer zuivere richtingsbepaling, klopt met een reconstructieschets, zooals door mij samengesteld, voor de richting, waarin men het begin van bedoelde gebouwenreeks ziet van uit een standpunt op het

Maganti-pleintje, dat men inneemt, voordat de poort der Bhayangkari betreden wordt. Het klopt niet van af een standpunt, dat men op dit punt der beschrijving in zou nemen, indien men paseban en poort op een plein en centraal in de dwarsas zou denken. Van zulk een plaats af bedoeld zou men met een globale aanduiding: Noord-West volkomen kunnen volstaan. (Zie het schetsje van Krom).

Regel 3 en 4: ANDEREN HEBBEN HUN PLAATS ZUID, OP EENIGEN AFSTAND ERVAN PORTIEKEN (?) (LAWANGAN), PĔNDOPO'S EN HUIZEN, IN MENIGTE
STIKVOL VAN DIENAREN VAN Z. HOOGHEID DEN VORST VAN PAGUHAN, DIE TE ALLEN TIJDE HUN OPWACHTING MAKEN.

Krom teekent hierbij o.m. aan naar aanleiding van een korte bespreking van zijn reconstructieschetsje „voorts blijkt, waarom het juist in het Zuiden zoo vol was van het personeel van den vorst van Paguhan; diens paleis grensde daar onmiddellijk aan". Deze opmerking komt ook in de reconstructieschets van het stadsplan volledig tot haar recht.

Strofe 4.

En nu volgt pas, let wel: binnen de poort, (tot nu toe hadden wij te maken met wat er om het nu te beschrijven gedeelte heen stond):

Regel 1 en 2: BINNEN DEN TWEEDEN UITGANG PRIJKT HET EFFEN, RUIME, ZEER SCHOONE VOORPLEIN, (MET) VEEL GEBOUWEN EN VERRUKKELIJK MOOIE OVERDEKTE ZITPLAATSEN [1]; (HIER) VERZAMELEN ZICH DEGENEN DIE NAAR BINNEN HUN OPWACHTING GAAN MAKEN.

Het is m.i. duidelijk, dat wij hier een omsloten ruimte (natar) zijn binnengeleid.

Wij zijn in den loop der Kratonbeschrijving, van af den Manguntur twee keer het woord binnen tegen gekomen, beide keeren geïdentificeerd met zuid. Volgens mijne lezing beteekent ook het eerste binnen dezer strofe zooveel als zuid. Tot nu toe hebben wij ons ook van af het Voorplein, dus op halve Manguntur-breedte afstands parallel aan den hoofdas van het terrein naar het Zuiden bewogen. Hier op dezen Natar echter zijn wij — nog altijd Westelijk van den hoofdas — op den Oost-Westelijken dwarsas over Menak Djingga, beland. Ook volgens de beschrijving kunnen wij het bereiken van een dwarsas aannemen, want er is reeds beschreven, wat rondgaand om, en ook zuid van dezen Natar staat. Van nu af, dus van af het tweede binnen beteekent dit woord tevens Oost.

Indien mijn reconstructie juist is, dan zijn wij hier dus niet op het centrale Kratonplein beland, maar in een Westelijken Voor-binnenhof. Het centrale plein zal — zooals wij later zullen zien — door den dichter zelfs niet betreden worden: het was het heilige der heiligen.

In Solo en Djokdja heeft deze Westelijke binnenhof de beteekenis, die hij in Majapahit had, nagenoeg geheel ingeboet, omdat dàar de hoofdingangen direct op het centrale plein uitkomen: een zeer voornaam punt van verschil. Wij zullen zien, dat wij hiermede het groote verschilpunt naderen. Maar volgen wij eerst weer onzen dichter.

Regel 3 en 4: OOSTELIJK IS 'T GEBOUW VAN WEERGALOOZEN BOUWTRANT, PRACHTIG, HOOG, MET SIERADEN, WAAR Z. MAJ. DE VORST AUDIENTIE GEEFT, IN 'T ONVERGELIJKELIJKE OVERDEKTE PAVILJOEN, AAN DEGENEN DIE EERBIEDIG NADEREN.

Uit de verdere strofen weten wij dat hier de Bangsal Witana bedoeld is, die het voornaamste der door den dichter beschreven gebouwen is. Waar moeten wij dien Bangsal nu zoeken? Op de wijze van Solo en Djokdja in het centrum van den geheelen aanleg? Moeten wij dezen Bangsal zoeken in den Menak-Djingga? Ik geloof het — alhoewel ik de mogelijkheid moet toegeven — niet voordat ontgravingen het zouden bewijzen. De Menak-Djingga is sterk verhoogd, en was door een gracht omgeven. Wij weten dit van Wardenaar en — als men er bij een bezoek goed op let — is zulks, zij het zeer vervaagd ten minste aan de Westzijde nog te zien. Dit klopt allerminst met de ligging en den onderbouw van een Bangsal, zooals wij deze gebouwen uit de Vorstenlanden en uit de Barabudur-reliefs kennen.

Het valt dus moeilijk om in den Menak-Djingga-bouwval den onderbouw van een Bangsal te zien. Veeleer denken wij hier aan een tempel. Is het mogelijk om als centrum van den geheelen aanleg van den Kraton en daarmede van de geheele stad een tempel aan te nemen? Zijn er niet enkele naar het uiterlijk te oordeelen besliste tjaṇḍi's, waaromtrent men toch aanwijzingen meent gevonden te hebben, dat zij het hoofdbestanddeel van vorstenverblijven uitmaakten? Is dit niet juist het geval men Tjaṇḍi Kalasan van Midden-Java? En zou het onzekere omtrent deze tjaṇḍi's niet verklaard zijn, indien men ze denkt als centrum van Kratons? De Kratontempel van Majapahit heette Antahpura. In zang 47, 3, 1 t/m 3 staat daarvan het een en ander vermeld. Deze strofe slaat op den dood van Koning Kṛtarājasa, den stichter van Majapahit:

IN 'T ÇAKAJAAR 1231 OVERLEED DE VORST. WELDRA WERD EEN BEELD ALS JINA VAN HEM OPGERICHT IN 'T BINNENSTE VAN DEN KONINGSBURG; ANTAHPURA DAN IS DE NAAM VAN DIE GRAFKAPEL.

Dit: in 't binnenste van den Koningsburg klopt geheel en al met eene situatie, zooals die uit de Majapahit resten kan worden afgeleid voor den Menak Djingga-bouwval, den bouwval, waarop zoo moeilijk een Bangsal past.

De lezer zal zich sedert lang afgevraagd hebben, waarop ik mijn betoog in de laatste hoofdstukken baseerde. „Alles goed en wel", zal hij gedacht hebben, bij mijn uitleggingen, „maar wat blijkt daarvan door vindplaatsen uit het terrein", dan wel uit de gesteldheid van of uit vervormingen in het terrein-zelf? Ik kom hier mijn schuld aflossen.

Een moeilijkheid bij de reconstructie van den hofburg is, dat juist het Westelijk deel daarvan door den dichter beschreven wordt, terwijl — zooals wij reeds bij het vooronderzoek zagen, de vele West-Oost gerichte terp- en walresten, die bij Menak-Djingga te vinden zijn, en waarin ik immers in het begin de overblijfselen eener markt meende te ontdekken — alle in het Oostelijk deel van den Kraton gelegen zijn. Juist in het Westelijk gedeelte, waar sedert wie weet hoe lang reeds kampoengs staan en akkerbouw nivelleerend gewerkt heeft, is voor het oog nagenoeg niets meer te ontdekken. Er zijn hier nog meer oorzaken van ravages aan het werk geweest: de uit het Noorden ons Kratoncomplex binnendringende, ondiepe, breede geul van den Koningsweg, een geul, die blijkbaar vroeger op een bepaald punt ophield (bij de poort der Bhayangkari), en eerst Zuidelijk van wat de Westelijke Natar geweest kan zijn weer begon als aanvang van een vermoedelijken grooten weg naar het Zuiden, die, eveneens afgeteekend door een geul nu nog tot zeer ver in die richting te vervolgen is; deze breede, ondiepe geul nu is — vermoedelijk wegens zijn lage ligging voor sawahbouw benut geweest. Van uit de Bata Paloeng rivier heeft men door deze lage strooken op ruwe wijze den Natar doorbrekend door een smal, onregelmatig graafwerk een zijarm dier rivier naar het Noorden gelegd, die benoorden de begraafplaats der Poetri Tjampa om, door den Westelijken arm van onzen Viersprong weer naar den benedenloop derzelfde rivier teruggevoerd is. Bij dezen sawahbouw heeft men de geulen telkens verder verbreed, en — ten minste den Noordelijken geul ook verlengd, voor zoover zulks uit een richtingsverandering in den geul is op te maken. Daardoor is er langs die geulen van de muurwerken, die hen eens zullen hebben omboord niets meer terug te vinden. Alleen aan den Oostkant van den Zuidelijken geul schijnen nog restanten over te zijn. Ik heb dus dit Westelijk gedeelte van den Kraton moeten reconstrueeren voornamelijk aan de hand van het gedicht, de daarbij gemaakte opmerkingen en aanteekeningen en de vergelijking met de nog bestaande Javaansche Kratons, die bij alle verschilpunten in hun aanleg toch nog zooveel overeenstemmends bleken te bezitten; echter daarbij afgaande op die enkele zeer belangrijke aanwijzingen, de toch nog in het terrein gevonden werden, en die reeds werden genoemd. Het kan geen kwaad hier nog even te recapituleeren: 1e, de plaats waar het Koningsweg-percée de Panggung-Noorderwal linie passeert; 2e, de lijn, waarop dit Koningsweg-percée van richting verandert en geheel onregelmatig wordt, als zijnde een aanwijzing voor den afstand,

waarop dit percée oorspronkelijk ophield; 3e, de lijn, waar het percée Koningsweg Zuid weer begint, die met de ten tweede genoemde lijn een globale aanwijzing vormt voor de breedte van den Westelijk-centralen Natar, wellicht ook voor de breedte van den geheelen Kraton-kern; 4e, de vermoedelijke muurwerkrestanten aan den Oostelijken zoom van genoemd Zuidelijk percée; 5e, de lengte van den Segaraän, aangevende de maat van de diepte van het Kraton-complex; 6e, de gestrekte lijn der rivier, die in den Zuid-Oosthoek van den Segaraän valt, waardoor het waarschijnlijk wordt, dat ze de Zuidelijke grenslijn van den Kraton gevormd heeft, waarbij dijkresten en de lage terreinstrooken, waaromtrent ik de mogelijkheid van singelgrachten opperde in dezelfde richting wijzen; en 7e, een zeer flauwe aanduiding van muurresten in het Westelijk van den Menak-Djingga naar het Zuiden loopend pad, dat eerst later naar het Zuid-Westen ombuigt om aan den rand van het Zuidelijk percée bij een doorwaadbare plaats in de rivier uit te komen, en naar het hoog gelegen Zuidelijk middenterrein over te steken. Bemoedigend is hier alvast het feit, dat dit Westelijk verondersteld Kratongedeelte een globale symetrie vormt, ook wat betreft de aanwijzingen voor onzen Westelijken Natar, ten opzichte van onzen dwarsas over Menak-Djingga.

Zeer belangrijke aanwijzingen voor de reconstructie van het Westelijk gedeelte kon ik echter putten uit de in het Oostelijk deel aan den dag tredende resten, en alles bijeen genomen blijkt dan ook, dat het aantal gegevens voor dit Westelijk deel niet zoo gering is, als men bij eene oppervlakkige in oogenschouwname wel zou meenen. Daarbij rest ons nog één bemoedigende gedachte, namelijk deze, dat al moge dan in het Westelijk deel al zeer weinig aan de oppervlakte treden, ravages door bandjirs heeft men hier in veel minder mate te duchten, dan in het Oostelijk deel, zoodat het zeer goed mogelijk is, dat een nader, op graafwerk berustend onderzoek van de Westzijde wederom belangrijke aanwijzingen zal opleveren voor wat er ten Oosten van Menak-Djingga onherroepelijk verloren is gegaan.

Wat is er nu buiten het reeds besprokene van den Kraton over?

In de eerste plaats onze scherp omlijnde groote rechthoek, die zich bilateraal-symetrisch uitstrekt van af den Noorder Wal tot aan de Batapaloeng, en van af den Segaraän tot aan een weg uit den tegenwoordigen tijd, die van Noord naar Zuid het Batapaloeng-dal doorkruist, de Noordelijke desa's, die wij reeds leerden kennen, verbindend met de Zuidelijke desa Pĕlĕm, nabij de begraafplaats Batapaloeng. Westelijk van Menak-Djingga is de grond binnen dien rechthoek hoog, Oostelijk daarvan laag, hier en daar drassig, en voor sawahbouw en riettuinen bestemd.

Uit dit lage terrein nu rijzen heele complexen hoogere grond op, die niettegenstaande bandjirravages zulke regelmatige reeksen vormen, en zoo regelmatig gegroepeerd zijn: langs den buitenrand van onzen rechthoek, om Menak-Djingga, en langs enkele om dat bouwwerk aan de Oost- en aan de Zuidzijde heenloopende, ten Noorden aan den Hoogen dalwand aansluitende muurwerk resten, dat het mij niet twijfelachtig voorkomt, of wij hebben hier te doen, met de resten van wellicht geheel ontmantelde gebouwterpen.

Ik kon daarbij duidelijk een lijst van Oostelijke resten aanleggen tot wat hier volgt:

1e. onze groote rechthoek.

2e. de Menak-Djingga bouwval.

3e. de daaromheen loopende gracht van Wardenaar.

4e. een stuk hooggelegen grond, dat ik „het binnenste van den Koningsburg" zou willen noemen, en dat — ook aan de Oostzijde, waar de grond over het algemeen laag is — den Menak-Djingga omringt.

5e. een strook lager gelegen grond, die langs drie zijden van het vierkant: Zuid, Oost en Noord (dus ook naar de zijde van den hoogen dalwand) om het Kraton „binnenste" heenloopt. Deze strook is aan de Oostzijde breeder dan aan de Noord- en Zuidzijden, aan de Noordzijde het smalst en onregelmatig omgrensd. Aan de Oost- en Zuidzijden komen langs den buitenrand dezer strook, aangeleund tegen het onder 6 genoemd muurwerk, terpreeksen voor, die — niet overal even regelmatig — toch ongeveer een laagst gedeelte overlaten van gelijke breedte als de Noordelijke strook.

6e. een vermoedelijk muurwerkrestant van tamelijk belangrijke afmetingen, dat aan de Zuid- en Oostzijden de ten 5e genoemde strook omgrenst en verder tegen den hoogen dalwand aanleunt.

7e. enkele regelmatige, puinhoudende wallen, die in de strook tusschen het ten 6e genoemde muurwerkrestant en een restantenreeks langs den Zuidergrens van den Kraton in liggen, en die van het hooge Westerterrein af recht Oostwaarts uitstaan.

8e. de reeds aangeduide reeks nu eens smaller, dan weer breeder terpresten, waarin men de ravages, door draaikolken in den bandjirvloed aangericht, gemakkelijk herkent; en die zich langs den geheelen Zuidrand van het Kratoncomplex, n.l. langs de rivier uitstrekt, van waar enkele vertakkingen naar het Noorden uitgaan, die, aangeleund tegen den reeds genoemden weg, die de Oostergrens van het Kratonvierkant uitmaakt en die wellicht over de fundeering van den Oosterwal heenloopt, in samenwerking met een dergelijke, van dezen Oostergrens naar het Westen uitstaande vertakking, aan den Zuid-Oosthoek van dit Kraton-emplacement een vierkant, laag gedeelte omsluiten, waaruit een vierkant, sterk verhoogd terpje in het midden, als een eilandje oprijst.

9e. eenige geisoleerde terpresten van Noord-Zuidelijke strekking, die, geisoleerd, op eenigen afstand ten Westen van het ten zesde genoemde muurwerkrestant voorkomen.

10e. de reeds vroeger genoemde insnijding in den hoogen Noorder dalrand, (zie de bespreking van de vermoedelijke restan van het Voorplein bij het Cultus-complex), die doet denken aan een weg, die naar het laag gelegen Kratonterrein afdaalde, en wel naar de tusschenruimte tusschen de onder 9 genoemde terpresten, en het onder 8 genoemde terprestenvierkant in den Zuid-Oosthoek van ons terein.

11e. een (of twee?) vermoedelijke wal- of muurwerkresten, die in het Oostelijk verlengde van onzen Zuidgrens van welke grens de Batapaloengrivier reeds naar het Zuid-Oosten afgebogen is, geisoleerd in het lage Oosterterrein voorkomen; en die doen denken aan een poover restant van door bandjirs bijna volledig verwoeste dammen van het karakter dergenen, die den Zuidgrens van den Segaraän vormen; en waaromtrent ik de veronderstelling heb opgeworpen, dat zij deels als uitvalspoorten — verbindingen met een tweede verdedigingslinie, deels als pandenverdeeling in de singelgrachten zouden hebben gediend.

12e. een aan den Noord-Oosthoek van onzen Kraton voorkomende, Zuidwaartsche verbreeding van den Noordelijken hoogen dalwand, die doet denken aan een bastionvormigen uitbouw van een eventueelen Oostenlijken Kratonmuur, en die wellicht gestrekt heeft tot verdediging van den overgang tusschen singelgracht en hoogen dalrand.

Deze gegevens dienen wij nu te beschouwen in verband met die, welke wij in het Westelijk Kratongedeelte reeds opmerkten. Daaraan ga één suppositie vooraf: In het vierkant, als uit een vijver oprijzend, en overigens omterpt restje in den Zuid-Oosthoek zouden wij — indien daarvoor geen andere aanwijzingen (zoo uit het gedicht als uit restanten) bestonden — het emplacement van een Kratontempel kunnen zien. Het kan echter even goed een tot het uiterste verdedigbare stelling met uitkijktoren in dezen uitersten hoek hebben gevormd. Zoolang als nader onderzoek niet in een andere richting wijst, schijnt het verstandig dit laatste aan te nemen, te meer, daar in het lage terrein ten Zuiden van den Segaraän een dergelijk emplacementje voorkomt, waarvan het toch niet zoo direct voor de hand zou liggen, om daarin een derde tempeltje van den Kadharmmādhyakṣan te zien. (Zie ook mijn opmerking daaromtrent in de studie „Javaansche Architectuur" welke opmerking ik bij nader inzien liever terugneem).

Mijne lezing omtrent de oorspronkelijke gestalte van den Kraton is nu, dat er verband dient te worden gezocht tusschen het hierboven ten zesde genoemd muurwerk en de aanduidingen, die wij voor de diepteafmeting van een Westelijken Natar bezitten, en wel omdat de Zuidelijke arm van dit muurwerk, naar het Westen verlengd, juist in onze aanduiding voor den Zuidelijken Natargrens uitkomt. Daardoor ligt de veronderstelling voor de hand, dat er een Kraton-kern door muurwerk binnen den grooten Kratonrechthoek afgescheiden is geweest. Op de plaats, waar flauw geteekende, in den bodem aangetroffen aanwijzingen (indices omtrent het Westelijk gedeelte ad 7e) daartoe aanleiding geven, kan in dezen kern een van Noord naar Zuid loopend muurwerk worden verondersteld, dat een Westelijken Natar afscheidde, in welk muurwerk — in onzen dwarsas — de „eerste uitgang" ten paleize (wijil pisan) van zang 11, 1 gedacht kan worden, ten Westen waarvan dan Oostelijk-centraal in den Westelijken Natar als afzonderlijk, nu geheel verdwenen, gebouw de Bangsal Witana gestaan zal hebben.

Aan de aanduiding voor den Noordgrens van dezen Natar hebben wij dan wellicht een aanwijzing voor de plaats, waar een Noordelijk muurwerk den Kratonkern

kan hebben omzoomd, aan die zijde, van den voet van den hoogen dalwand een gedeelte afscheidend, waar aan den Noordelijken arm van de lagere grondstrook, die Menak-Djingga aan drie zijden omringt (Oostelijke resten onder ten 5e) wellicht overeenkomstige terpen zullen worden gevonden als wij aan den Zuidelijken arm aantroffen. De symetrie ten opzichte van onzen dwarsas zou daardoor volkomen worden.

Door muurwerk, dat wellicht van de Natarafscheiding uitging, zal dan verder „het binnenste van den Koningsburg" afgescheiden zijn, omringd door verblijven aan drie zijden, n.l. Singhawardhana: de Zuidelijke terpreeks; Kṛtawardhaneçwara; de veronderstelde Noordelijke terpreeks; en de Dalĕm des Vorsten-zelf: het zooveel uitgebreider Oostelijke terpencomplex, alles binnen de Kratonkern-ommuring. In de Noordelijke ommuring, toegang gevend tot den Westelijken Natar, dachten wij ons reeds de poort der Bhayangkari. Ten gevolge der aanwijzingen voor een Zuidelijk verlengde van den Koningsweg moeten wij dan ook een Zuidelijke poort veronderstellen. Deze poort, de minst gevaarlijke, omdat zij onder bescherming stond van den Kadharmmādhyakṣan werd dan bewaakt door de dienaren van den Vorst van Paguhan (Singhawardhana). Stonden de Bhayangkari wellicht onder Kṛtawardhana, of moeten wij geen volslagen symetrie, maar een centrale Noordelijke uitgang naar den Palawangan-Manguntur veronderstellen?

Waar echter de wegopgang van uit het meest Oostelijk Kratondeel den hoogen dalrand op dit plateau een eind weegs vóor de resten van den Noordelijken versterkingswal bereikt (die wij bij de behandeling van het Voorplein van het Cultuscomplex terweerszijden van dezen weg reeds leerden kennen), kunnen wij daar niet de veronderstelling wagen, dat er een ringweg binnen de muren van den Kraton geloopen heeft? Wij kunnen den loop van dezen weg ten minste globaal tusschen de in het lage Oostelijke gedeelte voorkomende terpresten vervolgen, óok in zijn loop parallel aan de Zuidzijde van den Kraton Westwaarts, wellicht tusschen de bij de Oostelijke indices onder ten 7e genoemde walletjes door. Wij kunnen dan veronderstellen, dat de Noordelijke en de Zuidelijke armen van dezen weg in het Westen uitmondden op Maganti complexen, waarvan wij er dan reeds een leerden kennen, en waarvan de Zuidelijke vermoedelijk veel eenvoudiger is geweest. Deze Maganti's zullen dan onderling verbonden zijn geweest door den Westelijken arm van onzen ringweg, welks bebouwing door den dichter afzonderlijk beschreven werd. Moeten wij hieruit afleiden, dat het grootste gedeelte van dezen ringweg doorloopend gesloten zal zijn geweest, en ook voor onzen dichter verboden terrein? Met den Kadharmmādhyakṣan schijnt — indien de indices mij niet bedriegen — ook aan de Oostzijde een verbinding te hebben bestaan.

Bezien wij nu in dit licht eens het slot der Kratonbeschrijving, die, na een zuivere persoonsbeschrijving in de beide eerste strofen, in de derde strofe van zang 10 volgt:

VII. 2e VERVOLG.

Zang 10:

Strofe 3.

EN DE KSATRIYA'S EN GELEEREN, RSI'S, BRAHMANEN, WANNEER ZIJ DEN TROON NADEREN, STAAN IN DE SCHADUW VAN DEN AÇOKA-BOOM NAAST DE BANGSAL WITĀNA; DE TWEE VOORZITTERS DER RECHTBANK EN DE ZEVEN ASSESSOREN; ZIJ, DIE IN HUN GEDRAGINGEN IN WAARHEID ZOO EDEL (ĀRYA) ZIJN, DAT ZIJ TE RECHT NAVOLGENSWAARDIGE ĀRYA'S ZIJN.

Hoe zit dat nu met dien boom? Genoemde lieden staan n a a s t, dus vermoedelijk ten Noorden van den Bangsal: w a n n e e r z ij d e n t r o o n n a d e r e n. Ook hier vinden wij derhalve een bevestiging der stelling, dat — ook indien de hoofdgedachte mijner reconstructie juist is — de Bangsal Witana van het gedicht n i e t met de Menak-Djingga ruïne vereenzelvigd mag worden, omdat deze ruïne, zeer kort aan den voet, d o o r e e n g r a c h t o m g e v e n wordt. Het wordt gewrongen om in de Menak-Djingga ruïne iets anders te zien dan den Antahpura, de hofkapel „in 't binnenste van den Koningsburg". De eenvoudigste verklaring is de beste.

Krom teekent bij deze strofe o.m. nog aan:

„Onder de d h a r m m ā d h y a k ṣ a k a l i h van strofe 3 verstaan wij niet „de twee voorzitters der rechtbank", doch de beide, eveneens uit de inscripties overbekende, dharmmādhyakṣa's ring kaçaiwan en ring kasogatan, de superintendenten der Çiwaïtische en Buddhistische geestelijkheid".

Er zijn dus twee Dharmmādhyakṣan's geweest. Moeten wij ook aannemen, dat zij volkomen gelijkberechtigd waren, ieder op eigen gebied? Het valt mij moeilijk zulks te gelooven van een stad, waarvan — zooals wij reeds zagen — de moeilijke verdediging der hooge Oostzijde, die ook door het voorkomen van het belangrijke waterwerk, den stuwdam, aan die zijde, wel de belangrijkste zal zijn geweest, de meest kwetsbare plaats, geheel op de Çiwaieten steunde. Waarom ook zwijgt de dichter bij het vermelden van den — volgens de indices op het terrein — reusachtigen Kadharmmādhyakṣan, na de kenschetsing als „z e e r s c h o o n" in zeven talen over dit verblijf, en vermeldt hij het overigens in de allerlaatste plaats, n a d a t hij zelfs de omgeving langs de zijden der stad beschrijft? Als er werkelijk twee personen van deze functie broederlijk één verblijf hadden gedeeld, of als het verblijf dubbel was geweest, dan zou zulks toch wel in het gedicht vermeld zijn! De Sĕrat Kaṇḍa vermeldt maar één p a s e b a n p a j e k s a n.

Zien wij niet in deze passage door Prapañca in bedekte termen een zekeren wrevel geuit over een verhouding, waarvan wij niet veel afweten? En deze passage staat niet alleen: wrevel over den gang van zaken spreekt m.i. ook uit dat gedeelte van het gedicht, waarin opzettelijk uitgeweid wordt over den onderhoudstoestand

van het buddhistisch stift Kagĕnĕngan, waarover de dichter zich zeer beklaagt als om de aandacht des Konings op den treurigen toestand van deze jonge stichting te vestigen, die een scherpe tegenstelling schijnt te hebben gevormd met de Çiwaietische stichting daar vlak bij. Waarom — omgekeerd — staat het Çrādha-offer van 1284 in den officieelen (d u s Çiwaietischen ?) Pararaton, die een geheel anderen geest ademt dan de Buddhistische Nāgarakṛtāgama, alleen als doodenoffer vermeld, terwijl het toch één bepaalde persoon, ten minste als hoofdpersoon, betrof : de zoo vooraanstaande figuur der Koningin-Moeder ? Nogmaals : indien niet één dezer beide Heeren verreweg de hoogste macht had gehad, hoe is het dan mogelijk, dat onze Buddhistische dichter in Zang 16 komt te mokken, zij het in buitengewoon voorzichtige, bedekte termen over het f e i t, dat de geleerde geestelijken der Buddhisten v e r k o r t waren in de bevestiging hunner leer, zulks terwijl zulk een groot aantal Koningen Buddhist geweest was, ja, de stichter van Majapahit als Jina in de Antahpura was bijgezet ? Deze passage lijkt mij zoo belangrijk, ze werpt zulk een eigenaardig licht op de geheele Hindoe-Javaansche periode, dat hare aanhaling m.i. niet gemist kan worden, willen wij ten minste in beginsel een zuiver beeld wekken van de toestanden in Majapahit:

Zang 15, 3; 3 en 4: WEGENS 'T STREVEN VAN DEN VORST OM DE (ALGEMEENE) WELVAART TE BEVORDEREN, WERDEN BHUJANGGA'S EN MANTRI'S UITGEZONDEN OM GEREGELD DE OPBRENGST TE INNEN (van den cijns).

Zang 16, 1 : HET WAS REGEL VOOR DE GELEERDE GEESTELIJKEN (BHUJANGGA'S), DIE EERTIJDS NAAR ANDERE LANDEN GINGEN, DAT HET HUN NIET GEOORLOOFD WAS HUN EIGEN ZAKEN TE DRIJVEN, WAARDOOR TEN ZEERSTE HET BELANG DER WERELD ZOU LIJDEN. DOCH WEL MOCHTEN ZIJ, WANNEER DE VORSTEN HET BEVALEN, OVERAL, WAAR OOK, HEEN GAAN OM HET ÇIWAÏSME TE BEVESTIGEN, OPDAT HET NIET ZOU AFDWALEN.

Zang 16, 2: MAAR DE GELEERDE GEESTELIJKEN VAN DE BUDDHISTISCHE BELIJDENIS, VAN HEN LUIDT HET VERHAAL DAT ZIJ VOLGENS KONINKLIJKE BEVELEN VERKORT WAREN (IN HUN VRIJHEID) OM OVERAL HEEN TE GAAN: 'T GEHEELE WESTEN VAN JAVA WAS VOOR HEN VERBODEN (GEBIED), OMDAT ER, NAAR HET HEET, IN DEN OUDEN TIJD GEEN BUDDHISTEN WAREN SAMBHAWA TINUT (Kern: MISSCHIEN: „ZOOVER MEN KAN NAGAAN").

Kern teekent daarbij aan: „Omtrent de feiten uit de geschiedenis, waarop de dichter 't door hem beweerde steunt, verkeeren wij geheel in 't duister. Zooveel is zeker, dat hij aangaande den bloeienden toestand van 't Buddhisme,

juist in 't Westelijk gedeelte van Java, in vroeger eeuwen althans, onkundig was. Zonderling genoeg. Intusschen mag men wel aannemen, dat wat hij naar 't verleden plaatst, den feitelijken toestand in zijn eigen tijd weerspiegelt".

Waar kan de bewering van den dichter op slaan? Niet op wat wij onder West-Java verstaan: immers werd het woord Java in dien tijd — ook door buitenlanders — gebezigd voor Java buiten de Soenda-landen. De Tji Pamali bij Brĕbĕs was immers de grens! Maar, dan slaat het geheele Westen van Java van den dichter op ons Midden-Java. Daar is immers het Buddhisme gebracht door de Palembangsche Overheersching. Hier waren immers in den ouden tijd geen Buddhisten!

Is het Buddhisme er na de verdrijving der Palembangsche Dynastie dan tóch onderdrukt, en moeten wij dan in de Tjaṇḍi's Sewoe, e.s., Plaosan, enz. ook nog uitingen zien van den Palembangschen Tijd? Beteekent de verdrijving der Palembangers dan in zóó volstrekte mate een zegevieren van het Çiwaïsme? En wat moeten wij dan van het Buddhisme van zoovele Javaansche Vorsten van na die verdrijving denken? Hebben zij wellicht van hun overheerschers afgekeken, dat zij, door Buddhist te worden, zelf vrijer kwamen te staan tegenover de star aan het kastenwezen vasthoudende Brahmanen? Is het daarbij wel hun bedoeling geweest, om het Buddhisme onder het volk te propageeren? Moesten zij daarvan niet een ondermijning van het eigen gezag vreezen, dat — wij zagen het reeds uitgedrukt in den aanleg van Majapahit's verdedigingsstelsel — op de Çiwaieten dreef? Wij lezen dan ook in hetgeen direct op bovenaangehaalde strofen volgt:

Zang 16, 3: MAAR DE ANDERE LANDEN TEN OOSTEN VAN JAVA (volgt de aanduiding van eilanden) MOCHTEN ZIJ BEZOEKEN ...... enz.

Was de propaganda van het Buddhisme buiten het eigen land niet een kwestie der uitbreiding van eigen invloedssfeer, dus alleen of voornamelijk begeerlijk buiten het eigen volk? Is dit ook niet stelselmatig een Voor-Indische politiek geweest? Hoeveel Buddhisten zijn er in Voor-Indië, hoeveel daarbuiten? Propageert Japan op dit oogenblik het Buddhisme niet ...... in China?

Het wil mij voorkomen, dat wij eenigszins voorzichtig moeten zijn met het Buddhisme der Majapahitsche Vorsten van den bloeitijd en van vóordien. Er zullen ongetwijfeld onvervalschte Buddhisten geweest zijn, en onvervalschte Buddhistische heiligdommen. Wat hebben wij echter in den Antahpura te zien? Een gewoon Buddhistisch heiligdom, omdat Majapahits stichter er als Jina of Buddha werd bijgezet? Wij zien Jayanagara er bijgezet als Viṣṇu. Tot welk pantheon behoort het Menak-Djinggabeeld-zelf, of moeten wij aannemen, dat dit beeld er eigenlijk niet thuis behoort?

In ieder geval: in de lijst van heiligdommen noemt Prapañca dezen tempel onder de Vorstelijke bijzetplaatsen. Waarom beschrijft, of zelfs noemt Prapañca haar dan niet bij zijn Kratonbeschrijving? En stel eens, dat mijn Kraton- en stadsreconstructie zoo gek niet is, is dit feit dan niet buitengewoon opmerkelijk? Op de wandeling, die hij ons doet maken, moet hij dien tempel gezien hebben, ja, heeft hij er met een steen naar kunnen gooien. Was het wellicht „pěmali" om het binnenste van den Dalěm te beschrijven? Wij vinden — om iets te noemen, dat wellicht aan zulk een verbod kan doen denken — van den Palawangan bij mijn weten nergens een tempelreliëf. Zoo, van den Diëngschen Palawangan nergens een reliëf op Barabudur of Prambanan; van den Majapahitschen nergens in Oost-Java. In de Vorstenlandsche Dalěms nog over in den Paringgittan, hebben in deze Palawangans wellicht wajangvertooningen plaats gehad met ritueele beteekenis, die ook onze dichter nergens beschrijft. Maar onze dichter beschrijft den Palawangan uitdrukkelijk met typische onderscheiding van de Witana's, waarin men — volgens mijn Vorstenlandsche zegslieden, en dit past zeer wel in de beschrijving van den „Leeuwenburg" op den Manguntur, bij de behandeling der ceremoniën voor het doodenoffer der Koningin-Moeder — zuiver vierkante gebouwen te zien heeft [1]). En hij noemt den Antahpura-tempel toch elders wel, waarom dan niet in de volgende strofe, waar zulks op zijn plaats zou zijn?:

VIII. 3e VERVOLG.

Zang 11.

Strofe 1.

ZOODANIG ZIJN DEGENEN DIE DEN TROON NADEREN IN DE BANGSAL WITĀNA, BESTEMD VOOR DEN VORST, FRAAI GEVORMD EN VERSIERD, VAN BINNEN. OOSTELIJK VAN EEN EERSTEN UITGANG, WORDT OP ZEKEREN AFSTAND VERBODEN 'T HOF BINNEN TE GAAN. [1]) DAN IN 'T ZUIDEN IS ('T VERBLIJF VAN) Z. HOOGH. SINGHAWARDHANA MET ZIJN GADE, ZOON EN DOCHTER; NOORDELIJK IS ('T VERBLIJF VAN) Z. HOOGH. KRTAWARDHANEÇWARA. DE DRIE PALEIZEN TE ZAMEN LIJKEN HEMELWONINGEN.

[1]) Kern: D. I. ALS IK HET WEL BEGRIJP: IS ER EEN RUIMTE DIE ONBEVOEGDEN NIET MOGEN BETREDEN OM 'T PALEIS BINNEN TE GAAN.

---

[1]) Een nieuwe bevestiging — indien mijne reconstructie in beginsel juist is — dat de Palawangan bij den „Kědaton" der volksoverlevering, die op de plaats staat, waar een bangsal hoorde, een overgebracht gebouw is.

M.i. hebben wij hier te doen met een muurscherm, die aan de binnenzijde van de poort, den doorkijk van buiten af belemmert. Zij worden nog veel toegepast, en belemmeren allerminst het uitzicht op het silhouet der daarachter liggende gebouwen.

Waarom — nogmaals — noemt de dichter hier den tempel niet en waarom noemt hij den Vorstendalĕm niet afzonderlijk, als hij hier niet opzettelijk iets weg wilde laten? Was hij wellicht zelf onbevoegd, hij, de Dharmmādhyakṣa ring Kasogatan in eigen persoon, onbevoegd in het binnenste van den Hofburg, niettegenstaande er Buddhistische Vorsten in den Hoftempel waren bijgezet in den vorm van Buddhistische beelden? De Buddhistische Koningin-Moeder werd niet in den Hoftempel bijgezet, maar te Bhayalangö. Onder haar regentschap werd Majapahit tot grootmacht. Was de invloed van het Çiwaisme in 's Vorsten gunst wellicht toenemend? Het wil mij voorkomen, dat de dichter, wellicht meer dan er direct uit te lezen is, zijn ergernis verbergt.

Ik mag — allerminst bevoegd op het gebied der geschiedvorsching en onbekend met haar wetenschappelijke werkwijze — geen positieve beweringen doen, maar juist daarom is het mij wellicht eerder dan een vakman veroorloofd om veronderstellingen te opperen: welnu, ik kan niet helpen, dat ik den indruk, dien mijn liefhebberijstudie bij mij gewekt heeft, moet weergeven als volgt:

Er was één der Dharmmādhyakṣa's beslist de machtigere, en deze was Çiwaiet. Zijn macht zal op de straffe handhaving van het kastenstelsel berust hebben; de maatschappelijke werkorganisatie van dien tijd. Als Brahmaan was hij meer dan de Koning. Wellicht moet in den tijd vóor Majapahit, den tijd der veelvuldige bestuurswisselingen, aan deze macht de continuiteit in de regeering worden toegeschreven.

De Koningen coquetteerden met het Buddhisme, maakten zich daardoor wellicht meer en meer onafhankelijk van den Çiwaiet, dien zij toch weer niet konden missen bij de handhaving van het gezag tegenover 't opkomend volk. Wellicht ook was sedert den „self-made man" Ken Angrok de macht der Çiwaieten aan het tanen geweest, zoodat deze ten volle geutiliseerd kon worden tot bevestiging van de macht des Konings, in den loop der verstarring van Majapahit's macht, die wellicht op het hoogste punt van haar bloei begon, moeten wij een weer veld winnen van den Çiwaietischen invloed bij den Koning aannemen, waaruit wellicht ergernis wekkende, zeer onverkwikkelijke intriges voortkwamen.

De Buddhistische Dharmmādhyakṣa moge wellicht door de Koningen met even wijdschen titel zijn bekleed als de Çiwaietische, zijn macht berustte niet op het daadwerkelijk gezag van het kastenverband, steunde meer op geestelijke kwaliteiten. Wel wil het mij voorkomen, dat juist daardoor de Buddhisten zeer veel tot de opkomst van een „derden stand" hebben kunnen bijdragen, zoodat zij op hun beurt vooral bij de ontknooping van het Hindoeïstisch regime grooten invloed zullen hebben gehad. Om hun aanzien en macht tot een maximum te versterken hadden de Koningen den Çiwaiet volstrekt van noode. Wellicht had de opperste Buddhist

zijn verblijf niet eens in den Kadharmmādhyakṣan, maar moeten wij hem vereenzelvigen met Rengkannadi, die het voornaamste verblijf in de Buddhistenwijk had en stond hij dus wellicht op een lijn met Brahmarāja, het hoofd der Çiwaietische Brahmanen, die zijn verblijf in de wijk dezer laatsten had. De Dharmmādhyakṣa ring Kaçaiwan was dan wellicht hoofd van alle Brahmaansche secten en had wellicht ook in Buddhistische aangelegenheden veel, zoo niet beslissenden invloed.

Ik weet wel, dat Krom bij zang 12 aanteekent:

In strofe 5 houden wij, overeenkomstig onze opvatting van Zang 10, 3 den Kadharmmādhyakṣan — niet voor het verblijf van den Voorzitter van het Gerechtshof, doch van de beide Superintendenten der Godsdienstige gezindten. Daarmede klopt prachtig de aanwezigheid van een Çiwaïtisch en een Buddhistisch heiligdom in de onmiddellijke nabijheid.

Maar is dan Prapañca = Winnada = Nadendra niet gelijk te stellen met Rĕngkannadi die als presbijter zijn verblijf in de Buddhistenwijk had? Krom zegt ook niet, dat beide superintendenten onafhankelijk van elkander en gelijk stonden. Ware dit zoo, hoe kon dan onder Buddhistische Vorsten b.v. onder het Regentschap der Koningin-Moeder, of Kṛtanāgara bovenaangehaalde verkorting der Buddhisten blijven bestaan? Ik onderwerp deze veronderstellingen, die de wijze, waarop de ontknooping van het Hindoe-Javaansche tijdperk plaats had naar mijn gevoelen verklaren, volgaarne aan het oordeel van hen, die door den reëeleren basis hunner speciaal-studie beter tot oordeelen in staat zijn.

In ieder geval, Prapañca betreedt het binnenste van den Koningsburg evenmin als ieder ander, wien wellicht door een bewaakten muurvleugel achter den eersten uitgang halt geboden werd.

Hebben wij tot nu toe bij het terreinonderzoek in de eerste plaats indices gekregen, die van belang zijn voor de plaatsbepaling der stad als geheel: werken van omvangrijken aard, zooals de omlegging eener rivier; voorts werken van zóodanige beteekenis, dat zij nog thans uit de topografische kaart af te lezen zijn: de hoofdwegen, de Aloon-aloon, de indices voorsingelgrachten, enz.; ook in sommige nog in gebruik zijnde benamingen en in de volksoverlevering vonden wij, nu eens direct, dan weer indirect verschillende bevestigingen van de juistheid der slotsommen, waartoe redeneering en onderzoek leidden. Zoo van Wardenaar de identificatie van Wringin-Lawang met Dalĕm Pepatti Gaja Moddo, de naam Djati Pasar, wellicht ook (Se)trawoelan, en kan het: Ḍengoer- (Irrigatiekaart) of Ḍenggoer- (Topografische kaart)-Trawoelan (= Djenggoer?) wellicht een herinnering inhouden aan gamĕlan muziek bij parades op den Bubat of aan het Krijgsgeschreeuw der Sundaërs? Voorts de

naam Passeerbaan, voor wat eigenlijk óf als Siti Inggil, óf als hoofdpoort gebezigd werd. Onderdeel voor onderdeel waren bovendien op het terrein op de in het gedicht aangegeven plaatsen wel is waar dikwerf zeer subtiele aanwijzingen te vinden, maar toch zulke, die nergens in strijd waren met het gedicht, ja veelal het gedicht op typische wijze aanvulden. Hoe gering die aanwijzingen ook mochten schijnen, nimmer hadden zij betrekking op een stunteligen, onzekeren, maar veeleer overal op een zinrijken, machtigen aanleg, als het ware de kracht verklarend, die van de hoofdstad van het in de late Middeleeuwen zoozeer uitgebreide Javaansche rijk uitging.

Hetzelfde geldt voor wat wij omtrent den Kraton zagen, en een bevestiging uit de nog in zwang zijnde benamingen ontbreekt ook voor den Kraton niet. Ten Zuiden van Majapahit's emplacement ligt de desa Temon, die — vermoedelijk in den tijd, dat een oerbosch reeds op de plaats van den voormaligen Kraton verrezen was — een Noordelijk, vermoedelijk tegen den boschrand aangebouwd gehucht zal hebben gevormd, Oostelijk van de begraafplaats Batapaloeng. Welnu, dit is ook thans nog het gehucht „Kraton der desa Temon", een typisch-Javaansche wijze van naamgeven. Verder hebben wij gezien, dat, al schijnt het beschreven gedeelte van den Kraton bijna volledig weggevaagd te zijn, de gevonden restanten in het niet beschreven gedeelte nergens tot met het gedicht strijdige conclusies leiden, maar ook voor het vervaagde gedeelte perspectieven openen, die naar mijn persoonlijk gevoelen de daarvan gegeven beschrijving in een typischer, reëeler licht plaatsen. En duidelijk is, dat de dichter beschrijft, wat (hem?) te zien veroorloofd is, meer niet.

Maar wenden wij ons wederom tot den dichter. Er rest van de Kratonbeschrijving nog een strofe met details, die ter aanvulling van het verwekte beeld zeer illustratief zijn:

Strofe 2.

AL DE HUIZEN ZIJN VOORZIEN VAN ZUILEN MET BEELDHOUWWERK, SIERLIJK GESCHILDERD, EN DE BATUR VAN ROODEN BAKSTEEN IS (WINĔTUWĔTU PINIK) MET FIGUREN; OVERAL ZIET MEN DE VOORTBRENGSELEN VAN POTTENBAKKERS DIENENDE VOOR DE TOPPEN VAN DE DAKEN DER VOORNAAMSTE HUIZEN.
MIMUSOPS-BLOEMEN, KEÇARA'S, CAMPAKA'S EN ANDERE BLOEMEN VAN ALLERLEI SOORT ZIJN OVERAL VERSPREID OP HET VOORPLEIN.

Kan wellicht onder winĕtuwĕtu pinik verstaan worden: „op sterk naar buiten uitstaande paneelen"? Zulk een architectuur zien wij in Oost-Java immers zeer dikwerf toegepast, vooral in den baksteenbouw: soms bewerkt met figuren, dan weer vlak en steeds van bepaalden decoratieven omtrek of vorm (diamantkop, breed-uitgewerkt kruis, ruit of cirkel.

IX. 4e VERVOLG.

Zang 12.

Strofe 1.

Regel 1: WIJ ZULLEN DEN STAAT BESCHRIJVEN VAN DE OMGEVING LANGS DE ZIJDEN VAN DE STAD.

Deze omgeving, de bevolking in al haar geledingen, d.w.z. Godsdienstige gezindten en Kasten, al moge dan elk voornaam verblijf, iedere kampoeng of ghetto op zichzelf ommuurd zijn, al lag wellicht ook een gedeelte daarvan binnen een buitenste verdedigingslinie, lag in beginsel buiten de muren en kon zich derhalve — anders dan bij onze Middeleeuwsche steden het geval was — vrij en radiaal langs de hoofdwegen uitbreiden. Wij vinden dan ook bij een terreinonderzoek met betrekking tot de volgende regels en strofen alle gegevens voor een dergelijke radiale ontwikkeling.

De dichter leidt ons nu tot een denkbeeldigen omgang, als het ware in vogelvlucht de verschillende stadsgedeelten aanwijzend.

Regel 2: OOSTELIJK WONEN DE ÇIWAIETISCHE BRAHMANEN, VAN WIE DE HOOGEERWAARDE BRAHMARĀJA DE VOORNAAMSTE IS.

Ik vond van deze verblijven telkens en telkens indices, waarbij het mij echter aan tijd ontbrak voor een nadere in oogenschouwname. Voornamelijk moeten wij — in verband met de vorming en de gesteldheid van het terrein — dit gebied in twee groote groepen zoeken, de eene Noord van het Batapaloeng-dal, in een halven cirkel Oostelijk rondom het Cultuscomplex, de andere Zuid van genoemd dal van af den Kadharmmādhyakṣan in een zeer ver uitgestrekte reeks naar het Oosten, die wellicht geheel aan de desa Kumitir aansloot. De direct rondom den Cultuswijk aansluitende wijken der Çiwaieten zijn weer een typische illustratie van de positie der Buddhisten in de stad. Hier werden toch gezamenlijke offerplechtigheden gehouden en hoever afgelegen was de plaats der Buddhisten in de stad niet: geheel aan de andere zijde in het Zuid-Westen. De Zuid-Oostelijke wijken moeten m.i. ook bij de Çiwaietische gerekend worden, omdat deze wijken zoowel aan den Çiwaietischen Dharmmādhyakṣa-tempel als aan de recht Oostelijke wijken direct aaneengebouwd schijnen te zijn geweest. De rivier Batapaloeng moet in dien tijd, blijkens een merkwaardige verdeeling van hoog en laag land een geheel anderen loop gehad hebben dan tegenwoordig, wellicht geheel in leidingen verlegd zijn geweest. Zeer zware bandjirs moeten in de Oostelijke wijken heele vervormingen in het terrein te weeg gebracht hebben, zelfs van het hooge Zuidelijke land op een punt een hoek hebben afgesneden, zooals ook uit de kaart blijkt. Bovendien moet er in de Zuidelijke bebouwingsresten van Majapahit — volgens de opgaven van den Oud-Regent van

Modjokerto, die wij op het punt van aangaven, waar er vindplaatsen zijn, reeds meerdere keeren hebben leeren waardeeren; mij ontbrak de tijd om karakter en uitgestrektheid dezer lacune persoonlijk te onderzoeken — een lacune bestaan tusschen de eertijds aaneengesloten wijken, die wij als Çiwaietische hebben leeren identificeeren, en de eigenlijke Buddhistenwijken, die recht Zuidelijk van den Kadharmmādhyakṣan beginnen, maar zich vooral naar het Zuid-Oosten uitstrekken.

Is het verblijf van Brahmarāja wellicht te zoeken op het emplacement dat aan de Badjang-Ratoe-poort aansluit? Ook de lagere gedeelten van dit terrein schijnen nog oorspronkelijk te zijn; er komen nog enkele kleinere emplacementjes voor. Leveren de op de muurvleugels aan weerskanten van de poort voorkomende reliëfs wellicht eenige aanwijzing omtrent de bestemming van dit complex? Uit het feit, dat van dit verblijf de poort gespaard bleef, zou ik opmaken, dat het het Brahmarāja verblijf niet geweest kan zijn.

Op volkomen parallele wijze worden door den dichter de Buddhistenwijken behandeld:

Regel 3: IN 'T ZUIDEN DE BUDDHISTEN; DE VOORNAAMSTE VAN DEN SANGGHA (CONGREGATIE) IS DE STHAWIRA (Kern: D. I. SENIOR, DUS EIGENLIJK HETZELFDE ALS PRESBIJTER) RĚNGKANNADI.

In een zeer uitgestrekte groepeering breiden zich hier de Buddhistenwijken, zooals wij reeds zagen, eigenlijk meer naar het Zuid-Westen en van af dit punt naar het Westen uit. Hoever? Behooren wellicht ook de grafsteenvindplaats en de verdere resten in het bosch van Pakis daarbij? Meer baksteenpuin, wegpercées en oogenschijnlijke muurfundeeringen ontmoette ik nog rondom Sentana Redja. Iederen keer als een kampoengpad hier een der oogenschijnlijke wegpercées kruist, meent men zulke omwallingsfundeeringen in het pad terug te vinden: eerst bij het afdalen, dan weer bij den opgang aan de andere zijde. Wellicht is het centrum van deze resten, de Kědaton van den volksmond, oorspronkelijk het verblijf van den Rěngkannadi van het gedicht geweest?

Elders bepleitte ik reeds de gronden voor de veronderstelling, dat in 1398 Çaka de Kraton voor dit gedeelte der stad verlaten werd. De bebouwingen, waarvan deze resten spreken, behoeven dus ten tijde van onzen dichter nog niet alle te hebben bestaan en het is wel aannemelijk, dat tegelijk met het opkomen van het Javaansche volkselement het aanzien der Buddhisten gegroeid is en daarmede wellicht de Buddhistenwijk haar volle uitbreiding heeft gekregen. (Zie de studie: „Javaansche Architectuur" onder 3, slot en 4).

Het schijnt ook niet toevallig te zijn, dat de in den volgenden regel behandelde wijken bij die der Buddhisten aansloten.

Regel 4: WESTELIJK DE KṢATRIYA'S, MANTRI'S, PUNGGAWA'S EN VERWANTEN VAN Z. MAJ. DEN SOEVEREIN.

Wij zien hier de wijken der Kṣatriya-kaste in een lange strook naar het Noorden zich uitstrekken, wellicht tot het Bubat emplacement toe, waaromheen immers huizen en optrekken van Mantri's stonden?

Sagala, indien het werkelijk op het terrein achter den tegenwoordigen Masigit van Trawoelan gezocht moet worden, geeft, in verband met den merkwaardigen terreinvorm aanleiding tot het vermoeden, dat hier een tamelijk aanzienlijke aanleg gestaan kan hebben. Heeft dit Buddhistische Sagala wellicht onderkomen verleend aan een Buddhistisch geestelijk centrum, dat zich in den loop der tijden als een soort tegenhanger kan hebben opgeworpen tot het Oostelijk Cultuscentrum van Zang 8? Ook de Kṣatriya's hadden belang bij het Buddhisme om sterk te staan tegenover de Brahmanenkaste. Dient het als opmerkelijk te worden beschouwd, dat Brahoe, indien daarin werkelijk de Bubattempel moet worden gezien, Viṣṇuietisch was en niet Çiwaietisch? In strofe 5 wordt nog gezinspeeld op de verblijven van den voornaamsten Mantri en de Kṣatriya's. Moeten wij in verband met de merkwaardige wending, die het gedicht in den loop der tusschenliggende strofen neemt, deze verblijven wellicht zoeken binnen de buitenste verdedigingslinie?

Tusschen deze bebouwing en Bedjidjong en Keḍoeng-Woelan vindt men telkens sporen, alsof hier een aaneengesloten bebouwing is geweest. Wellicht heeft deze zich als een radiaal langs den weg uitgestrekt, die bij den Westelijken ingang der stad, dien wij bij het begin der stadsbeschrijving reeds leerden kennen, de stad binnenkwam. Wijst wellicht de van uit Keḍoeng-Woelan naar het West ten Zuiden uitstaande Tegalanstrook op een oude bebouwing langs dien weg? Ik weet hem niet nauwkeurig terecht te brengen.

Strofe 2.

VOORTS TEN OOSTEN MET HET PLEIN ER TUSSCHEN IS HET WONDERSCHOONE PALEIS VAN DEN VORST VAN WĔNGKĔR; TE VERGELIJKEN MET INDRA EN ÇACĪ IS DE(ZE) VORST MET DE VORSTIN VAN DAHA. DE HEERSCHER VAN MATĀHUN (EN) DE VORSTIN VAN LASĔM HEBBEN HUN PLAATS IN 'T ONMIDDELLIJK GRENZENDE HOF; ZUIDELIJK, NIET VER AF, IS GELEGEN DE AANZIENLIJKE HUIZING, PRACHTIG, SCHOON, VAN DEN VORST.

De Situatie met het plein er tusschen klopt volkomen en zou dus onmiddellijk kunnen worden bepaald. Maar van deze verblijven is niets over dan een beetje puinslag, soms een heel klein restje aaneengereide steenen, behalve wellicht

aan de Oost- en aan de Zuidzijde van het op de reconstructieschets als Matahun ingeschetste gebied. Nauwkeurig is derhalve de situatie allerminst te bepalen. Wellicht waren de verblijven kleiner, of moet men Matahun direct ten Noorden van het Cultuscomplex zoeken en duidt het Zuidelijk niet ver af wellicht op een voorkomen van den Oostelijken uitgang der stad tusschen beide verblijven in. Er staat echter ook onmiddellijk grenzend. Ik gaf dus aan de ingeschetste situeering den voorkeur. Wellicht waren immers de eigenlijke verblijven, elk voor zich, omgeven door kampoengs van onderhorigen, waardoor voor beide uitdrukkingen een verklaring zou zijn.

De omgeving rondom de eigenlijke Pura is nu beschreven, rest nog het Noordelijk stadsdeel: de markt.

Strofe 3.

IN 'T NOORDEN, NOORD VAN DE GROOTE MARKT, IS EEN ALLERFRAAIST VERBLIJF; HIJ, DIE ALS EEN WARE JONGERE BROEDER IS VAN DEN VORST VAN WĔNGKĔR, IS DEGENE, DIE DAAR VAST ZIJN INTREK NEEMT: OPRECHT DEN VORST GENEGEN, MOEDIG, KNAP IN DE STAATKUNDE, ALS PATIH VAN DAHA, IN DEN LANDE BEKEND ONDER DEN NAAM VAN BHAṬĀRA NARAPATI, DIE 'T HEIL DES VOLKS BEVORDERT.

Krom in de Aanteekeningen: „De in de derde strofe vermelde functionaris is, naar de Heer Rouffaer aanteekent, ongetwijfeld de voorganger van den Pangeran Ngabehi Lor ing Pasar van het Pajangsch-Mataramsche tijdperk.

Wij leerden de indices voor het hier genoemde verblijf reeds bij de behandeling van het Noordelijk stadsgedeelte kennen.

Moeten wij uit: die 't heil des volks bevordert concludeeren, dat hij werkelijk de handelsbelangen behartigde en b.v. bij den Koning de voorspraak was van de koopliedenkaste? Merkwaardig, dat van Çudra-verblijven, die toch naar alle waarschijnlijkheid in dit stadsdeel overvloedig zullen zijn geweest, geen woord wordt gerept. Toch moeten onder de Majapahitsche groothandelaren wel belangrijke personen zijn voorgekomen. De verbinding van de stad met de havenplaats, de vroeger reeds getrokken conclusies omtrent de belangrijkheid van dit Noordelijk stadsdeel doen zulks vermoeden en het is m.i. ondenkbaar dat Majapahit een dergelijke energie ter zee ontwikkeld heeft, als van haar bekend is, zonder dat handelsbelangen daarin een woordje zullen hebben meegesproken. Intusschen kunnen de kooplieden op den Pasar-zelf in kedeh's gewoond hebben. (Vergelijk een der merkwaardige Diëng-complexen).

Van zulke verblijven ontdekte ik aan de oppervlakte geen spoor: wij bevinden ons hier midden in de kampoeng en dat zegt alles. Wellicht brengt graafwerk nog wat aan 't licht? Zou daarbij wellicht nog een plaats voor de legervergaderingen aan het licht komen? Noodig is dit niet: de plaats rondom Panggung Aruhur nabij de markt op den Aloon-aloon kan zich daartoe bij uitstek geleend hebben.

Waartoe hebben eigenlijk deze legervergaderingen gediend? Bij haar beschrijving maakt onze dichter van geen enkele zuiver militaire kwestie melding. Werden de soldaten hier in de Kedehs ingekwartierd en hadden deze jaarlijksche feestvergaderingen dan wellicht voornamelijk ten doel om de rijke, steeds meer invloed verkrijgende kooplieden „murw" te houden? Doen zij niet denken aan de zoo vriendschappelijke feestelijke bezoeken der Duitsche keizers aan de oude Vlaamsche koopsteden, bezoeken, die zoo bezwarend waren dat daardoor o.m. Gent te gronde ging?

Met welk een gemengde gevoelens lezen wij in Zang 85, waarin het over deze vergaderingen gaat, strofe 2:

> HET DOEL VAN DE BERAADSLAGING WAS, DAT AL DE TROEPEN DES KONINGS IN HUN GEDRAG NIET HEBZUCHTIG ZOUDEN WEZEN, EN DAT ZIJ DE LESSEN IN 'T RĀJAKAPAKAPA HETWELK ALTOOS ELKE CAITRĀ-MAAND WORDT VOORGELEZEN, ZOUDEN VOLGEN; OPDAT ZIJ NIET EEN WEG ZOUDEN BETREDEN DIE VERBODEN IS, TERWIJL ZIJ ZICH MOETEN IN ACHT NEMEN (Kern: Mogelijk, doch geenszins zeker .... KLEEDEREN ENZ. NIET TE ROOVEN). ZIJ MOGEN ZICH VOLSTREKT NIET VERGRIJPEN AAN GODEN-EIGENDOMMEN ENZ.[1]) OPDAT HET DEN STAAT STEEDS WELGA.
>
> [1]) Kern: ONDER „ENZ." VERSTA MEN, IN DE EERSTE PLAATS, 'T EIGENDOM VAN BRAHMANEN.

Hoe het anderer eigendommen verging, laat zich gemakkelijk raden. Wij weten uit 's Konings toespraak tot de Wadana's, dat in dienst om gastvrijheid vragende dienaren des Konings niet mochten worden afgewezen (Zang 88).

Deze handelswijk kan Noordelijk langs den Grooten Weg nog ver hare voortzetting hebben gevonden. In deze richting staan ook meerdere desa's met zeer oude namen. Ook langs den weg naar Japan (de Postweg) komen — echter eerst eenigen afstand verder van de stad — wellicht nog zeer oude desa's voor. Is mijne rangschikking van enkele verdere reliëfs in aansluiting aan de Gajamada-stukken juist, dan stonden in den ouden tijd reeds de beide gedeelten van Wringin-Lawang, liep echter deze weg overigens door landelijke dreven.

De passage over Gajamada luidt als volgt:

Strofe 4.

NOORD-OOST IS HET VERBLIJF VAN GAJAHMADA, PATIH VAN MAJAPAHIT: DEN MANTRI DAPPER, WIJS IN BELEID, BETROUWBAAR, OPRECHT ONDERDANIG JEGENS DEN KONING, WELSPREKEND IN PLEITREDE, RECHTSCHAPEN, BEZADIGD, STANDVASTIG, WAKKER, VOORTVAREND, RIJKSFISCAAL, DIE ZORGT VOOR (DE HANDHAVING DER) VERORDENINGEN VAN DEN KONING ALS WERELDBEHEERSCHER.

Wij leerden dit verblijf reeds op den keper beschouwen. Met het verblijf van Gajahmada sluit de dichter de beschrijving van de omgeving langs de zijden der stad blijkbaar geheel af, om dan weer iets binnen de Pura te beschrijven.

Strofe 5.

Regel 1 en 2: EN TEN ZUIDEN VAN 'T PALEIS DES KONINGS IS HET ZEER SCHOONE VERBLIJF VAN DEN DHARMMĀDHYAKṢA [1]; TEN OOSTEN DAARVAN IS EEN UITSTEKEND ÇIWAIETISCH HEILIGDOM; TEN WESTEN EEN PRACHTIGE BUDDHISTISCHE TEMPEL.

[1]) Kern: D.i. Voorzitter van 't gerechtshof.

Krom's meening over deze noot leerden wij reeds vroeger kennen. Intusschen moge hier worden opgemerkt, dat even zeer als het feit der beschrijving van zoowel een Çiwaietisch- als van een Buddhistisch heiligdom op deze plaats en in dit verband kan kloppen met een samen wonen van de twee Superintendenten in een soort dubbelverblijf op het zelfde emplacement, evenzeer zal — indien een eventueel nader onderzoek hier slechts een eenheid zou aan den dag brengen — ditzelfde feit een bewijs zijn voor een verhouding van de meest volstrekte suprematie van den oppersten Çiwaiet over de Buddhistische gezindten. (Ten minste in beginsel; wat de Buddhisten op den duur van hun positie wisten te maken, kan hier buiten beschouwing blijven).

Om nu dit verblijf met eenigen grond op waarschijnlijkheid te reconstrueeren bezitten wij te weinig gegevens en zijn er ook uit aan de oppervlakte aan den dag tredende resten niet voldoende te verkrijgen. Enkele resten vormen eenige aanwijzing, dat er nog wel wat in den bodem zit.

Indien er naar analogie van Solo en Djokdja een Aloon-aloon Kidoel geweest is, dan moet die veel kleiner dan de Noordelijke Alun-alun geweest zijn, wat ook met den aanleg der Vorstenlandsche Residenties zou kloppen. Langs een bestaande waterleiding werd in Noord-Zuidelijke richting muurfundeerwerk aangetroffen dat, op

eenigen afstand Oostelijk, tamelijk dicht bij den hoofdas lag. Het heeft wellicht tot een plein-ommuring behoord? Wellicht ook wijst een veel minder zekere aanwijzing op muurwerk ten Noord-Westen daarvan (aan de andere zijde van den Hoofdas) in de richting Oost-West op de achterzijde van dit plein.

Blijkt deze veronderstelling juist, dan heeft deze kleinere Alun-alun dus niet in directe verbinding gestaan met het Zuidelijk verlengde van den Koningsweg, wellicht wél door een dwarsverbinding. Uit de door den Oud-Regent van Modjokerto geschetste ligging van de recht-Zuidelijke Buddhisten-verblijf-restanten, zou men kunnen opmaken, dat er in den hoofdas van het terrein een weg naar het Zuiden geloopen zou hebben, die dan in een Alun-alun Kidul zijn oorsprong zou hebben gevonden. Ik had geen gelegenheid om zulks te contrôleeren. Echter de volkomen symetrie, die de opgave der beide flankeerende heiligdommen doet vermoeden, schijnt wel op iets dergelijks te wijzen. Blijkt dit juist, dan is er alle kans, dat dit Zuidelijk gedeelte heel wat minder in opzet en aanleg van Solo en Djokdja verschillen zal dan het Noordelijk gedeelte.

Van het verblijf-zelf valt — zonder dieper gaand onderzoek — niets te zeggen. Het Oostelijk deel van het terrein schijnt door bandjirs sterk aangevreten te zijn, zoodat enkele hoogere gedeelten zelfs als eilandjes in de sawah- of rietvelden los van het hoofddeel schijnen te hebben gestaan. Aan die zijde is vermoedelijk veel verwoest. In den Sĕrat Kaṇḍa is sprake van de wegvoering van de „Paseban Pajeksan" naar Dĕmak. Indien het in den daar genoemden strijd werkelijk vooral tegen het hoofd der Çiwaieten gegaan is, dan kan hier bij die gelegenheid ook duchtig huis gehouden zijn. Intusschen hebben wij in deze plaats in den Sĕrat Kaṇḍa ten minste één gegeven omtrent dit verblijf. Er is sprake van slechts één Paseban, niet van twee. Indien deze Paseban werkelijk naar Dĕmak vervoerd is, dan is het niet onwaarschijnlijk, dat de restanten daarvan, na de afbraak van den Dĕmakschen Kraton, aan de Masigit werden aangebouwd bij wijze van Soerambi, die aan den oorspronkelijken Moskeebouw niet voorkwam. IJdelheid der ijdelheden, zou het eenigste tot ons gekomen Majapahitsche houtwerk door plundering en roof .... gespaard zijn?

Een Çiwaietisch heiligdom ten Oosten bij dit Dharmmādhyakṣanterrein aansluitend, behoeft niet ver te worden gezocht: het is de Inlandsche begraafplaats Batapaloeng. De wellicht houten gebouwen zijn er geheel verdwenen. Ongeveer op de in de teekening ingeschetste plaatsen vond ik aanwijzingen voor zwaar muurwerk. Omtrent den muur, die van af de Westzijde dezer begraafplaats naar het Zuiden loopt, verkreeg ik alle gewenschte zekerheid, niet omdat er ook maar iets van aan de oppervlakte te zien was maar omdat de bevolking op ongeveer 1 Meter diepte aan het graven was naar de laatste resten zijner fundeeringen. Zonder deze coincidentie zou ik hier zeker geen muur in die richting gezocht hebben. De ten Zuid-Oosten van Batapaloeng geteekende muurwerkhoek is een tamelijk markant, hoog punt, wellicht het restant van een soort hoektoren of een bastion?

Ik stond in een bepaald stadium van mijn onderzoek voor eenige spannende oogenblikken. Indien werkelijk de stad de door mij uit al die aanwijzingen afgeleide ligging heeft gehad, dus — op de besproken plaats — de Kadharmmādhyakṣan gelegen heeft; indien verder in Batapaloeng werkelijk het Oostelijk daarvan beschreven Çiwaietisch heiligdom moet worden gezien, dan moest — gelet op de in den aanleg der meeste onderdeelen van de stad tot nu toe aangetroffen symetrie — op een volkomen bepaald punt Westelijk van onzen hoofdas, precies in Westelijke richting van Batapaloeng het Buddhistisch heiligdom-pendant gevonden worden. Dit is, op de kaart uitgezet, een punt in den van af de Westzijde van den Segaraän naar het Zuiden voerenden weg. Deze weg moest dan precies over het Buddhistisch heiligdom heen voeren.

Welnu; op het bepaalde punt van dezen weg vond ik aan weerszijden daarvan zware fundeeringen, en op het punt, waar deze zelfde weg eenigen afstand verder Zuidelijk de, van uit het „bastion" bij Batapaloeng recht naar het Westen getrokken, lijn snijdt, vond ik in het pad zekere aanwijzingen (baksteen resten), dat hier muurwerk wordt gekruist. In verband met verdere indices omtrent muurwerken kon dus een tamelijk wel symetrischen omtrek gedacht worden, waardoor een inzicht verkregen werd in de enorme uitgestrektheid van den Kadharmmādhyakṣan, een inzicht, dat wellicht niet eens zoover bezijden de waarheid zal blijken te zijn. Dit complex was enorm, dus moet het verblijf ook zeer belangrijk geweest zijn, maar dan verdiende het ook meer aandacht dan onze dichter er aan besteedt. Dit feit is even opmerkelijk als het nalaten der beschrijving van Antahpura.

Regel 3 en 4: WIJ ZULLEN NIET BESCHRIJVEN HET VERBLIJF VAN DEN VOORNAAMSTEN MANTRI EN DE KṢATRIYA'S. DE GROOTE VERSCHEIDENHEID IN DE VERSCHILLENDE VERBLIJVEN IS EEN SIERAAD VAN DE STAD.

Met deze zinsnede, die wij reeds leerden kennen bij de behandeling der Westelijke stadsomgeving, eindigt de dichter de beschrijving der stad, om nog in een lyrische ontboezeming uit te drukken de verrukking, die hare verschijning in zijn gemoed te weeg brengt:

Strofe 6.

GELIJK DE MAAN EN DE ZON IS DE ONVERGELIJKELIJKE STAD TIKTAÇRIPHALA ; SCHITTEREND DE PLAATS INNEMEND VAN HUN (DER ZON EN MAAN) STRALEN, ZIJN DE VELE ONDERSCHEIDEN VERBLIJVEN, DIE IEDER HUN VERSCHILLEND SCHOON HEBBEN. GELIJK PLANETEN ZIJN DE VELE OVERIGE STEDEN MET DAHA AAN 'T HOOFD, EN DE ANDERE EILANDEN, ALLE VASALSTATEN, WELKE IN MENIGTE STEUN ZOEKENDE HUN OPWACHTING MAKEN.

Daarmede stapt de dichter van de stad af om de wingewesten te beschrijven, die den geheelen archipel en meer besloegen.

Wel had de dichter reden om trotsch te zijn op zulk een stad, die waarlijk in haar stelselmatigen aanleg vele steden in den schaduw stelt. Wat er van hare verblijven over is: Wringin-Lawang en Badjang-Ratoe, in verband met het Gajahmadareliëf, doen den luister vermoeden, dien de stad ook verder bezeten heeft: een machtige architectuur, ook in den houtbouw, een architectuur, waarvan de kolossale kolomneuten, de eenige restanten der Palawangans als 't ware de symbolen zijn. Hoe zinrijk was alles en — uit den bodem voortgekomen — ten volle profijt trekkend van 't milde klimaat: door den volledig open bouw der woningen, die slechts gordijnen als afsluitingen kenden, elk vertrek of elke vertrekkenreeks op zich zelf staand in een eigen hof, waarvan de door bloeiende boomen beschaduwde ruimte als 't ware de interieurs verwijdde, op zich zelf bewoonbaar door de beschutting tegen felle zon en niet al te zware regens. De woonvertrekken een houtbouw, vrij van gevaar voor aardbevingen, de hoven omringd door monumentale muurwerken, waarvan de geledingen de zware massa deels verfijnde, deels accentueerde. Zoo trok ook de stadsaanleg ten volle profijt van de geïsoleerde ligging van Java als eiland: de stad was een geduchte sterkte, maar geen wallen hielden — op welk punt ook — de ontwikkeling harer onderdeelen door een ringwal binnen een ijzeren keurslijf.

Van deze stad valt voor de modern „geinstrueerde" Javanen veel te leeren, te leeren wat hier van nature bij den bodem, bij het volk behoort. Mogen zij beseffen, dat dit hun grootste tijd geweest is.

Maar ik dien die laatste strofe der dichterlijke beschrijving van de stad nog te behandelen. Deze lyrische ontboezeming is zinrijker dan men oppervlakkig zou denken. Ze houdt een merkwaardig gegeven in, dat mij in de hoofdgedachte omtrent de reconstructie van het stadsplan niet weinig sterkt.

Mij dunkt, van Solo of Djokdja zou de dichter en iedere Javaan, die deze Vorstelijke residenties in haar ouden luister gekend hebben, hebben gedicht: gelijk de zon of wel gelijk de maan is de onvergelijkelijke stad, enz. Er is daar één vorstenverblijf in het centrum, waarin alles culmineert. Van Majapahit echter, waar de koningsburg in den Kadharmmādhyakṣan een vooral niet kleineren tegenhanger had, heet het, volmaakt natuurlijk: gelijk de maan en de zon. De maan, dat is de Vorst, wij weten het uit enkele plaatsen uit het gedicht. En de zon? De passage spreekt voor zich.

X. STEEKPROEVEN.

Wil men nog meer aanwijzingen, die de juistheid van het aldus in hoofdtrekken gereconstrueerde stadsplan bevestigen? Ik hield er nog enkele in petto: kleinigheden,

waar men over heen zou lezen bij het doorsnuffelen der beschrijving, maar die op den keper beschouwd tamelijk belangrijke aanwijzingen bevatten.

In zang 17, 4 heet het:

> ELKE MAAND NA 'T EINDE VAN DEN KOUDEN TIJD, PLEEGT HIJ (de Vorst) OP WANDELINGEN ROND TE DWALEN. ER IS EEN DORP MET NAME SĪMA, ZUID VAN JALAGIRI NAAR 'T OOSTEN VAN DE HOOFDSTAD (er staat PURA); LEVENDIG IS HET DAAR, WIJL DE MENSCHEN EEN GELOFTE VOLBRENGEN, TEN TIJDE VAN ONAFGEBROKEN FEESTVERGADERINGEN; EN WEWE PIKATAN TE CANDI LIMA (DE VIJF CANDI'S) BEZOEKT HIJ GEDURIG BLIJ VAN ZIN.

Sīma nu ligt ten opzichte van ons Vorstenverblijf pal „naar 't Oosten".

Het was Kern nog niet bekend, dat de meeste dezer plaatsnamen terecht gebracht zijn. In aanvulling van wat Krom daaromtrent in de aanteekeningen bij Kern's vertaling mededeelt, is het volgende wellicht nog van belang: Wat de mogelijke plaats der b e r g f e e s t v e r g a d e r i n g e n Jalagiri geweest kan zijn? De eenige verhevenheid, die de beteekenis van dit woord eenigszins waard is, ligt te midden der desa Semanding, ten Noorden van den Westrand van Sīma (Zie de tranches op de emplacementskaart). In den ouden tijd kan de verhevenheid, doordat toen wellicht de ter weerszijden voorkomende terreinverdiepingen sterker ingesneden waren dan nu, beter afgeteekend zijn geweest. Kern's opmerking betreffende Wewe Pikatan, welke plaatsnaam hij z e e r z o n d e r l i n g noemt en naar aanleiding waarvan hij opmerkt: „zou dit „lokeenden" beteekenen?" hoeft niet ver van de waarheid te liggen. Wij hebben den grooten wadoek achter Tjaṇḍi Tikoes reeds leeren kennen. Het zou al zeer zonderling zijn als de groote hoeveelheden waterwild, die deze wadoek ongetwijfeld aangetrokken moet hebben, niet aan meerdere personen aanleiding zou hebben gegeven zich op de eendenvangst toe te leggen. Het is zeer goed mogelijk, dat een ten tijde van Koning Hayam Wuruk bestaande echte eendenkooi aan genoemd plaatsje haar naam gegeven heeft.

Zelfs aan een eendenkooi behoeft men hier niet te denken: de Inlandsche methode is, dat men gekortwiekte eenden bij voer in den plas laat zwemmen. De jager gaat te water en zwemt zeer voorzichtig rond, het hoofd in een — als drijvend — boschje water planten. Zoo benadert hij het wild, dat hij plotseling aan de pooten onder water trekt en in een mand bergt, welke aan zijn gordel bevestigd is.

De hier genoemde plaatsen kunnen zoo elk voor zich als gezamenlijk op een wandeling of wandelrit gemakkelijk bezocht worden. De dichter slaat dan enkele plaatsen over, maar daarom was het ook minder te doen, dan om het zien van aanlokkelijke tooneelen: de feestdrukte te Sīma, en de eigenaardige bekoring, die het gezicht van 't listig verschalken der niets vermoedende, in zon en water dartelende eendvogels, kan hebben opgeleverd. Een groot jager was de Koning niet, zijn jachtmethoden hebben weinig weg van een ridderlijken sport.

Een tweede, aardige en onverwachte bevestiging van de hoofdlijnen der reconstructieschets vond ik in zang 89, strofe 4.

Daar staat van 't feest der Wadana's beschreven in den eersten versregel:

DE FEESTTENT (WITANA) IN 'T NOORD-OOSTEN, WAAR HUN PLAATS WAS, WAS PRACHTIG VERSIERD GEWORDEN.

Het is mogelijk, dat hier louter toeval in't spel is bij die richtingsbepaling. Men denke zich echter op den Manguntur: waar zal dan de eigen plaats (hun plaats) der Wadana's gezocht kunnen worden? In 't Noord-Westen? Mis! daar is de Viersprong. In 't Noorden? Weer mis! Daar is de hal der Ministers en allerminst plaats voor een groot feest. De eenige plaats voor een druk, Javaansch feest is juist 't Noord-Oosten. Het is dus niet waarschijnlijk, dat wij hier met een bloot toeval te doen hebben, want immers nergens is sprake van andere feestplaatsen, die dan b.v. zonder speciale plaats vermelding in 't Noorden of 't Noord-Westen gelegen zouden kunnen hebben.

En als om elken twijfel buiten te sluiten, lezen wij in den volgenden versregel:

IN DRIE FEESTTENTEN LANGS DE HOEKEN WAREN DE WADANA'S ENZ. BIJEENGESCHAARD.

Het klinkt merkwaardig: een vierkante Witana, drie hoeken? De oplossing is eenvoudig: het feestterrein, aan de Noord-Westzijde begrensd door den naar 't Noord-Oosten loopenden arm van onzen Viersprong, was driehoekig. Een typischer reëeler illustratie van de eigenaardigheden van het stadsplan kon de dichter ter nauwernood hebben gegeven. Het is niet het minst de toetsing aan dergelijke kleine, als van zelf sprekend en bijna onbewust gedane uitlatingen van den dichter, die mij het gevoel geeft, dat ik hier met mijn reconstructieschets de waarheid ter dege op de hielen zit.

XI. IETS OMTRENT DE VOORGESCHIEDENIS DER STAD.

Ik dien nu nog enkele punten te behandelen, waarin indices, die het onderzoek van het emplacement der stad opleverde, voor de geschiedvorsching van eenig belang zouden kunnen zijn, zij het alleen als bevestiging eener bepaalde lezing omtrent een zekere toedracht van gebeurtenissen. Ik doel hier slechts op een vraag, die bij ieder met gewoon gezond verstand begaafd persoon bij het lezen van den Pararaton moet opkomen, n.l. deze:

Is het mogelijk, dat, — terwijl eerst in 1214 Tumapel, de vorige Residentie der Majapahit dynastie, door Jaya Katwang van Kadiri genomen en verwoest wordt en de aangewezen troonopvolger zich redt naar Madura met een laatste restje volgelingen — deze Wijaya achtereenvolgens: 1e, zijn diensten aan den vijand weet aan te bieden; 2e, diens vertrouwen weet te winnen; 3e, vergunning weet te

verkrijgen tot ontginning der woeste gronden van Trik en tot het bouwen van een eigen Kraton; 4e, zijn Kraton ook werkelijk in zoo korten tijd weet te bouwen, dat hij .... reeds in 1215 dus één, of zegge anderhalfjaar later gereed staat om in verbond met een juist in dat jaar naar Java gekomen Chineesche strafexpeditie zijn vijand Jaya Katwang ten val te brengen niet alleen, maar bovendien om de Chineesche expeditie zelf zoodanig te fnuiken, als uit den Pararaton en de bewerking van dit geschrift door Brandes met zekerheid bekend is? Die periode van een groot jaar is wel zeer kort, vooral, omdat de Chineesche expeditie feitelijk tegen Wijaya's eigen schoonvader bestemd was en hij dus eerst nog tijd verloren moet hebben, om de bevelhebbers der expeditie van doel te laten veranderen. Toch gingen zij, die deze jaartallen vaststelden niet over een nacht ijs. Hoe dan is deze schijnbare ongerijmdheid te verklaren?

In de eerste plaats is er reeds in 1193 sprake van de stichting van Canggu-Lor, de haven van Majapahit; in 1195 van een grafsteen te Tralaya; in 1203 van een grafsteen in Trawulan en 1204 wederom in Tralaya. Uit deze gegevens: de haven in 't Noorden en de vindplaatsen in Majapahit-zelf kunnen wij dus afleiden, dat niet alleen die haven, maar ook de Koningsweg „in de woeste gronden van Trik" kunnen dateeren van vroeger tijd. En houdt de stichting der haven niet ook verband met de omlegging der rivier of kán die daar niet mede samenhangen? Men kan toch juist in een plaatselijke vergrooting der waterhoeveelheid, vooral in een waarborgen eener minimale waterhoeveelheid door een wadoek van grooten omvang de voornaamste werken voor een haven uit dien tijd zien? Daarmede was reeds de stichting van den Kraton op deze lage plek mogelijk.

Wijzen echter deze werken van grooten omvang er niet op, dat de stichting van Majapahit een oud plan was, een plan tot verplaatsing van de hoofdstad van dit rijk Java naar een plaats, van waar uit koophandel en actie ter zee beter mogelijk zouden zijn dan van uit Tumapel? Het wil mij voorkomen, dat de nadeelen der teruggeschoven ligging van Tumapel reeds sinds lang moeten zijn gevoeld, eenerzijds omdat men toch niet geheel onkundig kan zijn geweest van de toenemende welvaart van Kadiri, die Jaya Katwang tot zijn actie in staat stelde, een welvaart, die door de ligging aan de rivier niet anders dan gunstig kan zijn beïnvloed; anderzijds zal men aan de moeilijkheid van de uitzending van groote expedities als de Pamalayu die nadeelen meer direct zelf hebben ondervonden. Wijaya zal dus Jaya Katwang hebben weten over te halen tot de voortzetting van een oud plan. Het voordeel dat de Heerscher in Kadiri zelf in die plannen zal hebben gezien en de bekwaamheid en kennis van zaken, die Wijaya juist in deze gelegenheden kan hebben gehad, misschien zelfs ook zijn groote invloed bij de groote promotoren van dit plan onder de kooplieden kunnen van die spoedige verzoening wel eens de eigenlijke reden zijn geweest. Er is m.i. alle reden om aan te nemen, dat het grove werk van den aanleg der stad in 1214 reeds gereed moet zijn geweest en dat er op het emplacement een complete werkorganisatie gereed stond, die Wijaya met Madureesche hulpkrachten versterkte. Wijaya-zelf zal voor de leiding de meest

geschikte persoon zijn geweest. Een stad als Majapahit sticht men niet in een jaar tijds, maar zóo is de toedracht m.i. zeer aannemelijk.

De zinsnede in den Pararaton, dat Majapahit er tijdens de Chineesche expeditie reeds uitzag als een deça maakt deze aanname nog gemakkelijker.

Dit doen de Kratonresten op hun beurt ook.

Het nog resteerend muurwerk van den Kraton-kern loopt niet zoo precies in de goede richting als op den kleinen schaal der teekening zonder aan de duidelijkheid af te doen kon worden aangegeven. Enkele der hoeken zijn niet precies recht, maar stomp, terwijl aan andere werken, b.v. den Segaraän door nameting te zien was, dat men in dien tijd wel degelijk keurig in de maat te werken wist. Er is bij den aanleg van dezen kern dus zoowel in letterlijken, als in figuurlijken zin iets niet in den haak geweest. Wijst dit niet op een inderhaast in elkaar gezetten Kratonkern? De kern, dus ook de Westelijke Natar met de poort der Bhayangkari, wellicht niet eens de Zuidelijke poort, kunnen dus zeer goed tijdig gereed zijn geweest om niets vermoedende Chineesche legerhoofden er binnen te lokken en op te sluiten. Daarmede is de geheele toedracht van zaken betreffende het Chineezenverraad m.i. zeer plausibel geworden. De verdere Kratongebouwen behoeft men daartoe niet voltooid te denken.

Maar uit dit alles blijkt toch ook van een grootsch overleg uit den tijd van vóor de stichting der stad. Uit den tijd van den Buddhistisch gezinden Koning Kṛtanagara, die door den Çiwaitischen Pararaton — wellicht juist om zijn Buddhisme — wel wat al te smalend om zijne zorgeloosheid wordt gekenschetst. Uit den tijd, toen men Canggu stichtte [1]) (1193) ten behoeve van groote expedities ter zee, zooals de Pamalayu (1197) een tijd, toen men m.i. moet hebben beslist tot stichting der stad, die aan den koophandel haar grootheid te danken zou hebben. Hoe jammer, dat wij uit dien tijd niet meer weten, dan de serie bloote paleisintriges, die de Pararaton ons verhaalt. D.w.z. niet meer weten: uit samenhangende geschriften. Wat zouden wij op Tumapel, op Kadiri, op de Midden-Javasche tempelcomplexen een anderen kijk krijgen, indien het mogelijk ware de nederzettingen rondom die complexen zoo stelselmatig te doorzoeken, als dit bij Majapahit door hare beschrijving mogelijk was, en vooral, nog verder zal zijn. Wellicht is zulks bij enkele tempelcomplexen alsnog niet onmogelijk.

De geweldige machtsfundeering, die de Residentie-koopstad in het leven riep en den geheelen Archipel onderwierp moest, op het toppunt van haar macht gekomen

[1]) Noot: Omtrent de haven te Canggu-Lor moet men niet te gering denken. In dien tijd was het geheele complex laag land ten Zuiden van Soerabaja zee, zooals men zich in het begin der negentiende eeuw nog wist te herinneren. Het wil mij dan ook voorkomen, dat men het Pa Tsieh of Pacekan der Chineesche berichten omtrent bovengenoemde expeditie, waar de uit Toeban komende troepen zich met de vloot vereenigden allerminst in de buurt van Soerabaja moet zoeken. Welk een omweg om naar Majapahit te komen. De buurt van Modjokerto, waar de kali Goenting in den Brantas valt, de Koningsweg uit het Noorden (meer Westelijk) door de van Toeban komende troepen kan zijn gevolgd, en van waar — zooals er verhaald wordt — de bevelhebber Kau Hsing met zijn troepen binnen korten tijd naar Majapahit heen en weer zal hebben kunnen gaan, ligt m.i. zoo voor de hand, dat men ver van die plaats niet hoeft te zoeken.

en vooral in den tijd daarna, waar het — berg af — erom ging de eens verworven macht slechts voetje voor voetje prijs te geven, ontaarden in een bijzantinisme, dat voor den door die machtsusurpatie-zelf zoo sterk ontwikkelden handel ten laatste ondragelijk werd. Daarvan heeft het Mohammedanisme Java verlost. Eenige opmerkingen omtrent het einde der stad, die met deze verlossing samenviel, kunnen in dit verband niet gemist worden.

Alvorens daartoe over te gaan, dien ik mij hier echter af te vragen, of de door mij gegeven voorstelling van de machtsverhoudingen binnen Majapahit en van hare politieke geschiedenis, van welke voorstelling ik mij ook bij de behandeling van den val der stad zal moeten bedienen, wel de juiste is. Ik moest mij een voorstelling vormen, om mij in het leven binnen de muren dezer stad en binnen hare uiterste, als voelhorens uitstaande radialen zooveel mogelijk te kunnen indenken: bij wijze van werkhypothese dus bij mijn onderzoek. In dit onderzoek-zelf vond ik omgekeerd van die werkhypothese enkele keeren een bevestiging, die mij ondubbelzinnig voorkwam. Hoe kon ik mij anders verklaren: eenerzijds de plaatsaanduiding van den Hoftempel: in 't binnenste van den Koningsburg, anderzijds de volledige negatie van dien tempel op de plaats, waar dat Kraton binnenste beschreven wordt en voorts de minder dan sobere vermelding in het gedicht van den Kadharmmādhyakṣan, die, naar het gereconstrueerd stadsplan deed inzien, niet anders kan geweest zijn, dan wat elders de zon van Majapahit werd genoemd? Het betreffen dan ook — gelukkig — niet zoozeer tegenstrijdigheden tusschen gevonden situaties en de beschrijving der betrekkelijke stadsdeelen, dan wel tusschen verschillende plaatsen in het gedicht zelf, maar daaraan parallel loopt toch de beschouwing, die ik omtrent de verhouding hield van Buddhist en Çiwaiet.

Men moet echter wel begrijpen, dat ik zelf mijn beschouwingen uitsluitend als werkhypothese beschouw, die mij persoonlijk bruikbaar bleek. Ik ben mij zeer goed bewust, eenerzijds dat ze groote leemten bevatten moet, wegens het gebrekkige, dat onafwendbaar alle liefhebberijwerk aankleeft; anderzijds, dat ze niet de eenig mogelijke is. Welke enorme consequenties kunnen betrekkelijk kleine tijdsverschillen, in de voorstelling eener bepaalde toedracht van gebeurtenissen aangebracht, niet voor ons inzicht in het leven eener bepaalde periode inhouden? Zoo heb ik bij de wedergave van den gedachtengang die bij den wederopbouw van het stadsplan gevolgd werd meerdere keeren onderstellingen geopperd aangaande machtsverhoudingen, waarvan ik eenerzijds de kracht en de grootheid van onzen Middeleeuwschen staat meende te moeten afleiden, waarin ik echter anderzijds punten van corruptie meende te ontdekken: de kiemen voor later verval. Wellicht heb ik afgaande op den smalenden toon van den Pararaton over Kṛtanagara; de specifiek Buddhistisch schijnende bemoeienis met groote werken in het belang van den handel; de oogenschijnlijke uitingen van niet weinig diep zittenden wrevel bij Prapañca, daarbij te veel naar den tijd van het gedicht verschoven een beeld van stillen strijd en intriges, dat meer op een later tijdstip zou passen, doch waartoe in den tijd van Prapañca alleen nog maar de mogelijkheden geopend waren? Ik geef mijn meening

dienaangaande gaarne voor beter. Zonder zulk een werkhypothese komt men echter bij de reconstructie van een stadsplan niet ver. Een stad is geen dood ding van één voor den geheelen loop harer geschiedenis geldenden stempel. Ik zal nog meer veronderstellingen moeten opperen. Om dezelfde redenen, waarom ik bij mijn reconstructie van het stadsplan veel aan den hier bedoelden leidenden gedachtengang gehad heb, zal men dááraan ook het gemakkelijkst deze reconstructie met de geschiedkundig vaststaande feiten en gegevens, die mij slechts gedeeltelijk bekend zijn, kunnen toetsen. Alleen reeds om die reden leek mij een behandeling in den breede, zooals ik getracht heb te geven, niet overbodig. Toetst dan en schift, gij, die tot oordeelen bevoegd zijt en stelt den waren toedracht vast.

XII. MAJAPAHIT'S VAL.

Indien hier iets omtrent het einde der stad in 't midden gebracht wordt, dan is dat wederom voornamelijk, omdat mijn onderzoek wellicht enkele gegevens voor de geschiedvorsching kan inhouden.

In de eerste plaats blijkt uit de gevonden resten, indien mijn daarop gebouwd betoog omtrent de oorspronkelijke gestalte der stad als in hoofdtrekken juist wordt aangenomen, onomstootelijk: dat de stad wel degelijk verwoest is. Indien daaromtrent nog twijfel mocht bestaan, dan kan een nader onderzoek, op graafwerk berustend, ter toetsing van de gegeven reconstructie elken twijfel omtrent dit feit opheffen.

Wanneer? Het wil mij niet twijfelachtig voorkomen, dat dit moet hebben plaats gehad onmiddellijk voordat, of (en) onmiddellijk nadat de oude Kraton verlaten was. In ieder geval, immers vóór den tijd, dat de verschillende restanten van den ouden Kraton naar het nieuwe emplacement werden overgebracht. Laat ik eens trachten, of ik naar aanleiding van gegevens uit de Majapahitresten misschien wat nader kan preciseeren. Ik dien daartoe den nieuwen stadskern aan een nadere beschouwing te onderwerpen.

Wij kunnen ons den nieuwen stadskern in een tamelijk scherp omlijnd vierkant besloten denken, waarvan een toegang in het midden der Oostzijde lag, dat echter — zooals wij zien zullen — ook aan de West- en Noord wellicht ook aan de Zuidzijde andere ingangen moet hebben gehad. De Oostelijke toegang kwam dan uit op een tamelijk breede, verdiepte grondstrook, die zich naar het Noorden en naar het Zuiden uitstrekte, en die wellicht een stuk van een gedeeltelijken ringweg geweest is. Aan de overzijde (van den ingang) wordt deze strook begrensd door een van Noord naar Zuid loopend muurwerkrestant, waarin een poortingang (onvolmaakt werk) duidelijk geteekend is. Vlak achter dit muurrestant loopt de landweg van Trawoelan naar Tralaya, en wij zien dan ook aan de andere zijde van dien landweg den ouden inrit, dien de poort doet veronderstellen, voortgezet in den vorm van een smalle,

lage terreinstrook, die een eind weegs (niet ver) het eigenlijk te beschouwen complex binnendringt. Aan de andere zijde van Sentana Redja, precies tegenover dezen inrit is een dergelijke terreinvorming, die ook slechts over een kleinen afstand binnendringt. Het is nu, alsof ter plaatse dezer twee voormalige inrijwegen het eigenlijke hoofdbestanddeel onzer nieuwe stad in twee precies gelijke deelen is verdeeld. Het Zuidelijk gedeelte, dat wij reeds kennen, was ook aan de Zuidzijde begrensd door een dergelijke verdiepte terreinstrook als wij aan de Oostzijde reeds leerden kennen (maar dan smaller), dus vermoedelijk door een weg-binnen-de-muren. Het zal de nieuwe Kraton geweest zijn, omdat het in den volksmond Kĕdaton heet, en omdat het met den ouden Kraton — gelijk wij reeds zagen — in zijn aanleg zekere punten van gemeenschap vertoont. Het Noordelijk gedeelte heeft blijkens den algemeenen terrein vorm een indeeling gehad, die van den eigenlijken Kĕdaton grootendeels, zoo niet geheel onafhankelijk was. Dit gedeelte bestaat uit een aan den Oostelijken „weg binnen de muren" aansluitend laag veld, waarin een vijver en ten minste één gebouw-emplacementje voorkomen. Aan de Westzijde wordt dit terrein begrensd door een hooger veld, dat bij een walvormige verhooging met Oost-Westelijke strekking aan de grens van onzen Kĕdaton begint, Noordwaarts loopt, en waaraan aan de Noordzijde een terreinstrook aansluit, die langs de geheele Noordelijke zijde van ons lage veld Oostwaarts loopt. Op deze Noordelijke strook komt een tamelijk aanzienlijke verhooging voor, in afmetingen zoo iets als de Kĕdatonkern-zelf. Talrijke puinresten op dit hooge veld doen de meening post vatten, dat hier een gebouw gestaan heeft. Ten Noorden van deze strook, in het midden sluit weer een verdiept rechthoekig veldje aan, dat aan de Noordzijde door den „Passeerbaan" wordt begrensd en overigens alleen aan de Westzijde overgaat in een strook gronds die even laag, wellicht ten deele nog iets lager is. Laatstgenoemde strook gaat, eenigszins ongelijk van oppervlakte, naar het Zuiden verder, om in veldjes te eindigen, waarin ongetwijfeld gebouwrestanten moeten hebben gestaan. Tusschen het graf Panggoeng en de Passeerbaan loopt een geul naar het Noorden, die wellicht de Noordelijke ingang van het Noordelijk complex is geweest.

Waar doet deze dubbele aanleg aan denken? M.i. aan den aanleg van de oude stad, aan het dubbel-centrum: Kraton-Kadharmmādhyakṣan. Zou hier dan toch een Çiwaietisch bewind den boventoon gevoerd hebben? En zou de Passeerbaan door een nu Noordelijken Dharmmādhyakṣa als Paseban gebruikt zijn ter vervanging van den eigen Paseban, die door de Mohammedanen immers werd weggevoerd? Stelde hij zich dan hooger dan de vorst? Is er dan een macht geweest, die hier in Majapahit, na een tijd van troebelen op Çiwaietische wijze orde op de zaken is komen stellen?

Zoo, en m.i. niet anders is de groote afstand tusschen den Passeerbaan en den Kĕdaton te verklaren. „Maar", zal men opmerken .... „het Zuid-Oostelijk gedeelte van Majapahit was toch Buddhistisch" .... Laten wij de gebeurtenissen niet vooruitloopen.

De Kĕdaton heeft plaats geboden aan een Westelijken Natar met een Palawangan bij wijze van Bangsal Witana; een plein bij wijze van een „binnenste van den Kraton", waarin een op zichzelf ommuurde, sterke verhooging stond, wellicht een nieuwe Kraton tempel, die in ieder geval aan de Noord-Oost- en aan de Noord-Westzijde en wellicht ook aan de Zuid-Oost- en Zuid-Westzijden geflankeerd was door kleinere verblijven, elk op een klein plaatsje met put (verblijven of offerplaatsen ?) uitkomend. Aan de Noord-, Zuid- en Oostzijden van deze ommuurde verhooging is verder voldoende plaatsruimte voor de drie verblijven, evenals bij den ouden Kraton, alleen aan de Oostzijde staan nog neuten. Men kan bij den aanleg van dit verblijf den ouden Kraton dus voor oogen hebben gehad.

In het Noordelijk gedeelte wijst de terreinvorm niet op een dergelijke indeeling en wij doen dus voorzichtig met dáar het Dharmmādhyakṣa verblijf der nieuwe stad te zoeken.

Wij hebben hier alvast éen aanwijzing voor het tijdstip van de verwoesting der stad: waarom zou men zich in den Kĕdaton met een Palawangan als audiëntiehal beholpen hebben, indien de Bangsal Witana nog in bruikbaren staat beschikbaar zou zijn geweest of de Leeuwenburg op den Manguntur? Ieder, die wel eens opgemerkt heeft welke vereering de Javanen voor hun oude staatie gebouwen koesteren, zal zich echter kunnen begrijpen, dat de Palawangan-Manguntur verkozen kon worden een nieuwen bangsal. De verwoesting der stad moet dus hebben plaats gehad voor de stichting der nieuwe. Wij mogen niet veronderstellen, dat de oude Kraton om een of andere reden (zooals een overstrooming zonder meer, hetgeen i.g. mogelijk zou zijn geweest) rustig en wel naar het nieuwe emplacement zou zijn overgebracht.

Laat ik nu bovengenoemde gegevens eens vergelijken met wat mij van de geschiedboeken bekend is.

1. Het Mohammedanisme is het eerst beleden in de koopsteden aan de kust, die ten gevolge van het gemakkelijker verkeer door de machtsuitbreiding van Majapahit konden opkomen en aan belangrijkheid wonnen, naar mate de scheepvaart meer behoefte aan betere havens kreeg. Dateert wellicht het hinderlijk worden der aanslibbing van de vlakte van Soerabaja uit dezen tijd en is wellicht o.m. daardoor Majapahit in beteekenis achteruitgegaan? De omhelzing van het nieuwe geloof valt samen met een verzwakking van het rijk, welks onvermogen om zich in zijn uiterste periferie te doen gelden dikwerf de aanleiding kan zijn geweest tot het zoeken van eigen recht door de nieuw gestichte handelssteden. Daarvoor was noodig een ontkomen aan de beklemming door 't kastenverband, waarop Majapahit's macht was gegrondvest, dus als meest radicaal middel: de overgang tot het Mohammedanisme.

2. De Mohammedanen hebben zich in het rijk Java rustig kunnen vestigen. Er ontstonden binnen het rijk Mohammedaansche leenstaatjes en wel aan de kust. Dit waren dus buiten het kastenverband staande koopsteden, die tot het laatst toe

den Majapahitschen vorst hulde betuigden op zijn hofdag. Moet in het feit, dat de geestelijke leeraren tevens tollenaars waren, niet tevens een der oorzaken worden gezien, dat het oude geloof verlaten werd?

3. Als de Mohammedanen tegen Majapahit willen opstaan, zijn zij daarin allerminst eenstemmig (Sĕrat Kaṇḍa aangehaald in de Pararaton uitgave, waaruit ook de volgende aanhalingen). Met name de Soenan Kali Djaga raadt het af, omdat de Koning zich tegen de Mohammedanen nooit misdragen heeft.

4. De laatste Koning van Majapahit huwt volgens de Mohammedaansche geschiedboeken een Mohammedaansche Princes, die na haar dood geheel volgens begrippen harer Godsdienst begraven wordt.

5. Er zijn in het Javaansche Mohammedanisme Hindoeïstische, in de overgeleverde oudste disputen sterk Buddhistisch getinte invloeden werkzaam, waartegen af en toe geloofsijver fel in verzet komt (veroordeeling van den negenden Wali), maar daarvan komt men ook weer terug (zijn heiligverklaring).

6. Heeft het propagandeerend Buddhisme in zijn tegenstelling tot het Çiwaisme dus eenerzijds op het Mohammedanisme, ten minste op zijn leer op Java (iets anders is dit dan wat van 't oude geloof in 't bewustzijn der menschen bleef hangen) meer invloed uitgeoefend, anderzijds is het aannemelijk, dat het Buddhisme, dat zich sinds Kṛtanagara veel aan het welzijn des volks had laten gelegen liggen, anderzijds in zijn strijd tegen het Çiwaisme steun bij 't opgekomen volk zoekend, van den aanvang af niet vijandig tegenover 't nieuwe geloof zal hebben gestaan. Daarop wijst ook de typische overeenstemming, zoowel in ligging als in bouw van de Javaansche Masigit met de door Prapañca aan den Majapahitschen Alun-alun staande Buddhisten verblijven (zie bespreking van Zang 8, 4). Wellicht zelfs werd 't Mohammedanisme van den aanvang af door de Buddhisten beschermd.

7. Is het dan niet waarschijnlijk, dat de laatste Vorst van Majapahit, tegen wil en dank betrokken in den steeds feller gevoerden strijd, waarin de Mohammedanen en Çiwaieten de uiterste tegenstanders waren, toen de strijd naar het terrein binnen de muren zijner stad verlegd werd in 1398 zijn toevlucht zal hebben gezocht bij den Buddhistischen Presbijter? De Buddhistisch getinte redeneeringen, die den Vorst bij de pogingen om hem tot het Mohammedanisme te bekeeren door Mohammedaansche geschriften in den mond worden gelegd en waarbij hij moet hebben uitgeroepen, dat men onder andere benamingen eigenlijk hetzelfde geloof beleed, wijzen m.i. mede in deze richting.

8. De Mohammedanen van Dĕmak moeten echter van het onvervalschte soort geweest zijn, dat over den negenden Wali als valschen leeraar vonnis velde: een Hindoeïstisch, zij het ook Buddhistisch Vorst was wellicht reeds ook onmogelijk geworden als bekleeder van het centraal gezag in een rijk, dat wellicht reeds geheel op de Mohammedaansche handelssteden kan hebben gedreven. Wellicht was het ook zoover nog niet en wenschte men den ondergang der stad, die in ieder geval als residentie een machtigen voorsprong moet hebben gehad: men eischte de bekeering van den Koning, hij verkoos echter uit te wijken.

9. De Sĕrat Kaṇḍa noemt de plaats, waarheen de Vorst, na het verlaten van den Kraton in 1398 (of 99?) uitweek „Sĕngguruh". Volgens mijn Javaansche zegslieden beteekent Sĕngguruhan: valsche leeraar of pseudo-leeraar. Kan met dien naam niet zijn aangeduid, dat de Koning, toen hij ten einde raad zijn toevlucht zocht bij den Oppersten Buddhist, daarmede als het ware den valschen leeraar aanhing, tegen wier stellingen zij immers ook in eigen boezem te strijden hadden? Een Çiwaiet kan men moeilijk valsche leeraar genoemd hebben, het Çiwaisme b e v e s t i g t, propagandeert immers niet. Is dit niet ook een — zij het zwakke — bevestiging van de veronderstelling, dat de nieuwe stad in 't Zuid-Westelijk deel der oude moet worden gezocht?

10. Toch kan de nieuwe stad, zooals wij die uit haar resten kennen niet uit den tijd tusschen 1398 en 1400 dateeren. Eenerzijds zal men wel aan andere dingen te denken hebben gehad dan aan het bouwen eener Kraton. De Mohammedanen stonden den Vorst immers niet naar het leven, ten minste voorloopig dwongen zij slechts gunsten af en zochten zij zijn bekeering. Bovendien echter meldt de Sĕrat Kaṇḍa uitdrukkelijk, dat Sĕngguruh geheel verwoest werd.

11. Als dan behalve de stad óók Sĕngguruh verwoest werd, welke reden kan er dan geweest zijn, om het centrum der daarna zonder eenigen twijfel weeropgebouwde stad naar het Zuid-Oosten te verplaatsen? Naar deze reden, die alleen een zeer ernstige kan geweest zijn, kan men slechts gissen. Kan het misschien dezelfde reden geweest zijn, waarom de Vorst den Kraton verlaten moest? Ik weet slechts één oorzaak, die ernstig genoeg kan zijn geweest in haar gevolgen om een en ander te verklaren. Kunnen de Dĕmakkers in een grenzenloos cynisch streven om de stad voor goed te nekken de haven onbruikbaar hebben gemaakt, door het waterwerk te vernielen? En is de Kraton wellicht daardoor (wie weet hoezeer zij reeds in vervallen staat verkeerde (deed men in die laatste Middeleeuwen veel aan onderhouden?) door de overstrooming, die daarvan het gevolg kan zijn geweest) onbewoonbaar geworden, zoodat de Koning den Kraton wel verlaten m o e s t? Mogelijk is het m.i., maar het blijft een gissing. Men kan zelfs in de buurt der tweede verdedigingslinie aan de Westzijde de rivier hebben afgedamd om de stad tot overgave te dwingen. Is werkelijk de stuwdam bij Dinoek doorgestoken, dan moet er wel verraad bij in 't spel geweest zijn, maar wemelt het in de betrekkelijke episode in den Sĕrat Kaṇḍa niet van overloopers?

12. Uit den aanleg van den nieuwen stadskern kan — indien mijn onderstellingen omtrent de typische machtsverhoudingen in Majapahit ten minste juist worden bevonden — blijken, dat het een Çiwaietisch regiem was, dat in het Zuid-Oostelijk gedeelte der stad een nieuw dubbelcentrum schiep: in dit gedeelte, omdat het wellicht het minst geleden had, omdat er in de Mantri en Kṣatriya wijken veel Mohammedanen of Mohammedanen vrienden kunnen hebben gewoond; de wijk was immers van nature Buddhistisch gezind! Misschien ook was de reden dat dit een hooggelegen terrein is en men zijn bekomst had van inundaties. De nieuwe stad was echter gedoemd om op zijn roemrijke traditie te teren. Ze kan later hoogstens als vooruit geschoven post van 't rijk Blambangan eenige beteekenis hebben gehad.

Wat nu de geschreven geschiedenis betreft, er is in het licht van het hierboven behandelde weinig tegen om de beschrijving van den val der stad, zooals die in den Sĕrat Kaṇḍa beschreven staat, op den voet te volgen. Men heeft er te doen met een typische revolutie, waarin het aanvankelijk niet om den Vorst te doen is. Verschillende gevechten worden gehouden, dat neemt niet weg, dat men kalm voortgaat met seba: het huldebetoon. Nadat eindelijk een beslissende overwinning vermeld wordt volgt een zeer merkwaardige zinsnede:

Alles dringt tot Majapahit door, maar de poṇḍok van den Adipati van Terung heeft niets te verduren, daar deze Kĕramat was, omdat hij het ware geloof reeds omhelsd had.

Wat hieruit reeds blijkt: een plundering! daar gaat „de omgeving langs de zijden der stad". Dat vooral de Çiwaieten het daarbij moesten ontgelden blijkt reeds ten duidelijkste uit het feit, dat de Çiwaietische nieuwe stad in het Buddhistische stadsdeel bij uitstek gesticht werd. Was deze Terung Patih? Bewoonde hij dan wellicht het verblijf van Gajah-Mada en is dit de reden, dat van dit verblijf betrekkelijk nog zooveel tot ons kwam? En is wellicht het tempelachtig gebouwtje, dat op het reliëf staande op het achtererf (en wel geheel aan de voorzijde daarvan) staat afgebeeld, maar waarvan ik op mijn terreinschets niets heb opgeteekend, wellicht bij deze gelegenheid geslecht? Maar keeren wij tot den Sĕrat Kaṇḍa terug. Sunan Koedoes dringt Majapahit niet binnen voordat de Koning den Kraton verlaten heeft. Nu onderwerpt zich pas de Mohammedaansche Patih-Terung, en worden verschillende benoemingen, poesaka's (rijkssieradiën?) en huwelijken afgedwongen. De Paseban Pajeksan, de rechtbank in geloofszaken waarin wij mede een poesaka hebben te zien, wordt naar Dĕmak overgebracht. Daarin zal wel een sanctie gezien moeten worden — zij het afgedwongen — van het nieuwe geestelijk gezag als het opperste. Nieuwe Pangerans worden gecreëerd, wellicht met het doel om den Mohammedaanschen invloed in de hofkringen te vergrooten en om onafhankelijker te staan tegenover vexaties. Men wist immers niet wat er nog kon gebeuren; de Mohammedanen zijn, zooals wij zien zullen niet zoo lang meester van de stad geweest. Eerst nu is er sprake van een, die meent dat hij geen voldoend hoogen titel kreeg: hij verschijnt niet zelf ter audiëntie maar zendt zijn zoon, die dan ook later een benoeming krijgt. Nu wordt overlegd, hoe met den Koning te doen, men zal nog eens trachten hem te bekeeren, maar hij onttrekt zich aan de pogingen. Als men nu naar Sĕngguruh optrekt, weigert hij ook bij de laatste sommatie en trekt naar Bali, als de strijd in zijn nadeel beslist en Sĕngguruh geheel verwoest wordt.

De Pararaton, die 1398 als tijdstip voor het verlaten van den Kraton opgeeft, maakt daarna melding van kinderen, die — uit de koninklijke familie — voor opvolging in aanmerking moeten zijn gekomen, waarna volgt, dat de Koning gestorven is in de Kraton in Çaka 1400. In den Noord-Westhoek van den Koeboer-Pañdjang

vinden wij een veel te lang Mohammedaansch graf. Knebel teekende de overlevering op, dat dit een schijngraf zou zijn, van den laatsten Vorst van Majapahit, opgericht, om de Mohammedanen om den tuin te leiden, door te doen gelooven, dat hij in den Kraton gestorven zou zijn, terwijl hij in werkelijkheid naar Bali vluchtte. Bovengenoemd bericht zou dan een gefingeerd bericht van dezelfde strekking zijn. Het lijkt mij al zeer onwaarschijnlijk. De Vorsten kroniek negeert met hautaine minachting alle troebelen. Eer lijkt mij mogelijk, dat de Koning bij de laatste pogingen om hem te bekeeren, onder de behandeling gestorven is, misschien wel in den Kraton en dat men heeft willen doen voorkomen, dat de bekeering gelukt was, maar ook weer niet heelemaal in allen vorm een Mohammedaansch graf heeft durven maken. Ook de vlucht naar Bali kan wel een gefingeerd bericht zijn, verspreid, omdat men des Konings dood niet veroorzaakt wilde hebben.

Onder al deze gebeurtenissen zal men den Kraton niet gespaard hebben, die immers toch verlaten was. Wellicht wordt er nóg wel een of ander weggevoerd gedeelte van terecht gebracht. De blijkens der neuten zoo zware Palawangan gebouwen zal men gelaten hebben voor wat zij waren, zoolang er nog lichter gebouwen waren, die voor dien tijd beter pasten. Uit de Nāgarakṛtāgama weten wij met groote waarschijnlijkheid, dat de Witana op den Manguntur naar alle zijden werd uitgebreid door afdaken. Met deze vernieuwde toepassing van een oud bouwbeginsel, dat wij reeds van den Barabudur kennen, werd voor Java de vorm der Javaansche gebouwen ingeleid, zooals wij dien thans nog aantreffen, maar die op de Oost-Javaansche tempelreliefs nog nergens voorkomt. Waren de Palawangans toen reeds verouderd, en heeft men hen daarom versmaad?

Maar wie heeft dan deze gebouwen naar de nieuwe stad overgebracht? Hebben wij hiervoor wellicht een aanwijzing in het artikel van den Oud-Regent van Modjokerto in Oudh. Versl. 1915? Majapahit zou dan nog in 1400 veroverd zijn door de Hindoesche Girindrawardhana's, maar bij die gelegenheid niet verwoest zijn. Treedt dit feit, gesteld, dat het onomstootelijk vaststaat het feit der Mohammedaansche actie in den weg? Immers neen. Ligt het niet volkomen voor de hand, dat de Hindoe-Javanen, misschien door hun Koning, die naar Bali uitweek in den steek gelaten een poging zouden doen om met Vorsten van hun eigen geloof aan het Mohammedaansch regime een eind te maken? En kan zulks niet nog in 1400 hebben plaats gehad? Speciaal van de Çiwaieten zoude ik mij zulks goed kunnen denken. Zij toch moeten de komst van het Mohammedanisme, zijn bescherming door de Buddhisten, den vermeerderden invloed der Buddhisten, die daarvan het gevolg zal zijn geweest van den aanvang af met leede oogen hebben aangezien. Verwoest zullen zij in Majapahit niet veel hebben: hun eigen wijken waren vernield. Wat er dus nog stond hadden zij zelf brood noodig. En toont niet de merkwaardige indeeling der nieuwe stad, dat zij hier den boventoon voerden, zelfs de eere plaats hadden vóor den Vorst? Naar het Zuiden blijkt bij dit Vorstenverblijf voor zoover ik heb kunnen nagaan, niets van een wijdschen aanleg. De ingang tot wat wij toch voor het Vorstenverblijf moeten houden was óf op zij, en daar vindt men niets

indrukwekkends, of langs den Passeerbaan, door den nieuwen Kadharmmādhyakṣan heen. Zóo moet de Vorst als het ware onder curateele gestaan hebben.

In ieder geval weten wij, dat Majapahit nog in het eerste kwart der zestiende eeuw onder een Hindoe-Vorst stond. Aan het Hindoeïsme was dus door de Mohammedaansche actie allerminst een eind gemaakt. Wat is er nu waarschijnlijker, dan dat vooral in het begin van den nieuwen tijd de Çiwaieten nog wel voldoende macht zullen hebben bezeten, om de op zoo verren afstand van Dĕmak gelegen stad te heroveren. Het feit-zelf, dat niet een van de Oost-Javaansche Mohammedaansche rijkjes, b.v. Ampel de nieuwe Mohammedaansche hoofdstad werd, maar het veraf gelegen en door den Rawah-Besar beschermde Dĕmak, spreekt boekdeelen voor den invloed, dien de Çiwaieten in het Oosten nog bezaten. Voor de Mohammedaansche kooplieden was het niet meer de moeite waard om aan dit in den grond genekt rijkje door een in ieder geval zeer kostbare expeditie den kop in te drukken. De koningskwestie was uitgemaakt, de rijkssieradiën waren verdeeld, zoo ook de gebouwen met een beteekenis als poesaka. Daarmede was de kans weggenomen, dat de vrije kooplieden opnieuw door een Bijzantinischen dwang aan schattingen en vexaties, door een grootheid, die zich reeds overleefd had, en aan het starre kastenstelsel onderworpen zouden worden.

De oude krachtig opgezette staat was afgemaakt. Hoe weinig was men — aan zichzelf overgeleverd — nog in staat een goed geregeld gemeenebest te vormen. Welk een bestuurswisselingen kennen wij van dien tijd en welk een ongedisciplineerde bende brengt Unus zooveel later met zijn vloot voor Malacca. Wel ondervond men spoedig het nadeel van het gemis van een krachtig centraalgezag. Het zou nog tot den Padjangsch-Mataramschen tijd duren, eer een nieuwe poging om een krachtig rijk te stichten gedaan werd. En wat zien wij nu gebeuren? Dit rijk werd gesticht: weer in 't binnenland, ver buiten de fel-Mohammedaansche kuststeden. Hebben wij daarin feitelijk weer een ommekeer, een nieuwe assimilatie van Hindoeïstische methoden en tradities te zien, die men nog thans in de Vorstenlandsche Cultuur zoo sterk vertegenwoordigd vindt en die dit volk wellicht ook thans nog niet zal kunnen ontberen?

Door de overeenstemming van bericht en jaartal: 1398 voor het verlaten van den Kraton in den Pararaton en in de Mohammedaansche geschriften lijkt mij de opgave 1400 Çaka voor den val van Majapahit aannemelijk. Het Çiwaietisch regime, dat op de invasie der Mohammedanen volgde, is het eerste geweest, dat teerde op de rijkdommen aan bouwmaterialen, en aan traditie, die het grootsch verleden der stad had nagelaten. Is het niet opmerkelijk, dat zij voor hun stad juist vermoedelijk de resten der oudste gebouwen hebben moeten gebruiken, resten uit een tijd, toen Majapahit onder zoo moeilijke omstandigheden haar geschiedenis begon met arbeid aan groote werken, een haven, een ontginning? Mogen dan die zware Palawangan neuten voor het Javaansche nageslacht de symbolen zijn, dat arbeid geschiedenis vormt, maar teren op het verleden en mokkend neerzitten in werkloosheid onherroepelijk leiden tot ondergang.

—

Wel treft ons diepe deernis bij de gedachte aan die vormelooze, vernielde resten, die slechts hier en daar heel even te voorschijn komen van onder het tapijt van gewassen, dat de alles nivelleerende grondbewerking hier verwekt. Maar hier en daar staan nog ruïnes, bij brokken schier intact, getuigend van de oude glorie. Wel mag van deze stad als van Jerusalem gezongen worden:

QUO MODO SEDET SOLA CIVITAS PLENA POPULO!
FACTA EST QUASI VIDUA DOMINA GENTIUM.

Er rest mij slechts hulde te brengen aan het groote werk van Kern, Brandes en Krom, benevens dank voor hulp en voorlichting aan Dr. Bosch, voor inlichtingen en gegevens aan Raden Adipati Krama Djaja Adinĕgara, oud-Regent van Modjokerto, en aan de Directie der Oost-Java Stoomtram Mij., die mij de vervoermiddelen ten dienste stelde zonder welke ik tot dit onderzoek niet in staat zou zijn geweest, benevens aan den opnemer der O. J. S. Soemardjo voor daadwerkelijke medewerking.

H. MACLAINE PONT.

Weltevreden, November 1923.

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
New Delhi
LIBRARY